

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında”** 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

Николай Васильевич
ГОГОЛЬ

Nikolay Vasilyeviç

QOQOL

1809–1852

SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

ISBN 978-9952-448-57-3

Ön sözün müəllifi: Gülnarə Manafova
Redaktor: Aqşin Dadaşov
Korrektor: Aqşin Məsimov

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərlan Qorçu
Kompüter düzümü: Hikmət Aydınov
Həsən Yaqubov

Nikolay Vasilyeviç Qoqol. Seçilmiş əsərləri. – Bakı: “Şərq-Qərb”, 2009, 336 səh.

XIX əsr rus realist ədəbiyyatının yaradıcılarından olan N.V. Qoqolun bu kitabına onun yaradıcılığında romantik vüsəti və realizmin dərinliyi ilə seçilən bir sıra povestləri – “Taras Bulba”, “Viy”, “İvan İvanoviçin İvan Nikiforoviçlə dalaşması haqqında povest”, “Şinel” və bürokratik polis üsuli-idarəsinə qarşı yazılmış məşhur “Müfəttiş” komediyası daxil edilmişdir.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, “Kitab aləmi” NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: “Tutu” nəşriyyatı, 2009
© “Şərq-Qərb” ASC, 2009

BƏNZƏRSİZ ÖMÜR VƏ YARADICILIQ

*“Qələmindən çıxan əjdahaları
mənim gördüyüm kimi kimsə görsəydi,
qorxusundan tükləri biz-biz olardı”*

Nikolay Qoqol

Dahi rus yazıçısı, nasiri, dramaturqu, tənqidçisi və publisisti Nikolay Vasilyeviç Qoqol 1809-cu il aprelin 1-də Ukraynada, Bolşiyə Soroçinsı stanitsasında patriarxal zadəgan ailəsində doğulub. Onun ailəsinin kökləri qədim Ukrayna kazak nəslinə gedib çıxır. Qarışıq dövrlərdə şlyaxta zadəganlarıyla qohum olduğundan babası yazırdı ki, Qoqol soyadlı əcdadları Polşa millətinə aiddir. Onun babaları Qoqol soyadını Yanovski əlavəsi ilə birlikdə daşıyırdı. Qoqol özü sonradan bu əlavəni soyadından götürmüşdü, hesab edirdi ki, polyaklar bunu bilərəkdən uydurublar. Onların 400 nəfər kəndlisi və min akrdan artıq torpağı vardı. Ata tərəfində əksəriyyəti keşiş idi.

Qoqolun 15 yaşı olanda atası rəhmətə gedir. Atasının ölümü ilə Nikolayın işi bir az artır. O, ailəni dolandırmalı, anasına ürək-dirək verməli və hərdən öz gələcəyini də düşünməli idi. Anası oğlu Nikoşa ilə nəfəs alırdı və onu dahi hesab edirdi. Əlində olan pulları son qəpiyinədək oğlunun həyatını təmin eləmək üçün xərcləyirdi. Oğlu Nikolay da anasının borcundan ona bəslədiyi çılğın məhəbbətlə çıxırdı.

Uşaqlığında sürdüyü kəndli həyatı, Ukrayna və pan məişəti sonradan Qoqolun povestlərinin əsasını təşkil etdi, onun tarixi, etnoqrafik maraqlarını müəyyənləşdirdi. Anası ilə sıx münasibəti əsərlərindəki məişət məsələlərində dəqiqliyə səbəb olurdu. Ömrünün sonunda Qoqolun bütün varlığına hakim olmuş mistisizmi də uşaqlıq anası ilə aralarında olan ünsiyyətlə bağlayırlar. Anasının danışdığı İncil hekayətləri uşağın sirlili və mistik dünyagörüşünü formalaşdırmışdı.

Məktəbdə Qoqol sözbəxan və yaxşı oxuyan uşaq deyildi, amma gözəl hafizəsi vardı. İmtahanlara bir-iki gün qalmış oturub hazırlaşır və beləliklə, sinifdən-sinfə keçirdi. Dil öyrənməyə heç marağı yox idi, amma rəsm çəkməkdə və rus dili üzrə sinifdə ona çatan olmazdı. Müəllimlərin müasir ədəbiyyata ikrahla baxması gimnaziyaçılarda romantik ədəbiyyata maraq oyadırdı. Məktəbdə tərbiyə üsullarından ən çox tətbiq ediləni kətkəlmə idi. Arabir Qoqola da qamçı dəyirdi. Təhsildəki çatışmazlıqları tələbələr öz jurnallarını yaratmaqla ödəyirdilər. Qoqol çoxlu şeir yazırdı. Ədəbi maraqlar teatrda yan keçməmişdi. Burada onun yazdıqları komikliyi ilə seçilirdi.

O, həmişə Allahdan qorxan dindarlarla əhatə olunmuşdu. Ömrünün sonuna yaxın Qoqol kübar həyatını rahibliklə əvəz eləyəndə, əslində, əvvəlki həyat tərzinə qayıtmaq qərara almışdı. Onların masasının üstündə həmişə İncil olardı. Onun ailə məişətinin təsvirini “Starosvet mülkədarları” povestində, nəslinin tarixini “Taras Bulba”da oxuya bilərik. Yaşadığı yerdən bir az aralı Dikanka adlı yer vardı ki, Qoqolun bu adda silsilə povestləri var.

* * *

1828-ci ildə Peterburqa gələndə Qoqol vətən uğrunda müqəddəs arzularını özüylə gətirmişdi. Maddi çətinliyi olduğundan məmur, aktyor, rəssam kimi özünü sınaıyır və hətta dərslərlə çörəkpuşu qazanırdı. Mətbuatda ilk debütü şair kimi olmuşdu. Şeirləri ciddi tənqiddə məruz qaldığından Qoqol satışda olan bütün nüsxələri alıb yandırmışdı. Bu kitab yandırdığı əsərlərindən birincisi olsa da, yeganə deyildi. Azca bəyənmədiyi məqam tapanda bütün nəşri satın alıb yandırmışdı. Azca bəyənmədiyi məqam tapanda bütün nəşri satın alıb yandırmışdı. Azca bəyənmədiyi məqam tapanda bütün nəşri satın alıb yandırmışdı.

Artıq ikinci kitabı onun adını Rusiyanın birinci ədibləri sırasına yazdı. “Dikanka yaxınlığında xutor aşıqları”ni indi hamı görə bildi. O, Pletnyov, baron Delviq, Puşkinlə tanış oldu. Onu sarayda tanıyıb qəbul elədilər. İndi fərli-başlı iş düzəlmək artıq problem deyildi. Sivil Peterburq həyatı ucqar rus mədəniyyətindən daha cazibəli və maraqlı görünürdü. “Müfəttiş”in premyerasında çar Nikolay Pavloviç pyesin tamaşası və nəşrinə fərman verəndən sonra tamaşanın sonunda Qoqola brilyant qaşlı üzüyü şəxsən

hədiyyə etdi. 1845-ci ildən etibarən Qoqola üç il müddətinə illik gümüş pulla min rubllıq pensiya təyin edildi. Varis Aleksandr Nikolayeviç bir o qədər də məbləği özündən əlavə etdi.

Qoqolun ilk hekayəsi jurnalda eybəcərləşdirilmiş şəkildə dərc edildi. Redaktor ürəyi istəyən şəkildə dəyişiklik etmişdi və cavan, özünə əmin olmayan yazıçı bunun qarşısında aciz idi. Hekayə qanlı qurban barədə idi. Qoqolun da bu yolda verdiyi qurban əbəs olmadı, onu gördülər və seçdilər. İndi arzuları çin ola bilərdi. O, Puşkinin dostu Jukovskiyyə zəmanət məktubu əldə edir. Jukovski Qoqolu qəbul edib onun barəsində qayğıları Pletnyova tapşırır. Sonradan bu iki nəfər yaşlarındakı fərqi baxmayaraq dostlaşır. Pletnyov onu müxtəlif vəzifələrdə işə düzəldir, tanışlıqlar təşkil edir, dövənamələri çatdırırdı.

* * *

Cavan Qoqol da hekayələri yaşına xas olmayan ustalıqla yazırdı. Kənddə böyümüş oğlan üçün zarafat eləmək adi həyat tərzi idi. Yarmarkadan çıxmış Qoqol oxucunu cəlb eləməyin yollarını çox yaxşı bilirdi. Lazım gələndə hekayələrin altında tanınmamış imza qoyardı ki, oxucu onu yeni müəllif kimi qəbul edib maraqlansın. “Rudiy Panko” imzası da boş yerdən əmələ gəlməmişdi. Rudiy kürən deməkdir. Qoqolun saçı kürən idi. Qoqol oxucuya insan həyatına gah teleskopdan, gah mikroskopdan, gah da divanə gözüylə baxmağı təklif edirdi. Arabir yaşadığı yerin soyuq iqlimindən şikayətlənərdi. Amma şəhərin öz tələbləri də vardı. Həmin tələblərə cavab vermək üçün Qoqol evdə verdiyi dərslərin daşını atdı, Peterburq ətrafında bağ kirayələdi, borca girib modabazlar kimi geyindi.

İndi onun ətrafına çoxlu adam yığılmışdı. Paytaxta gələn yerliləri uşaqlarını ilk əvvəl Qoqolun yanına gətirər, tanış edərdi. Burada rəssamlar, hərbiçilər, tələbələr vardı. Qoqolun dərniyi belə yarandı. Qoqol hamıya məşhur ləqəblər verərdi: Balzak, Düma, Hüqo... Dostları barədə gülməli kupletlər bəstələməyi də sevərdi. Onların vaxtı sənət və ədəbiyyat barədə söhbətlərdə keçərdi. Hamının gözündə zarafatçı və komik olan Qoqolun mənəvi natarazlığı barədə bir dənə də söz deyilməmişdi. Qoqol kübar boşboğazlığını sevməzdi, amma peşəsində sənətkar olanlara çox

hörmətlə yanaşardı. Əlinə peşəkar düşsəydi, saatlarla arxasınca gəzib xırda detallarınacan bəzi şeyləri öyrənərdi. Hamının iynəli və zarafatçı kimi tanıdığı Qoqol heç vaxt kimsənin zəif yerinə sataşmazdı. Ona görə də ilk kitabının uğurundan sonra Peterburqun adlı-sanlı ailələrində həmişə yeri vardı.

Qoqolun satirik istedadı qəhrəmanlarla birlikdə imperiyanın paytaxtının obrazını yaratmağa imkan verirdi. Qoqol ilk dəfə qəhrəmanın iç dünyasını şəhərlə eyniləşdirməyə, özünü ətrafdakı dünya ilə uzlaşdırmağa nail olurdu. Sonradan bu ənənələri Dostoyevski davam etdirəcəkdi.

* * *

Qoqol inamının iki mənbəyi vardı: biri Puşkinin əhatəsi, o biri də həmyerlilərinin münasibəti. Soyuq şəhərdə cənublular beləcə bir-birinə sığınırdı. Peterburqa ilk gəlişində Qoqol Puşkinə təqdim edilmək üçün vasitə axtarırdı. İlk dəfə Qoqol özü Puşkinin yanına tək və təqdimatsız gəldi. Evin qapısını döyüb gözlədi. Xidmətçi qapıya çıxıb ağanın yatdığını dedi. Qoqol düşündü ki, Puşkin səhərəcən, yəqin, şeir yazıb, ona görə də bu saatda hələ yuxudan durmayıb. Amma xidmətçi izah elədi ki, Puşkin səhərəcən qumar oynadığından hələ ayılmayıb. Bu, Qoqolun mənliyinə zərbə oldu və məktəblinin içində yaratdığı ideallaşmış şair obrazını darımağa elədi.

Onlar bir də iki ildən sonra görüşdülər. Puşkinə onu cavan və çox şeylər vəd edən yazıçı kimi təqdim eləmişdilər. Puşkin Qoqoldan 10 yaş böyük idi. Onlar görüşəndə Puşkinin 31, Qoqolun 21 yaşı vardı. Puşkin təzəcə evlənmişdi, həyatı bir qədər dəyişmişdi. Qumar oyunları və içki məclisləri yavaş-yavaş geri çəkilirdi. İndi o, şeirdən daha çox hekayələr yazırdı. Qoqol Puşkini taleyin hədiyyəsi kimi qəbul elədi. Artıq Rusiyada iki nasir vardı: biri Qoqol, o biri Puşkin.

Qoqol xutor zadəganlarından idi, nə yaxşı ədaları, nə parlaq bilikləri vardı. Puşkin isə Qoqolun istedadını dərhal gördü, bu isə bütün çatışmazlıqları örtə bilirdi. Puşkinlə dostluğu ilə fəxr eləyə bilən cəmi iki-üç adam olardı, onlardan biri də Qoqol idi. Uğur zirvəsində olan şair aztanınan cavan yazıçının evinə gələr, yeni hekayələr tələbi ilə kağızları eşib tökər, əlinə keçəni oxuyardı. Axı

Qoqol hər şeyi öz bildiyi kimi yazırdı. Yeni sözlər tapar, köhnə rus sözlərinə yeni can verərdi, lap hərdən qrammatika qanunlarını pozsa belə, yazdıqları maraqlı və gülməli alınardı. Bu yazılarda əfsanə və nağil ruhu olardı. Qoqol müasirlərinə əsrlərin dərinliyindən, paytaxt həyatına xutordan baxmağı öyrədirdi. O, Puşkinlə o qədər hiyləgərcəsinə rəftar edirdi ki, hətta özü üçün hazırladığı bir neçə süjeti yalvarıb ondan almışdı. “Müfəttiş” və “Ölü canlar” Puşkindən götürülmə süjetlər idi. Sonralar Puşkin şikayətlənirdi ki, hiyləgər maloross onun süjetlərini oğurlayıb.

“İnsan gücünün və arzusunun dağıda bilmədiyi qranit təbiətdə yoxdur” deyən Qoqol Peterburq Universitetində məruzələr edəndə bütün məruzələri vərəqdən oxuyardı. Bunlar “Arabeski” məcmuəsi üçün yazılmış məqalələr idi. Əgər məruzələrə vacib qonaqlar, məsələn, Puşkin, Jukovski gələrdisə, o, həvəssiz halda kağızı çıxarıb oxuyardı. Başqa vaxt məruzəni tez qurtarmağa, ya da heç oxumamağa çalışardı. Bəzən tələbələr onu bir-iki saat gözləməli olurdu. Lazım gələrdisə, Puşkin özü də onu saatlarla gözləyərdi. Çünki Qoqolun tarixə fərqli baxışı vardı və ideyalarla dolu idi. O, başqasının fikrini deməyi bacarmırdı, ona görə də hər məruzəyə yeni məqalə yazmalı olurdu. Məqalələr çətinliklə və uzun-uzadı yazılırdı. Həftəyə bir məqalə yazmaq Qoqol üçün çətin olduğundan o, professorluqdan imtina elədi. Bir də ki gücü yazıçılığa vermək lazım idi. İndi onun məruzələrini oxuyanda aydın olur ki, tarixçilər həmin qənaətə 100-150 ildən sonra gəliblər. Tarixçilər isə yazıçılara inanmırlar. İş elə gətirir ki, Qoqolun sevimli bacısının oğlu Puşkinin nəvəsinə evləninir. Qoqol və Puşkin belə qohum olurlar.

* * *

Qoqol Romada xoşbəxt idi. O, İtaliyada 10 il yaşayıb. “Özümü heç vaxt belə xoşbəxt hiss etməmişdim. Qəlbimdə mavi səma və cənnətdir” deyən yazıçı, elə bil ki, heç vaxt ruhi sarsıntı keçirməyibmiş kimi yazır. Rusiyadan gedəndən yarım il sonra Puşkinin ölüm xəbəri gəlir. Puşkinlə bərabər, o, müəllimini, hamisini, pərəstişgahını və oxucusunu da itirdi.

Romada Rusiyadan çıxmış bir neçə rəssam və onlarca zadəgan ailəsi koloniyası yaşayırdı. Qoqol qrafinya Zinaida Volkonskayanın

qonağı olmağı sevirdi. Onun İtaliyada verdiyi qonaqlıqlara müxtəlif ölkələrdən zadəganlar toplaşırdı.

Romadan səfərdən qayıdanda isə yaşayış yeri kimi Qoqol Moskvanı seçdi. Peterburqlular bunu “xəyanət” kimi qiymətlərdirdi. Sağlığında Qoqol ən az anlaşılan yazıçılardan idi. Onu müasirləri yaxşı başa düşmürdü, hətta bəzən sonrakı tədqiqatçıları da. Hələ liseydə oxuyanda ona “sirli Karla” ləqəbi vermişdilər. O, birtərəfli olmaqdan çox qorxardı, ona görə də fikir yürüdəndə bəzən bir-birinə zidd düşüncələri yanaşı qoyurdu.

* * *

Rahib andı verməsə də, Qoqol bütün həyatını bu prinsiplərə bağlamışdı. Evi, demək olar ki, yox idi, doslarının evində yaşayırdı. Atasından qalan mirasdan imtina eləmişdi. Əsərlərinin gəlirini kasıb tələbələrə bölüşürdü. Dünyasını dəyişəndə Qoqolun varidatı bir neçə onluq rubl gümüş pul, kitablar və köhnə əşyalardan ibarət idi. Amma elmlə məşğul olan tələbələr üçün yaratdığı fondun hesabında 2500 rubldan da çox pul vardı.

Yazmaqdan imtina etmək Qoqol üçün atdığı ən çətin addımlardan biri idi. “Mənə yazmaqdan imtina daha çətindir. Çünki həyatın verdiyi ən ləziz cazibələrindən əl çəkəndən, insanı dünyaya bağlayan bütün tellərdən imtina edəndən sonra yazıçılıq məni dünyaya bağlayan yeganə vasitə idi”.

Dindar xristian kimi müqəddəs yerlərin ziyarəti Qoqolun həyatının ən vacib məqamlarından biri idi. Qüdsə səfərini mənəvi intibah və yenilənmə arzusunun reallaşması saymaq olardı. Oradan yazdığı məktublardan anasına elə gəlirdi ki, sevimli oğlu həmişəlik orada qalacaq. “Ölü canlar”ın birinci hissəsinin tamamından sonra Qoqolda müqəddəs yerlərdə günahlarının bağışlanması üçün dua etmək ehtiyacı yaranmışdı. Amma Fələstinə ziyarət yazığının mənəvi simasında yeni cizgilər yaratmadı və ən vacibi isə onu özü ilə bərişdirə bilmədi.

* * *

Qoqol ömrü boyu düşküncəsinə depressiv psixozdan əziyyət çəkib. Düşkünlük zamanında yazığının parlaq əsərlər yaratmağa

çoxlu qüvvəsi, enerjisi, yaradıcılıq ideyaları olardı. Amma az sonra bu, qara zolaqla əvəzlənər və həyatın rəngləri tamam dəyişərdi. O dövrün həkimləri düzgün diaqnoz qoya bilməmişdilər və ona görə də o, səhv üsullarla müalicə edilirdi. Depressiya bəzən elə səviyyəyə çatırdı ki, özünü öldürmək, ya da suda böğməq yeganə çıxış yolu və dərman kimi görünürdü: “Mənə nə olub, bilmirəm? Bu qocalıqdırmı ki, əlimi qaldırmağa taqətim yoxdur. Qırx iki yaşında qocalmaq deyilsə, bu nə haldır ki, mən düşürəm? Çəkdiyim iztirabları, əziyyətləri bilsəydiniz...”

Sonuncu xəstəlik tutması zamanı Qoqol yeməksiz və susuz iki gün ikona qarşısında dua etməklə keçirib. Dua zamanı o, tezliklə öləcəyini deyən səslər eşidirdi. Hələ məhv eləmədiyi kitabının taleyinə yanıb “Ölü canlar”ın ikinci cildini qraf Tolstoya verməyə çalışır. Amma Tolstoy, Qoqol ona etibar edilmədiyini düşünməsin deyə imtina edir. Ola bilər ki, bu kitabın məhvi ilə dünya ədəbiyyatı şedevrlərdən birini itirir. “Ölü canlar”ın ikinci cildinin yandırılmasından sonra Qoqol vəsiyyətnamə yazır və onu “Dostlarımla yazışmadan seçilmiş məqamlar” adlandırır. O, “Ölü canlar”ın ikinci cildini yandıraraq onu Tanrıya qurban verir. Xəstəlikdən qurtulmasına minnətdarlıq kimi Qoqol monastıra getmək istəyir. Bu fikir baş tutmasa da, onun beynində yeni ideya doğuldu: cəmiyyəti gözəlliyə, kamilliyə çatdırmaq üçün yazmaq lazımdı. O, indi Allaha ədəbiyyat sahəsində qulluq edəcək. Yazıçı qərara gəlir ki, “Müfəttiş”in dördüncü və beşinci nəşri kəsiblərin xeyrinə satılsın. Amma bu ideyanın iflasa uğraması Qoqola möhkəm təsir eləyir. Elə o vaxt da yazırdı: “...Bu əsərin meydana çıxması ədəbsizlikdir. Mən istəməzdim ki, əsər xarici dillərə tərcümə edilsin. Axı xaricilər onu oxuyub Rusiyanın portretində yanlış cizgilər görə bilərlər”.

...Gecə saat 3-də Qoqol xidmətçisi Semyonu yuxudan oyatdı, sobanı açıb şkafdan portfeli gətirməyi əmr elədi. Portfeldəki dəftərləri çıxarıb ocaq qaladı və hamısını yandırdı. Səhəri gün qraf Tolstoya dedi ki, yalnız bəzi hissələri yandırmaq istəyirdi, amma qəddar ruhun əmriylə hamısını yandırmalı oldu. Kitabın məhvinədən sonra Qoqol həyatının mənasını da itirir. Sonrakı on gün yazıçı boş, mənasız, ifadəsiz baxışlarını tavana dikib uzanmış vəziyyətdə qalır. Ölümünədək kimsəylə bir kəlmə də kəsmədən dünyasını dəyişir. Rəsmi versiyaya görə, Qoqol özünü aqlıqla üzüb. Axı əsl xristian kimi özünə qəsd edə bilməzdi.

Hələ sağlığında onun havalanması barədə şayiələr gəzirdi. Qoqolun xəstəliyini müasir alimlər maniakal depressiv psixoz adlandırırlar. Amma o, bir dəfə də psixiatrın müalicəsini qəbul etməyib. Yazıcının son dərəcə şən əhvalı birdən-birə qəddar qüسسə və keyliklə əvəz olunurdu. Bu psixi xəstəlik başqa xəstəliklərin kölgəsində səssizcə artırdı. Müasiri olan həkimlər Qoqola fantastik diaqnozlar qoyurdu və ona görə də müalicənin görünəcək təsiri olmurdu.

Bəzi versiyalara görə, Qoqol letargik yuxuya gedibmiş və diri-diri basdırılıb. Sonra isə qəbirdə ayılıb hava çatışmazlığından vəfat edib. Bu şayiələr faktlarla təsdiq edilməyib. Amma onların yayılmasında yazıcının özü günahkardı. O hələ sağlığında diri-diri basdırılmaqdan qorxurdu. Çünki qızdırmaya yoluxandan sonra uzun sürən yuxu ilə müşayiət edilən ürəkkeçmələri olurdu. Buna görə də qorxurdu ki, onu ölmüş bilib basdırırlar. Bu səbəbdən o, 10 il yatağa uzanıb yatmamışdı. Gecələri kresloda, ya da divanda yarıuzanmış halda mürgü döyərdi. Hətta vəsiyyətlə eləmişdi ki, çürümə əlamətləri görünməyənədək bədəninə basdırmasınlar. Başqa fərziyyəyə görə, Qoqol ölməzdən əvvəl civəli zəhər qəbul edibmiş. Əslində isə, Qoqol ölümündən, təxminən, iki həftə əvvəl tərkibində civə olan dərman - kilomel içmişdi. Yazıçı aclıq çəkdiyindən dərman onun mədəsində qalıb ölümcül zəhər kimi təsir edə bilirdi.

* * *

Yazıcının həyatı ilə bağlı bir mistika indiyədək açılmayıb. 1931-ci ildə Qoqolun 1852-ci ildə basdırıldığı Danilov monastırında yeniyetmə cinayətkarlar üçün təcridxana yaratmaq fikrinə düşmüşdülər. Buradakı məzarları Novodeviçye monastırına köçürürlər. Köçürülməli məzarları açanda tabutun içində bircə Qoqolun kəlləsi tapılmadı. Qəribə və fantastik bir fakt! Qəbri açan ustalar tabutun çox dərində basdırıldığını və çətinliklə tapıldığını təsdiqləyirlər. Tabutda tütün rəngində kostyum geymiş adamın hətta alt paltarları da salamat idi. 4-5 santimetr hündürlüyündə ayaqqabılar sahibinin balacaboy olmasından xəbər verirdi. Amma baş yox idi. Sovet alimləri qəbri köçürənədək kimi Qoqolun qabırğasını, kimi tabutun parçasını, kimisi isə yazıcının başmaqlarını özünə yadigar götürdü.

Bulqakov da “Master və Marqarita” romanında bu faktdan istifadə eləmişdi. Əsər boyu bir neçə yerdə sahibsiz kəllə dığırlandıb adamları qorxudurdu. Qoqolun qəbrinin üstündə bürünc xaç qara başdaşı üzərinə qoyulmuşdu. Orada yazılmışdı: “Mənim acı sözlərimə hələ çox güləcəklər”.

Yeni məzarda Qoqolun qəbrini heykəl bəzəyirdi. Bu dəfə başdaşında “Dahi rus sənətkarına Sovet hökumətindən” yazılmışdı. Əvvəlki qara başdaşı lazımsız əşya kimi monastırın həyətinə atılmışdı. Bulqakovun arvadı həmin başdaşını ərinin qəbri üçün layiqli bilib satın aldı. Həmin daşdan yonulmuş başdaşı indi Bulqakovun qəbrinin üstündədir. Bununla da “Əziz müəllim, məni çuqun şinlənlə örtərsənmi?” deyən Bulqakovun da arzusu yerinə yetdi.

Gülnarə Manafova

Nikolay Vasilyeviç Qoqol
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

POVESTLƏR

Nikolay Vasilyeviç Qoqol
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

TARAS BULBA

I

– Bir dön görüm, oğlum! Əcəb gülməlisən! Bu nə keşiş paltarındır belə, geymisiniz? Akademiyada hamı beləmi geyinir? – Qoca Bulba, Kiyev ruhani məktəbində oxuyan və evə, onu görməyə gəlmiş iki oğlunu bu sözlərlə qarşıladı.

Bulbanın oğlanları atdan yenicə düşmüşdülər. Seminariyanı yenicə bitirmiş bu boy-buxunlu və cüssəli qoçaqlar hamıya gözaltı baxırdılar. Onların təzə yumşaq tüklə örtülmüş sağlam üzlərinə hələ ülgüc dəyməmişdi. Onlar, atalarının bu cür qarşılamasından pərt olmuş və hərəkətsiz dayanaraq, gözlərini yerə dikmişdilər.

– Dayanın, dayanın! Qoyun bir sizə yaxşıca baxım, – deyə Bulba onları oyan-buyana döndərərək sözünə davam edirdi. – Nə uzun çuxanız var! Amma çuxadır ha! Dünyada hələ bu cür çuxa olmayıb; biriniz qaçın görüm, ətəkləri ayaqlarına dolaşib yerə sərilmir ki!

Nəhayət, böyük oğlu dedi:

– Gülmə, dədə, gülmə!

– Paho, gör nə lovğadır! Nə üçün də gülməyim?

– Elə-belə; baxma ki atamsan, bir də gülsən, vallah, kötəkləyə-rəm!

Taras Bulba heyrət içərisində bir neçə addım geri çəkilib dedi:

– Ax, filan-filan olmuşun oğlu! Necə? Atanı kötəkləyərsən?

– Lap atamın özünü. Məni təhqir edənin kim olduğuna baxmaram.

– Mənimlə necə vuruşmaq istəyirsən? Yoxsa yumruqlaşmaq fikrindəsən?

– Nə cür olur-olsun.

Bulba qollarını çırmaayıb dedi:

– Di gəl, yumruqlaşaq! Görüm əlindən gəlirmi? – Ata-oğul uzun ayrılıqdan sonra mehribançılıqla görüşmək əvəzinə gah geri çəkilib oyan-buyana baxaraq, gah da yenidən hücum edərək, yumruqları bir-birinin böyrünə, belinə və döşünə ilişdirməyə başladılar.

Hələ öz sevgili uşaqlarını qucaqlamağa macal tapmamış solğun, arıq və mehriban ana qapının ağzında dayanıb deyirdi:

– Bir buna baxın, ay camaat, bu qoca dəli olub! Lap başına hava gəlib! Bir ildən bəri görmədiyi uşaqları evə qayıdıblar, o isə görün neyləyir: yumruq davasına çıxır.

Bulba dayanaraq:

– O, gözəl vuruşur, vallah, çox gözəl vuruşur! – dedi və üst-başını düzəldib sözüünə davam etdi. – Heç sınamaq da lazım deyil, ondan yaxşı kazak çıxacaq! Afərin, oğlum, gəl öpüşək! – və ata ilə oğul öpüşməyə başladılar. – Çox yaxşı, oğul, bax hamını məni yumruqladığın kimi kötəklə, heç kimə aman vermə! Amma yenə də deməliyəm ki, paltarın çox gülüncdür, o sallanan kəndir nədir? – Sonra o, kiçik oğluna müraciətlə dedi. – Bəs sən, sarsaq, niyə əllərini yanına salıb durmusan, köpək oğlu, sən niyə məni vurmursan?

Bu arada kiçik oğlunu qucaqlamaqda olan anası dedi:

– Başıma xeyir, gör nələr danışır, kişinin ağına gör nə gəlib! Heç oğlu da öz atasını döyərmi? Elə bil indi vuruşmaq vaxtıdır; körpə uzun yol gəlib, yorulub... (bu körpənin iyirmidən artıq yaşı vardı, boyu isə bir sajen olardı). O, indi gərək dincəlsin, bir şey yesin, bu isə vuruşmağa məcbur edir!

Bulba dedi:

– Eh, görürəm, sən fərəməzin birisisən! Anana qulaq asma, oğlum, o, arvaddır, heç bir şey bilmir. Siz dincəlməyi neynirsiniz? Siz təmiz çöllərdə, yaxşı at belində istirahət etməlisiniz! Bu qılıncı görürsünüzmü? Sizin ananız budur. Sizin başınızı boş şeylərlə doldururlar: akademiyalar da, kitablar da, əlifbalar da, fəlsəfə də cəfəngiyatdan ibarətdir; mən onların hamısına tüpürürəm! – Burada Bulba söhbət arasında elə qaba bir söz işlətdi ki, bunu mətbuatda belə yazmaq mümkün deyil. – Bax sizi gələn həftə Zaporojyeyə göndərəcəm, daha yaxşı olar. Əsl elm oradadır. Sizin məktəbiniz oradır, yalnız orada ağıllana bilərsiniz!

Gözləri yaşarmış arıq və qoca ana şikayətlə deyirdi:

– Onlar evdə cəmi birçə həftəmi qalacaqlar? Yazıqlar, gəzməyə və ata evini görməyə də macal tapmayacaqlar. Mən də onları doyunca görə bilməyəcəyəm!

– Bəsdir, qarı, bu qədər ulama! Kazakın vəzifəsi arvadlar ilə əlləşmək deyil ki; sənə qalsaydı, onları tumanının altında gizlədib, toyuq

yumurta üstündə oturan kimi üstlərində oturdun. Yeri, yeri, yeməli nə varsa, süfrəyə düz; bizə bal halvəsi, xaşxaş kətəsi və cürbəcür şirniyyat lazım deyil. Sən bizə bütöv bir qoyun, keçi, bir də qırxillik bal gətir. Amma araç bol olsun. Bizə üzüm və başqa şeylər qarışdırılmış araç vermə, köpüklənən, quduz kimi qaynayan saf araç gətir!

Bulba öz oğlanlarını otağa apardı. Oranı yığışdırmaqla məşğul olan iki gözəl, qırmızı boyunbağı taxmış xidmətçi qız, onları görəndə kimi cəld bayıra qaçdı. Onlar, görünür, heç kəsə aman verməyən gənc ağaların gəlişindən qorxuya düşmüşdülər, ya da ki, sadəcə, kişini görəndə qışqırıb qaçmaq, sonradan utanaraq, uzun müddət üzlerini örtmək kimi qadın adətini icra etmək istəmişdilər. Otaq, canlı xatirəsi vaxtilə Ukraynada saqqallı kor qocalar tərəfindən xalq qoşmaları və nəğmələrində, bandurun sakit və ahəstə sızıltısı altında, ətrafa toplaşmış camaata tərənnüm edilən bir dövrü, Ukraynada dini birlik yaratmaq uğrunda vuruşma və mübarizələrin başladığı çətin müharibələr dövrünü xatırladan bir üslubda bəzənmişdi. Hər yer təmiz idi, rəngli gil ilə süvanmışdı. Divarlardan qılınclar, qamçılar, quş tutmaq üçün cələlər, balıq toru və tüfənglər, barıt doldurmaq üçün məharətlə düzəldilmiş buynuz, qızıla tutulmuş at cilovu və gümüş pərəkləri olan buxovlar asılmışdı. Otağın pəncərələri kiçik idi və indi, yalnız qədim kilsələrdə görünən girdə, tutqun şüşələrdəndi. İçərini yalnız bu mütəhərrik şüşələri qaldırırdıqdan sonra görmək olurdu. Qapı və pəncərələrin ətrafında qırmızı haşiyələr vardı. Künclərdəki rəflərə saxsı küpələr, mavi və yaşıl şüşədən düzəldilmiş şərab qabları, Venesiya, Türkiyə, çərkəz malı olan müxtəlif gümüş badələr və qızıl suyuna çəkilmiş qədəhlər düzülmüşdü. Bu şeylər Bulbaya ozamankı cəngavərlik dövrü üçün çox adi olan müxtəlif yollarla, müxtəlif adamlar vasitəsilə gəlib çatmışdı. Otağın dörd tərəfində divarboyu qoyulmuş cökə skamyalar, müqəddəs təsvirlər asılan qabaq küncdəki böyük stol, rəngli, ala-bəzək çini ilə bəzənmiş iri, girintili-çıxıntılı peç – bütүн bunlar hər il tətıl vaxtı evlərinə piyada gələn bu iki igidə çox yaxşı tanış idi. Onlar evə ona görə piyada gəlirdilər ki, həm atları yox idi, həm də o zaman məktəblilərin atda gəzmələrinə icazə vermək adət deyildi. Onların yalnız uzun kəkilləri vardı, hər bir silah gəzdirən kazak bu kəkilləri dartıb, onlara cəza verə bilərdi. Ancaq indi, məktəbi bitirdikləri zaman, Bulba öz ilxısından bir cüt cavan aygır seçərək onlara göndərmişdi.

Bulba oğlanlarının gəlişi münasibətilə bütün yüzbaşları və hüzurda olan polk qulluqçularını çağırırdı. Onlardan ikisi və öz köhnə yoldaşı yasavul Dmitro Tovkaç gələn kimi o, dərhal oğlanlarını təqdim edərək dedi:

– Hə, baxın, görün necə igidlərdir! Bu yaxında onları Seçə göndərəcəyəm.

Qonaqlar Bulbanı və oğlanlarını təbrik edərək çox yaxşı iş gördüklərini, gənclərdən ötrü Zaporojye Seçindən yaxşı bir məktəb olmadığını qeyd etdilər.

Taras qonaqlara müraciətlə dedi:

– Hə, pan qardaşlar, keçin süfrənin başına, hər kəs bəyəndiyi yerdə otursun... Hə, oğlanlarım! Əvvəlcə araç içək! İlahi, sən kömək ol! Sizin sağlığınıza, oğlanlarım! Ostap, sən də, Andrey, sən də, sağ olun! Allah müharibələrdə sizin işinizi həmişə uğurlu eləsin! Görüm kafirləri də əzişdirəsiniz, türkləri də, tatarları da. Əgər polyaklar bizim dinimizin əleyhinə çıxsalar, onları da əzişdirəsiniz! Hə, qədəhini tut görüm, araç yaxşıdır mı? Bəs latınca araça nə deyirlər? Elə odur də, oğul, latınlar axmaq imişlər: yazıqların dünyada araçın varlığından xəbərləri yox imiş. O latınca nəzm yazanın adı nədir? Mənim savadım az olduğuna görə bilmirəm: Horatsidir, nədir?

Böyük oğlu Ostap öz-özünə “Atamı görürsən? Qoca köpək, hər şeyi bilir, amma özünü bilməzliyə qoyur!” – deyə düşündü.

Taras sözünə davam edərək deyirdi:

– Yəqin, arximandrit sizi heç araçı iyləməyə də qoymayıb, ancaq, oğlanlarım, boynunuza alın ki, sizin arxanıza və başqa yerlərinizə qayın və albalı çubuğu ilə çox döyüblər. Bəlkə, çox ağıllı olduğunuz üçün sizi qamçı ilə döyürdülər? Yəqin, təkcə şənbə günləri yox, çərşənbə və cümə axşamı günləri də sizə kötək payı verirdilər?

Ostap:

– O işləri xatırlamağa ehtiyac yoxdur, atacan, olan olub, keçən keçib, – deyə cavab verdi.

Andriy dedi:

– Qoy indi döysünlər görək, necə döyürlər! Kimdə cürət varsa, qoy indi bizə dolaşsın; tatarlardan biri qoy indi bizə rast gəlsin, kazak qılıncının nə olduğunu ona göstərək!

– Bax buna varam, oğul, vallah, buna varam! İş ki bu yerə çatdı, mən də sizinlə gedəcəyəm, vallah, gedəcəyəm! Mən nə üçün burada

qalım? Mən qarabaşaq əkən, evdarlıq edən, qoyun və donuz güdən, ya da arvadların arasında qalıb, onlarla arvadlıq eləyən deyiləm ki? Arvad da cəhənnəm olsun; mən kazakam, belə işləri bacarmaram! Çox da ki dava yoxdur, mən elə-beləcə gedib, Zaporojyedə kef çəkəcəyəm; vallah, gedəcəyəm! – Qoca Bulba yavaş-yavaş qızıqdı, nəhayət, tamamilə hirsələnərək süfrədən qalxdı və təşəxxüslü bir vəziyyət alaraq ayaqlarını yerə vurdu. – Elə günü sabah gedərik! Təxirə salmaq nəyə lazımdır? Biz burada hansı düşməni güdə bilərik? Bu daxma bizim nəyimizə lazımdır? Bunlar hamısı bizim nəyimizə lazımdır? Bunlar hamısı bizim nəyimizə gərəkdir? Bu küpələr nəyə lazımdır? – Bu sözü deyərək o, küpə və su qablarını ora-bura atmağa və qırmağa başladı. Ərinin bu cür hərəkətlərinə öyrəşmiş yazıq qarı, taxtnı üstündə oturub, məhzun-məhzun baxırdı. O, bir söz deməyə cürət etmədi, ancaq bu dəhşətli qərarı eşitdikdə göz yaşlarını saxlaya bilmirdi; tezliklə ayrılacağı uşaqlarına baxarkən onun gözlərində və əsəbi dodaqlarında ifadə olunan kədərin qüvvəsini heç kəs təsvir edə bilməzdi. Bulba son dərəcə inad idi. O, ağır XV əsrdə Avropanın yarımköçəri bir bucağında yetişib bilən xarakterlərdən biri idi. Bu, knyazları tərəfindən tərk edilmiş Cənubi Rusiyanın, qarşısızalmaz yırtıcı monqolların basqınları nəticəsində yandırılıb xarabazarlığa çevrildiyi, ev-eşiyindən məhrum edilmiş insanın cəsurlaşdığı, qəzəbləndiyi və qorxunc düşmənlərin gözü qarşısında, daimi təhlükə altında olan yerlərdə məskən salaraq düz düşmənin gözlərinə baxdığı və dünyada qorxunun mövcud olduğunu unutduğu bir zaman idi. Bu o zaman idi ki, əzəldən sülhpərvər olan slavyan qəlbi mübarizə odu ilə alovlanmışdı və geniş rus təbiətinin yaratdığı kazaklıq əmələ gəlmişdi. Bütün çay sahilləri, dağ ətəkləri və başqa yararlı yerlər kazaklarla dolmuşdu. Heç kəs onların sayını-hesabını bilmirdi. Cəsarətli yoldaşları kazakların sayını bilmək istəyən sultana haqlı olaraq demişdilər: “Kim bilir nə qədərdir, onlar bütün çölə yayılıblar” (harada bir təpə varsa, orada kazak da var). Kazaklar, doğrudan da, rus qüvvəsinin xariqülədə təzahürü idi; onları müsibətlərin alovu xalqın sinəsindən qopartmışdı. Əvvəlki zadəgan torpaqları, tazi və ov quşlarına baxan nökerqulluqçularla dolu xırda şəhərciklər əvəzinə, bir-biri ilə düşmənçilik edən, həm də şəhərləri alıb-satan xırda knyazlar əvəzinə, xristian olmayan yırtıcıların ümumi təhlükəsinin və onlara qarşı kinin birləşdirdiyi qorxunc kazak kəndləri və hərbi dəstələri əmələ gəlmişdi.

Onların daimi mübarizələrinin və döyüşlər içində keçən həyatlarının Avropanı vəhşi basqınlarla dağıdılmaq təhlükəsindən necə qurtardığı artıq tarixdən hamıya məlumdur. Kiçik knyazlar yerinə, bu geniş torpaqların, zəif və uzaq da olsa, hakimi kəsilən polyak kralları, kazakların əhəmiyyətini, onların hər cür köçəri hərbi həyatlarının xeyrini başa düşürdülər. Onlar kazakları bu cür həyata daha da həvəsləndirirdilər. Bu kralların uzaq hakimiyyətləri altında, kazakların özlərinin arasından seçilmiş getmanlar, bu daxmaları polklara və düzgün okruqlara bölürdülər. Bu polklar bir yerə toplanmış nizami qoşun deyildi, ancaq müharibə və ya ümumi hərəkət zamanı çox deyil, lap səkkizcə günün içində bütün kazaklar öz atları və silahları ilə toplanırdılar. Onlar bunun üçün kraldan yalnız bir çervon alırdılar. Beləliklə, iki həftə müddətində, heç bir səfərbərlik vasitəsilə yığılması mümkün olmayan bir qoşun hazır olurdu. Müharibə qurtardı, kazak yenə zəmilərə, tarlalara gedir, balıq tutur, ticarət edir, pivə qaynadır və özünü sərbəst hiss edirdi. Bu yerlərdə yaşayan əcnəbilər, kazakların xaricülədə istedadlarına təəccüb eləməkdə haqlı idilər. Kazakın bacarmadığı heç bir sənət yoxdu: onlar şərab çəkməyi, araba hazırlamağı, bant əzməyi, dəmirçixana düzəltməyi, çilingərlik etməyi və bunlara əlavə olaraq, yalnız ruslara məxsus bir zövq ilə içməyi və kef çəkməyi də bacarırdılar, müxtəsər, əllərindən hər iş gəlirdi. Müharibə zamanı, qeydə alınmış kazaklardan başqa yenə böyük bir ehtiyac hiss edilə idi, çoxlu könüllü toplamaq da mümkün idi. Belə hallarda yasavulların kənd və qəsəbələri dolaşaraq, bazarlarda və meydanlarda araba üstünə çıxıb bu sözləri bağırmaları kifayət edirdi: “Ey pivəçilər, bəsdir pivə bişirdiyiniz, bəsdir peç üstündə yatdığınız, bəsdir yağlı bədənlerinizi milçəklərə yem etdiyiniz! İgidlik qazanmağa, şərəf qazanmağa gedin. Ey əkin əkənlər, qarabaşaq səpənlər, qoyun otaranlar, qadın düşkünləri! Kotan arxasınca getmək, sarı çəkmələri palçığa bulamaq və arvadlarla gün keçirib igidlik gücünü itirmək artıq kifayətdir. Kazak şərəfi qazanmaq vaxtı gəlib çatmışdır!”

Bu sözlər quru ağaca düşən qıvılcım təsirini göstərirdi. Əkinçilər kotanlarını sındırır, pivə bişirənlər qazanlarını atır, çəlləklərini parçalayı, sənətkarlar və alverçilər, sənət və alverləri buraxaraq, evlərindəki qab-qacağı, hər nə varsa dağıdır, qırır və at belinə sıçrayırdı. Bir sözlə, rus xarakteri burada əzəmətli və geniş bir miqyas, möhkəm bir görkəm alırdı. Taras köhnə və əsl polkovniklərdən biri

idi: o, tamamilə müharibədən ötrü yaranmış, sözü düz üzə deyən, sərt təbiətə malik bir adam idi. O vaxtlar rus zadəganlığında Polşa təsiri özünü göstərməyə başlayırdı. Bir çoxları zinətlərini artırır, yaraşlıq nöqərlər, tərnanlar və tazılar saxlamaq, ziyafətlər vermək, saraylar tikdirmək kimi Polşa adətlərini qəbul edirdilər. Taras belə şeyləri xoşlamazdı. O, sadə kazak həyatını sevir, Varşavaya meyil göstərən yoldaşları ilə dalaşaraq onları Polşa panlarının nöqəri adlandırır. Dincəlmək bilməyən Taras özünü pravoslavlığın qanuni müdafiəçisi hesab edirdi. İcarəçilərin təzyiqindən və tüstü pulu vergisinin artırılmasından şikayət edən kəndlərə özbaşına gedər, öz kazakları ilə bərabər müqəssirləri mühakimə edər. O özü üçün bir qayda qoymuşdu ki, yalnız üç təsadüfdə qılınca əl atsın: komissarlar ağsaq-qallara hörmət göstərməyib, onlarla danışıqda papaqlarını çıxartmayanda, pravoslavlıq təhqir edildikdə və ata-baba adətlərinə riayət edilmədikdə, nəhayət, xristianlıq naminə – hər zaman əleyhlərinə silah qaldırmaq mümkün olan busurmanlar¹ və türklər onlara düşmən kəsildikdə. Bulba iki oğlu ilə bərabər Seçə gedərək: “Baxınız, sizə necə igidlər gətirmişəm!” deyəcəyini, onları müharibələrdə sınınmış köhnə yoldaşlarına necə təqdim edəcəyini, onların müharibədə necə igidlik göstərəcəklərinə tamaşa eləcəyini və nəhayət, igidin başlıca ləyaqətlərindən biri hesab etdiyi kef çəkməyi necə bacaracaqlarını fikrindən keçirir və bundan çox xoşhallanırdı. Əvvəlcə oğlanlarını tək göndərmək istəyirdi. Ancaq onlardakı təzəliyi, boybuxunu və əzəmətli bədən gözəlliyini görəndə ondakı igidlik ruhu alovlandı və ertəsi gün oğlanları ilə bərabər yola düşməyi qərarlaşdırdı. Halbuki inad bir arzudan başqa bu gedişə ayrı bir səbəb yox idi. O əlləşir, əmrlər verir, oğlanları üçün qoşqu ləvazimatı seçir, tövlə və anbarlara baş çəkir, sabah özü ilə aparacağı nöqərləri ayırırdı. Bütün ixtiyarı yasavul Tovkaça verib, möhkəm tapşırırdı ki, əgər Seçdən xəbər göndərsə, dərhal bütün polku götürüb onun yanına gəlsin. O, hələ də şərəbin təsiri altında olduğuna baxmayaraq, heç bir şeyi unutmadı; hətta atların suvarılması və axurlarına yaxşı buğda tökülməsi üçün də əmr verib, yorğun bir halda geri qayıtdı.

– Hə, uşaqlar, daha yatmaq vaxtıdır, sabah Allah nə buyursa, onu edirik. Bizə yataq açmaq lazım deyil! Bizə yorğan-döşək lazım deyil. Biz həyətdə yatacağıq.

---

¹ *Busurman* – müsəlmanlara avropalıların verdiyi təhqiramiz ad

Gecə yenicə düşürdü. Taras adəti üzrə həmişə tezdən yatardı. O, xalının üzərinə sərilərək kürkü üstünə örtdü, çünki həm gecələr hava çox sərin olurdu, həm də Bulba evdə yatanda üstünü qalın örtməyi sevirdi. Az keçmədi, o və ardınca da bütün həyət xorulda-
dı. Həyətin müxtəlif künclərində yatanların hamısı xoruldayıb, oxu-
mağa başladı. Keşikçi, gənc ağaların gəlişi münasibətilə hamıdan
çox içdiyi üçün hamıdan da tez yatdı. Yalnız fağır ananın gözünə yuxu
getmirdi. O, yan-yana yatmış oğlanlarının başı üstündə əyilmişdi, onla-
rın dağınıq saçlarını darayır və göz yaşı ilə isladır. O, gözlərini oğlan-
larının üzündən ayıra bilmir, bütün hissiyyatı ilə onlara baxırdı; ancaq
yenə də onlara baxmaqdan doymurdu; o, öz döşləri ilə əmizdirdiyi,
böyütdüyü və əzizlədiyi uşaqlarını indi yalnız bir an üçün görürdü. O:

– Balalarım, sevimli oğlanlarım! Sizin başınıza nələr gələcək?
Sizi nələr gözləyir? – deyir və axan göz yaşları vaxtilə çox gözəl olan
üzünün qırışlarında dayanırdı. Cəngavərlik əsrinin bütün qadınları
kimi, o da, həqiqətən, acınacaqlı bir halda idi. O yalnız qızğın ehtiras
və gənclik dəqiqələrində bir an sevgi ilə yaşamışdı, sonra onu yol-
dan çıxarmış daşqəbli əri qılıncına, yoldaşlarına, kefə və igidliyə uya-
raq tərk etmişdi. O, ərini ildə iki-üç gün görür və sonra bəzən illər-
lə ondan xəbəri olmurdu. Onlar görüşəndə belə, bir yerdə yaşayan-
da belə, necə həyat keçirirdilər ki? O təhqir edilir, hətta döyülürdü.
Əri ona yalnız bir sədəqə verir kimi nəvaziş göstərirdi. O, bu kefcil
Zaporojyenin sərt təbiətinin təsirində yaşayan subay igidlərin arasın-
da əcaib bir məxluq kimi idi.

O, gəncliyini heç bir həzz almadan keçirmiş, gözəl, təzə yanaq-
ları, lalə dodaqları öpüş görmədən vaxtından əvvəl solmuş və qırış-
mış idi. Qadında olan bütün zəriflik, sevgi, ehtiras hissləri onda yalnız
analıq hissəsinə çevrilmişdi. O, səhra qağayısı kimi, hərərət, ehtiras və
göz yaşlarıyla öz uşaqlarının başına dolanırdı. Oğlanlarını, sevimli
oğlanlarını onun əlindən alırlar; alırlar ki, anası bir daha onların üzü-
nünü görə bilməsin. Kim bilir, bəlkə, tatar ilk döyüşdə onların boynunu
vuracaq və vəhşi quşlara yem olan cəsədlərinin harada qaldığı belə
bilinməyəcəkdir. Halbuki o, oğlanlarının hər damcı qanı üçün bütün
həyatını fəda etməyə hazırdır. O, hönkür-hönkür ağlayır, hər şeyə
qadir yuxunun yummaqda olduğu gözləri ilə oğlanlarının üzünə baxır,
düşünürdü: “Bəlkə, Bulba yuxudan oyanıb, səfəri bir-iki gün təxirə
saldı, bəlkə, çox içdiyi üçün bu cür tez yola düşməyi qərara alıb”.

Ay, göylərin yüksəkliyindən yatanlarla dolu olan həyəti, sıx söyüd ağaclarını və çəpər payalarını örtən alağ otlarını çoxdan işıqlandırmaqda idi. Ana hələ də sevimli oğlanlarının yanında oturmaq, bir dəqiqə belə gözlərini onlardan ayırmır, yuxulamağı fikrinə belə gətirmirdi. Atlar artıq səhərin açılmasını hiss edərək yeməkdən əl çəkib, otun üzərinə sərilməmişdilər: söyüd ağaclarının təpəsi səslənir, bu səs yavaş-yavaş lap aşağılara qədər enirdi. O, hava işıqlanana qədər oyaq qaldı, ancaq heç bir yorğunluq hiss etmir və əksinə, gecənin daha da uzanmasını arzulayırdı. Səhradan cingiltili dayça kişnəməsi eşidilirdi. Göydə qızıl zolaqlar parlamağa başlayırdı. Bulba birdən-birə oyandı və sıçrayaraq qalxdı. O, axşam verdiyi əmrləri çox yaxşı xatırlayırdı.

– Hə, uşaqlar, yatdığınız bəsdır! Vaxtdır! Vaxtdır! Atlarınızı suvarın! Bəs qarı haradadır? (O, arvadını həmişə bu cür çağırırdı). Qarı, tez ol, bizə yemək hazırla, çox möhtəşəm yolumuz var!

Son ümidindən məhrum edilmiş yazıq qarı, məhzun-məhzun komaya doğru getdi. O ağılaya-ağılaya yeməyə lazım olan şeyləri hazırlayana qədər Bulba da öz əmrlərini verir, tövlədə əlləşir, uşaqları üçün ən yaxşı paltarlar ayırırdı. Ruhani seminariyası tələbələrini qıyafəsi birdən-birə dəyişdi: onlar çirkin ayaqqabılarının yerinə, qırmızı tumacdan tikilmiş gümüş nallı çəkmələr geymişdilər, Qara dəniz qədər geniş olan büzməli şalvarlarını zərli tumanbağları ilə bağlamışdılar. Bu tumanbağına çubuq üçün lazım olan qotazlı kisələr və qeyri şeylər keçirmişdilər, od kimi parlaq, qırmızı mahuddan tikilmiş çuxalarını bəzəkli kəmərlə bağlamışdılar. Kəmərlərindən türk tapançaları asılmışdı, qılıncları ayaqlarına dəyib cingildəyirdi. Onların hələ günəşin altında kifayət qədər yanmamış üzləri, sanki, daha da gözəlləşmiş və ağarmışdı; gənc qara bıqları sifətlərinin ağıllığını və sağlam rəngini daha da aydın nəzərə çarpdırırdı; qızıl təpəli, qoyun dərisindən tikilmiş qara papaqlarının altında onlar çox gözəl görünürdülər. Yazıq ana, onları görəndə kimi bir kəlmə də danışa bilmədi və gözləri yaşla doldu.

Nəhayət, Bulba dedi:

– Oğlanlarım, hər şey hazırdır! Daha ləngimək lazım deyil! İndi xristianlıq adəti üzrə, yola çıxmazdan qabaq hamımız oturmaliyiq.

Hamı, hətta ehtiramla qapıda dayanmış gənclər belə oturdu.

Bulba dedi:

– Ana, indi öz uşaqlarına xeyir-dua ver! Onların igidcəsinə dava etmələri, cəngavərlik şərəfini müdafiə edərək, həmişə xristian dinini qorumaları üçün Allaha yalvar, əgər belə hərəkət etməsələr, onda qoy məhv olub getsinlər, dünyada heç izləri də qalmasın!.. Uşaqlar, ananıza yaxınlaşın! Ana duası adamı hər bir bəladan qoruyar.

Bütün analar kimi zəif olan bu ana da uşaqlarını qucaqladı və iki kiçik müqəddəs surət çıxararaq, hönkürə-hönkürə, onların boy-nundan asdı.

– Allah sizi... qorusun, oğlanlarım... ananızı yaddan çıxartmayın... heç olmasa, arabir mənə öz haqqınızda xəbər göndərin... – ardını deyə bilmədi.

– Gedək, uşaqlar! – Bulba dedi. Yəhərlənmiş atlar səkinin yanında gözləyirdi. Bulba özü Şeytan adlı atının belinə mindi. O, son dərəcə ağır və yoğundu; at, üstündə iyirmi pudluq bir yük hiss edərək, dəli kimi sıçradı. Ana oğlanlarının da ata mindiyini görərək, üzündə daha səmimi bir nəvaziş ifadəsi olan kiçik oğluna doğru atıldı. O, oğlunun mindiyi atın üzəngisindən tutaraq yəhərə yapışmış dayanır, bütün görkəmi ilə böyük bir ümitsizlik ifadə edərək onu əlindən buraxmaq istəmirdi. İki iri vücutlu kazak ananı ehtiyatla götürüb evə apardı. Ancaq ana oğlanlarının qapıdan çıxdıqlarını gören kimi, yaşına uymayan bir dağkeçisi çevikliyi ilə dallarınca çölə atıldı və təsəvvür edilməz bir qüvvə ilə atı dayandıraraq dəli bir hərəkətlə oğlanlarının birini qucaqladı. Onu yenə evə apardılar. Gənc kazaklar atalarının qorxusundan göz yaşlarını saxlayaraq, tutqun bir halda gedirdilər. Bulba özü də bir az qəmgin oldu; ancaq bunu hiss etdirməməyə çalışırdı. Hava tutqun idi; ətrafdakı yaşıllıq par-par parıldayırdı, quşlar bir-birinə uymayan səslərlə civildəşirdilər. Onlar, bir az getdikdən sonra, geri baxdılar. Xutorları sanki yerə batmışdı; yalnız sadə evlərinin iki bacası və bir zamanlar budaqlarında dələ kimi oynadıqları ağacların başları görünür, qarşılarında isə bir çəmənlik açılırdı. Bu çəmənlik, şəhli otların içində oynadıqları illərdən, cəld və gözəl ayaqları ilə bu otların üzərindən atılıb gələn qaracaqş kazak qızlarını gözlədikləri illərə qədər bütün həyatlarının tarixini onlara xatırladırdı. Budur, ucuna araba təkəri bağlanmış paya uzaqdan su quyusu üzərində görünür. Keçdikləri düzənlik uzaqdan bir dağ kimi yüksəlir, hər bir şey onun arxasında gizlənirdi. Əlvida sizə, ey uşaqlıq dövrü, ey oyunlar, hər şeyə, hər şeyə əlvida!

II

Atlıların üçü də dinməz gedirdi. Qoca Taras uzaq keçmişə xatırlayırdı: gənclik, ötüb-keçən illər gözünün qarşısında canlanırdı. Kazak, həyatını hər zaman gənclik içində keçirmək istədiyindən yaşadığı illəri xatırlayaraq kədərlənir. O, Seçdə köhnə yoldaşlarından kimə rast gələcəyini düşünürdü. Onlardan hansının öldüyünü və hansının sağ qaldığını hesablayırdı. Yaş gözlərində yumrulanır və ağarmış başı hüznə aşağı dikilirdi.

Oğlanları başqa düşüncələrə dalmışdılar. Bu oğlanlar haqqında daha ətraflı danışmaq lazımdır. Onlar on iki yaşında Kiyev akademiyasına verilmişdilər; çünki o vaxtın adlı-sanlı adamları öz övladlarını tərbiyələndirməyi zəruri bir hal hesab edirdilər, hərçənd sonra bu tərbiyə tamamilə unudulurdu. Onlar da başqa uşaqlar kimi, ruhani seminariyasına girənə qədər vəhşi idilər, sərbəst böyümüşdülər, ancaq orada bir qədər sığallanmışdılar; hamısını bir-birinə bənzədən ümumi xassələr almışdılar. Böyüyü, Ostap, öz fəaliyyətini birinci ildə məktəbdən qaçmaqla başladı. Onu təkrar məktəbə qaytardılar, çox şiddətlə döydülər və oxumağa məcbur etdilər. O, dörd dəfə öz əlifba kitabını torpağa basdırmışdı və hər dəfəsində onu insafsızcasına əzişdirib, yeni kitab almışdılar. Əgər atası akademiya keçilən bütün elmləri öyrənməsə ona iyirmi il monastır həyatı sürdürəcəyini təntənəli bir tərzdə vəd etməsəydi, sağ olduğu müddətdə onu Zaporjyeni görmək imkanından məhrum edəcəyinə and içməsəydi, şübhəsiz, Ostap bu işi beşinci dəfə də təkrar edəcəkdi. Maraqlı orasıdır ki, bu sözləri bütün elmləri söyən və gördüyünüz kimi, elmlə məşğul olmağı oğlanlarına məsləhət görməyən Taras Bulba deyirdi. O zamandan Ostap böyük bir səylə maraqsız kitabları oxumağa başladı və tez bir zamanda ən yaxşı tələbələr sırasına keçdi. O vaxtlar tədris edilən fənlərlə həyat arasında böyük bir ziddiyyət var idi. Bütün bu sxolastik, qrammatik, ritorik və məntiqi incəliklər tamamilə həyatdan uzaq və yaşayışda tətbiq edilməyən məsələlər idi. Onlar hətta az sxolastik olan biliklərini belə həyatla əlaqələndirə bilmirdilər. O zamanın alimlərinin özləri təcrübədən uzaq olduqları üçün başqalarından daha qanmaz idilər. Bir də ki ruhani seminariyasının respublika qaydasındaki quruluşu, oranın çoxlu gənc, sağlam, canlı adamlarla dolu olması onları təhsil məşğələləri xaricinə çıxan bir fəaliyyətə sövq edirdi. Bəzən

pis yemək, bəzən aclıq tənbehi, bəzən sağlam və möhkəm gənclərdə doğan bir çox ehtiyaclar bir yerə toplanaraq onlarda sonralar Zaporojyedə inkişaf edən bir təşəbbüskarlıq yaradırdı. Ruhani seminariyasının ac tələbələri Kiyev küçələrini dolaşdıqda hamını ehtiyatlı olmağa məcbur edirdilər. Bazarda alverlə məşğul olan qarılar onları görəndə, qaraquş öz balalarını qanadlarının altında qoruduğu kimi, satdıqları qutabları, qoğalları və balqabaq tumlarını əlləri ilə örtürdülər. Nəzarəti altında olan yoldaşlarının rəftarına göz yetirmək vəzifəsini daşıyan konsulun şalvar cibləri o qədər yekə idi ki, başı ayrı işə qarışmış bir alverçinin dükanındakı bütün malı bu ciblərə yerləşdirə bilərdi. Bu seminariya xüsusi bir aləm idi. Tələbələr polyak və rus əsilzadə cəmiyyətlərinə buraxılmazdılar. Voyevoda Adam Kisel özü, akademiya hamilik etdiyinə baxmayaraq, onları cəmiyyətlərə daxil etməz, onların ciddi bir nəzarət altında saxlanılmaları üçün əmrlər verərdi. Ancaq bu tədbir və məsləhətlər tamamilə artıqdı, çünki akademiya rektoru və rahib-professorlar onsuz da çubuq və qamçını əsirgəməzdilər: çox vaxt liktorlar¹ onların əmrinə görə öz konsullarını elə bərk döyürdülər ki, yazıqlar bir neçə həftə yanlarını qaşıyırdılar. Bir çoxlarına bu cəzalar heç kar eləmir, içərisinə istiot qatılmış araqdan bir azca tünd kimi gəlirdi. Bəziləri isə bu cür aramsız döyülməkdən tənqə gələrək yol tapdıqda və ələ keçmədikdə Zaporojyeyə qaçırdılar. Böyük bir səylə məntiq və hətta şəriət dərsi oxumağa başladığına baxmayaraq, Ostap Bulba yenə də amansız çubuqlardan xilas ola bilmirdi. Təbiidir ki, bütün bunlar onun xarakterinə kazaklara məxsus rəhmsizlik və sərtlik xassəsi verirdi. Ostap həmişə ən yaxşı yoldaşlardan biri hesab olunurdu. O, özgə bağ və bostanları qarət etmək kimi cəsarət tələb edən işlərə çox az hallarda rəhbərlik edər, ancaq təşəbbüskar bir yoldaşın açdığı bayraq altına hamıdan qabaq gələr, heç bir zaman və heç bir halda dostlarını ələ verməzdi. Heç bir qamçı, heç bir çubuq onu belə bir işə məcbur edə bilməzdi. O, müharibə və kefdən başqa hər şeyə qarşı çox sərt idi; hər halda, başqa şey haqqında heç bir zaman düşünmürdü. Öz səviyyəsinə olan yoldaşları ilə arası açıq idi. O, belə bir xarakterdə və bu cür əsrdə ola biləcək dərəcədə mərhəmətli idi. Anasının göz yaşları ona ürəkdən təsir etmişdi: yalnız bu vəziyyət onu sıxır, tutqun və fikirli halda başını aşağı salmağa məcbur edirdi.

¹ *Liktor* – Qədim Romada fəxri keşikçi

Kiçik qardaşı Andriy daha canlı, daha inkişaf etmiş hisslərə malikdi. O, möhkəm, qüvvətli xarakterlərə məxsus bir həvəslə çətinlik çəkmədən oxuyurdu. O, qardaşından daha çox icadçı idi, tez-tez təhlükəli macərələrə rəhbərlik edər, yalnız öz icadçılığı sayəsində bəzən cəzadan yaxasını qurtara bilirdi. Halbuki qardaşı Ostap, hər cür himayədən boyun qaçıraraq, bağışlanmasını xahiş etmək fikrinə belə düşmədən döyülmək üçün paltarını çıxarıb yerə uzanırdı. O da qəhrəmanlıq arzusu ilə çırpınırdı, ancaq başqa hisslər də onun qəlbinə yol tapmışdı. On səkkiz yaşını keçdikdən sonra onda sevgi hissi sürətlə çiçəkləndi: qadın onun qızgın xəyalında tez-tez canlanmağa başladı. Fəlsəfə disputlarına qulaq asdıqda hər dəqiqə gənc, qaragöz və zərif bir qadın xəyalı ilə yaşayırdı. Qadının parlaq, bərk döşləri, gözəl, incə, çılpaq əlləri tez-tez gözləri qarşısından keçirdi, hətta qadının bakir və canlı üzvlərini qucaqlamış paltarı belə xəyalında ifadə edilməz bir şəhvet duyğusu oyadırdı. O, ehtiraslı gənc qəlbinin belə hallarını öz yoldaşlarından bərk gizlədirdi; çünki o əsrin kazaklarından ötrü müharibədə iştirak etmədən qadın və sevgi fikrinə düşmək ayıblı və namussuz bir iş hesab olunurdu. Ümumiyyətlə, axır illərdə o, az dəstəbaşılıq edirdi, çox vaxt Kiyevin albalı bağları arasında itmiş xəlvət küçələrində, pəncərələri küçəyə baxan alçaq evlərin arasında dolaşırdı. Bəzən o, maloros və polyak əsilzadələrinin yaşadığı zadəganlar küçəsinə də gedirdi. Buradakı evlər böyük bir zövqlə tikilmişdi. Bir dəfə o, xülya içərisində bu küçələrdən keçərkən bir polyak əsilzadəsinin arabası ona toxundu, qorxunc bıçlı faytonçu ona yaxşıca bir qamçı çəkdi. Gənc oğlan hirsləndi və dəli bir cəsarətlə, qüvvətli əlləri ilə dal təkərindən tutaraq faytonu dayandırdı. Faytonçu gəncin qəzəbindən qorxaraq atları qamçıladi: atlar birdən irəli atıldılar. Xoşbəxtlikdən, Andriy əlini təkərdən çəkməyə güclə macal tapdı və üzünü üstə palçığa yıxdı. Başının üstündə cingiltili və ahəngdar bir qəhəqəhə qopdu. O, başını qaldırdı, pəncərədə, ömründə rast gəlmədiyi bir gözəl qızın durduğunu gördü. Qızın gözləri qara, üzü səhər günəşinin qızartısı ilə işıqlanmış qar kimi ağappaq idi. Qız ürəkdən gülür, bu gülüş onun gözqamaşdırıcı gözəlliyini daha da artırır. Andriy özünü itirmiş halda qıza baxa-baxa üzünü silir, ancaq palçığı daha da artıq yayırdı. Bu gözəl qız kim ola bilər? O, gənc bir bandurçunun başına toplanmış bəzəkli qapı nökrələrindən bunu öyrənmək istədi. Ancaq onlar

Andriyin palçığa bulanmış sifətini görərək gülüşdülər və cavab verməyə tənəzzül etmədilər. Axırda o, bu gözəlin qısa bir müddət üçün buraya gəlmiş Kovna voyevodasının qızı olduğunu öyrəndi. Ertəsi gecə, yalnız tələbələrə məxsus bir cürətlə çəpərdən bağa aşaraq, budaqları evin damını bürümüş bir ağaca dırmaşdı, oradan dama atıldı və buxarı borusu vasitəsilə birbaşa qızın yataq otağına endi. Qız şamın qarşısında oturaraq, qulaqlarından bahalı sırğalarını çıxarmaqda idi. Gözəl polyak qızı birdən-birə qarşısında tanımadığı bir adamı görərək elə qorxdu ki, bir kəlmə söz belə deyə bilmədi. Ancaq oğlanın gözlərini döyərək başıaşağı durduğunu və qorxudan əllərini belə tərpətmədiyini gördükdə və onun küçədə palçığa yıxılan adam olduğunu tanıdıqda qızı yenidən gülmək tutdu. Andriyin simasında dəhşətli bir şey yox idi: o, çox gözəl bir gənc idi. Qız ürəkdən gülmür və onun bu halı ilə əylənirdi. Gözəl qız, bir polyak qızı kimi yelbeyin idi: ancaq gözləri, qərribə, nüfuzedicilə aydın gözləri, əbədiyyət qədər uzunsürən nəzərlərlə baxırdı. Voyevodanın qızı cəsarətlə oğlana yaxınlaşaraq, daş-qaşla bəzənmiş tacını onun başına keçirtdi, sırğalarını onun dodaqlarına asdı və qızıl ilə işlənmiş nazik kisəyi şemizetini¹ onun üzünə atdı; oğlan, torbaya salınmış kimi, əllərini qaldıra bilmirdi. Qız onu bəzəyir və yelbeyin polyak qızlarına məxsus olan uşaq şiltaqlığı ilə onun başına min cür oyun gətirirdi; bu işə yazıq oğlanı daha artıq utandırırdı. Andriy ağzını açaraq, qımıldanmadan, qızın parlaq gözlərinə baxan zaman, gülməli bir heykəlxə oxşayırdı. Bu anda qapının döyülməsi qızı qorxutdu. O, Andriyə çarpayının altında gizlənməyi əmr etdi, ara sakitləşdikdən sonra qulluqçusu olan əsir tatar qızını çağıraraq, Andriyi ehtiyatla bağa çıxarmasını və çəpərdən keçirib yola salmasını tapşırırdı. Ancaq bu dəfə çəpərdən keçmək oğlana baha başa gəlirdi. Qarovulçu yuxudan oyanıb, onun ayaqlarından möhkəm yapışdı və bütün qapı nöqərləri yıqışaraq onu küçədə əməlli-başlı əzişdirdilər. Axırda iti ayaqları onun dadına çatdı. Voyevodanın nöqərləri həddən çox olduğu üçün bu hadisədən sonra o evin yanından keçmək çox təhlükəli idi. Andriy qızı bir dəfə də polyak kilsəsində gördü; qız, ona köhnə tanış kimi baxaraq, xoş bir təbəssümlə gülümsündü; sonralar, bir dəfə də onu ötəri görmüşdü. Kovna voyevodası tez bir zamanda Kiyevdən getdi. Onların pəncərəsindən indi qara gözlü, gözəl polyak qızı

¹ Şemizet – çiyin örtüyü (fr.)

yerinə yoğun, iri gözlü bir adam baxırdı. İndi Andriy başını aşağı sallayıb, gözlərini atının yalına dikərək bu barədə düşündürdü.

Bu zaman içərisində çöl onları çoxdan öz yaşıl ağuşuna almış, hündür otlar onları bürüyüb gizləmişdi; sünbüllərin arasında yalnız qara kazak papaqları görünürdü.

Nəhayət, Bulba öz düşüncələrindən ayrılıb dedi:

– Ey, ey, uşaqlar! Nə olub, niyə belə susmusunuz? Rahib deyilsiniz ki, fikri, düşüncəni atın getsin! Qəlyanlarınızı ağızınıza alın, bir qəlyan çəkək və atlarımızı elə çapaq, elə uçaq ki, heç quş da bizə çata bilməsin!

Kazaklar atların yalına yataraq otların arasında itdilər. Artıq qara papaqlarını da görmək mümkün deyildi. Yalnız tapdanmış otların xətti onların sürətli gedişlərinin izini göstərirdi.

Günəş çoxdan saf göydən baxır və çölə həyatverici nur saçır. Kazakların qəlblərinin tutqunluğu və ətəli bir an içərisində keçib-getdi, onların ürəkləri quş kimi çırpınmağa başladı.

Düzənlik getdikcə daha da gözəlləşirdi. O zamanlar bütün cənub, indi Novorossiyanı təşkil edən və Qara dənizə qədər uzanan sahə yaşıl və bakir bir səhra idi. Yabancı bitkilərin bitməz-tükənməz dalğalarına heç bir zaman kotan dəyməzdi: yalnız içərisində gizlənən atlar onları tapdalayırdı. Təbiətdə bunlardan daha gözəl heç bir şey ola bilməzdi. Yer in səthi milyonlarca müxtəlif rənglər saçan yaşıl-til-qızılı bir okeanı təmsil edirdi. Otların nazik və yüksək saplaqları içərisində göy, mavi və sürməyi tellər görünür, sarı çiçəkotu öz pıramidabənzər boynunu bu otların arasından göstərirdi. Ağ qaşqa çiçəyi çətirə oxşayan başıyla görünür və al-əlvan rənglə yanırı. Allah bilir haradan gəlib buraya düşən sünbül, buğda dənələri ilə dolu idi. Bu sünbüllərin incə kökləri arasında kəkliklər boyunlarını uzadaraq ora-bura qaçırdılar. Hava minlərcə quş civiltisi ilə dolmuşdu. Tərlənlər qanadlarını açaraq göy üzündə hərəkətsiz bir halda durmuş və gözlərini otlara dikmişdilər. Oyan-buyanda gəzişən yabancı qaz dəstəsinin bağırtısı, Allah bilir, hansı uzaq göllərə səs salırdı. Qağayı qanadlarını müntəzəm çırparaq otların arasından yüksəlib havanın mavi dalğaları içərisində çimirdi. Budur o, yüksəklərdə itərək yalnız bir qara nöqtə kimi göründü, budur, qanadlarıyla çevrilərək günəşin qarşısında işıldadı... Eh, çöllər, çöllər, siz nə qədər gözəlsiniz!..

Bizim yolçular, yalnız bir neçə dəqiqə, nahar etmək üçün dayanırdılar. Onlarla bərabər gedən on nəfərdən ibarət kazak dəstəsi də

atlarından enərək taxta araqqabını və qab-qacaq vəzifəsini görənlər balqabaqları çıxartdılar. Onlar piylə çörək yedilər və Taras Bulba yolda çox içməyə izin vermədiyindən, cana gəlmək üçün bircə qədəh araq içərək, hava qaralana qədər yollarına davam etdilər. Axşam bütün düzənlik tamamilə dəyişdi. Onun bütün rəngarəng sahəsi günəşin son, aydın şüalarına qərq oldu və yavaş-yavaş qaralmağa başladı. Düzənliyin üzərinə necə kölgələr düşdüyü və tünd-yaşıl rəngə büründüyü açıq-aydın görünürdü. Rütubət get-gedə artır, hər çiçək, hər ot ənbər qoxusu saçır, bütün çöldən ətir yayılırdı. Tünd-mavi göydə sanki böyük bir fırça ilə enli al-qızılı zolaqlar çəkilməmişdi: arabir yüngül və şəffaf bulud parçaları ağarırdı. Dəniz dalğaları qədər sərin və aldadcı yel yavaş-yavaş otların başlarını tərpedərək, onların yanaqlarına toxunurdu. Gündüzün musiqisi tamamilə susmuş və başqa musiqi ilə əvəz edilmişdi. Ala-bəzək dovşanlar yuvalarından çıxaraq dal ayaqları üstündə durur, çölü fit səsi ilə doldururdular. Cırcıramaların cırıltısı getdikcə daha aydın eşidilirdi. Arabir tənha göllərin birində qu quşunun səsi yayılaraq, havada gümüş kimi cingildəyirdi. Yolçular, gecə qalmaqdan ötrü yer seçərək, tarlalar arasına düşdülər, ocaq qaladılar və üzərindən qazan asaraq özlərinə kuliç bişirməyə başladılar. Qazandan çıxan buxar tüstü kimi havaya dağılırdı. Şam yedikdən sonra isə buxovlanmış atları otlamağa buraxaraq yatdılar. Onlar arxalıqlarının üstündə uzanmışdılar; ulduzlar onlara baxırdı. Hər yandan, otların arasını doldurmuş olan həşərat aləminin şıqqıltısı, fit və cırıltısı gəlir, bu səslər sərin havada saflaşaraq mürgüləyənlərə layla çalır. Qısa bir müddət üçün oyanıb, yerindən qalxan adama çöl, işıldayan böcəklərin parlaq qığılcımları ilə dolmuş kimi görünürdü. Arabir göyün bəzi yerləri, çəmən və çay kənarlarında yandırılan quru qamışlardan saçılan işıqla şəfəqlənirdi. Şimala uçan qu quşlarının qatırı da, bu parlaq dairələrə çətərkən al-gümüşi işıqla işıldayır və adama elə gəlirdi ki, qaranlıq göydə qırmızı yaylıqlar uçur.

Yolçular, başlarına heç bir macərə gəlmədən, irəliləyirdilər. Onlar heç bir yerdə ağac görmədilər; hər yeri həmin ucsuz-bucaqsız, azad, gözəl düzənlik tutmaqda idi. Arabir uzaqdan Dnepr sahilləri ilə uzanan meşənin təpəsi göyərirdi. Yalnız bir dəfə Taras oğlanlarına uzaqdan qaralan bir nöqtəni göstərərək dedi:

¹ *Kuliç* – yağlı şirin kökə, pasxa çörəyi

– Baxın, oğlanlarım, tatar at çapır! – Balaca başlı və bıqlı tatar kiçik gözlərini onlara dikərək, ov iti kimi havanı iylədi və kazakların on üç nəfər olduqlarını görüb dağkeçisi kimi sürətlə gözdən itdi. – Hə, uşaqlar, bir özünüzü sınayın görək, tatarla çata bilərsinizmi?! Yox, boş yerə əlləşməyin, heç vaxt onu tuta bilməzsiniz: onun atı mənəm Şeytanımdan da iti qaçır. – Bununla belə, Bulba bir yerdə, bəlkə, pusqu qurulduğundan qorxaraq bəzi ehtiyat tədbirləri gördü; onlar izlərini itirmək üçün Dneprə tökülən kiçik Tatarka çayına gələrək, atlarını suya saldılar və bir müddət suda üzdükdən sonra sahilə çıxaraq yollarına davam etdilər.

Üç gün sonra onlar səfər etdikləri yerə yaxınlaşdılar. Hava birdən-birə soyuqlaşdı. Onlar Dneprin yaxında olduğunu hiss etdilər. Budur, Dnepr uzaqlarda parlayır və bir qara zolaq kimi üfüqdən ayrılırdı. Onun dalğaları ətrafa bir sərinlik saçırdı. O get-gedə yaylaraq çölün yarısını tutmuşdu. Bura, Dneprin, qayaların təzyiqindən qurtararaq dərə-təpə maneçiliyi görmədən sərbəstcəsinə yayıldığı, dəniz kimi coşduğu yerlər idi. Ortadakı adalar onun sahillərini daha da genişləndirirdi. Kazaklar atdan düşərək sala mindilər və üç saata qədər üzdükdən sonra Xortisa adası sahilinə yetişdilər. Yerini tez-tez dəyişdirən Seç o vaxt burada idi.

Bir dəstə adam sahilə salçılarla söyüşürdü. Kazaklar atları sahmanladılar. Taras özünü düzəltdi; kəmərinə bərkidərək məğrurcasına bıqlarını sığalladı. Onun gənc oğlanları da qorxu və qeyri-müəyyən bir zövq hiss edərək, başdan-ayağa qədər özlərini nəzərdən keçirttilər; bundan sonra hamısı bir yerdə Seçin yarım verstliyindəki məhəlləyə tərəf getdi. Buraya gələn kimi üstü çayırıla örtülmüş qazma damlardakı iyirmi beş dəmirçixanadan gələn əlli çəkicin səsi onların qulaqlarını batırdı. Küçədə, çardaqların altında oturmuş qüvvətli dabbaqlar iri əlləri ilə öküz gönü aşılayırdılar. Qarşılığında çaxmaqdaşı, qov və bant olan xırdavatçılar çadırların altına düzülmüşdülər. Erməni bahalı yaylıqlar asmışdı, tatar taxta şişlərdə xəmirlə qoyun əti bişirir, cuhud başını qabağa uzadaraq çəlləkdən araq süzürdü. Ancaq hamısından qabaq onlara əl-ayağını uzadıb lap küçenin ortasında yatmış bir kazak rast gəldi. Taras Bulba dayanıb bu mənzərəyə tamaşa eləməkdən özünü saxlaya bilmədi:

– Bax, gör nə lovğa-lovğa sərələnib! Tfu sənə, nə qiyamət görkəmi var! – Doğrudan da, bu, çox qəribə bir mənzərə idi: zaporoyjeli

kazak yolun ortasında bir aslan kimi uzanmışdı. Onun məğrur kəkili yarım arşın yer tutmuşdu, bahalı qırmızı mahuddan olan şalvarı ondan xoşlanılmadığını göstərmək üçün qıra bulaşdırılmışdı. Bu mənzərədən zövq aldıqdan sonra Bulba dar bir küçə ilə irəlilədi. Küçə öz peşələri ilə məşğul sənətkarlarla və hər cür millətə mənsub adamlarla dolu idi. Seçin bu uzaq məhəlləsi lap yarmarkaya bənzəyir və kef eləməkdən, tufəng atmaqdan başqa bir şey bacarmayan Seç əhalisini həm yedirir, həm də geydirirdi.

Nəhayət, onlar bu məhəllələrdən keçdilər və üstü çayır, ya da tatarlarda olduğu kimi, keçə ilə örtülü bir neçə daxma gördülər. Bu daxmaların bəzilərinin yanında toplar qoyulmuşdu. Kənar məhəllələrdə rast gəldikləri hasarlar, ya da ki gödək ağac sütunlar üzərinə qurulmuş alçaq, çardaqlı evlər burada yox idi. Kimsə tərəfindən qorunmayan xırda bir sədd və maneə yaratmaq üçün kəsilib tökülmüş qollu-budaqlı ağaclar burada böyük bir laqeydlilik olduğunu göstərirdi. Damaqlarında çubuq, lap yolun ortasında uzanmış bir neçə cəsur zaporoyjeli onlara sayğısızcasına baxdılar və heç yerlərdən də tərpənmədilər.

– Salam, panlar! – deyə Taras oğlanları ilə bərabər onların arasından ehtiyatla keçdi.

Kazaklar:

– Sizə də salam! – deyə cavab verdilər.

Xalq ala-bəzək dəstələrlə hər yana, bütün düzə dağılmışdı. Onların gündən yanmış sifətlərindən müharibələrdə sınıanmış və hər cür çətinliklərdən çıxmış olduqları görünürdü. Budur, Seç haman buradır! Aslan kimi məğrur və dözümlü adamlar bu yuvadan uçurlar! Azad həyat, iradə möhkəmliyi və kazaklıq bütün Ukraynaya buradan yayılır! Yolçular, adətən, qoşunun hər zaman toplandığı geniş bir meydana gəlib çıxdılar. Yanı üstə atılmış böyük bir çəlləyin üstündə köynəksiz bir kazak oturmuşdu. O, köynəyini əlində tutmuş, yavaş-yavaş yırtığını yamayır. Yeni bir çalğıcı dəstəsi onların yolunu kəsdi. Şapkasını yan qoymuş bir gənc kazak əllərini qaldıraraq onların arasında oynayırdı. O yalnız bu sözləri qışqırırdı:

– Çalğıcılar, tez-tez çalın, pravoslav xristianlara arağı əsirgəmə, Foma! – Təkgöz Foma, kim ona müraciət etsə, hesabsız-zadsız kasanı araqla doldurub verirdi. Oynayan gənc kazakın yanında dörd qoca ayaqlarını xırda-xırda atıb birdən ildırım kimi havaya sıçrayır,

sonra çömbəltmə oturaraq çəkmələrinin gümüş nallarını bərk yerə vura-vura oynayırdı. Yer gur-gur guruldayırdı. Oynayanların ayaq səsi bütün mahala yayılırdı. Ancaq birisi daha bərk qışqırır və hamıdan ucaya tullanırdı. Onun kəkili havada yellənirdi; qüvvətli köksü çılpaq idi; isti qış kürkünü qoluna taxmışdı və ondan tər sel kimi axırdı. Axırda Taras ona dedi:

– Heç olmasa, kürkü çıxart! Görmürsən necə bürküdür!

Kazak:

– Ola bilməz! – bağırdı.

– Niyə?

– Ola bilməz, çünki mənim belə bir adətim var: bir şeyi çıxartsam, gərək satıb arağa verib içəm. – Ancaq qoçağın şapkası çoxdan yox idi. Kaftanında nə kəməri vardı, nə də tikmə yaylığı. Onlar hamısı lazımı yerinə göndərilmişdi. Dəstə get-gedə böyüyürdü. Oynayanlara başqaları da qoşulurdular, bu ən azad, ən möhtəşəm rəqsə – icad edənlərin adıyla adlanmış və dünyada misli olmayan “Kazaçok” rəqsinə ürək titrəmədən baxmaq olmurdu.

Taras:

– Eh, əgər at üstündə olmasaydım, özüm də oynardım! – deyərək bağırdı.

Bura toplanmış adamlar içərisində göstərdikləri xidmətə görə bütün Seçin hörmətini qazanmış və dəfələrlə başçı vəzifəsini daşımış ağsaqqallar da vardı. Tezliklə Taras çoxlu tanış adamlara təsadüf etdi. Ostap və Andriy elə tez-tez eşidirdilər:

– Aha! Sənsənmi, Peçerisa?! Salam, Kozolup!

– Səfərin haradandır, Taras?!

– Doloto, sən buraya haradan gəlib çıxmısan?

– Salam, Kirdyaq! Salam, Qustiy! Remen, səni görəcəyimi heç güman eləməzdim!

– Bütün Şərqi Rusiyanın kef aləmindən yığılıb gəlmiş bu pəhləvanlar bir-birləri ilə öpüşür və buradaca bir-birlərinə suallar yağdırırdılar.

Taras Bulba:

– Bəs Kasyan hanı? Borodavka hanı? Koloper hanı? Pidsışok hanı? – deyərək suallara: Borodavkanın Tolopanda asıldığı, Koloperin Kizikirmeydə dərisini soyduqları, Pidsışokun başının duzlanıb çəlləkdə düz Çarqradın özünə göndəriləyən cavabını alırdı. Qoca Bulba başını aşağı salaraq düşüncəli halda deyirdi: “Yaxşı kazaklar idi!”

III

Artıq bir həftəyə yaxın idi Taras Bulba öz oğlanları ilə Seçdə yaşayırdı. Ostap və Andriy hərbi işlə az məşğul olurdular. Seç hərbi məşğələlərlə özünə əziyyət verməyi və buna vaxt sərf etməyi sevmirdi. Gənclik yalnız təcrübə ilə, ozamankı fasiləsiz vuruşların içərisində tərbiyə alıb yetişirdi. Müharibələr arasındakı boş vaxtı isə nişan vurmaq, at çapmaq, çöl və çəmənlərdə heyvan qovmaqdan başqa ayrı bir hərbi nizam öyrənməyə sərf etməyi cansıxıcı bir məşğələ hesab edirdilər; bütün qalan vaxtlarını isə geniş ruhi azadlığın ifadəsi olan eys-ışrətdə keçirirdilər. Bütün Seç fövqələdə bir mənzərə təşkil edirdi. Bu, ardı-arası kəsilməyən bir kef məclisi, gurultu ilə başlayıb sonunu itirmiş bir ziyafət idi. Bəziləri sənətkarlıq eləyir, bəziləri dükan saxlayıb, alış-veriş edirdilər; ancaq çox hissəsi, əgər ciblərində pul səslənsə və əldə etdikləri şey-şüy hələ alverçilərin və gizli içki satanların əlinə keçməyibsə, səhərdən-axşama qədər kef edirdi. Bu ümumi eys-ışrətdə nə isə səhrkar bir şey var idi. Bu, dərdin çoxluğundan içən sərxoşların yığınağı deyildi, bu, sadəcə, coşqun bir sevinc əyləncəsi idi. Buraya gələn hər kəs o vaxta qədər maraqlandığı işlərin hamısını unudaraq tərk edirdi. O, demək olar ki, keçmişinə tüpürür, özü kimi evsiz, ailəsiz və qohum-qardaşsız, azad, açıq səmadan və qəlbini daimi sevincindən başqa bir şeyi olmayanların yoldaşlığına qapılırdı. Bu da başqa heç bir mənbədən doğa bilməyəcək coşqun bir sevinc yaradırdı. Tənbəlcəsinə torpaq üstündə dincələn bu dəstələrin arasındakı söhbət və nağıllar çox vaxt son dərəcə maraqlı və canlı olurdu. Bu söhbətləri, nağılları dinlədikdə yalnız zaporoyeli olmaq lazımdı ki, üzünün ifadəsi heç dəyişməsin, hətta heç bıçın belə tərpənməsin. Bu sifət hələ indi də cənubi rusiyalıları öz qardaşlarından fərqləndirən əsas sifətdir. Nəşə məclisləri çox sərxoş və gurultulu keçirdi, ancaq bütün bunlara baxmayaraq bu şənlik, sərxoşluğun insana özünü belə unutturduğu meyxana şənliyi deyildi. Bu, məktəbli yoldaşların mehriban bir dəstəsi idi. Fərq yalnız onda idi ki, burada, bunlar dəftər-kitab arxasında oturmaq və müəllimin bayağı izahatına qulaq asmaq əvəzinə beş min at üstündə basqın edirdilər. Top-top oynanılan çəmən əvəzinə onların heç kəs tərəfindən qorunmayan, ucsuz-bucaqsız sərhədləri vardı, arabilir bu yerlərdə tatar öz cəld başını göstərir və yaşıl çalmalı türk durub sər-

sərt baxırdı. Fərq burasında idi ki, onlar məcburiyyət üzündən məktəbdə birləşmək əvəzinə, öz istəkləri ilə ata-analarını atıb, doğma evlərindən qaçaraq bura gəlmişdilər. Fərq onda idi ki, burada boğazı kəndirdən çıxmış və solğun ölüm yerinə həyat görən, tam mənası ilə sərbəst bir kef həyatı görən adamlar vardı; fərq onda idi ki, burada, nəcib adətlərə görə cibində bir qəpik də olsa saxlaya bilməyən adamlar vardı. Fərq onda idi ki, burada çervonu böyük dövlət hesab eləyən icarədar cuhudların mərhəməti sayəsində ciblərini, yerə bir şey salmaq təhlükəsi olmadan, tərsinə çevirə bilən dostlar vardı. Akademiyə çubuqlarına dözməyən və məktəbdə bir hərf belə öyrənməmiş tələbələrin hamısı burada idi. Ancaq bununla belə, onların arasında Horatsinin, Siseronun və Roma cümhuriyyətinin nə olduğunu bilənlər də vardı. Burada elə zabitlər də vardı ki, sonralar kral ordusunda böyük şöhrət qazandılar. Burada bir çox təcrübəli partizanlar vardı. Onlar öz nəcib inanlarına görə düşünürdülər ki, harada olur-olsun, müharibə etmək lazımdır, alicənab bir adamın müharibə etməməsi ləyaqətsizlikdir; onların aralarında elələri də vardı ki, buraya, Seçdə yaşadıklarını və davalarda bışmış olduqlarını söyləmək üçün gəlmişdilər. Qərək, burada kim yox idi?! Bu qəribə respublika o əsrin bir tələbi idi. Hərbi həyat, qızıl qədəh, qiymətli parça, dukat və real həvəskarları hər vaxt burada özlərinə iş tapa bilərdilər. Yalnız qadın düşkünləri burada heç bir iş görə bilmirdilər. Çünki heç bir qadın Seçin hətta uzaq məhəllələrində belə görünməyə cəsaret etməzdi. Ostap və Andriyə çox qəribə görünən orası idi ki, onların öz gözləri qabağında Seçə camaat axınla gəlirdi və bir adam belə onlardan haradan gəldiklərini, kim olduqlarını, adlarının nə olduğunu soruşmurdu. Bu adamlar buraya bir saat əvvəl tərک etdikləri evlərinə qayıtdıqları kimi gəlirdilər. Hər gələn, Seç başçısı koşevoyun yanına gedib hüzuruna təqdim olunmağı özünə borc bilirdi və koşevoy da adəti üzrə ona deyirdi:

- Salam, İsayə inanırsanmı?
- İnanıram! – deyər yeni gələn cavab verirdi.
- Müqəddəs üçlüyə də inanırsanmı?
- İnanıram.
- Kilsəyə gedirsənmi?
- Gedirəm!
- Bir xaç çək, görək!

Gələn adam xəç çəkirdi.

– Çox yaxşı! İndi istədiyın daxmaya get! – deyə koşevoy cavab verirdi.

Bununla bütün mərasim bitirdi. Bütün Seç bir kilsədə ibadət edirdi. Onlar oruc və pəhrizin nə olduğunu eşitmək belə istəmədikləri halda kilsəni son damla qanlarına qədər müdafiə etməyə hazır idilər. Zaporojyelilər alış-veriş eləməyi sevmədikləri üçün və ciblərindən nə qədər pul çıxartsalar o qədər də verdikləri üçün, yalnız şiddətli tamah gücünə cuhud, erməni və tatarlar Seçin yaxınlığında yaşamağa və alış-veriş eləməyə cəsarət edirdilər. Ancaq bu tamahkar baqqalların vəziyyətləri çox acınacaqlı idi. Onlar Vezuvi ətkələrində yurd salmış adamlara bənzəyirdilər; çünki zaporojyelilərin pulları qurtaran kimi onların dükanlarını dağıdıb mallarını müftə aparırdılar. Seç altmışdan artıq daxmadan ibarət idi. Bu daxmalar ayrı-ayrı müstəqil respublikalara və daha çox, tələbələri hər şeylə təmin olunan ruhani məktəblərinə bənzəyirdi. Heç kəs bir şey yığmır və bir şey saxlamırdı. Hər bir şey dəstə atamanının əlində olurdu, ona görə də onu, adətən, ata deyə adlandırırdılar. Pul, paltar, bütün yemək-içmək, sıyıq, hətta yanacaq belə onun ixtiyarında olurdu; hamı pulunu ona tapşırırdı. Dəstələr arasında tez-tez ixtilaf törəyir, belə vaxtlarda iş həmin saat vuruşmaya çevrilirdi. Dəstə nəfərləri meydana çıxır və bir tərəf qalib gəlincəyə qədər yumruqla bir-birlərinin qol-qabırğalarını sındırırdılar, sonra isə bir tərəf qalib gələn kimi kefə başlayırdılar. Gəncləri özünə bu qədər cəzb edən Seç bu cür idi. Ostap və Andriy gəncliklərinin bütün coşqunluğu ilə bu əyləncə dənizinə atıldılar, bir an içərisində ata evini, məktəbi və əvvəlcə onları həyəcana gətirən hər bir şeyi unudub, bu yeni həyatla yaşamağa başladılar. Seçin hər bir işi – kef adətləri, bu cür sərbəst bir ömür sürən respublika üçün bəzən çox sərt görünən bəsit qanun və qaydaları onları məşğul edirdi. Əgər bir kazak heç bir dəyəri olmayan bir şeyi belə oğurlayıbsa, bu, bütün kazaklar üçün bir təhqir hesab olunurdu. Onu bir namussuz adam kimi rüsvayçılıq süturnuna bağlayır, yanına da bir dəyənək qoyurdular: yol ilə gedən hər kəs ona bir dəyənək vurmağa borclu idi; beləliklə, onu ölüncəyə qədər döyürdülər. Borcunu ödəməyən adamı zəncirlə topa bağlayırdılar: yoldaşlarından biri onun borcunu verənə qədər topun üzərində qalmalı idi. Ancaq Andriyə hər şeydən artıq adam öldürənlər

üçün müəyyən edilmiş dəhşətli cəza təsir etdi. Onun gözləri qarşısında bir quyu qazdılar, qatili diri-diri oraya saldılar və öldürdüyü adamın cənazəsi yerləşən tabutu onun üstündən qoyaraq hər ikisini torpaq ilə basdırdılar. Bu dəhşətli cəza mərasimi və meyit ilə bərabər diri-diri basdırılmış adam uzun müddət onun xəyalından getmədi.

Az bir zaman içərisində Bulbanın oğlanları kazakların arasında hörmət qazandılar. Onlar tez-tez öz daxma yoldaşları ilə, bəzən də bütün daxma sakinləri və qonşu daxmalarla bərabər çölə, saysız-hesabsız miqdarda olan quş, maral, keçi vurmağa gedir, ya da püşk ilə hər daxma üçün ayrılmış göl və çaylardan, bütün daxmanı təmin edə biləcək qədər balıq tuturdular. Kazakı sınamaqdan ötrü burada elə böyük bir fənd olmasa da, onlar diribaşlıqlarına və hər işdə əlləri gətirdiyinə görə başqa gənclərin arasında seçildilər. Cəld və düzgün nişana vurur, Dnepr çayını axının əksinə üzərək keçirdilər. Belə işləri bacaran bir gənc tətənəli tərzdə kazak sıralarına qəbul edilirdi. Ancaq qoca Taras onları başqa bir fəaliyyətə hazırlayırdı. Bu cür avara keçirilən həyat onun xoşuna gəlmirdi, o, həqiqi bir iş görmək arzusunda idi. O düşünürdü ki, nə vasitə ilə Seçi qəhrəmanlıq göstərilməsi mümkün olan cürətli bir vuruşa cəlb eləsin. Nəhayət, bir gün o, koşevoyun yanına gələrək açıqdan-açığa ona dedi:

– Hə, koşevoy, artıq zaporojyelilərin gəzmək vaxtı çatmışdır, eləmi?

Koşevoy balaca çubuğunu ağızından çıxartdı və kənara tüpürərək cavab verdi:

– Gəzməli yer yoxdur.

– Necə yoxdur? Türklərin və ya tatarların üstünə gedə bilərik.

Koşevoy soyuqqanlıqla çubuğunu təkrar ağızına alıb cavab verdi:

– Nə türklərin, nə də tatarların üstünə getmək olmaz.

– Necə yəni olmaz?!

– Olmaz də! Biz sultana sülh vəd eləmişik.

– Axı onlar busurmandırlar. Həm Allah, həm də müqəddəs kitab busurmanları qırmağı əmr edir.

– İxtiyarımız yoxdur. Əgər dinimizə and içməmiş olsaydıq, yəni mümkün idi, amma indi heç olmaz.

– Necə yəni olmaz? Necə yəni, deyirsən ki, ixtiyarımız yoxdur?

Budur, mənim iki oğlum var, ikisi də gəncdir və hələ indiyə qədər heç birisi müharibə görməyib, amma sən deyirsən ki, ixtiyarımız yoxdur, sən deyirsən ki, zaporojyelilər davaya getməsinlər.

– Elə şey ola bilməz.

– Deməli, kazakın qüvvəsi boş yerə məhv olub getsin, insan yaxşı bir iş görmədən it kimi çürüyüb getsin, nə vətən, nə də bütün xristianlıq ondan bir fayda görməsin. Onda sən məni başa sal görüm, biz nə üçün yaşayırıq, hansı şeytanın xeyrinə yaşayırıq? Sən bir ağıllı adamsan, nahaq yerə koşevoy seçilməmişən. Məni başa sal görüm, biz nə üçün yaşayırıq?

Koşevoy bu sorğu-suala cavab vermədi. O, tərs kazak idi, bir az sükutdan sonra dedi:

– Hər halda, müharibə olmamalıdır.

Taras yenidən:

– Deməli, müharibə olmayacaqdır? – deyə soruşdu.

– Yox!

– Demək, bunu heç fikrimizə də gətirməyək?

– Fikrinizə də gətirməyin!

Bulba öz-özünə: “Dayan bir, şeytan balası, mən səni başa salaram” – deyərək elə buradaca koşevoydan intiqam almağı qərarlaşdırdı.

Bulba bir neçə nəfərlə sözləşib onları bir az içirtdi və sərxoş kazaklar düz birbaşa litavralar olan meydana gəldilər. Camaatı meydana toplamaq üçün adətən bu litavraları ağaclarla vururdular. Ağacaları litavra çalan həmişə öz yanında saxladığından tapmadılar, ona görə də hər kəs əlinə bir odun alaraq litavraları çalmağa başladı. Bu səsə hamıdan qabaq ucaboylu, təkgöz olduğuna baxmayaraq, bərk yuxulu litavraçı gəldi.

– Litavraları çalmağa cəsarət edən kimdir? – deyə o bağırdı.

Sərxoş dəstəbaşılar:

– Kəs səsin! Sənə nə əmr edirlər onu elə: ağaclarını götür, çal! – deyə cavab verdilər.

Bu cür hadisələrin nəticəsini gözəlcə bilən litavraçı özü ilə gətirdiyi ağacları dərhal çıxartdı. Litavralar guruldadı və bir azdan zaporojyelilərin qara dəstələri hər tərəfdən arı kimi yığılıb gəldilər, hamı bir dairəyə yığıldı. Litavralar üçüncü dəfə çalındıqdan sonra, nəhayət, başçılar gəlməyə başladılar: əlində öz rütbəsinin nişanəsi olan bir zopa tutmuş koşevoy, ordu möhürünü əlində tutmuş hakim, mürəkkəbqabısını əlində gəzdiren mirzə və əsalı yasavul göründü. Koşevoy və başçılar şapkalərini çıxarıb, əllərini bellərinə qoyaraq lovğa-lovğa dayanmış kazaklar ilə salamladılar.

– Bu yığıncaq nədir? Nə istəyirsiniz, panlar? – deyə koşevoy soruşdu. Söyüş və bağirtılar onu danışmağa qoymadı. Dəstənin içindən kazaklar çıxırışdılar:

– Zopanı yerə at! Şeytan oğlu, bu saat zopanı yerə at! Daha səni istəmirik! – Ayıqlardan bəziləri bu işin əksinə getmək istədilər. Ancaq həm sərxoş, həm də ayıqlar arasında yumruq davası başlandı. Hamısı çıxırıb-bağırmağa başladı.

Koşevoy danışmaq üçün təşəbbüs göstərdi, ancaq belə hallarda, həmişə olduğu kimi, camaat tərəfindən döyülüb öldürülə biləcəyini nəzərə alaraq, ehtiramla baş əydi və zopanı yerə qoyaraq camaatın içində gözdən itdi. Hakim, mirzə və yasavul da ordu möhürünü, mürəkkəbqabını və əsanı yerə qoymağa hazırlaşaraq dedilər:

– Panlar, əgər buyurursunuzsa, biz də öz rütbə nişanlarımızı yerə qoyaq?

Camaat çıxırdı:

– Yox, siz qalın, biz yalnız koşevoyu qovmaq istəyirdik, çünki o, arvaddır, amma bizim koşevoyluğumuza insan lazımdır.

– İndi koşevoyluğa kimi seçmək istəyirsiniz? – deyə başçılar soruşdular.

– Kukubenkonu seçək! – deyə kazakların bir hissəsi bağırdı.

– Kukubenkonu istəmirik, o, hələ uşaqdır, ağızından süd iyi gəlir, – deyə ayrı bir hissə cavab verdi.

– Qoy ataman Şilo olsun! Şilonu koşevoy eləyək! – deyə bəziləri çıxırdı.

– Şilo¹ sənin belinə batsın, – deyə camaat söyməyə başladı. – O nə kazaktır ki, it oğlu it, tatar kimi oğurluq eləyib, sərxoş Şilo qoy cəhənnəm olub getsin!

– Borodatını, Borodatını koşevoy seçək!

– Borodatını istəmirik! Qoy rədd olsun!

Taras Bulba kazaklardan bir neçəsinə pıçıldadı:

– Kirdyaqanı, Kirdyaqanı!

– Kirdyaqanı! Kirdyaqanı! Borodatını! Borodatını! Şilonu! Qoy Şilo cəhənnəm olsun! Kirdyaqanı! – deyə camaat çıxırmağa başladı.

Adlarının çəkildiyini eşidən namizədlər, seçkidə şəxsən təsir göstərdikləri düşünülməsin deyə dərhal dəstənin içərisindən kənara çıxırdılar.

---

¹ Adam adı olmaqla bərabər bizə də deyilir.

– Kirdyaqanı! Kirdyaqanı! – deyən səslər başqalarından daha qüvvətli çıxırdı. – Borodatını istəyirik! – deyənlər də vardı.

Məsələ yumruq vasitəsilə həll edilməyə başlandı; nəticədə Kirdyaqa seçildi.

– Kirdyaqanın dalınca gediniz! – deyə bağırdılar.

On nəfərə yaxın kazak haman saat dəstədən ayrıldı. Bəziləri o qədər içəriyə ötürmüşdülər ki, ayaq üstə güc-bəla ilə dayanırdılar, onlar düz Kirdyaqanın yanına, koşevoy seçildiyini ona elan etməyə getdilər.

Çox qoca, ancaq ağıllı bir kazak olan Kirdyaqa, əhvalatdan xəbərdar deyilmiş kimi, öz daxmasında oturmuşdu.

– Nə var, panlar, sizə nə lazımdır? – deyə soruşdu.

– Gəl, səni koşevoy seçdilər!

Kirdyaqa dedi:

– Nə zəhmət çəkirsiniz, panlar! Mən bu cür şərəfə necə layiq ola bilərəm! Elə vəzifəni daşımağa mənim heç ağılim da çatmaz. Bütün orduda məndən daha yaxşısı tapılmadı mı?

Zaporojyelilər:

– Dur deyirlər sənə, – deyə bağırdılar. Onlardan ikisi, ayaqlarını yerə dirəyib getmək istəməməsinə baxmayaraq, Kirdyaqanı daldan itələyə-itələyə yumruq və təpiklə vura-vura: – Dirənmə, şeytan oğlu! Sənə hörmət qoyanda, köpək, sən də o hörməti qəbul elə! – deyərək meydana gətirdilər.

Bu qayda ilə Kirdyaqa kazak dəstəsinin içinə girdi. Onu gətirən kazaklar bütün camaata elan etdilər:

– Panlar, nə deyirsiniz, bu kazakın bizə koşevoy olmasına razı-sınız mı?

– Hamımız razıyıq! – deyə kütlə bağırdı və bu bağırtı uzun zaman çöldə guruldadı.

Başqılardan biri zopanı götürərək yeni seçilmiş koşevoya uzatdı. Kirdyaqa, adətə görə, o saat rədd etdi. Başçı öz təklifindən əl çək-mədi. Kirdyaqa yenə almadı, üçüncü təklifdən sonra qəbul etdi. Hər tərəfdən təbrik səsləri qalxdı və yenidən kazak çıxırtısından çöl gurul-dadı. Bu zaman kütlənin içərisindən dörd nəfər ağıbıq və kəkilli qoca kazak ortaya çıxdı (kazaklar öz əcəlləri ilə ölmədikləri üçün Seçdə çox qoca adamlar yox idi). Onların hərəsi yenicə yağmış yağışın palçığa döndərdiyi torpaqdan bir ovuc götürüb koşevoyun başına qoydu. Pal-çıq onun başından axaraq bıçlarını, yanaqlarını və bütün üzünü buladı.

Ancaq Kirdyaqə yerindən qımıldanmayaraq göstərdikləri şərəfə görə kazaklara təşəkkür etdi. Beləliklə, gurultulu seçki qurtardı. Bu seçkidən hamı Bulba kimi razı idimi, məlum deyildi. Bununla o, əvvəlki köşevoydan intiqam alırdı, bundan başqa, Kirdyaqə onun köhnə yoldaşı idi. Həm quru, həm də dəniz səfərlərində bir yerdə olmuş və hərbi həyatın bütün zəhmət və məşəqqətlərinə bir yerdə dözmüşdülər. Kütlə seçki münasibətilə buradaca Ostap və Andriyin hələ indiyə qədər görmədikləri bir kef məclisi qurdu. Meyxanalar dağıldı; bal, araq və pivəni pulsuz götürüb apardılar. Meyxanaçılar, heç olmasa, özlərinin sağ qaldıqlarına sevinirdilər. Bütün gecə bağırtılar və kazak igidliklərini mədh edən mahnılar altında keçdi. Yeni çıxmış ay, bandurlarıyla, turbanı və girdə balalaykaları ilə küçələrdən keçən musiqi dəstələrinə və Seçdə kilsədə oxumaq, Zaporoyje işlərini tərif eləmək üçün saxlanılan kilsə müğənnilərinə uzun müddət tamaşa etdi. Nəhayət, içki və yorğunluq bu möhkəm adamlara zor gəldi. Orada-burada tək-tək kazakların yerə yıxılmaları, yoldaşın yoldaşı qucaqlayıb kədərlənərək, hətta ağlayaraq bir yerdə uzanmaları gözə çarpırdı. Bir tərəfdə böyük bir dəstə üst-üstə yatır, o biri tərəfdə birisi uzanmaq üçün yaxşı yer axtardığı halda düz ağac kötüyünün üstünə sərələnirdi. Hamıdan möhkəm olan ən sonuncusu hələ mənasız nitqlər danışırdı; nəhayət, içki qüvvəsi ona da güc gəldi, yıxıldı və bütün Seç yuxuya getdi.

IV

Sabahısı Taras Bulba kazakları hansı müharibəyə qaldırmaq mümkün olduğu haqqında yeni köşevoy ilə məsləhətləşirdi. Köşevoy ağıllı və hiyləgər bir kazak idi. O, zaporoyjeliləri eninə də tanıyırdı, uzununa da, ona görə də əvvəlcə dedi:

– Yox, olmaz, andı pozmaq mümkün deyil, heç bir vəchlə olmaz, – bir az susandan sonra əlavə etdi. – Eybi yoxdur, olar, andı pozmanıq, ancaq başqa bir çarə taparıq. Qoy xalq mənim əmrimə görə yox, elə-bələ öz xahişilə bir yerə toplansın. Bunu nə cür eləmək lazım gəldiyini siz artıq bilirsiniz. Biz isə başçılarla birlikdə tez meydana gələrik, guya, heç bir şeydən xəbərimiz yoxdur.

Onların danışdıqlarından bir saat keçməmiş litavralar guruldadı. Birdən haradansa kefli və səfeh kazaklar da tapıldı. Meydanı milyon kazak papağı doldurdu. Səs-küy qalxdı:

– Kim?.. Nədən ötrü?.. Camaatı nə üçün yığırlar?

Heç kəs cavab vermirdi. Nəhayət, oradan-buradan səslər ucalmağa başladı:

– Budur, müharibə yoxdur deyə kazak qüvvəsi boş yerə məhv olur. Başçılar tənbelləşiblər, onların gözlərini başdan-başa piy örtüb! Yox, görünür dünyada həqiqət yoxdur!

Başqa kazaklar əvvəl qulaq asırdılar, sonra onlar da deyilməyə başladılar:

– Doğrudan da, dünyada heç bir həqiqət yoxdur! – Başçılar bu söhbətlərdən çox təəccübə gəlmiş kimi görünürdü. Nəhayət, koşevoy irəli çıxıb dedi:

– Pan zaporoyjelilər, icazə verin nitq söyləyim!

– Söylə!

– Mərhəmətli panlar, bu saat söhbət, bəlkə də, sizin yaxşı bildiyiniz bir məsələ haqqında gedir. Zaporoyjelilərin çoxu meyxanaçı cuhudlara və öz yoldaşlarına o qədər borclu düşüb ki, heç kəs onlara etibar eləmir. Sonra yenə də söhbət o barədə gedəcək ki, bizim kazakların içərisində hələ müharibə nə olduğunu gözü ilə görməyən cavanlar var, halbuki, panlar, – yenə özünü yaxşı bilirsiniz, – cavan adam davasız yaşaya bilməz. Hələ indiyə qədər bir busurman öldürməmiş adamdan zaporoyjeli çıxmaz ki?!

“Yaxşı danışır!” – deyə Bulba fikirləşdi.

– Panlar! Siz elə düşünməyin ki, mən bu sözləri sülhü pozmaq üçün deyirəm; Allah eləməsin! Mən bunları elə-belə deyirəm. Bir də ki bizim kilsənin bu vəziyyətdə olması lap günahdır. Budur, neçə ildir ki, Seç, Allahın mərhəməti ilə burada yerləşmişdir. Kilsənin xarici görkəmi bir yana dursun, içəridəki müqəddəs təsvirlər belə bəzəksizdir. Heç olmasa, bu təsvirlərə bir gümüş çərçivə düzəltməmək birinizin fikrinə gəlsin! Bəzi kazakların öləndə vəsiyyət etdikləri maldan başqa buraya heç bir şey verilməyib. Bu şeylər də o qədər əhəmiyyətli deyil. Çünki kazaklar öz sağlıqlarında nələri vərdisə satıb içkiyə vermişdilər. Mən bu sözləri busurmanlarla müharibə başlamaq üçün demirəm, biz sultana sülh vəd etmişik, öz qanunumuz üzrə də and içmişik, bu andı pozmaq böyük günah olar.

Bulba öz-özünə dedi: “O, məsələni nə üçün belə qarışdırır?”

– Görürsünüzmü, panlar, müharibəni başlamaq olmaz. Cəngavərlik namusu buna icazə vermir. Ancaq mən bu az ağıllımla belə

bir fikrə gəlmişəm: qayıqlar ilə yalnız cavanları göndərək, qoy Anadolu sahillərini bir az əldən keçirtsinlər. Bu barədə sizin fikriniz nədir, panlar?

Kütlə hər tərəfdən çığırdı:

– Apar, bizim hamımızı apar, etiqadımızın yolunda başımızdan keçməyə hazırıq!

Koşevoy qorxdı; çünki o heç də bütün Zaporojyeni ayağa qaldırmaq istəmirdi. O, belə bir vəziyyətdə sülhü pozmağı doğru bir iş hesab eləməirdi.

– İcazə verin, panlar, bir nitq də söyləyim!

Zaporojyelilər bağırışdılar:

– Bəsdir! Bu dediklərindən yaxşısını deməyəcəksən ki!

– İndi ki belədir, qoy belə də olsun. Mən buyruq quluyam. Məsələ məlumdur, müqəddəs kitabda da deyilir ki, xalqın səsi Allahın səsidir. Bütün xalqın çıxartdığı qərardan daha ağıllısını düşünmək olmaz. Yalnız bir iş var: sizə məlumdur ki, panlar, sultan bizim igidlərin alacaqları bu zövqü cəzasız qoymayacaqdır. O vaxta qədər də biz hazır olardıq. Qüvvələrimiz də təzə qalardı, heç kəsdən də qorxmazdıq. Hamımız birdən buradan uzaqlaşsaq, tatarlar hücum edə bilərlər. Onlar türklərin itləridir, gözə görünməzlər, ev sahibinin yanında evə gəlməyə cürət eləmirlər, daldan isə adamın dabanını dişləyirlər, özü də bərk dişləyirlər. Düzünü demiş olsaq, bizim ehtiyatda o qədər qayığımız da yoxdur. Hamıya kifayət edəcək qədər barıt da döyüb hazırlamamışıq. Yoxsa nə var ki, mən çox şadam: mən buyruq quluyam.

Hiyləgər ataman susdu. Dəstələr bir-biriylə danışmağa, daxma başçıları məsləhətləşməyə başladılar. Yaxşı ki, aralarında sərxoş az idi; ona görə də ağıllı məsləhətə qulaq asmağa qərar verdilər.

O saat bir neçə adam Dneprin qarşı sahilinə getdi. Ordunun dəfinəsi və düşmənlərdən alınmış silahların bir hissəsi burada, su altındakı əlyetişməz anbarlarda və qamışlıqda gizli saxlanırdı. Qalanları isə tələsik qayıqları yoxlamağa və onları yola hazırlamağa getdilər. Sahil bir an içində camaatla doldu. Bir neçə əli baltalı dülgər gəldi. Qoca, bədənləri günəşdən yanmış enli kürəkli, iri ayaqlı, çal və qara bıçlı zaporojyelilər şalvarlarını çırmayıb dizlərinə qədər suyun içində duraraq, möhkəm kəndirlərlə qayıqları sahildən çəkirdilər. Başqaları hazır quru dirəklər və cürbəcür ağacları sürüyüb gətirirdilər. Bir yerdə qayıqlara taxta çalır, o biri yerdə qayığı üzü üstə çevirib yamayır və

qatranlayırdılar; başqa yerdə qayıqlar dəniz dalğalarında batmasın deyə onların yanlarına kazak adəti üzrə uzun qamış dəstələri bağlayırdılar; bir yerdə də, lap uzaqlarda, bütün sahil boyu ocaq qalayaaraq qayıqlara sürtmək üçün mis qazanlarda qatran qaynadırdılar. Dünyagörmüş qocalar gəncləri öyrədirdilər. Taqqıltı və səs-küy bütün ətrafa yayılırdı. Canlı sahil başdan-başa hərəkətdə idi.

Bu zaman böyük bir sal sahilə yanaşmağa başladı. Onun üstündə dayanmış bir dəstə adam hələ uzaqdan əl ələyirdi. Bunlar cındır arxaqlı kazaklardı. Bəzilərinin əynində bir köynəkdən və ağızda gödək bir çubuqdan başqa heç bir şey yox idi. Onların bu cındır libasları ya böyük bir bədbəxtlikdən qurtardıqlarını, ya da ki əyin-başlarını belə satıb kefə sərf etdiklərini göstərirdi. Əlli yaşında, qısa boylu, geniş çiyinli bir kazak onların arasından ayrılıb irəli çıxdı. O, hamıdan bərk bağırır və əllərini tərpedirdi. Ancaq işçilərin bağirtisindən və taqqıltısından onun sözləri eşidilmirdi.

Sal artıq tamamilə sahilə yanaşdıqda köşevoy:

– Nə xəbərlə gəlmisiniz? – deyə soruşdu. Bütün işçilər əllərinədəki işləri dayandırıb, balta və iskenələrini qaldıraraq intizar içində dayandılar.

– Bədbəxtlik üz vermişdir, – deyə qısa boylu kazak salın içindən bağırdı.

– Nə bədbəxtlik?

– Zaporoyyeli panlar, izin verin, nitq söyləyim.

– Danış!

– Bəlkə, qoşunu toplamaq istəyirsiniz?

– Danış, biz hamımız buradayıq, – sahildekilər bir yerə toplaşdılar.

– Məgər siz getmanlıqda olan işlərdən heç bir şey eşitməmişiniz?

Daxma atamanlarından biri soruşdu:

– Nə olmuşdur ki?

– Nə olmuşdur? Görünür, tatar sizin qulaqlarınızı tıxacla elə tıxayıb ki, heç bir şey eşitməmişiniz.

– Danış görək, orada nə olub?

– Orada o olub ki, anadan olandan bəri siz elə şey görməmişiniz.

Camaatın içindən biri, yəqin, səbrini itirərək çığırdı:

– Di danış, görək nə olub, it oğlu!

– İndi elə bir zaman gəlib ki, hətta müqəddəs kilsələr də bizim deyil.

– Necə yəni bizim deyil?

– İndi onları cuhudlar icarəyə götürüblər, əgər qabaqcadan cuhuda pul verməsən, hətta ibadət eləməyə də qoymaz.

– Sən nə danışırsan?

– Əgər o köpək cuhud öz murdar əli ilə müqəddəs pasxaya nişan vurmasa, o pasxanı heç müqəddəs hesab eləmək də olmaz.

– Pan qardaşlar, o yalan deyir, murdar bir cuhudun müqəddəs pasxaya nişan vurması mümkün ola bilən iş deyil!

– Qulaq asın!.. Görün hələ nələr danışacağam; katolik keşişləri indi bütün Ukraynada tarataykalarda gəzirlər. Müsibət onların tarataykalarda gəzməsində deyil, müsibət orasındadır ki, onlar at yerinə pravoslav xristianları qoşurlar. Qulaq asın! Görün hələ nələr danışacağam. Deyirlər ki, cuhud arvadları keşiş cübbələrindən özlərinə tuman tikirlər. Görürsünüzmü, panlar, Ukraynada nələr olur! Siz isə burada oturub kef eləyirsiniz, tatar da sizi elə qorxudub ki, nə gözüünüz qalıb, nə də qulağınız. Dünyada olan işlərin heç birisini eşitmirsiniz.

Bütün zaporojyelilər kimi, mühüm işlərdə ilk həyəcana uymayaraq sakit duran, bu sakitlikdə dəhşətli qəzəb qüvvəsi toplayan və indiyə qədər gözlərini yerə zilləyib dayanan koşevoy:

– Dayan! Dayan! – deyə danışanın sözünü kəsdi. – Dayan! Mən də söz deyəcəyəm. Bəs siz özünü? Belə əzişdirdi, elə əzişdirdi, bəs siz nə iş görürdünüz? Məgər sizin qılıncınız yox idi? Niyə belə qanunsuzluqlara imkan verdiniz?

– Hə, qanunsuzluqlara necə imkan verdik? Başınıza gəlsə idi bilərdiniz; elə təkcə əlli min polyak var idi. Bizim öz içərimizdə də, nə üçün gizlədək, onların dinini qəbul etmiş itlər az deyildi.

– Bəs sizin getmanınız, bəs polkovniklər nə iş görürdü?

– Polkovniklər elə işlər görürdülər ki, Allah heç kəsin başına gətirməsin!

– Necə?

– Belə ki, mis qazanda qovrulmuş getman indi Varşavadadır, polkovniklərin əllərini və başlarını isə yarmarkalarda gəzdərək xalqa göstərilir. Görün polkovniklər nələr etdilər.

Bütün kütlə həyəcana gəldi. Əvvəlcə dəhşətli fırtınadan qabaq olduğu kimi bütün sahilə bir sakitlik çökdü, sonra birdən səs qalxdı, bütün sahil danışmağa başladı.

– Necə ola bilər ki, cuhudlar xristian kilsələrini icarəyə götürsünlər! Necə ola bilər ki, katolik keşişləri pravoslav xristianları dişləyə

qoşsunlar! Bu məlun kafirlərin rus torpağında zülm etmələrinə, polkovnik və getmanların başlarına bu oyunu gətirmələrinə necə imkan vermək olar? Yox, belə işlər olmaz! Olmaz! – Bu cür sözlər hər tərəfə yayıldı. Zaporojyelilər böyük bir gurultu qopartdılar və öz qüvvələrini hiss etdilər. Bu artıq yüngülxasiyyətli xalqın həyəcanı deyildi: çox çətin qızan, lakin qızdıqdan sonra öz daxili hərəarətini uzun müddət inadla saxlayan ağır və möhkəm xarakterlər həyəcana gəlmişdi. Kütlənin içərisindən səslər qalxırdı:

– Bütün cuhudları asmaq lazımdır. Qoy onlar bir daha keşişlərin cübbələrindən öz arvadlarına tuman tikməsinlər, müqəddəs pasxaların üstünə nişan vurmasınlar! O murdarların hamısını Dneprdə batırmaq lazımdır!

Kimin tərəfindən isə deyilmiş bu sözlər ağızdan-ağıza keçərək ildırım sürətiylə bütün beyinlərə nüfuz etdi, xalq cuhudların hamısını qırmaq arzusu ilə Seçin uzaq məhəllələrinə doğru axın etdi.

Onsuz da qorxaq olan yazıq İsrail övladları lap özlərini itirərək boş araç çəlləklərində, sobalarda və hətta arvadlarının tumanları altında gizlənidilər, ancaq kazaklar yenə də onları tapırdılar.

Hündür və ağac kimi uzun bir cuhud, öz yazıq və qorxudan eybəcərləmiş sifətini yoldaşlarının arasından uzadaraq çıxırırdı:

– Hörmətli panlar! Yalnız bircə söz demək üçün izin verin. Biz sizə indiyə qədər eşitmədiyiniz, mühüm, olduqca mühüm bir xəbər verəcəyik.

Həmişə müqəssirin sözünü dinləməkdən xoşlanan Bulba dedi:

– Qoy danışsınlar.

Cuhud dedi:

– Gözəl panlar! Belə panlar hələ heç bir yerdə görünməmişdir, vallah, görünməmişdir. Belə mərhəmətli, yaxşı və igid panlar hələ dünyaya gəlməmişdir!.. – Onun səsi qorxudan get-gedə ölgünləşir və titrəyirdi. – Necə ola bilər ki, biz zaporojyelilər haqqında pis fikrə düşək! Ukraynada icarədarlıq edənlər bizimkilər deyil! Vallah, bizimkilər deyil! Onlar heç cuhud deyillər, onların kim olduqlarını yalnız şeytan bilər: onlar, üzlərinə tüpürülüb tullamağa layiq adamlardır! Budur, bunlar da təsdiq edə bilərlər. Şlema, sən de, ya da ki, Şmul, sən de, belə deyilmi?

Cındır araçqın, qorxudan gil kimi ağarmış Şlema ilə Şmul dəstənin içindən:

– Vallah, elədir! – deyə təsdiq etdilər.

Hündür cuhud sözünə davam edirdi:

– Biz heç vaxt düşmənlərlə əlbir olmamışıq, katolikləri isə heç tanımaq da istəmirik: qoy cəhənnəm olsunlar! Biz zaporoyyelilərlə doğma qardaş kimiyyik...

Dəstənin içindən birisi dedi:

– Necə, zaporoyyelilər sizinlə qardaş kimi olsunlar? Yox, mələun cuhudlar, bircə onu görməzsiz! Panlar, bu murdarların hamısını Dneprə atmaq lazımdır!

Bu sözlər bir işarə oldu, cuhudları əl-ayaqlarından tutaraq dalğalar içərisinə atmağa başladılar. Hər tərəfdən fəryad səsi ucaldı. Ancaq sərt zaporoyyelilər, cuhudların başmaqlı və corablı ayaqlarının havada oynadıqlarını gördükdə, yalnız gülürdülər. Öz-özünü bəlaya salmış yazıq natiq, tutmaq istədikləri kaftanından sürüşüb çıxdı. Bir ala-bəzək, dar arxalıqda Bulbanın ayaqlarından yapışdı və yazıq səslə yalvarmağa başladı:

– Böyük ağa, hörmətli pan! Mən sizin rəhmətlik qardaşınız Doroşu da tanıyırdım! O, bütün igidlərin yaraşığı olmağa layiq bir əsgər idi; türklərin əsarətindən qurtarmaq lazım gələndə mən ona səkkiz yüz sexin vermişdim!

– Sən mənim qardaşımı tanıyırdınmı? – deyə Taras soruşdu.

– Vallah, tanıyırdım! Çox alicənab pan idi.

– Bəs sənın adın nədir?

– Yankel.

Taras:

– Yaxşı, – dedi, sonra fikirləşərək kazaklara müraciətlə belə söylədi. – Lazım olanda cuhudu asmaq üçün həmişə vaxt tapılar, ancaq bu günlük onu mənə verin. – Taras bunu deyib cuhudu, yanında kazakları dayanmış arabalarına doğru sürütlədi. – Hə, bu arabanın altına uzan və tərənmə, siz isə, qardaşlar, cuhudu heç yerə buraxmayın. – Bunu deyib Taras meydana doğru getdi, çünki camaatın hamısı çoxdan oraya toplaşmışdı. Hamı bir anda sahili və qayıq təmirini atıb gəlmişdi; zira indi daha dəniz səfərinə yox, quru səfərinə gediləcəkdi; ona görə də gəmi əvəzində kazak arabaları və at lazım idi. İndi artıq hamı döyüşə getmək istəyirdi. Hamı – qocalar da, cavanlar da, başçıların və koşevoyun məsləhəti və bütün Zaporoyye ordusunun istəyinə görə elə qərara gəlmişdilər ki, düz Polşaya

getsinlər, verdikləri ziyan əvəzinə, dini təhqir və kazak şöhrətini biabır etdikləri üçün onlardan intiqam alsınlar. Şəhərlərdən qənimət alıb, kəndləri, taxılları yandırıb öz adlarını bütün çöldə səsləndirsinlər. Hamı buradaca qurşanır və silahlanırdı. Koşevoyun boyu bir arşın ucalmışdı. O artıq, sərbəst xalqın yüngül arzularının qorxaq icraçısı deyil, ixtiyarının hüdudu olmayan bir hakim idi, o yalnız hökm verməyi bacaran bir müstəbid idi. O, öz əmrlərini verərkən, sərbəst və kefcil igidlər başlarını ehtiramla aşağı salaraq nizamla onun qarşısında durur, yuxarı baxmağa belə cürət etmirdilər. O, öz əmrlərini, qoca və təcrübəli ağıllı fikirlərini dəfələrlə həyata keçirmiş bir kazak kimi bağırmadan, tələsmədən, ağır-ağır verirdi.

O deyirdi:

– Diqqətli olun, hər şeyinizə yaxşı baxın! Arabaları və yağ qablarını təmir edin, silahlarınızı sınaqdan çıxarın. Özünüzlə çox paltar götürməyin: hər kazak özü ilə bir köynək, iki şalvar, bir də bir küpə bulamac və döyülmüş dan götürsün; heç kəsdə bundan artıq bir şey olmamalıdır! Arabalarda ehtiyat üçün hər şey olacaqdır. Hər kazakın bir cüt atı olmalıdır. İki yüz cütə qədər də öküz götürmək lazımdır. Çünki keçidlərdə və bataqlıqlarda öküz lazım olacaq. Hər şeydən artıq, panlar, nizam-intizama fikir verin! Mən bilirəm, sizin aranızda patava üçün qadın paltarına, bahalı məxmərə susayan tamahkarlar var. Bu cür şeytan əməlini atın, arvad tumanından əl çəkin, silah götürün, əgər əlinizə düşsə, qızıldan, gümüşdən götürün, çünki onlar, əvvəla, az yer tuturlar, sonra da həmişə işə yarırlar. Bax, panlar, mən sizə qabaqcadan deyirəm: kim səfərdə içki içsə, onun üçün heç bir məhkəmə olmayacaq. Ordunun ən adlısanlı kazakı belə olsa, onun it kimi boğazına ip saldırıb arabaların dalına bağladacağam. Onu it kimi yerindəcə güllələtdirəcək, meyitini basdırmayıb qurd-quş yemi etdirəcəyəm; çünki müharibə vaxtı sərxoşluq edən bir adam xristian qaydası ilə basdırılmağa layiq deyil. Gənclər, hər işdə özünüzdən böyüklərə qulaq asın! Əgər sizə güllə dəysə və ya qılınc ilə başınızı, ya başqa yerinizi çapsalar, buna böyük əhəmiyyət verməyin. Bir atımlıq barıtı bir qədəh araqla qarışdırıb birnəfəsə için, hamısı ötüb-keçər və heç qızdırmazsınız da. Yaranız isə əgər çox böyük deyilsə, torpağı ovcunuzda tüpürcəklə yoğurub üstünə qoyun, onda yara tezliklə quruyar. Hə, işə girişin, uşaqlar, işə girişin! Tələsməyin, işə möhkəm girişin!

Koşevoy bu cür danışırdı. O, sözünü qurtaran kimi bütün kazaklar o saat işə girişdilər. Bütün Seç ayıldı. Heç yerdə bir sərxoş belə tapmaq mümkün deyildi, elə bil kazakların arasında heç içki içən yox imiş... Kimi təkərlərin çənbərlərini düzəldir, arabalara təzə ox salır; kimi bu arabaya ərzaq kisəsi qoyur, o birisi arabaya silah yığır, bəziləri də atları və öküzləri qovurdular. Hər tərəfdən at ayaqlarının tap-pılısı, tütənglərin sınaq atışı, qılınc səsi, öküz böyürtüsü, araba cırlıtısı, çığırtı və “ho-ho-ho” səsləri eşidilməkdə idi. Tezliklə kazak taboru lap uzaqlara qədər gedərək bütün çölü tutdu. Əgər bir adam bu dəstənin başından axırına qədər qaçmaq fikrinə düşsəydi, yəqin, xeyli qaçmalı olardı. Kiçik taxta kilsədə keşiş dua oxuyurdu, o, hamının üzünə müqəddəs su səpir, hamı xaçı öpürdü.

Tabor hərəkət edib Seçdən aralandığı zaman bütün zaporojyelilər arxalarına baxaraq bir səslə dedilər:

– Əlvida, bizim anamız! Allah səni hər cür bələdan hifz etsin!

Uzaq məhəllələrdən keçdikləri vaxt Taras Bulba gördü ki, onun cuhudu Yankel üstüörtülü bir çadır qurub çaxmaqdaşı, barıt və yola lazım olan hər cür hərbi ləvazimat, hətta çörək belə satır. “Nə şeytan cuhuddur!” – deyə Taras düşündü və atını ona doğru sürüb dedi:

– Axmaq, burada nə oturmusan? Məgər səni sərçə kimi vurmalarını istəyirsən?

Yankel bunun cavabında gizli bir şey söyləyəcəkmiş kimi əlləriy lə işarə edə-edə ona yaxınlaşdı və dedi:

– Qoy pan susub heç kəsə bir söz deməsin, kazak arabalarının arasında mənim də bir arabam var, kazaklar üçün ehtiyat aparıram; yolda hər nə istəsələr, elə ucuz qiymətə satacağam ki, hələ heç bir cuhud o cür ucuz şey satmayıb. Vallah, doğru deyirəm, vallah, doğru deyirəm.

Taras Bulba, cuhudun diribaşlığına heyrətlənərək çiyinlərini çəkdi və atını tabora sürdü.

V

Tezliklə Polşanın cənub-qərb hissəsini başdan-başa bir qorxu bürüdü. “Zaporojyelilər!.. Zaporojyelilər görünmüşdür!..” – deyə hər tərəfə səs yayıldı. Ayağı yer tutan qaçıb özünü xilas etməyə çalışırdı. Qalalar və qəsrlər tikilməyən, insanın özünə müvəqqəti, hər necə olsa

bir küləş daxma tikib yaşadığı o nizamsız və laqeyd əsrin adətinə görə, canını qurtara bilən hər kəs qaçır, heç kəs öz yerində qalmır, oraya-buraya dağılırdı. İnsan düşünürdü ki: “Ev tikməyə əmək və pul sərf etmək nəyə lazımdır, onsuz da tatar hücumundan dağılacaqdır!” Aləm bir-birinə qarışmışdı: kimi öküzünü və kotanını ata, tufəngə dəyişərək polklara gedir, kimi heyvanlarını və daşınılması mümkün olan şeyləri qaçırdaraq gizlənirdi. Bəzən yollarda qonaqları silahlı (mənasız da olsa) qarşılayanlara da rast gəlmək olurdu, ancaq qabaqcadan qaçıb gedənlər hamıdan çox idi. Zaporojye qoşunu adı ilə məşhur olan, döyüşlərdə bərkimiş bu qoşun dəstələriylə mübarizə aparmağın nə qədər çətin olduğunu hamı bilirdi, onların hətta zahiri intizamsızlıqlarında belə hər b zamanları üçün düşünülmüş bir nizam mövcud idi. Atlılar atlarını yormadan, qızısdırmadan yavaş-yavaş sürür, piyadalar ayıq başla arabaların dalınca gedir; bütün tabor gündüzlər, o zaman lap çox olan insan yaşamaz düzlərdə və meşələrdə dincələrək, gecələr irəliləyirdi. Ətrafda nələr olduğunu bilmək üçün özlərindən qabaq qasidlər və casuslar göndərilirdi; çox vaxt onlar heç gözlənilməyən bir yerdən çıxırdılar, onda hər şey həyatla vidalaşmalı olurdu; kəndləri yanğın bürüyür; qoşunun arxasınca çatdırılmamış at və heyvanlar elə oradaca öldürülürdü. Onlar, elə bil, vuruşmurdular, eys-ışrətlə məşğul olurdular. Zaporojyelilərin, o yanm-vəhşilik əsriində hər yerə saçdıqları yırtıcılığın dəhşətli əlamətlərindən indi adamın tükləri biz-biz durardı. Öldürülmüş körpələr, qadınların kəsilməmiş döşləri, sağ qalmış insanların dizə qədər soyulmuş dəriləri – xülasə, kazaklar öz keçmiş borclarını son dərəcə baha qiymətlə ödəyirdilər. Bir monastırın yepiskopu zaporojyelilərin yaxınlaşdığını eşidib, onların özlərini yaxşı aparmadıqlarını, zaporojyelilərlə hökumət arasında razılıq olduğunu, onların kralın qarşısında daşdıqları vəzifələri və həmçinin bütün xalqın hüququnu pozduqlarını söyləmək üçün öz tərəfindən iki rahib göndərmişdi.

Koşevoy ona belə cavab verdi:

– Mənim və bütün zaporojyelilərin tərəfindən yepiskopa de ki, heç bir şeydən qorxmasın, bu hələ harasıdır, kazaklar bu yanğınları öz çubuqlarını alışıdırmaq üçün eləyirlər.

Tezliklə əzəmətli abbatlıq hər şeyi məhv edən yanğınların alovlarına büründü, onun iri qotik pəncərələri alov dalğaları arasından hiddətlə baxırdı. Rahiblərin, cuhudların və qadınların qaçqın dəstə-

ləri, öz mühafizə qarnizonuna ümid bağlayan şəhərləri doldururdu. Vaxtaşırı hökumət tərəfindən göndərilən və xırda polklardan ibarət olan qoşun ya onları tapa bilmir, ya da ki elə birinci təsadüfdə yorğa atları çapıb geri qaçır. Bəzən kralın keçmiş müharibələrdə qələbə çalmış hərbi rəisləri öz qüvvələrini birləşdirərək zaporoyjelərə sinə gərmək qərarına gəlirdilər. Belə hallarda, qarətə, tamahkarlığa və aciz düşməne nifrət edən, özlərini yaşlılara göstərmək istəyən cavan kazaklar, yapıncısının ətəyini geri ataraq at belində məğrur oturan lovgə, özünü öyən polyaklarla təkbətək vuruşmağa can atırdılar. Bu, onlar üçün çox əyləncəli bir təcrübə idi. Onlar əllərinə çoxlu yəhər şeyləri, qiymətli qılınc və tüfəng keçirmişdilər. Bu yenicə yuvadan uçmuş quşlar, bir ayın içərisində tamamilə dəyişir, kişiləşirdilər. Onların bu vaxta qədər gənclik tərəvəti hiss edilən üzləri indi dəhşətli və qüvvətli olmuşdu. Öz oğlanlarını birincilər sırasında görmək qoca Tarasa zövq verirdi. Döyüş və çətin hərbi vəzifələrin icrası elə bil Ostapın alınına yazılmışdı. O, bir dəfə də olsa özünü itirmədən, çaşmadan, iyirmi iki yaşında olan gəncdən ötrü qeyri-təbii görünən bir soyuqqanlıqla, təhlükənin dərəcəsini dərhal dərk edir, ən çətin vəziyyətdən yaxa qurtarmaq və sonra bu çətinliyi aradan qaldırmaq üçün yol tapırdı. Onun hərəkətlərində sınılanmış bir inam vardı. Bu hərəkətlərdə gələcək hərbi rəhbərin xüsusiyyətləri özünü göstərirdi. Onun möhkəm bədəni vardı, igidlik və cəsarətlə bir aslanı xatırladırdı.

Qoca Taras deyirdi:

– Bu, vaxtında çox yaxşı bir polkovnik olacaq, vallah, yaxşı polkovnik olacaq, özü də ələsindən olacaq ki, öz atasını da ötüb-keçəcək!

Andriy tamamilə, güllə və qılıncın məftunedici musiqisinə dalmışdı. O, özünün, yaxud düşmənin qüvvələrini qabaqcadan təyin etməyin, ölçüb nəzərə almağın nə olduğunu bilmirdi. O, müharibədən nazlanır və dəlicəsinə zövq alırdı. Başlar qızıxdıqda, gözlərin qarşısında hər şey bir-birinə qarışdıqda, başlar bədəndən ayrılıb töküldükdə, atlar gurultu ilə yerə yıxıldıqda, özü də sərxoş kimi güllə vızılısı və qılınc parıltısı içərisində başqalarına zərbə çaldıqda və aldığı zərbələri hiss etmədikdə ona elə gəlirdi ki, bir eys-ışrət məclisindədir. Taras, Andriyin soyuqqanlı və ağılı başında olan adamların cəsarət etmədiyi işlərə böyük bir ehtirasa girişdiyini və dəlicəsinə bir hücumla, davada sınılanmış qocaları belə heyrətə salan möcüzələr göstərdiyini seyr etdiyi zaman deyirdi:

– Bu da yaxşı döyüşçüdür, düşmən bunun da öhdəsindən gələ bilməz! Ostap kimi olmasa da, ancaq yaxşı döyüşçüdür.

Qoşun birbaşa Dubno şəhərinə getməyi qərara aldı. Çünki belə bir şeyiə yayılmışdı ki, bu şəhərdə çoxlu dövlət xəzinəsi var və əhalisi də dövlətlidir. Gün yarımın içində səfər başa çatdı və zaporojyelilər şəhər qarşısında göründülər. Əhali son qüvvələrinə, son imkanlarına qədər özlərini müdafiə etməyi, düşməni evə buraxmaqdan əvvəl meydanlarda, küçələrdə, öz qapılarının ağzında ölməyi qərara almışdı. Şəhərin ətrafına hündür torpaq sədlər çəkilmişdi. Səddin alçaq olduğu yerlərdə daş divar, ya batareya xidməti görən ev, ya da palıddan çəpər vardı. Şəhər qarnizonu qüvvətli idi və qarşısındakı vəzifənin bütün ciddiliyətini hiss edirdi. Zaporojyelilər isti-isti səddə girişmək istədilər, ancaq qüvvətli saçma atəşi ilə qarşılandılar. Görünür, meşşanlar və şəhər əhalisi də işsiz qalmaq istəmirdilər, onlar da dəstə ilə şəhər səddinə yığıılmışdılar. Onların şiddətli müqavimət göstərmək istədikləri gözlərindən hiss olunurdu; hətta qadınlar da iştirak etməyi qərara almışdılar. Zaporojyelilərin başlarına daşlar, çəlləklər, küplər yağır, qaynar qır tökülür, kisələr ilə atılan torpaq onların gözlərini tuturdu. Zaporojyelilərin qala və istehkamdan xoşu gəlməzdi. Mühasirə eləməklə də araları yox idi. Koşevoy geri çəkilmək əmri verərək dedi:

– Eybi yoxdur, pan qardaşlar, biz geri çəkilerik. Ancaq əgər biz onlardan birini də şəhərdən çölə buraxsaq, mən xristian deyil, mürdar bir tatar olum! Qoy onlar it kimi acından gəbərsinlər!

Qoşun geri çəkilərək, şəhəri mühasirəyə aldı və işsizlikdən ətrafı dağıtmağa, kəndləri, yığılmamış taxıl tayalarını yandırmağa, o il kəndlilərin əldə etdikləri görünməmiş bol məhsulu tələf etməyə, hələ ora q dəyməmiş dolu sünbüllü tarlalara at ilxıları salmağa başladılar. Şəhərlilər dəhşət içərisində, öz azuqələrinin tələf edildiyini görürdülər. Zaporojyelilər isə şəhərin ətrafında, arabalarını iki sıra düzərək, Səcdə olduğu kimi daxma salıb çubuq çəkir, qənimət aldıkları silahları bir-biriylə dəyişir, eşşəkbeli, təkməcüt oynayır, kinli bir soyuqqanlılıqla şəhərə baxırdılar. Gecə tonqallar qalanır, aşpazlar böyük mis qazanlarda hər dəstə üçün ayrıca sıyıq bişirirdi. Bütün gecəni yanan ocaq başında yuxusuz keşikçilər dururdular. Ancaq tezliklə zaporojyelilər hərəkətsizlikdən və heç bir iş görmədikləri halda uzun müddət ayıq qalmaqdan yavaş-yavaş darıxmağa başladılar. Hətta koşevoy şərab payını ikiqat artırmağı əmr etdi; bəzən çətin

vuruşlar, səfərlər olmayanda orduda belə şeyə imkan verirdilər. Gənclərə, xüsusən Taras Bulbanın oğlanlarına bu cür həyat xoş gəlmirdi. Andriy yaman danırırdı. Taras ona deyirdi:

– Ağlısızın biri ağılsız! Səbir elə, kazak, – ataman olarsan! Yaxşı döyüşçü təkcə böyük işlərdə özünü itirməyənlər deyil, bəlkə, işsizlikdə də kədərlənmədən hər şeyə qatlaşan və necə olur-olsun öz məqsədinə çatanlardır.

Ancaq coşqun gənc, qoca atası ilə razılaşa bilmirdi. Onların hərəsinin ayrı-ayrı təbiəti vardı, eyni şeyə hər biri başqa-başqa nəzərlərlə baxırdı.

Bu zaman Tovkaç, Tarasın polkunu gətirib çatdırdı; onların içində iki yasavul, bir mirzə və başqa polk məmurları da gəlmişdi; toplanan kazakların sayı dörd mindən artıqdı. Aralarında çağırılmadan, əhvalatı eşidən kimi öz istəkləriylə gəlmiş könüllülər də az deyildi. Yasavullar Tarasın oğlanlarına qoca analarından xeyir-dua və Kiyev Mejiqor monastırında sərv ağacından hazırlanmış müqəddəs təsvirlər gətirmişdilər. Hər iki qardaş müqəddəs təsvirləri boyunlarından asdı və qoca analarını xatırlayaraq bilaixtiyar fikrə getdi. Bu xeyir-dua onlara nəyi isə deyir, nəyi isə xəbər verirdi. Bu, ya düşmə-nə qələbə çalaraq qənimət və banduristlərin hər zaman nəğmələrdə tərifləyəcəyi bir şöhrətlə vətənə qayıtmaq xeyir-duasıdır, ya da ki?.. Ancaq naməlum gələcək, insanların qarşısında, bataqlıqdan yüksələn payız dumanı kimi durur. Quşlar bu dumanın içərisində bir-birini görməyərək və tanımayaraq dəlicəsinə aşağı-yuxarı uçuşurlar: göyərçin qırğını, qırğı isə göyərçini görmür və heç kəs öz ölümündən nə qədər uzaq uçduğunu bilmir...

Ostap artıq öz işi ilə məşğuldur, çoxdan daxməyə çəkilməmişdir. Andriy isə, səbəbini özü də bilmədən, bir ürək sıxıntısı hiss edirdi. Kazaklar artıq axşam yeməyini bitirmişdilər, gecə çoxdan düşmüşdü, havanı gözəl iyul gecəsi bürümüşdü. Ancaq Andriy daxməyə getmir, yatmaq istəmir, bilaixtiyar qarşısında duran mənzərəni seyr edirdi. Göydə incə və kəskin şəfəq saçan saysız-hesabsız ulduzlar sayrışdı. Çöl, başdan-başa qatran sürtülmüş arabalarla dolu idi. Yanından yağ qabı sallanan bu arabaların içərisi düşməndən qənimət alınmış yemək və əşya ilə doldurulmuşdu. Arabaların yanında, altında və ətraflarında, hər yerdə, ot üzərində uzanmış zaporoyyelilər görünürdü, onlar gözəl bir mənzərə təşkil edərək yatmışdılar:

kimi başının altına dağarcıq, kimi papaq qoymuş, kimi isə başını öz yoldaşının böyrünə söykəmişdi. Hər kazakın mütləq qılıncı, çaxmaqlı tüfəngi, üzəri mis və dəmirlə bəzəkli gödək çubuq və çaxmaqdaşı var idi. İri öküzlər ayaqlarını altlarına yığıb ağımtıl dəstələrlə yatır, uzaqdan, çöllərə tullanmış boz daşlara bənzəyirdilər. Hər tərəfdən, ot içərisində yatmış əsgərlərin xorultusu eşidilir, ayaqlarının buxovlanmasından narazı olan erkək atlar, cingiltili kişnəmələri ilə bu xorultuya cavab verirdilər. İyul gecəsinin gözəlliyinə başqa bir əzəmət və dəhşət də qarışırdı. Bu, ətrafdakı yanğınların şəfəqi idi; bir yerdə alov rahat və əzəmətli bir təzədə göyə yayılır, başqa bir yerdə alışqan bir şeyə təsadüf edərək birdən-birə qasırga kimi qopub, fit səsi verərək ulduzlara qədər yüksəlir və onun parçaları lap göyün dərinliklərində sönürdü. Bir tərəfdə yanmış qara monastır, sərt kartezian rahibləri kimi durur və yanğının hər parlıtısında özünün tutqun əzəmətini bürüzə verirdi. Bir yanda isə monastır bağı yanmaqda idi. Ağaclar tüstüyə büründükdə sanki fışıldayırdılar. Od parladıqca yetişmiş gavalıları çəhrayı, bənövşəyi-qızılı rəngində işıqlandırır və orada-burada saralan armudları qıpqırmızı rəngə boyayırdı. Elə buradaca, bunların arasındaca tikili ilə bərabər atəşdə məhv olmuş yazıq bir cuhudun və ya rahibin divardan, ağac budağından asılmış meyiti qaralırdı. Alovların üstündə, uzaqdan xırda qara xaçlar kimi görünən quşlar dəstə ilə uçuşurdu. Mühasirə edilmiş şəhər sanki yatmışdı. Damlar, divar və çəpərlər arabir uzaqdakı yanğının şəfəqiylə işıqlanırdı. Andriy kazak sıralarını dolaşdı. Ətrafında qarovulçular oturmuş olan tonqallar, hər dəqiqə sönməyə hazır idilər; qarovulçular özləri isə bir kazak iştahı ilə əməlli-başlı yeyib yatmışdılar. O, belə bir laqeydliyə bir qədər təəccüb edərək: “Yaxşı ki, bu yaxınlıqda qüvvətli bir düşmən yoxdur, heç kimdən ehtiyat etmək lazım gəlmir”, – deyər düşündü. Nəhayət, o özü də arabalardan birinə yanaşıb üstünə dırmaşdı və əllərini başının altına qoyaraq arxası üstə uzandı, lakin gözlərinə yuxu getmədiyi üçün uzun müddət göyə baxdı. Göy onun qarşısında bütün genişliyi ilə dururdu; hava saf və aydın idi. Göydə bir kəmər kimi uzanan kəhkəşan başdan-başa işıldaırdı. Arabir Andriy özünü unudan kimi olurdu, bu anlarda mürğünün xəfif dumanı göyün üstünü örtürdü, ancaq bir azdan çəkilir, göy yenidən görünməyə başlayırdı. Bu zaman ona elə gəldi ki, gözləri qarşısından əcaib bir insan surəti keçdi. O, bunun, sadəcə, yuxu

təsirindən irəli gəldiyini və dərhal çəkiləcəyini güman edərək gözlərini geniş açdı və gördü ki, həqiqətən yorğun və quru bir çöhrə əylirək düz onun gözlərinin içinə baxır. Onun uzun və kömür kimi qara pırtadaşmış saçları başındakı örtüyün altından çıxırdı. Gözlərinin əcaib parıltısı və üzünün ölü rəngi onun insan deyil, bir kabus olduğu təsəvvürü yaradırdı. Andriy özü bilmədən tufənginə əl atdı və həyəcanlı bir səsle soruşdu:

– Kimsən? Əgər şeytansansa, rədd ol gözümün qabağından; əgər canlı bir insansansa, çox pis vaxtda zarafat edirsən, səni bir gülləyə qurban edərəm.

Bunun cavabında xəyal onun susmasını rica edirmiş kimi barmağını dodaqlarına apardı. Andriy əlini aşağı salaraq, ona diqqətlə baxmağa başladı. Saçlarının uzunluğundan, boynundan və yarımçılpacaq qarayağız sinəsindən onun qadın olduğunu başa düşdü. Ancaq o, bu yerin adamı deyildi. Batmış yanaqlarının üzərində almacıq sümükləri qabanıb çıxmış, qara sifəti xəstəlikdən zəifləmiş, dar gözləri qövs şəklində yuxarı qalxmışdı. Andriy onun üzünün cizgilərinə diqqətlə baxdıqca bu qadının ona tanış gəldiyini hiss etdi. Nəhayət, o səbir edə bilməyib soruşdu:

– De görüm, sən kimsən? Mənə elə gəlir ki, səni tanıyıram və harada isə görmüşəm.

– İki il bundan əvvəl, Kiyevdə.

– İki il bundan əvvəl... Kiyevdə... – deyə Andriy təkrar edərək, tələbətlik həyatından qalmış xatirələri diqqətlə araşdırmağa başladı. O bir də diqqətlə qadına baxdı, sonra birdən-birə var səsiylə çığırdı:

– Sən tatar qızısən! Voyevodanın qızının, gənc xanımın qulluqçususan!

– Sss! – deyərək tatar qızı əllərini yalvarıcı bir şəkildə sinəsinə sıxdı, bütün vücudu ilə titrəyərək Andriyin bu cür bərk qışqırmasından bir adamın oyanıb-oyanmadığını bilmək üçün başını arxaya çevirdi.

Andriy təngnəfəs bir halda, qəlbinin həyəcanından səsi tutulmuş tutula və dili dolaşa-dolaşa pıçıltı ilə dedi:

– Danış, danış görüm sən buraya nə üçün və necə gəlmisən? Gənc xanım haradadır, hələ sağdırmı?

– Xanım burada, şəhərdədir.

– Şəhərdədir? – deyə Andriy az qalmışdı ki, yenə çığırsın, ürəyinin şiddətlə döyündüyünü hiss elədi. – Bəs nə üçün şəhərdədir?

– Ona görə ki, qoca pan da şəhərdədir; o artıq ilyanımdır Dubnonun voyevodasıdır.

– Bəs gənc xanım necədir, ərəmi gedib? Sən nə qəribə adamsan, bir danış görüm, o neyləyir?..

– O, iki gündür heç bir şey yeməyib.

– Necə?..

– Şəhər əhalisindən heç kəsin bir parça çörəyi yoxdur, çoxdandır hamı torpaq yeyir.

Andriy yerində donub qaldı.

– Xanım səni şəhər səddindən zaporojyelilər arasında görüb, mənə dedi:

– Get o igidə söylə, əgər məni xatırlayırsa, yanıma gəlsin, əgər xatırlamırsa, qoca anamdan ötrü bir parça çörək versin; çünki gözümün qabağında anamın acından ölməsini görmək istəmirəm. Qoy əvvəlcə mən ölüm, o, məndən sonra ölsün. Onun ayaqlarına düşüb yalvar, onun da qoca anası var, qoy onun xatirinə bir parça çörək versin!

Gənc kazakın qəlbində müxtəlif hisslər alovlandı.

– Sən buraya haradan gəlib çıxdın? Necə gəldin?

– Yeraltı yol ilə.

– Məgər burada yeraltı yol var?

– Var!

– Haradadır?

– Bizi ələ verməzsən ki, igid?

– Müqəddəs xaça and içirəm!

– Dərəyə düşəndə, axar sudan bir az o yandakı qamışlıqdadır.

– Düz şəhərə çıxır?

– Düz şəhər monastırına çıxır.

– Gedək, bu saat gedək!

– İsa və müqəddəs Məryəm xatirinə, bir parça çörək də götür.

– Yaxşı, götürərəm. Sən burada arabanın yanında dur, ya da yaxşısı budur, arabada uzan, səni heç kəs görməz, hamı yatıb; mən bu saat qayıdaram.

O, öz daxmalarının ərzağı saxlanılan arabalara doğru getdi. Ürəyi döyünürdü. Bütün keçmişlər, indiki kazak düşərgəsinin ağır hərbi həyatı ilə boğulmuş bütün xatirələr, birdən-birə alovlanaraq üzə çıxdı və indiki vəziyyəti ona unutturdu. Yenə o məğrur qadın sanki dənizlərin girdabından çıxaraq qarşısında dayandı. Gözəl əllər, gözlər, gülüm-

səyən dodaqlar, sinəsinə buruq-buruq tökülən qalın və tünd qumral saçlar, qızlıq qədd-qamətinin elastiki və mütənasib quruluşu yenə onun xatirəsində canlandı. Yox, onlar onun hafizəsində sönməmiş, məhv olmamışdı; onlar yalnız başqa qüvvətli hərəkətlərə yer açmaq üçün müvəqqəti yana çəkilməmişdilər. Lakin tez-tez bu xatirələr gənc kazakın dərin yuxusunu pozur, çox vaxt o ayılıraq yuxusunun qaçmasının səbəbini izah edə bilmədən yatağında uzanıb qalırdı.

Andriy get-gedə qızı yenidən görəcəyini düşünür və bu düşüncələrdən ürəyi daha bərk döyünməyə başlayır, dizləri titrəyirdi. Arabalara çatdıqda o, nə üçün buraya gəldiyini tamamilə unutdu. Nə etməli olduğunu xatırlamaq üçün uzun zaman əli ilə alnını ovuşdurdu. Nəhayət, xatırlayıb diksindi, bütün vücudunu bir qorxu aldı, birdən fikrinə gəldi ki, o, acından ölü. Arabaya atılaraq, bir neçə iri qara çörəyi qoltuğuna vurdu, ancaq həmin dəqiqə fikrinə gəldi ki, cüssəli və sadə bir zaporoyjeli üçün yararlı olan bu çörək zərif bədənli qız üçün qaba və nalayiq deyilmi? O, birdən keçən gün koşevoyun, aşpazları üç günə yetişəcək qarabaşaq ununu bir dəfəyə bişirdikləri üçün töhmətləndirdiyini xatırladı, qazanlarda bol bulamac tapa biləcəyinə tamamilə əmin olaraq o, atasının yol qazançasını götürdü və öz daxma aşpazlarının yanına getdi. Aşpaz, altının közü sönməmiş, iki onvedrəlik qazanın yanında yatmışdı. O hər iki qazanın boş olduğunu görərək heyrət etdi. Başqa dəstələrdən daha az adamları olduğu halda öz dəstələrinin bu qədər bulamacı yeməsi insan qüvvəsi xaricində idi. O, başqalarının da qazanlarına baxdı, heç yerdə bir şey tapmadı. Qeyri-ixtiyari olaraq: “Zaporoyjelilər uşaq kimidirlər; az da olsa yeyirlər, çox da olsa” məsəli onun yadına düşdü. Nə etməli? Atasının polkundakı arabada, monastır çörəxanası qarət edildikdə tapılan ağ çörək kisəsi olduğunu xatırladı. O, düz atasının arabasına yaxınlaşdı, ancaq kisənin arabada olmadığını gördü. Ostap kisəni başının altına qoymuş, bütün səhra boyu xoruldayaraq yatırdı. O, bir əli ilə kisədən yapışmış, elə dartmışdı ki, Ostapın başı yerə düşdü, qalxaraq yerində oturdu və yuxulu gözlərini açmadan var qüvvəsi ilə bağırırdı:

– Tutun, tutun şeytan polyakı, atı tutun, atı!

Andriy əlindəki kisəni onun üstünə qolaylayıb qorxu içərisində çıxırdı:

– Sus, yoxsa səni öldürərəm!

Ancaq Ostap onsuz da daha çıxırmırdı. Sakitləşib elə bərkdən xoruldamağa başlamışdı ki, nəfəsinin təsirindən üstünə sərilədiyi otlar belə tərpənirdi. Andriy, Ostapın sayıqlamasını kazaklardan birini oyadıb-oyatmadığını öyrənmək üçün qorxu içərisində ətrafa baxdı. Yaxında yatanlardan kəkili bir kazak başını dikəldərək gözləriylə ətrafı süzdü və yenidən başını yerə qoyub yatdı. Bir-iki dəqiqə gözlədikdən sonra, nəhayət, Andriy yükünü götürüb yola düzəldi. Tatar qızı qorxudan güclə nəfəsini alaraq uzanmışdı.

– Dur gedək! Hamı yatıb, qorxma! Əgər bütün şeylər mənim əlimə yerləşməsə, bu çörəklərdən birini götürə bilərsənmi? – deyərək kisələri kürəyinə atdı, arabaların yanından keçərkən bir kisə danı da götürdü. Qıza vermək istədiyi çörəkləri belə əlinə alıb, şeylərin ağırlığı altında bir qədər belini əyərək, yatmış zaporoyjelilərin arasından cəsərlə keçməyə başladı.

Atasının yanından keçəndə qoca Bulba:

– Andriy! – deyə onu çağırırdı. Qorxudan Andriyin ürəyi dayandı, titrəyərək yavaşca soruşdu:

– Nə var?

– Sənin yanında arvad var! Vallah, durub qabırğalarını əzərim: qadınlar sənin axırını pis eyləyəcəklər! – bunu deyərək o, başını dirşəyinə dayadı və örtüyə bürünmüş tatar qızına diqqətlə baxmağa başladı. Andriy atasının üzünə baxmağa cəsəret etməyərək hərəkətsiz dayanmışdı! Amma sonra gözlərini qaldırıb atasına baxdıqda, qoca Bulbanın əlini başının altına qoyub yatdığını gördü.

O, xaç çəkdi. Qəlbindəki qorxu böyük bir sürətlə çəkildi. Dönüb tatar qızına baxdı. Başdan-ayağa çadraya bürünmüş qız, qara qranit heykəl kimi onun qarşısında durmuşdu, uzaq bir şəfəqın parlıtısı yalnız onun ölü gözü kimi donmuş gözlərini işıqlandırırdı. Andriy onun qolundan dardı və onlar tez-tez dala baxaraq bir yerdə getdilər. Nəhayət, onlar dayaz bir dərəyə çatdılar, dərənin girintili-çixıntılı dibindən yavaş-yavaş su axırdı. Bu dərəyə düşərkən Zaporoyje taborunun tutduğu çöl tamam onların nəzərindən itdi. Hər halda, Andriy geri baxdıqda arxasında divar kimi, adam boyu hündürlüyündə bir təpəcik yüksəldiyini gördü. Bu təpəciyin başında bir neçə cır-cırotu tərpənir, bu otların üstündən isə parlaq onluq qızıldan hazırlanmış əyri orağa bənzəyən ay göyü yüksəlirdi. Səhradan əsən meh dan yerinin sökül-məsinə az qaldığını xəbər verirdi. Ancaq heç yerdən, lap uzaqdan da

olsa belə xoruz səsi gəlmirdi; çünki çoxdan bəri nə şəhərdə, nə dağıdılmış ətraf kəndlərdə bir dənə də olsun xoruz qalmamışdı. Balaca bir tirin üstü ilə suyu keçdilər, bura artıq o biri sahildən daha yüksək görünən və tamamilə sıldırım bir uçurum olan qarşı sahilidi. Bu yerlər, çox ehtimal ki, şəhər istehkamlarının ən möhkəm bir nöqtəsi idi, torpaq hasar burada alçaq olsa da, arxasından qarnizon görünmürdü, amma bir az uzaqdan qalın monastır divarları yüksəlirdi. Sıldırım sahili tamam alaəotu basmış, onunla axar su arasındakı balaca dərədə adam boyu hündürlüyündə qamışlıq bitmişdi. Uçurumun başında hələ indiyə qədər qalmış hörmə çəpər qalıqları vaxtilə burada bostan olduğunu göstərirdi. Onların qarşısında ayıpəncəsi otunun iri yarpaqları görünürdü. Orada-burada qarayazı otu və vəhşi tikan gözə çarpırdı. Günəbaxan başını bu otların hamısından ucaya qaldırmışdı. Buralar bataqlıq və sulu olduğu üçün tatar qızı başmaqlarını çıxartdı və ətəyini ehtiyatla qaldırıb, ayaqyalın getməyə başladı. Onlar qamışlığın arasından keçərək bir koma çır-çırının qarşısında dayandılar, çırpını kənara çəkərək günbəдли bir lağım tapdılar. Lağımın ağı çörək bişirilən peçin deşiyindən bir az böyük olardı. Tatar qızı başını əyərək lağıma birinci girdi. Kislərlə keçə bilsin deyə ikiqat əyilmiş Andriy onun arxasınca getdi və bir azdan onlar tamamilə qaranlıqda qaldılar.

VI

Andriy çörək kislələrini belində apararaq tatar qızını təqib eləyir, dar, qaranlıq, torpaq koridorda güclə hərəkət edirdi. Qız ona deyirdi:

– Tezliklə yolumuz işıq olacaq, mən çırağ qoyduğum yerə yaxınlaşırıq.

Doğrudan da, lağımın torpaq divarları yavaş-yavaş işıqlanmağa başladı. Onlar kiçik kilsəyə oxşayan, balaca bir meydançaya çatdılar. Divarın dibinə mehrab şəklində ensiz bir stol qoyulmuşdu, ondan yuxarıda Həzrət Məryəmin tamamilə solmuş və sürtülmüş katolik təsviri görünürdü. Qarşısında asılmış kiçik gümüş çırağ bu təsvirin üzərinə sönük bir işıq salırdı. Tatar qızı əyilib burada qoyub getdiyi mis çırağı yerdən qaldırdı. Bu çırağın nazik uzun ayağı vardı, ətrafındakı zəncirlərdən maşalar və çırağın odunu tənzim etmək, söndürmək üçün sancaqlar asılmışdı. Qız təsvirin qarşısındakı lampanın odu ilə çırağı yandırdı. İşıq artdı. Onlar indi bir yerdə gedərək gah

qüvvətli işığa düşür, gah da kömür kimi qara kölgələr salaraq, Jerardonun della notte şəkillərini xatırladırdılar. İgidin sağlamlıq və gənclik ifadə edən tərəvətli üzü ilə qızın yorğun və saralmış siması arasında böyük bir ziddiyyət vardı. Keçid bir az genişləndi, Andriy belini düzəltdi. O, Kiyev mağaralarını xatırladan bu torpaq divarları böyük bir maraqla seyr edirdi. Kiyev mağaralarında olduğu kimi, burada da divarların içi qazılmış və orada-burada tabutlar qoyulmuşdu. Hətta bəzi yerlərdə rütubətin təsirindən yumşalmış və una dönmüş insan sümüklərinə də təsadüf olunurdu. Görünür, burada da müqəddəs adamlar olmuş, onlar da dünya fərtınalarından, fəlakətlərindən və insanı yoldan çıxaran işlərdən qaçaraq burada gizlənmişdilər! Bəzi yerlərdə rütubət çox güclü idi. Bəzən ayaqlarının altından tamamilə su axırdı. Andriy, daim yorulan yoldaşına dincəlmək imkanı vermək üçün tez-tez dayanmalı olurdu. Tatar qızının yediyi bir parça çörək uzun zaman yemədiyi üçün zəifləmiş mədəsində elə ağır əmələ gətirmişdi ki, o, tez-tez, neçə dəqiqələrlə yerində hərəkətsiz qalırdı. Nəhayət, qarşılarna bir balaca dəmir qapı çıxdı. Tatar qızı zəif bir səslə:

– Allaha şükür, gəlib çatdıq, – deyər qapını vurmaq üçün əlini qaldırdı, ancaq gücü çatmadı. Onun əvəzinə Andriy qapını bərk döydü; qapıdan o tərəfdə böyük boşluq olduğunu göstərən bir gurultu qopdu. Bu gurultu, deyəsən, yüksək tağlara rast gələrək səsinə dəyişirdi. Bir-iki dəqiqədən sonra açarlar cingildədi və kiminsə pilləkənlərdən endiyini bildirən ayaq səsləri eşidildi. Nəhayət, qapı açıldı. Onları darısqal pilləkəndə, əlində açar və şam olan bir rahib qarşıladı. Andriy kazakların kin və nifrət bəslədikləri və cuhudlardan daha vəhşi rəftar etdikləri bu katolik rahibini gördükdə ixtiyarsız olaraq dayandı. Rahib də Zaporoyje kazakını görərək bir qədər geri çəkildi, ancaq tatar qızının dediyi anlaşılmaz bir söz onu sakit elədi. Rahib onların yollarını işıqlandırdı, içəri buraxdı, arxalarınca qapını bağladı və pilləkənlə yuxarı çıxardı. Onlar monastır kilsəsinin yüksək və qaranlıq tağları altına gəldilər. Üzərinə iri şamdanlar və uzun şamlar düzölmüş mehrablardan birinin qarşısında bir keşiş dizi üstə durmuş, sakit dua edirdi. Əllərində buxurdan tutmuş iki gənc kilsə müğənnisi onun hər iki tərəfində diz çöküb dayanmışdı. Onların əyinlərində ağ krujevalı şemizet və bənövşəyi mantiya vardı. Keşiş şəhərin xilas olması, düşkün ruhların yüksəlməsi, əhalinin səbirli olması, bədbəxtliklərə göz yaşından başqa bir çarə görməyən və

narazılıq, qorxaqlıq hissi oyadan şeytanın dəf olması kimi bir möcüzə göndərməsi üçün Allaha dua edirdi. Xəyala bənzəyən bir neçə qadın skamyalara söykənərək və yorğun başlarını stulların arxasındakı qara taxtalara dayayaraq dizi üstə dayanmışdı. Yan günbədləri saxlayan dirəklərə, dördbucaqlı sütunlara söykənmiş bir neçə kişi də qəmgin halda diz çökmüşdü. Mehrabın üstündəki pəncərənin rəngbərəng şüşələri səhərin qızartısından parlayır, döşəməyə dairə şəklində göy, sarı və başqa rəngli işıqlar düşərək birdən-birə bütün kilsəni işıqlandırır. Uzaqda, dərinliklərdə olan mehrab birdən-birə şəfəq içərisində işıqlandı. Buxurdanın üstüsü qövs-qüzehli bulud kimi havada durmuşdu. Qaranlıq küncdə dayanmış Andriy heyrət içərisində işığın törətdiyi bu möcüzəyə baxırdı. Bu zaman orqanın əzəmətli gurultusu bütün kilsəni doldurdu. Bu səs get-gedə artaraq və böyüyərək ağır ildırım gurultusu kimi yayıldı, sonra səmavi bir musiqiyə çevilərək qız səsi kimi nazik bir səslə kilsənin tağlarına qədər yüksəldi və yenidən ildırım gurultusu qoparıb susdu. Bu ildırım gurultuları uzun zaman tağların arasında titrəyərək gəzdi. Andriy bu əzəmətli musiqiyə, ağzını azacıq açaraq, heyrət edirdi. Bu zaman o, ətəyindən kiminsə dardığını hiss etdi.

Tatar qızı:

– Vaxtdır! – dedi.

Onlar, heç kəs görmədən, kilsəni keçib, qarşıdakı meydançaya çıxdılar. Dan yeri artıq çoxdan qızarmışdı, hər şey günəşin çıxacağını xəbər verirdi. Kvadrat şəklində olan meydança tamamilə boş idi. Meydanın ortasında, hələ bu yaxınlarda, bəlkə də bir həftə bundan əvvəl buranın yeməli şeylər bazarı olduğunu göstərən taxta stollar dururdu. O zamanlar, adətən, daşla döşənməyən səkilər qurmuş palçıq toplantısından ibarət idi. Meydança hər tərəfdən birmərtəbəli daş və palçıq evlərlə əhatə edilmişdi. Bu evlərin divarları boyu çarpaz ağaclar vurulmuş sütun və dirəklər düzülmüşdü. O zamanın meşəşanları, ümumiyyətlə, belə evlər tikərdilər, hələ indi də Litva və Polşanın bəzi yerlərində bu cür evlərə təsadüf etmək olur. Bu evlərin olduqca yüksək, çoxlu pəncərə və hava yolları ilə dolu damları vardı. Bir tərəfdə, kilsəyə lap yaxın bir yerdə, başqa evlərdən daha yüksək və fərqli bir imarət tikilmişdi; bu ya şəhər bələdiyyəsi, ya da başqa bir hökumət idarəsi binası idi. Bu bina ikimərtəbə idi, üstündə keşikçi dayanan ikitağlı bir qüllə vardı. Dama böyük bir saat yerləşdirilmişdi.

Meydanda sanki həyat əsəri yox idi, ancaq Andriyə elə gəldi ki, zəif bir inilti eşidir. Diqqətlə baxıb, meydançanın başqa tərəfində iki-üç adamın tamamilə hərəkətsiz uzandıqlarını gördü. Andriy bu adamların yatmış və ya ölmüş olduqlarını bilmək üçün daha diqqətlə baxmağa başladı, birdən lap ayağının altında uzanmış bir şey toxundu. Bu, bir qadın cəsədi, yəqin, cuhud qadının cəsədi idi. Deyəsən, bu qadın hələ gənçdi, ancaq üzünün yorğun, ağır iztirablara təhəmmül etdiyini göstərən cizgilərindən bu gəncliyi hiss etmək olmurdu. Onun başında qırmızı ipək yaylıq vardı; qulaqlarında iki qatar mirvari və ya muncuq parlayırdı, iki-üç uzun və qıvrım saç onun quru, gərgin damarlı boynuna düşmüşdü. Yanında süd tapmadığı üçün hirsindən anasının arıq döşlərini tutub sıxmış bir uşaq uzanmışdı. O artıq nə ağlamır, nə də bağırırdı, yalnız gücsüz bir tərzdə qalxıb-enən qarnından hələ ölmədiyini, ya da axır nəfəsini çəkməyə hazırlaşdığını düşünmək olardı. Onlar küçəyə girdilər, birdən dəli-cinli bir adam onları dayandırdı. Andriyin qiymətli yükünü görərək, pələng kimi onun üstünə atıldı, əlləriylə yapışdı: “Çörək!” – deyə bağırırdı. Ancaq onda bu qızgınlığa uyğun bir qüvvə yox idi. Andriy onu itələdi, o, yerə sərildi. Andriyin yazığı gəldi və ona bir çörək atdı. O, qudurmuş it kimi çörəyin üstünə atıldı, dişlədi, gəmirdi və elə burada, küçədəcə, uzun müddət yemədiyindən mədəsi xarab olduğu üçün, dəhşətli iztirablar içərisində öldü. Demək olar ki, hər addımda aclığın dəhşətli qurbanları onları heyrətə gətirirdi. Elə bil adamların bir çoxu evlərində aclığa davam gətirə bilməyib, küçəyə çıxmışdı ki, bəlkə, havadan qüvvəverici bir qida ala bilsinlər. Bir evin qarşısında bir qarı oturmuşdu, onun yatmış, ölmüş və ya sadəcə, ürəyi getmiş olduğunu demək mümkün deyildi, hər halda, o heç bir şey eşitmirdi, heç bir şey görmürdü. Başını döşünə salıb bir yerdə hərəkətsiz oturmuşdu. Ayrı bir evin damından ağzı aşağı, kəndirdən arıq bir bədən asılmışdı. Yazıq, aclıq əzabına davam gətirməyərək, özünü öldürməklə biryolluq canını qurtarmaq istəmişdi. Aclığın bu cür dəhşətli nəticələrini gördükdə Andriy özünü saxlaya bilməyib tatar qızından soruşdu:

– Məgər bunlar öz həyatlarını qorumaq üçün heç bir yol tapa bilməyiblər? Əgər insan lap çarəsiz qalsa, əlac yoxdur, bu vaxta qədər iyrendiyi şeyləri də yeyə bilər. O, qanunən yeyilməsi qadağan olunan heyvanlarla da qidalana bilər, belə bir vaxtda hər şeydən istifadə etmək lazımdır.

Tatar qızı:

– Hər şeyi yeyiblər, – deyə cavab verdi. – Bütün heyvanları yedilər: bütün şəhərdə bir at, bir it, hətta bir siçan belə tapmaq olmaz. Bizim şəhərdə heç bir vaxt ehtiyat saxlanmazdı; hər şey kəndlərdən gətirilərdi.

– Bəs bu cür miskin bir ölümlə həlak olduğunuz halda yenə də şəhəri müdafiə etmək fikrindəsiniz?

– Bəli, bəlkə də, voyevoda şəhəri təslim edərdi, ancaq dünən Bucaqda olan polkovnik şəhərə bir qırğı ilə məktub göndərdi ki, təslim olmasınlar, bir polk qoşunla köməyə gəlir, yalnız başqa bir polkovniki gözləyir ki, bir yerdə gəlsinlər. İndi hər dəqiqə onları gözləyirlər... Budur, evə gəlib çatdıq.

Andriy hələ uzaqdan, başqa evlərə bənzəməyən və italyan memarı tərəfindən tikildiyi məlum olan bir ev görürdü. Bu, gözəl, nazik kərpiclərdən tikilmiş ikimərtəbəli bir ev idi. Aşağı mərtəbənin pəncərələrinin üstündə yüksəyə qalxan qranit karnizlər vardı; bütün yuxarı mərtəbə dəhliz əmələ gətirən kiçik tağlardan ibarət idi, bu tağların arasında dövlət nişanları ilə bəzənmiş şəbəkələr görünürdü; evin küncələrində də bu nişandan vardı. Boyalı kərpicdən tikilmiş geniş pilləkən, düz birbaşa meydana çıxırdı. Pilləkənin ayağında, hər tərəfdə bir keşikçi oturmuşdu. Onlar gözəl, simmetrik olaraq bir əllərində baltalı mizraq tutmuş, o biri əllərini əyilmiş başlarına dayamışdılar, bu qayda ilə onlar canlı adamdan çox heykələ bənzəyirdilər. Onlar nə yatır, nə də mürgüləyirdilər, ancaq, deyəsən, heç bir şey hiss etmirdilər, hətta pilləkənlə kimin çıxdığına belə əhəmiyyət vermirdilər. Pilləkənin başında, bəzəkli geyinmiş, tərədən-dırnağa qədər silahlanmış, əlində dua kitabı tutmuş bir döyüşçüyə rast gəldilər. Döyüşçü yorğun gözlərini qaldırıb onlara baxdıqda tatar qızı ona bir kəlmə söz dedi, o, gözlərini yenidən dua kitabının açıq səhifəsinə dikdi. Onlar birinci otağa daxil oldular, bu, qəbul otağı idi. Otaq müxtəlif vəziyyətlərdə oturmuş soldatlarla, xidmətçilərlə, it saxlayanlarla, şərab verənlərlə və həm hərbi, həm də mülkədar Polşa zadəganının mənəsbini göstərmək üçün lazım olan hər cür nöqərlərlə dolu idi. Otaqdan yenicə sönmüş piltə qoxusu gəlirdi. Qəfəslə geniş pəncərədən səhər işığının çoxdan düşməsinə baxmayaraq, otağın ortasında qoyulmuş adam boyu şamdanlarda çiraqlar hələ də yanmaqda idi. Andriy, dövlət nişanı və bir çox başqa həkk

olunmuş bəzəklərlə bəzənmiş geniş palıd qapıya doğru getmək istədi, ancaq tatar qızı onun qolundan çəkə-çəkə yan divardakı balaca qapını göstərdi. Bu qapıdan keçib, onlar koridora və oradan da bir otağa girdilər. Andriy bu otağa diqqətlə tamaşa eləməyə başladı. Pəncərə taxtasının aralarından girən işıq bəzi şeyləri: tünd-qırmızı rəngli pərdəni, qızıl suyuna çəkilmiş karnizi və divarlardakı yağlı boya şəkillərini işıqlandırırdı. Tatar qızı Andriyə burada qalmasını işarə etdi, o biri otağın qapısını açdı, bu zaman oradan bir işıq parladı. Andriy pıçılı və zəif bir səs eşitdi, bu səs onun bütün varlığını titrətdi. O, açıq qapının arasından uzun, gözəl hörüyü yuxarıya qaldırdığı əlləri üstünə düşmüş mütənasib bir qadın fiqurunun sürətlə keçdiyini gördü. Tatar qızı geri qayıdıb, onu çağırırdı. Otağa necə girdiyi, arxasınca qapının necə örtüldüyünü bilmədi. Otaqda iki şam yanırdı. Müqəddəs təsvirin qarşısında bir çıraq, altında hündür pilləli bir masa vardı. Katolik adətinə görə, dua zamanı bu pillələrin üzərində diz çökürdülər. Ancaq Andriyin gözləri bunları axtarmırdı. O, başqa bir tərəfə çevrildi və elə bil sürətli hərəkətdə ikən donub daşa dönmüş bir qadın gördü. Sanki qadın bütün vücudu ilə onun üzərinə atılmaq istəmiş və birdən-birə dayanmışdı. O da heyrət içərisində qadının qarşısında dayanıb qaldı. Andriy onu bu cür görə-cəyini təsəvvür etmirdi. Bu, o deyildi, vaxtilə tanıdığı qız deyildi, indi gördüyü qızda ona, əvvəlkinə bənzər heç bir şey yoxdu, fərq yalnız orasında idi ki, bu, əvvəlkindən ikiqat cazibədar və gözəl idi. Vaxtilə onda bir yarımçıqlıq, natamamlıq vardı, indi isə rəssamın son fırçasını vurub bitirdiyi tam bir əsər idi. Bu artıq qəşəng, yelbeyin bir qız yox, gözəlliyi kamala yetmiş bir qadın idi. Bunun gözlərində tam bir hiss, bu hissın olmasına işarə, eyham yox, tam bir hiss ifadə olunurdu. Bu gözlərdə yaş hələ qurumamış, ruha nüfuz edən parlaq bir nəmlə örtülmüşdü. Sinəsi, boynu və çiyinləri tamamilə kamala yetmiş gözəlliyi ifadə edirdi. Əvvəlcə kiçik qıvrımlarla üzünə dağılan saçları, indi yoğun və gözəl bir hörüyə çevrilmiş, bu hörüyün bir hissəsi yığılmış, bir hissəsi isə bütün qolu uzunu tökülüb incə, uzun qıvrımlarla sinəsinə düşmüşdü. Sanki onun sifətinin bütün cizgiləri dəyişmişdi. Andriy hafizəsində dolaşan cizgilərdən, heç olmasa, birini onun üzündə tapmaq istədi. Lakin bu, nahaq idi. Onun üzü nə qədər solğun olsa da, bu solğunluq onun qəribə gözəlliyini pozmur, əksinə, bu gözəlliyə bir cazibə qüvvəsi, dəf edilməsi mümkün olma-

yan bir qalibiyət qüvvəsi verirdi. Andriyin ürəyində mərhəmətli bir qorxu əmələ gəldi və qızın qarşısında hərəkətsiz olaraq dayandı. Qız da gözəl və igid kazaka baxaraq heyran olmuş kimi idi. Kazak sanki bu hərəkətsizliyində belə son dərəcə sərbəst olduğunu meydana çıxarırdı; gözlərində bir iradə qüvvəsi vardı, məxmər qaşları qövs kimi əyilmişdi, günəşdən yanmış yanaqları bəkarət odu kimi, gənc, qara bıqları isə ipək kimi parlayırdı.

– Yox, mən sənə təşəkkür etmək imkanına malik deyiləm, ali-cənab igid! – deyərək qız sözə başladı və bu sözləri dedikdə onun gümüş kimi cingildəyən səsi titrədi. – Bunun əvəzini sənə, mənim kimi zəif bir qadın deyil, yalnız Allah verə bilər, mənim kimi zəif bir qadın neyləyə bilər?.. – O, gözlərini aşağı dikdi, ətrafına ox kimi uzun kirpiklər düzülmüş göz qapaqları, gözəl və qar kimi ağ yarım dövrələrlə bu gözlərin üstünü örtüdü; bununla o, gözəl üzünü tamamilə aşağı endirdi və bu üz incə bir qızartı ilə kölgələndi. Andriy ona heç bir cavab verə bilmədi. O, ürəyindəkilərin hamısını eyni hərəkətlə demək istəyirdi, ancaq bacarmırdı, hiss edirdi ki, nə isə bir şey onun ağızını yumur, səsinə boğur; hiss edirdi ki, ruhani məktəbində, hərbi, köçəri həyat içərisində tərbiyə almış bir adam belə sözlərə cavab verə bilməz. Ona görə də özündəki bu kazak xasiyyətinə acığı tuturdu.

Bu zaman tatar qızı otağa girdi. O, artıq, igidin gətirdiyi çörəyi və ayrı yeməli şeyləri doğramışdı. Onları bir qızıl nimçenin içərisində xanımının qarşısına qoydu. Gözəl qız bir tatar xidmətçisinə, bir çörəyə baxıb, sonra gözlərini Andriyə çevirdi; bu baxışlar çox söz deyirdi, qəlbini bürüyən hissləri ifadə üçün yorğun və qüvvəsiz olan bu rıq-qətli baxışlar Andriyə hər cür danışqdan daha çox şeylər anladırı. Andriy birdən-birə özündə bir yüngüllük hiss etdi, ona elə gəldi ki, qəlbini sıxan düyünlər artıq açıldı. Bu vaxta qədər hansı bir cilovda isə saxlanan hisslərin hamısı indi sərbəst və azad olub qarşısızalmaz bir söz axını kimi axmaq istədiyi vaxt gözəl xanım birdən-birə tatar qızından soruşdu:

– Anam necə oldu? Onun üçün apardınmı?

– Ananız yatır.

– Atama necə?

– Apardım; o özü, şəxsən igidə təşəkkür etmək üçün gələcəkdir.

Qız bir parça çörək götürüb ağızına apardı. Andriy səsinə çıxarmadan, ancaq onun parlaq barmaqları ilə çörəyi necə kəsib yeməsinə

baxırdı. O, birdən, açıqdan qudurmuş və bir parça çörək yeyən kimi gözlünün qabağında ölmüş adamı xatırladı. Rəngi qaçdı, qızın əlindən tutaraq çıxırdı:

– Bəsdir! Daha yemə! Sən çoxdandır bir şey yeməmişən, indi çörək sənin üçün zəhər kimidir.

Qız o dəqiqə əlini aşağı saldı, çörəyi nimçəyə qoydu və müti bir uşaq kimi Andriyin gözlərinə baxdı. Kim öz sözü ilə bu mənzərəni təsvir edə bilər? Bəzən bir qızın baxışlarında olan mənanı, bu baxışları görənin qəlbini dolduran rıqqəti, hansı həkkak, hansı rəssam fırçası, hansı qüdrətli söz ifadə edə bilər?

Andriy ürəyini, ruhunu dolduran bir həyəcanla bağırırdı:

– Qəlbimin sultanı! Sənə nə lazımsa, nə istəyirsənsə, mənə əmr et! Mənə dünyada ən çətin olan bir iş tapşır, mən onu yerinə yetirmək üçün gedərəm! Heç bir kəsin yerinə yetirə bilməyəcəyi bir işi mənə tapşır. Mən onu icra edir – özümü məhv edirəm, məhv edirəm! Məhv edirəm! Müqəddəs xaça and olsun ki, sənin yolunda məhv olmaq mənim üçün şirindir... Yox, bunları ifadə etməyə mən qadir deyiləm! Mənim üç xutorum var, atamın ilxısının yarısı mənimdir, anamın atama gətirdiyi bütün şeylər və hətta atamdan gizlədiyi şeylər belə mənimdir. Məndə olan silah bizim kazaklardan heç birində yoxdur; qılıncımın təkcə dəstəsinə ən yaxşı ilxı və üç min qoyun verirlər. Əgər bircə söz desən, ya da ki yalnız incə qara qaşlarımla bir işarə etsən, bütün bunlardan əl çəkərəm; tullayar, atar, yandırar və suya batıraram! Ancaq, bəlkə də, axmaq və yersiz sözlər danışırım, bu sözlərin yeri deyil, həyatını ruhani məktəbində və Zaporoyədə keçirmiş bir adamın krallar, knyazlar və seçmə igid zadəganlar kimi danışması mümkün deyil. Sənin bizim kimi yox, başqa cür məxluq olduğunu görürəm; bütün başqa boyar arvadları və qızları sənin yanında heç bir şeydirlər. Biz sənin qulun belə ola bilmərik. Yalnız göylərdəki mələklər sənə qulluq edə bilərlər.

Qız get-gedə artan təəccüblə, başdan-başa qulaq kəsilərək, bir kəlmə belə söyləmədən bu açıq, səmimi sözləri dinləyirdi. Bu sözlər oğlanın qüvvə dolu gənc ruhunu bir güzgü kimi əks edirdi. Ürəyin dərinliklərindən gələn bu sadə sözlərin hər birində böyük bir qüvvə vardı. Qız gözəl üzünü ona yaxınlaşdırır, mane olan saçlarını arxasına atır, ağzını açaraq uzun müddət oğlana tamaşa edirdi. Sonra nə isə demək istədi, birdən dayandı, bu igid oğlanın başqa

vəzifə daşdığına xatırladı, onun arxasında duran atasının, qardaşlarının və bütün vətəninə amansız intiqam hissiylə yandıqları, şəhəri mühasirə edən zaporojyelilərin dəhşətli olduqları, özlərinin bütün şəhərlə bərabər amansız bir ölümə məhkum olduqları yadına düşdü... Gözləri birdən-birə yaşla doldu, tez ipək yaylığını götürdü, üzünü onunla örtüdü, yaylıq bir dəqiqədə islandı; qəflətən zəhərli bir ilan tərəfindən sancılmış kimi gözəl başını arxaya əyərək, qar kimi ağ dişləriylə incə alt dodağını sıxıb, acı kədərini görməsinlər deyərək yaylığı üzündən götürməyərək uzun zaman beləcə oturdu.

Andriy:

– Mənə bir söz söylə! – deyərək onun atlas kimi əlini öz əlinə aldı. Əli onun əlinə toxunan kimi damarlarından parlaq bir od keçdi və əlindəki hissiz barmaqları sıxdı.

Ancaq o susurdu, yaylığını üzündən götürmür, hərəkətsiz dururdu.

– Nə üçün belə qəmginsən? Söylə görüm, nə üçün belə qəmginsən?

O, yaylığı bir yana tulladı, hörüyünün gözlərinə düşən uzun tellərini dala atdı və yavaş, çox yavaş səslə şikayətli sözlər deməyə başladı; bu danışq ona bənzəyirdi ki, gözəl bir axşam, külək qalxaraq qalın qamışlığın arasını dolaşır, xışıldayır, səslənir və birdən uzaqlara həzin iniltilərlə yayılır. Ayaq saxlamış bir yolçu isə sanki axşamın sönüb getdiyini, çöl işlərindən və taxıl biçinindən dönməyə xalqın şən nəğmələrini, uzaqda gedən bir arabanın taqqılıntısını eşitmədən və hiss etmədən anlaşılmaz bir kədər içərisində dinləyir.

– Mən daimi bir təəssüfə layiq deyiləmmi? Məni dünyaya gətirən ana bədbəxt deyilmi? Acı bir tale mənə qismət olmamışdırımı? Ey amansız taleyim! Sən mənim qəddar cəlladım deyilsənmi? Hamını – Polşanın ən böyük mülkədarlarını, ən zəngin panları, qrafları, əcnəbi baronları, igidlərin ən seçilmişlərini sən mənim ayağıma gətirdin. Onlar hamısı məni sevməkdə azad idilər və hər biri bu sevgini özü üçün böyük bir nemət sayardı. Onlardan hər birinin, sima və nəsil etibarilə ən gözəlinin mənim ərim olması üçün bir işarəm kifayət idi. Onlardan heç birinə ürəyimi cəzb etmədin, ey mənim amansız taleyim! Vətənimin ən yaxşı qəhrəmanlarını qoyub, mənim qəlbimi bir yada, düşmənimizə bağladın! Sən hansı günahlarımın, hansı ağır cinayətimin əvəzi olaraq mənimlə belə rəhmsiz, belə amansız rəftar edirsən, ey müqəddəs və ilahi ana? Bütün günlərim bolluq və zinət içində keçdi, ən yaxşı bahalı yeməklər, ən dadlı şərablar mənim

ruzum oldu. Bütün bunlar nə üçün idi? Nəyə gərək idi? Nəhayət, krallığın aciz dilənçisinin belə layiq olmadığı amansız bir ölümlə ölmək üçün idimi? Bu cür dəhşətli taleyə məhkum olduğum, xilas olmaları üçün iyirmi dəfə həyatımı verə biləcəyim ata-anamın dözülməz əzablar içində ölmələrini görməyim kifayət deyilmiş ki, həyatımın sonunda indiyə qədər eşitmədiyim sözlər eşitdim və görmədiyim məhəbbət gördüm. O öz sözləri ilə ürəyimi parçaladı, acı taleyim daha da acı oldu, ölüm mənə daha da dəhşətli göründü, qəddar taleyim, mən səni – günahkaram, bağışla, ey müqəddəs və ilahi ana – hətta ölərkən səni də məzəmmətlədim. Məgər beləmi olmalıydı?

O susduqda simasında böyük bir ümitsizlik ifadəsi vardı. Üzünün hər cizgisi iniltili bir kədər haqqında danışdı. Aşağı dikilmiş məhzun alnından və gözlərindən tutmuş, sakit bir hərərlə yanan yanaqlarında donmuş, qurumuş göz yaşlarına qədər hər şey sanki bu üzdə xoşbəxtliyin olmadığını söyləyirdi.

Andriy:

– Dünyanın ən yaxşı adamlarının qarşısında bir məbəd kimi diz çökməsi üçün doğulmuş, qadınların ən gözəlinin və ən yaxşısının bu cür acı bir taleyə qismət olması eşidilməmiş bir işdir, bu, belə olmamalıdır. Yox, sən ölməyəcəksən. Ölmək sənə yaraşmır! Öz təvəllüdümə və bütün əzizlərimə and içirəm ki, sən ölməyəcəksən! Yox, əgər o cür olsa, əgər heç bir şeylə – nə zorla, nə dua ilə, nə də igidlilə – bu acı qismətin qarşısını almaq mümkün olmasa, o zaman ikimiz də bir yerdə ölərik və əvvəlcə sənin qarşında, sənin gözəl ayaqlarının altında mən ölərəm, mənə səndən yalnız ölüm ayıra bilər, – deyirdi.

Qız gözəl başını yavaşca tərpədərək:

– İgid, sən özünü də, mənə də aldatma; bilirəm, həm də çox böyük kədər hissiylə yaxşı bilirəm ki, sən mənə sevə bilməzsən, mən sənin hansı vəzifə, hansı məqsəd daşdığını da bilirəm: atan, yoldaşların və vətənin səni çağırır, – biz isə sənin düşmənlərinik, – deyirdi.

– Ata, yoldaş və vətən mənim üçün nədir ki? – deyə Andriy sürətlə başını silkələdi və öz qamətini, çay qaraqovağı kimi, düzəltdi. – İndi ki elədir, qoy onda deyim ki, mənim heç kəsim yoxdur! Heç kəsim, heç kəsim yoxdur! – deyə o, eyni sözləri söyləyir və başqası üçün imkan xaricində olan bir işi görməyə hazır, qıvrıq, mərd bir kazakın qəti qərara gələrkən göstərdiyi əl hərəkətlərini təkrar edirdi.

– Mənim vətənimin Ukrayna olduğunu kim dedi? Onu mənə vətən edən kimdir? Vətən – ruhun axtardığı, əziz tutduğu şeydir. Mənim vətənim sənsən, sənsən mənim vətənim! Mən öz vətənimə ürəyimdə daşıyaçağam, baxaq görək hansı kazak onu mənim ürəyimdən qopara bilər! Bu cür bir vətən uğrunda nəyim varsa satar, paylayar, məhv edərəm!

Bir anlığa donmuş kimi qalıb, gözəl bir heykələ bənzəyən qız onun gözlərinə baxdı və birdən hönkürtü ilə ağladı. Yalnız həddən artıq lütfkar, alicənab olan, gözəl hisslər üçün yaranmış bir qadının bacardığı sürətlə onun boynuna atıldı və qar kimi ağ əlləri ilə ona sarılaraq, hıçqırmağa başladı. Bu zaman küçədən naməlum bir çığırtı, litavra və təbil səsləri gəldi, ancaq Andriy bu səsləri eşitmədi, o yalnız gözəl dodaqların ətirli nəfəsini, bulaq kimi üzünə axan göz yaşlarını hiss edir, qar və ipək kimi parlaq, ətirli saçların ona sarındığını görürdü.

Bu zaman tatar qızı şən bir çığırtı ilə onların yanına gəldi, özünü unutmuş bir halda dedi:

– Xilas olduq! Xilas olduq! Bizimkilər şəhərə girdilər, özləriylə çörək, buğda, un və əsir alınmış zaporoyeliləri gətirdilər.

Ancaq onlardan heç biri şəhərə girən “bizimkilər”in kim olduğunu, özləriylə nə gətirdiklərini və hansı zaporoyeliləri əsir aldıklarını eşitmədi. Səməvi hisslərlə dolu Andriy yanağına söykənmiş ətirli dodaqları öpür və ətirli dodaqlar da cavabsız qalmırdı. Bu dodaqlar eyni hərətlə Andriyin öpüşlərinə cavab verir, bu qarşılıqlı busələrdə insanın həyatda yalnız bir dəfə müyəssər olduğu zövq hiss olunurdu.

Bununla da kazak məhv oldu! Bütün igid kazaklıq üçün məhv oldu! O, bir daha nə Zaporoyeni, nə atasının daxmasını, nə də ki Allahın kilsəsini görə bilməyəcəkdi. Ukrayna da özünün müdafiəsinə qalxışan övladlarının ən cəsarətlilərindən birini görə bilməyəcəkdi. Qoca Taras kəkilindən bir çəngə ağ saç qoparıb atacaq və onu bədnam edən bu cür oğlun doğulduğu günə, saata lənət oxuyacaqdı.

VII

Zaporoye taborunda gürultü və hərəkət vardı. Əvvəlcə heç kəs qoşunun nə cür şəhərə girdiyini başa düşə bilmirdi. Sonra məlum oldu ki, şəhərin yan qapılarının qarşısında duran Pereyaslav

dəstəsinin hamısı lül kefli imiş. Ona görə də təəccüblü deyildi ki, başqaları duyuc düşənə qədər onların bir hissəsi öldürülmüş, o biri hissəsi əsir alınmışdı. Səs-küyə yuxudan ayrılmış yaxın dəstələr silaha sarılana qədər qoşun artıq qapıdan keçib şəhərə girmiş, onların arxa sıraları isə kefdən yarımçıq ayrılmış, yuxulu zaporoyjelilərin nizamsız hücumlarını qaytarmağa müvəffəq olmuşdu. Koşevoy hamının bir yerə toplanması üçün əmr verdi, hamı dairə təşkil edib və papaqlarını çıxarıb durduqda o dedi:

– Görün bu gecə başımıza nə gəlib, pan qardaşlar, görün içki işi nə yerə gətirib çıxarır! Düşmən bizi nə yaman təhqir etdi! Görünür, sizdə qayda belədir ki, əgər payınızı ikiqat artırmaq icazəsi verilsə, siz o qədər vurmağa hazırsınız ki, xristianlığın düşməni nəinki şalvarınızı çıxarsa, hətta üzünüzə asqırsa belə xəbəriniz olmasın.

Kazaklar öz təqsirlərini bildiklərindən başlarını aşağı dikərək dayanmışdılar. Yalnız Nezamaykov dəstəsinin atamanı Kukubenko cavab verdi:

– Dayan, ata, dayan! – dedi. – Hərçənd koşevoy qoşun qabağında danışdıqda ona etiraz etmək qanun deyil, ancaq demək lazımdır ki, iş belə olmayıb. Sən bizi, xristian qoşununu töhmətləndirməkdə o qədər də haqlı deyilsən. Əgər kazaklar səfərdə, müharibədə, çətin ağır bir vaxtda içsə idilər, müqəssir və ölümə layiq olardılar. Ancaq biz işsiz oturmuşduq, şəhərin qarşısında avaralarıydıq. Nə pəhriz, nə də bizim içməyimizə mane ola biləcək başqa bir şey yox idi, adamın bekar qaldıqda içməməsi mümkün olan işdirmi? Burada bir günah yoxdur. Yaxşısı budur, biz indi günahsız adamlara hücum etməyin nə olduğunu onlara göstərək. Əvvəllər biz onları yaxşıca döyərdik, indisə elə kötəkləyək ki, heç dabanlarını da götürüb qaça bilməsinlər.

Atamanın nitqi kazakların xoşuna gəldi. Onlar artıq tamam aşağı enmiş başlarını yuxarı qaldırdılar və bir çoxu:

– Kukubenko yaxşı danışdı, – deyərək başları ilə onun sözünü təsdiq etdi.

Koševoyun yaxınlığında durmuş Taras Bulba isə:

– Hə, koşevoy, deyəsən, Kukubenkonun sözləri düzdür. Bəs sən buna nə deyirsən? – deyə səsləndi.

– Nə deyə bilərəm? Onu deyirəm ki, bu cür oğul yetişdirən ata xoşbəxtidir! Əsl hünər məzəmmətəddici söz deməkdə deyil.

Başına gəlmiş fəlakətə gülmədən, onu ürəkləndirəcək, məhmiz təzəcə suvarılmış atı hərəkətə gətirən kimi, onu ruhlandıracaq söz demək daha böyük hünərdir. Mən özüm sonradan sizə təsəlliverici söz demək istəyirdim. Ancaq Kukubenko bunu məndən əvvəl başa düşdü.

Zaporojyelilərin sıralarında səslər qalxdı:

– Koşevoy da yaxşı danışıdı!

Başqaları da:

– Yaxşı danışıdı! – deyə təsdiq etdilər. Ən qocalar da, çal göyərçin kimi durmuş lap qoca kazaklar da ağ bığlarını oynadıb, başlarını tərpətdilər və yavaşcadan dedilər: – Yaxşı sözlərdir.

Koşevoy sözünə davam edərək:

– İndi qulaq asın, panlar, əcnəbi alman ustalarının etdiyi kimi hasara dırmaşmağı və lağım qazaraq qala almağı qoy düşmənlərimiz təcrübə etsinlər. Bu, ləyaqətli adamın işi deyil, kazak işi deyil. Ancaq işlərdən belə başa düşmək olur ki, düşmən şəhərə böyük ehtiyat ilə girməmişdir. Onların arabaları, deyəsən, çox azdır, şəhər camaatı acdır, olan-qalanlarını bir oturma yeyəcəklər, hələ atlara da ot lazımdır... Bilmirəm, bəlkə, müqəddəs adamlar onlara göydən yaba ilə ot atacaqlar... Belə şey ola bilərmi, bunu Allah bilir. Onların katolik keşişləri təkcə söz danışmağı bacarırlar. Nə cür olsa, onlar bir şey ardınca şəhərdən çölə çıxacaqlar. Üç hissəyə bölünün, üç qapının üstündəki üç yolda dayanın! Əsas qapının qarşısında beş, başqa qapılarda isə üç dəstə durmalıdır. Dyadkiv və Korsun dəstələri pusquda dayansın. Polkovnik Taras da öz polku ilə pusquda dursun. Titarev və Timoşev dəstələri ehtiyat qüvvəsi olaraq arabaların sağ tərəfində, Şerbinov və Yuxarı Steblikiv sol tərəfdə dayansın. Düşməne sataşmaq üçün dilli qoçaqlar sıralardan kənara çıxsınlar! Polyaklar başıboş olurlar, söyüşə dözmürlər. Bəlkə də, elə bu gün qapıdan bayıra çıxalar. Dəstə atamanları, öz adamlarınızı gözdən keçirin, kimdə nə kəsir varsa, Pereyaslavın qalıqlarından doldursun. Hər şeyə təzədən bir də baxın! Bir az xumarlanmaq üçün hər kazaka bir kasa araç, bir də çörək verin. Ancaq orası var ki, çoxları hələ dünən yediklərindən toxduurlar, çünki doğrusunu deməmək olmaz, dünən o qədər yemişdilər ki, mən onların gecə toxluqdan partlamadıqlarına təəccüb edirəm. Hələ bir tapşırıgım da var: əgər içki satan cuhudlardan biri kazaklara bir damcı belə araç

satsa, mən o köpəyin alınına donuz qulağı mıxlayıb, ayaqlarından asacağam! İşə girişin, qardaşlar, işə girişin!

Koşevoy bu cür əmrlər verirdi, hamı ona baş əyir, papaqlarını geymədən arabalara və taborlara doğru gedirdilər, papaqlarını xeyli uzaqlaşandan sonra geyirdilər. Hamı hazırlaşmağa başladı: qılınc və xəncərləri sıнайır, kisələrdən barıt qabına barıt doldurur, arabaları düzəldir və at seçirdilər.

Taras öz polkuna gedərkən Andriyin harada olduğu haqqında nə qədər düşündüsə, heç bir nəticəyə gələ bilmədi. Bəlkə, başqaları ilə bərabər onun da yuxulu-yuxulu əl-qolunu bağlayıb əsir aparmışdılar? Ancaq yox, Andriy elələrindən deyil ki, sağ ikən əsir düşsün. Öldürülmüş kazakların arasında da görünmürdü. Taras düşüncələrə dalmış halda polkun qabağına gedir, çoxdan bəri birinin onu adı ilə çağırıldığını eşitmirdi. Nəhayət, ayılıb:

– Kimdir məni çağırın? – dedi.

Onun qarşısında cuhud Yankel durmuşdu. Cuhud mühüm bir iş haqqında danışacaqmış kimi tələsik və qırıq səsle deyirdi:

– Pan polkovnik, pan polkovnik! Mən şəhərdə idim, pan polkovnik!

Taras cuhuda baxdı, onun şəhərə gedib qayıda bildiyinə təəcüb etdi:

– Səni ora hansı düşmən aparıb çıxartdı?

Yankel dedi:

– Bu saat danışım. Mən səhər tezdən qalxan səs-küyü və kazakların atəş səsini eşidən kimi arxalığımı götürüb, əynimə geymədən o tərəfə qaçdım, arxalığımın qollarını yalnız yolda geyə bildim; çünki nədən səs-küy qalxdığını, kazakların nə üçün dan yeri söküləndə atışmağa başladığını tez öyrənmək istəyirdim. Axırını əsgərlər şəhərə girdikdə mən düz qapıların yanına çatdım. Bir də nə gördüm, dəstənin qabağında pan xorunji Qalyandoviç gedir. Mən onunla tanışam, üç ildir mənə yüz çervon borcludur. Mən borcumu almaq bəhanəsi ilə onun arxasınca şəhərə girdim.

– Necə oldu ki, şəhərə girməyin bəs deyil, hələ borcunu da almaq istədin? – deyə Bulba soruşdu. – O, səni it kimi asdırmaq üçün əmr vermədimi?

– Vallah, asdırmaq istəyirdi, – deyə cuhud cavab verdi. – Az qalmışdı, nökrələri məni tutub kəndiri boğazıma keçirtsinlər. Ancaq mən pana yalvarmağa başladım, dedim ki, borcun vaxtını istədiy

qədər uzadaram, hələ onun köməyi ilə başqa igidlərdə olan alaçaqlarımı toplasam, ona yenidən borc da verərəm. Pana hamısını danışacağam. Onun xutorları, malikanəsi, dörd qəsri, lap Şklova qədər çoxlu torpağı olduğuna baxmayaraq, cibində kazaklar kimi, heç vaxt bir qəpik də tapılmaz. İndi əgər onu Breslav cuhudları silahləndirməyə idi, müharibəyə çıxma bilməzdi, elə buna görə seymə də gedə bilməyibdir...

– Sən şəhərdə neyləyirdin? Bizimkiləri gördünmü?

– Bəs necə! Bizimkilərdən orada çoxdur: İska, Raxum, Samuylo, Xayvalox, icarədar yəhudi...

– Qoy bu itlər cəhənnəm olsunlar, – deyər Taras hirsindən çıxırdı.

– Öz cuhud tayfanı mənim gözümə niyə soxursan? Mən səndən bizim zaporoyyelilər haqqında soruşuram.

– Bizim zaporoyyeliləri görmədim, təkcə pan Andriyi gördüm.

– Andriyi gördün?! – deyər Bulba çıxırdı. – Onu harada gördün? Zirzəmidəmi?.. Quyudamı?.. Təhqirmi edilmişdir?.. Əli-ayağı bağlanmışdırmi?..

– Pan Andriyin əl-qolunu kim bağlaya bilər? İndi o, elə görkəmli igiddir ki... Vallah, əvvəl heç tanımadım! Onun poqonları da qızıl idi, qolçaqları da qızıl idi, güzgüsü də qızıl idi, şapkası da qızıl idi, kəməri də qızıl idi, hər yeri qızıl idi, hamısı qızıl idi. İlk bahar vaxtı bostanda cürbəcür quşlar civildəşib oxuyanda, ot ətir saçanda, günəş parladığı kimi o da qızıl içində parıldayırdı. Voyevoda ona ən yaxşı at verib, təkcə atı iki yüz çervona dəyərdi.

Bulba mat qaldı:

– Bəs nə üçün o, özgə paltarını geyinib?

– Yaxşı paltarlardır, ona görə də geyib... O da at üstündə gəzir, başqaları da gəzir, o da öyrənir, onu da öyrədirlər, ən dövlətli Polşa panı kimidir.

– Onu bu işə kim məcbur edib?

– Mən onun məcbur edildiyini dedim ki? Məgər onun öz arzusu ilə polyaklar tərəfinə keçdiyini pan bilmir?

– Kim keçib?

– Pan Andriy də!

– Hara keçib?

– Onların tərəfinə, o, indi artıq tamamilə onların adamıdır.

– Yalan deyirsən, donuz qulağı!

– Necə ola bilər ki, mən yalan deyim! Axmaq deyiləm ki, yalan deyim! Başıma at təpməyib ki, yalan deyim? Məgər mən bilmirəm ki, cuhud panın qabağında yalan danışsa, onu it kimi asarlar?

– Deməli, sənin dediyindən belə çıxır ki, o, dinini və vətəni satmışdır? Hə!

– Mən onun bir şey satdığını demirəm, mən yalnız onu deyirəm ki, onların tərəfinə keçib.

– Yalan deyirsən, şeytan cuhud! Xristian torpağında belə iş olmayıb! Sən yanılmışan, itin biri it!

– Əgər mən yalan deyirəmsə, qoy mənim qapımın kandarında ot bitsin! Əgər mən ara qarışdırırsam, qoy hər kəs mənim atamın, anamın, qayınatamın, atamın atasının və anamın atasının qəbrinə tüpürsün. Əgər pan istəyirsə, mən onun nə üçün onların tərəfinə keçdiyini də deyə bilərəm.

– Nə üçün?

– Voyevodanın gözəl bir qızı var. Aman Allah, nə qədər gözəldir!

Burada cuhud bacardığı qədər qızın gözəlliyini öz üzündə ifadə etməyə çalışaraq qollarını gərdi, gözlərini qıydı və bir şey dadmış kimi ağzını yana əydi.

– Yaxşı, bundan nə çıxsın ki?

– Onların tərəfinə bu qızdan ötrü keçib. Aşiq olmuş adam gön kimidir: gönü suda islatdıqdan sonra hər nə cür istəsən qatlaya bilərsən.

Bulba dərin fikrə getdi. O, zəif qadının böyük qüvvəyə malik olduğunu, bir çox qüvvətli adamları məhv etdiyini, Andriyin təbiətinin bu cəhətdən zəif olduğunu xatırladı və mıxlanmış kimi uzun zaman bir yerdə durdu.

Cuhud deyirdi:

– Qulaq as, pan, mən pana hər şeyi danışacağam. Səs-küyü eşidən kimi və onların qapıdan girdiklərini görəndə kimi mən özümlə bərabər, hər ehtimala qarşı, bir sap mirvari da götürdüm, çünki şəhərdə gözəllər və mülkədar xanımları var. Öz-özümə dedim ki, madam şəhərdə gözəllər və mülkədar xanımları var, onlar yeməyə bir şey tapmasalar da, mirvari alacaqlar, xorunjinin nöqərləri məni buraxan kimi mən mirvarini satmaq üçün voyevodanın həyətinə getdim. Qulluqçu tatar qızından hər şeyi soruşub öyrəndim: zaporojyelilər qovulan saat toy olacaq. Zaporojyeliləri qovmağı pan Andriy boynuna götürüb.

– Bəs sən o şeytan oğlunu orada, yerindəcə öldürmədin, – deyə Bulba bağırdı.

– Nə üçün öldürüm? O, öz arzusu ilə keçib, təqsiri nədir ki? Ora onun üçün daha yaxşıdır, ona görə də keçib.

– Sən onu lap gözlərinlə gördünmü?

– Vallah, öz gözlərimlə gördüm. Elə yaxşı döyüşçüdür ki, hamıdan yaraşıqlıdır, Allah ona uzun ömür versin, məni o saat tanıdı və mən ona yaxınlaşanda, o saat dedi...

– Nə dedi?

– O, əvvəlcə barmağı ilə hədələdi, sonra dedi: “Yankel!” Mən dedim: “Buyur, pan Andriy”. “Yankel, atama de, qardaşıma de, kazaklara de, zaporojyelilərə de, hamıya de ki, indi artıq atam mənə ata, qardaşım qardaş, yoldaşım yoldaş deyil, de ki, onlarla mən vuruşacağam, hamısı ilə, hamısı ilə vuruşacağam!”

– Yalan deyirsən, satqının biri satqın! – deyə özündən çıxmış Taras çığırdı. – Yalan deyirsən, köpək, sən İsanı da dar ağacına çəkdin, Allahın lənətinə gəlmiş insan! Mən səni öldürərəm, iblis! Cəhənnəm ol buradan, yoxsa buradaca həyatın tamam olar! – Bunu deyib Taras qılıncını siyirdi. Qorxmuş cuhud nazik quru baldırlarının gücü çatdığı qədər daban götürüb qaçdı. O, arxasına baxmadan uzun zaman qaçdı. Kazak taborlarının arasından keçib, düzənlikdə qaçmağa başladı. Halbuki Taras, acığını ilk rast gələn bir adamın üzərinə tökməyin ağılsızlıq olduğunu düşünərək, heç onu təqib etmirdi.

İndi o, dünən gecə Andriyi bir qadınla tabordan keçərkən gördüyünü xatırladı. Ağarmış başını aşağı saldı. Lakin o, belə bir bədnamçılığın baş verməsinə, öz oğlunun dinini və qəlbini satmasına hələ yenə də inanmaq istəmirdi.

Nəhayət, o, öz polkunu pusquya apardı və onlarla bərabər kazakların hələ yandırmadıqları yeganə meşənin arxasında gizləndi. Atlı və piyada zaporojyelilər isə üç yolun, üç qapının yanına gəldilər. Uman, Popoviçev, Kanev, Steblikiv, Nezamaykov, Qurquz, Titarev və Timoşev dəstələri bir-birinin ardınca getməkdə idi. Yalnız bircə pereyaslavlılar yox idi: onlar öz bəxtlərini də içki ilə bərabər içib qurtarmışdılar. Kimi düşmən əlində əl-ayağı bağlı yuxudan ayılmış, kimi heç ayılmadan yuxulu-yuxulu yaş torpağa basdırılmış, ataman Xlib özü isə, şalvarsız və üst paltarını geyməmiş, polyak qərgahına düşmüşdü. Kazakların hərəkətini şəhərdə eşitdilər. Hamı torpaq

sədlərin üstünə çıxdı və kazakların qarşısında canlı bir mənzərə açıldı: bir-birindən gözəl polyak pəhləvanları sədlərin üstündə dayanmışdılar. Qu quşu kimi ağ lələklərlə yüklənmiş mis papaqlar günəş kimi parıldıyırdı. Bəzilərinin başında çəhrayı və göy rəngli, təpələri yana əyilmiş yüngül papaqlar vardı. Qolları geri qatlanmış kaftanlar qızıl ilə tikilmiş və bafta ilə işlənmişdi. Bəzilərinin qılınclarının və silahlarının çox bahalı bəzəyi vardı, panlar bu bəzəyə çox pul vermişdilər. Bunlardan başqa, daha bir çox qiymətli şeylər vardı. Qabaqda, başında qızılla bəzənmiş qırmızı papaq Bucaq polkovniki təşəxxüslə dayanmışdı. Polkovnik çox yekəpər, hamıdan hündür və yoğun idi, geniş bahalı çuxa onun vücudunu güclə örtürdü. O biri tərəfdə, yan qapıya lap yaxın, başqa bir polkovnik durmuşdu, bu, xırdaboy, qurquru qurumuş bir adam idi; ancaq onun kiçik və canlı gözləri qalın qaşlarının altından çox iti görür, tez-tez oyan-buyana dönür, quru əlləriylə ətrafı göstərir, əmrlər verirdi. Belə məlum olurdu ki, vücudunun kiçik olmasına baxmayaraq, o, müharibə elmini yaxşı bilirdi. Onun yanında uzundraz, qalın bıqlı bir xorunji durmuşdu, üzünün qıpqırmızı olması göstərirdi ki, pan tünd içkiləri, kef məclislərini çox sevirdi. Hələ onların arxalarında da cürbəcür polyaklar durmuşdu, onlardan kimi öz puluna, kimi kral xəzinəsi hesabına, kimi də babalarının qəsrində tapdıqları şeyləri cuhudlara girov qoyub aldıqları pulun hesabına silahlanmışdılar. Burada senatorların özləriylə bərabər götürdükləri tufeylilər də az deyildi; bunları senatorlar öz təntənələrini göstərməkdən ötrü, naharlarda iştirak etmək üçün götürürdülər. Onlar getdikləri yerlərdən gümüş qabları oğurlayıb və bugünkü hörmətin əvəzinə, sabahısı bir panın atlarını idarə etməli olurdular. Burada hər cür adam vardı. Onların bəzən içmək üçün bir qara qəpikləri də olmurdu, ancaq müharibəyə gedəndə bəzənirdilər. Kazak dəstələri şəhər divarlarının qarşısında sakit durmuşdular. Onlardan heç birinin üstündə qızıl yox idi, yalnız bəzi qılınclı dəstələrinin və tufəng qundaqlarının üstündə qızıl parlayırdı. Kazaklar vuruşmada zəngin bəzənməyi sevməzdilər. Onların zirehli geyimləri də, paltarları da olduqca sadə idi, qoyun dərisindən olan qırmızı təpəli papaqları uzaqdan qaralır və qızarırdı.

İki kazak, zaporoyjelilərin sıralarından atlarını irəli sürdü. Biri lap gənc, o biri bir az yaşlı idi, bunlar hazırcavab və işdə zirək Oxrim Naş və Mikita Qolokopitenko adlı kazaklar idi. Onların ardınca çox-

dan Seçdə avaralanan Demid Popoviç çıxdı. O, Andrianopol müharibəsində olmuş, başı çox bəlalar görmüş enlikürək bir kazak idi; bir dəfə odda yanmış, başı qaralmış, bıçı yanmış bir halda Seçə gəlib çıxmışdı. Ancaq Popoviç yenidən dirçəldi, qulağının ardına qədər kəkil uzatdı, uzun və qatran kimi qara bıç qoydu. Popoviç söz altında qalan deyildi.

– Bütün qoşunun arxalığı qırmızıdır, bilmək istərdim, görək, qüvvəniz də bu cür parlaqdırımı?

Yuxarıdan yekə bir polkovnik çığırdı:

– Bu saat mən sizin hamınızın əl-qolunuzu bağlayacağam! Ey nökörlər. Tüfəng və atınızı verin. Gördünüzümü dünən sizinkilərin necə əl-qollarını bağladım?.. Zaporoyyelilər hasarın üstünə çıxardın!

Kəndirlə sarınmış zaporoyyeliləri bürcün üstünə çıxartdılar. Qabaqda kefli halda, necə tutulubdusa, o cür də şalvarsız, üst pal-tarı əynində olmayan dəstə atamanı Xlib durmuşdu. Çılpaq olduğu üçün və yuxulu it kimi əsir düşdüyü üçün öz kazaklarının qarşısında utanan ataman başını aşağı salmışdı. Onun möhkəm başı bir gecənin içində ağarmışdı.

– Qəm yemə, Xlib! Səni qurtaranıq! – deyə kazaklar aşağıdan çığırdılar.

Dəstə atamanı Borodatı:

– Fikir eləmə, dostum! – deyə səsləndi. – Bu cür çılpaq ələ düşməkdə sənin təqsirin yoxdur. Hər adama müsibət üz verə bilər, səni çılpaq meydana çıxarıb bədnam edənlərə ayıb olsun!.

Qolokopitenko bürcə baxaraq:

– Görünür, sizin qoşununuz yuxulu adamları tutmaqda qoçaqdır, – dedi.

– Dayanın, hələ sizin kəkillərinizi də kəsəcəyik! – deyə yuxarıdan bağırırdılar.

– Onların bizim kəkillərimizi nə cür kəsəcəyini görmək istərdim! – deyə Popoviç onların qarşısında atını çevirdi və özünükülərə baxaraq əlavə etdi: – Ola bilər, bəlkə də, polyaklar doğru deyirlər: əgər vuruşlarına o qarnıyoğun başçılıq eləsə, yaxşı bir səngəri əvəz eləyə bilər.

Kazaklar Popoviçin məzəli bir söz söyləməyə hazırlaşdığını duyaraq soruşdular:

– Sən nədən bilirsən ki, ondan yaxşı səngər olar?

– Çünki bütün qoşun onun dalında gizlənə bilər və o yoğunluqda qarının dalından onlardan birinə belə nizə çətdirməyə olmaz!

Kazaklar xeyli güldü, bir çoxları uzun zaman başlarını bulayaraq deyirdi:

– Belə ha, Popoviç, o ki birisini ələ saldı. Onda belə ha...
– ancaq kazaklar bu “belə ha”nın nə olduğunu demədilər.

Koşevoy:

– Geri çəkilin! Tez divarlardan geri çəkilin! – deyər bağırırdı. Deyəsən, polyaklar bu acı sözə dözə bilməmişdilər və polkovnik əli ilə işarə eləməyə başlamışdı.

Kazaklar yenidən kənara çəkilməmişdilər ki, bürcdəki toplardan saçma atəşi guruldadı. Səddin üstündə bir həyəcan başlandı. Ağsaçlı voyevoda özü atın üstündə göründü. Qapılar açıldı, qoşun hücum keçdi. Əvvəlcə nizamlı at sıraları ilə bəzənmiş qusarlar gedirdi. Onların ardınca əli qalxanlı zirehlilər, sonra mis papaqlılar, onların ardınca da istədikləri kimi geyinmiş polyak əsilzadələri ayrı bir dəstə halında gedirdi. Lovğa əsilzadələr başqalarına qarışmaq istəmirdilər, hətta komandası altında əsgər olmayan əsilzadələr belə öz nöqərləriylə ayrıca gedirdilər. Sonra yenə qoşun sıraları və arxalarınca xorunji, arxadan yenə qoşun sıraları, arxalarınca yekəpər polkovnik, bütün qoşunun arxasında isə gödərək polkovnik gedirdi.

Koşevoy:

– Qoymayın, sıralara düzülmək üçün onlara imkan verməyin! – deyər çıxırdı. – Bütün dəstələrin adamları birlikdə onların üstünə düşsün! O biri qapıları başına buraxın! Titarev dəstəsi, yandan hücum elə! Dyadkiv dəstəsi, bu biri tərəfdən hücum keç! Kuku-benko və Palivoda, siz də arxadan sıxışdırın! Nizamlarını pozun, onları bir-birlərindən ayırın!

Kazaklar hər tərəfdən hücum edib, zərbə endirdilər, həm də onların sıralarını pozdular, həm də öz sıraları pozuldu. Tüfəng atmağa belə macal vermədilər. İş qılınc, qalxana keçdi. Hamı yığılıb bir topa oldu, hər kəs özünü göstərmək üçün fürsət tapdı. Demid Popoviç adı polyaklardan üçünü nizədən keçirtirdi, əsilzadələrdən ikisini atdan salaraq:

– Amma əcəb atlardır! Mən çoxdan bu cür atlar axtarırdım! – dedi və atları uzaq çölə qovdu, orada dayanmış kazaklara da tapşırırdı ki, atlardan muğayət olsunlar. Sonra özünü yenə dəstəyə verib,

atdan saldıǵı əsilzadələrə hücum etdi. Birini öldürdü, o birinin başına kəmənd keçirdi, bahalı dəstəli qılıncını və toqqasına bağlanmış çervon dolu kisəni açaraq, kəməndin ucunu yəhərə bağlayıb yol uzununu sürüməyə başladı. Gənc və igid kazak Kobita da polyak qoşunundakı ən cəsurlardan biri ilə çarpışırdı. Onlar uzun zaman vuruşdular, sonra əlbəyaxa oldular, nəhayət, kazak iti türk bıçağını onun sinəsinə sancıb qalib gəlirdi ki, öz canını ölümdən qurtara bilmədi, gicgahından bir güllə dəydi; qədim knyaz nəslindən olan bir igid, gözəl və məşhur bir pan onu yerə yıxdı. O, səmənd at üstündə sərv ağacı kimi oturub oyan-buyana çapırdı. Bu pan boyar pəhləvanlarına məxsus çox hünər göstərmişdi: iki zaporoyelini iki parça eləmişdi. Yaxşı bir kazak olan Fyodor Korjanı atı ilə bərabər yıxmış, güllə ilə atı vurduqdan sonra isə atın belinə yıxılmış kazakın özünü də nizələmişdi. Çoxlarının başlarını, qollarını çapıb yerə salmış və kazak Kobitanı gicgahına vurduğu bir güllə ilə yerə yıxmışdı. Nezamaykov dəstəsinin atamanı Kukubenko:

– Bax mən qüvvəmi beləsi ilə sınamaq istəyirdim! – deyərək bağırırdı. Kukubenko atının başını buraxıb arxadan onun üstünə cumdu və bərk nəərə çəkdi. Bütün ətrafdakılar bu insan çıxırtısına bənzəməyən nəradən diksindilər. Polyak atını çevirərək, onunla üz-büz gəlmək istədisə də, ancaq bu dəhşətli bağırıtdan qorxmış at, sahibinə itaət etmədi, kənara atıldı və Kukubenkonun gülləsi polyaka sancıldı. Qızğın güllə kürəyinin ortasından dəydi və o, atdan yıxıldı. Polyak belə bir məqamda da təslim olmaq istəmir, yenə də düşməne zərbə endirməyə çalışırdı. Ancaq qılınc ilə bərabər yanına düşmüş əli zəiflədi. Kukubenko isə ağır qılıncını iki əliylə tutub lap onun solmuş ağızının içinə soxdu, qılınc polyakın iki ağızbağını qıraraq dilini iki parça elədi, boğaz sümüyünü dağıdıb yerə sancıldı. O, polyakı əbədi olaraq rütubətli torpağa mıxladı. Lalə kimi qırmızı əsilzadə qanı fəvvarə vuraraq, qızıl ilə işlənmiş sarı kaftanını boyadı. Kukubenko isə, artıq ondan əl çəkib, öz nezamaykovluları ilə bərabər başqa bir düşmən dəstəsinin içinə soxuldu.

Üman atamanı Borodatı öz yoldaşlarından ayrılıb:

– Eh, bu cür gözəl libası götürməmiş getdi, – deyərək Kukubenko tərəfindən öldürülmüş polyakın yanına gəldi. – Mən öz əlimlə yeddi polyak əsilzadəsi öldürmüşəm, amma heç birində bu cür libas görməmişəm, – deyərək Borodatının bu geyim-kecimə tamahı düşdü,

qiymətli silahları götürmək üçün əyildi; dəstəsi qiymətli daş-qaşa tutulmuş türk bıçağını götürdü, çervon dolu kisəni kəməmindən açdı, içərisində zərif alt paltar, qiymətli gümüş və yadigar saxlanılan qız teli olan kisəni köksündən açıb çıxardı ki, bir dəfə atdan saldıqı və xatirə üçün üzünə bir çapıq da yapışdırdığı qırmızıburun xorunjinin arxadan onun üzərinə atıldığından xəbəri olmadı. Xorunji qılıncını qaldırıb var gücü ilə onun aşağı əyilmiş boynundan vurdu. Tamahkarlıq kazaka xeyir vermədi: onun qüdrətli başı kənara atıldı, başsız bədən ətrafı qızıl qana boyayaraq yerə sərildi. Sərt kazak ruhu qəzəblənərək, eyni zamanda bu cür sağlam vücuddan tez ayrıldığına təəssüf edərək, yüksəklərə qalxdı. Xorunji atamanın başındakı kəkildən tutub yəhərə bağlamağa macal tapmamışdı ki, qisas almağa gəlmiş bir başqası onun üstünü aldı.

Göydə qüvvətli qanadlarıyla dövrə vurub süzən qırğı, birdən-birə bir nöqtədə dayanıb yol kənarında oxuyan ana bildirçinin üzərinə ox sürətiylə cumduğu kimi, Tarasın oğlu Ostap da birdən-birə xorunjinin üstünə atıldı və dərhal kəməndi onun boğazına keçirtti. Yoğun kəndir dartıldıqca xorunjinin qırmızı üzü daha bərk qızarırdı. O, tapançasını qaldırmaq istədi, ancaq zəifləyib yanına düşən əli atəşi hədəfə yönəldə bilmədi və güllə boşa çıxdı. Ostap xorunjinin əsirləri bağlamaq üçün yanı ilə gəzdirdiyi ipək kəndiri, onun öz yəhərindən açıb əl-qolunu sarıdı, kəndirin ucunu yəhərə bağlayıb, onu çöl uzununu sürütləməyə başladı. Eyni zamanda bərkədən çıxıraraq Uman dəstəsi kazaklarını atamanlarına son hörmət və ehtiram bildirmək üçün getməyə çağırırdı. Umanlılar dəstə atamanı Borodatinin ölüm xəbərini eşidən kimi döyüş meydanını buraxıb onun cəsədini yerdən götürməyə qaçdılar və buradaca ataman seçmək haqqında məsləhətləşməyə başladılar. Nəhayət, dedilər:

– Məsləhət nəyə lazımdır? Bulbenko Ostapdan yaxşı ataman ola bilməz, doğrudur, yaşca bizim hamımızdan kiçikdir, ancaq ağıl qoca adamın ağıl qədərdir.

Ostap papağını çıxararaq göstərilən şərəfə qarşı yoldaşlarına – kazaklara təşəkkür etdi. O, müharibə vaxtı olduğunu nəzərə alaraq nə gəncliyini, nə də təcrübəsizliyini bəhanə gətirmədi. Belə şeylərin vaxtı deyildi. Birbaşa onları vuruşan bir dəstənin içinə apardı və nəhaq yerə ataman seçilmədiyini onlara sübut etdi. Polyaklar işlərinin son dərəcə xarab olduğunu hiss edərək geri çəkildilər və çölün o biri başına

toplaşmağa başladılar. Qısa boy polkovnik isə lap qapıların yanında, ayrıca duran dörd yüz nəfərlik dəstəyə əli ilə işarə etdi, onlar kazak dəstələrinin üzərinə toplardan saçma yağdırmağa başladılar. Ancaq bu, kazaklara o qədər də ziyan vurmadi, güllələr müharibəni əcaib baxışlarla seyr edən kazak öküzlərinə dəydi. Ürkmüş öküzlər böyükdülər, geri dönüb kazak taborlarına doğru qaçdılar, arabaları qırdılar və xeyli adam ayaqladılar. Ancaq Taras bu zaman öz polku ilə pusuqdan çıxaraq, qışqıra-qışqıra bu mərəkənin içinə atıldı. Qudurmuş sürü bu qışqırıqdan qorxub geri döndü və düşmən polklarına doğru cumdu, süvariləri geri döndərdi, qabağına gələni əzib, dağıtdı.

– Sağ olun, öküzlər! – deyə zaporojyelilər çığırdılar. – Səfər vəzi-fənizi görmüşdünüz, indi də hərbi vəzifənizi ifa etdiniz!

Onlar təzə qüvvə ilə düşməne yenidən hücum etdilər. O zaman düşməne çox tələfat verdilər. Çoxları öz bacarığını göstərdi: Metelisyə, Şilo, hər iki Pısaренко, Vovtuzenko və bir çox başqaları bu vuruşda xüsusi olaraq seçildilər. Polyaklar vəziyyətin çox ağır olduğunu görərək əllərindəki kilsə bayraqlarını bir kənara atdılar və şəhər qapılarının açılmasını əmr etdilər. Üstünə dəmir çəkilməmiş qapılar cırıltı ilə açıldı, qoyun ağıla girən kimi, yorğun, tozlu atlılar içəri doldular. Zaporojyelilərdən bir çoxu onları təqib etmək istədi, ancaq Ostap:

– Pan qardaşlar, uzaqlaşın, divarlardan uzaqlaşın, onlara yaxınlaşmaq yaramaz! – deyə öz umanlılarının qabağını saxladı.

O, doğru deyirmiş; polyaklar bürcələrdən əllərinə gələni atmağa başladılar. Bir çoxları bundan çox ziyan çəkdi. Bu zaman koşevoy onlara yaxınlaşdı və Ostapı tərif edərək dedi:

– Budur, bu da təzə ataman, gəncliyinə baxmayaraq öz qoşunununu bir qoca ataman kimi idarə edir!

Bulba bu yeni atamanın kim olduğunu bilmək üçün ətrafa baxdı, oğlu Ostapı atın üstündə papağını yanakı qoymuş və əlində ataman toppuzu tutmuş bir halda umanlıların hamısından qabaqda durduğunu gördü.

Sən bir buna bax! – deyərək qoca, oğlunu süzdü, çox sevindi və ona göstərilmiş şərəfə görə umanlılara təşəkkür etdi.

Kazaklar taborlara getməyə hazırlaşaraq yenidən geri çəkildilər, yapıncıları cırıq-cırıq olmuş polyaklar yenə bürcün üstündə göründülər. Onların bir çoxunun bahalı kaftanları qana batmış, gözəl mis papaqlarını toz basmışdı.

Aşağıdan zaporojyelilər onlara çıxırdılar:

– Hə, necə oldu, əl-qolumuzu bağlaya bildinizmi?

Yoğun polkovnik yuxarıdan yenə də qışqırır və əlindəki kəndiri göstərərək deyirdi:

– Görün başınıza nə oyun açacağam!

Toza bulaşmış yorğun əsgərlər bir-birlərini hədələməkdən yorulmur, hər iki tərəf bir-birlərinə ağır sözlər deyirdi.

Nəhayət, hamı dağılışdı. Kimi davada yorulduğuna görə istirahət üçün uzanır, kimi yarasına torpaq səpərək, sarğı düzəltmək üçün, öldürdüyü düşmənlərin əynindən çıxartdığı bahalı paltar və yaylıqları cırırdı. Daha az yorulanlar isə meyitləri toplayaraq, hörmətlə basdırmağa başladılar. Meyitlərin gözlərini qarğalar və vəhşi şahinlər dimdikləməsin deyər xəncər və nizələrlə qəbir qazır, papaqları və ətkələri ilə torpaq atır, kazak cəsədlərini lazımı qayda üzrə uzadaraq üstünü torpaqlayırdılar. Polyak meyitlərini isə necə gəldi, on-on vəhşi atların quyruqlarına bağlayaraq çölə buraxdılar; uzun zaman atları qovub, yanlarını qamçıldılar. Qudurmuş atlar dərələrin, təpələrin, xəndək və axar suların üstündən quş kimi uçur, qan və torpağa bulaşmış polyak cəsədlərini sürüyürdülər.

Sonra bütün dəstələrin kazakları dövrə vurub axşam yeməyinə başladılar, hər kəs sonrakı nəsillərə daimi hekayə kimi keçən igidliyini və gördüyü işləri nağıl etdi. Uzun zaman yatmadılar. Andriyin nə üçün düşmən qoşunu içərisində görünmədiyini düşünən qoca Taras hamıdan gec yatdı. Xain özünükülərə qarşı çıxmağa utanmışımı idi, yoxsa cuhud yalanını danışmışdı? Bəlkə, o, əsir düşmüşdü? Ancaq həmin saat Andriyin hədsiz dərəcədə qadın düşkünü olduğunu xatırladı. Böyük kədər hiss etdi və oğlunu məftun edən polyak qızından intiqam almağa ürəyində möhkəm and içdi. O, öz andını yerinə yetirərdi və gözəlliyinə baxmaz, onun sıx və uzun saçlarından tutaraq meydana gətirər və kazakların içində öz arxasınca sürüyərdi, dağların başını örtən ərimez qarlar kimi ağ olan parlaq dösşləri və çiyinləri torpaqlara dəyər, al qanına qərç olar və toza, torpağa bulaşardı, onun gözəl bədənini parça-parça edərdi. Ancaq Bulba Allahın sabahkı gün üçün insana nə hazırladığından xəbərdar deyildi. Nəhayət, onu yuxu tutdu. Kazaklar isə hələ də öz aralarında söhbət edirdilər. Bütün gecə, tonqalların yanında ətrafa diqqətlə baxan mühafizəçilər dayandılar. Onlar oyaq qalaraq gözlərini belə yumurdular.

VIII

Günəş hələ günorta yerinə çatmamışdı ki, bütün zaporojyelilər toplaşib dövrə vurdular. Seçdən xəbər gəlmişdi ki, tatarlar, kazaklar orada olmadıqları müddətdə Seçi çalib-çapmış, onların gizlin yerə basdırdıqları xəzinəni çıxarmış, orada qalmış adamların hamısını döyüb əsir götürmüş, bütün sürü və ilxıları götürüb düz Perekopa tərəf aparmışlar. Yalnız kazaklardan biri, Maksim Qoloduxa yoldaca tatarların əlindən qurtarmış, mirzəni öldürmüş, onun sexinlə¹ dolu kisəsini açmış və tatar paltarında, tatar atında, sutkayanım onu təqib edənlərdən qaçmış, atını öləne qədər qovmuş, başqa bir ata minib onu da ölüncəyə qədər yorduqdan sonra üçüncü ata minmiş, yolda zaporojyelilərin Dubno altında olduqlarını öyrənmişdi. O yalnız üz verən bədbəxtliyi danışa bildi. Orada qalmış zaporojyelilər, kazak adəti üzrə içib yatmışdırlarmı, sərxoş olaraqmı əsir düşmüşdülər, tatarlar hərbi sursatın gizləndiyi yeri haradan biliblər, bütün bunların nədən baş verdiyini o deyə bilmədi. Son dərəcədə yorğundu, – tamamilə şişmiş üzü gündən yanmış, küləkdən qarşaqanmışdı; elə oradaca uzanıb dərin yuxuya getdi.

Bu cür hallarda zaporojyelilərdə qayda belə idi ki, həmin dəqiqə qarətkarları təqib edərdilər. Yolda ikən onların üstünü almağa çalışardılar. Yoxsa əsirləri Kiçik Asiyaya, Smirnaya, Krit adalarına apara bilərdilər və o zaman kəkilli zaporojyelilərin başlarını Allah bilir daha hasarlarda görmək olardı. Elə buna görə də zaporojyelilər bir yerə toplaşmışdılar. Hamısı papaqlı dayanmışdı. Çünki onlar atamanın əmrini dinləməyə yox, eyni hüquqa malik yoldaşlar kimi məsləhətləşməyə gəlmişdilər. Dəstənin içindən:

– Əvvəlcə böyükklər məsləhət versin! – deyə çığırdılar.

Bəziləri isə:

– Koşevoy məsləhət versin! – deyirdi.

Koşevoy artıq bir rəis kimi yox, bir yoldaş kimi papağını çıxartdı, göstərdikləri şərəfə görə bütün kazaklara təşəkkür etdi və dedi:

– İçimizdə yaşlı və məsləhət verməyə qabil daha ağıllı adamlar vardır. Ancaq indi ki siz mənə bu cür hörmət göstərdiniz, məsləhətim budur: yoldaşlar, vaxt itirməyək, tatarın dalınca gedək. Çünki tatarın necə adam olduğunu siz özünüz də bilirsiniz. Qarət elədiy

---

¹ Sexin – orta əsrlərdə Venesiyada buraxılan qızıl pul

şeylərlə bizim gəlməyimizi gözləməyəcək, onu elə dağıdacaq ki, heç izi də tapılmayacaq. Mənim məsləhətim budur: gedək. Biz artıq burada kifayət qədər qaldıq, polyaklar artıq kazakın nə demək olduğunu bildilər; din yolunda var qüvvəmizlə intiqam aldığımızı, bu ac şəhərdən isə bir o qədər də qarət gözləmək olmaz. Məsləhətim getməkdir.

– Gedək! – deyə zaporojyelilər hamısı birdən səsləndi.

Ancaq belə sözlər Taras Bulbanın düşünə yatmırdı, o, uclarını şimal şəhi basmış, dağ koluna bənzəyən çal qaşlarını qəmgin gözlərinin üstünə saldı və dedi:

– Yox, koşevoy, sən məsləhətin düzgün məsləhət deyil. Sən yaxşı danışmırsan, görünür, bizimkilərin polyak əsarətində qaldığını unutmusan? Görünür, sən bizim müqəddəs yoldaşlıq qanunlarına hörmət göstərməməyimizi, bu vaxta qədər Ukraynada getmanla və ən yaxşı rus bahadirləri ilə etdikləri kimi, yoldaşlarımızın diri-diri dərilərinin soyulmalarını, ya da parça-parça edilərək kəndlərdə və şəhərlərdə gəzdirilmələrini istəyirsən? Məgər onlar bizim müqəddəs hissələrimizi azmı təhqir etmişlər? Biz kimik? Sizin hamınızdan soruşuram: bərk ayaqda yoldaşını it kimi, qürbətdə ölmək üçün atıb gedən kazaka kazak demək olarmı? İndi ki belə oldu, indi ki kazaklıq şərəfi heç hesab olunur, indi ki heç kəs öz ağarmış bığlarına tüpürülməyi və təhqir olunmağı hesaba almır, onda mənə qınamayın; mən burada tək qalacağam!

Zaporojyelilərin hamısında tərəddüd əmələ gəldi.

Bu anda koşevoy dedi:

– İgid polkovnik, məgər sən bizim yoldaşlarımızın da tatarların əlinə keçdiyini yaddan çıxarmısanmı? Əgər biz indi onların harayına çatmasaq, qul olaraq kafirlərə satılacaqlar, bunun ən qəddar ölümündən belə pis olduğunu sən bilmirsənmi? Xristian qanı tökərək topladığımız xəzinənin indi onların əlində olduğunu yaddan çıxarırsanmı?

Bütün kazaklar fikrə getdilər və nə deyəcəklərini bilmədilər. Heç biri pis ad qazanmaq istəmirdi. Bu zaman Zaporojye qoşunu içərisində hamıdan qoca olan Kasyan Bovduy qabağa gəldi. Onun bütün kazakların yanında hörməti vardı; iki dəfə koşevoy seçilmiş, müharibələrdə də çox qoçaqlıqlar göstərmiş bir kazak idi; ancaq çoxdan qocalmışdı, artıq səfərlərə çıxmaz və başqalarına məsləhət verməyi xoşlamazdı; qoca döyüşçü, yanı üstə uzanaraq, kazak yığıncaqlarında danışılan cürbəcür dava və səfər söhbətlərinə qulaq

asmağı sevdi. Ancaq heç bir zaman onların söhbətinə qarışmazdı, yalnız ağızından çıxartmadığı qısa çubuğunun külünü barmağıyla basaraq dinləyər, sonra gözlərini yavaşca qıyaraq uzun zaman oturardı. Kazaklar onun yatdığını, yoxsa yenə dinlədiyini başa düşə bilməzdilər. Heç bir səfərə getməzdi, həmişə evdə qalardı. Bu dəfə nə isə qocanı hərəkətə gətirdi. O, əlini kazaksayağı silkələyərək dedi:

– Eh, nə olur-olsun, gedəcəyəm! Bəlkə, kazaklıq üçün bir işə yaradım!

İndi onun qabağa çıxdığını görən bütün kazaklar susdular, çünki çoxdan bəri heç kəs onun danışığını eşitməmişdi. Bovdyuqun nə deyəcəyini hamı bilmək istəyirdi.

– Mənə də danışmaq növbəsi gəlib çatdı, pan qardaşlar! – deyərək o sözə başladı. – Mən qocaya qulaq asın, uşaqlar, köşevoy ağıllı söz deyir, o, kazak qoşununun başçısı kimi həm qoşunun, həm də qoşun ləvazimatının fikrini çəkməyə məcburdur. Bundan ağıllı o nə deyər bilər ki? Belə! Qoy bu, mənim birinci sözüm olsun. İndi qulaq asın, görün mənim ikinci sözüm nə olacaq. Mənim ikinci sözüm belədir: polkovnik Taras da böyük həqiqət danışdı, Allah onun ömrünü uzun eləsin. Bu cür polkovniklərdən Ukraynada çox olsun! Kazakın birinci vəzifəsi və birinci şərəfi yoldaşlığı gözləməkdir. Mən hələ ömrümdə kazakın öz yoldaşını pis vəziyyətdə buraxıb getməyini və ya satmağını eşitməmişəm. Onlar da, o biriləri də bizim yoldaşlarımızdır, hamısı birdir, çox və ya az olmalarına baxmayaraq yoldaşdır, əzizdir. İndi görün mən nə demək istəyirəm: mənim məsləhətim belədir, tatarların əlinə keçənlərə kimin ürəyi çox yanarsa, qoy onların ardınca getsin, kimə polyakların əsir aldıkları kazaklar əzizdirsə və haqq işi qoyub getmək istəmərsə, onlar da burada qalsınlar. Qoşunun bir yarısı ilə, tatarların ardınca gedənlərlə köşevoy gedər, bu, onun vəzifəsidir, burada qalan yarısı isə özünə müvəqqəti bir ataman seçsin; əgər mənə, bu ağsaqqalın sözüne baxsanız, müvəqqəti atamanlığa hər kəsdən artıq Taras Bulba layiqdir, aramızda elə bir adam yoxdur ki, igidlikdə ona tay ola bilsin.

Bovdyuq belə deyib, susdu; qocanın onlara bu cür ağıl öyrətdiyinə bütün kazaklar sevindilər. Hamı papağını havaya ataraq çığırdı:

– Sağ ol, atacan! Susdun, susdun, uzun zaman susdun, amma axırda danışdın. Səfərə çıxanda bir işə yarayacağını deməyin boş yerə deyilmiş. Doğrudan da elə oldu.

Koşevoy soruşdu:

- Bu fikrə razısınızımı?
- Hamımız razıyıq! – deyə kazaklar çığırdılar.
- Deməli, qoşun dağılır?
- Dağılır! – deyə kazaklar çığırdılar.

Koşevoy irəli yeridi və:

– Uşaqlar, indi orduya verilən əmri dinləyin! – deyə sözə başlayıb, papağını başına qoydu.

Zaporojyelilərin hamısı papaqlarını çıxarıb başıaçıq, gözlərini aşağı dikərək dayandı. Böyük danışıqda bu cür etmək kazakların qaydası idi.

Koşevoy:

– İndi ayrılın, pan qardaşlar! Kim getmək istəyirsə – sağ tərəfə, kim qalmaq istəyirsə – sol tərəfə keçsin! Dəstədəki adamların çoxu hansı tərəfə keçsə, ataman da o tərəfə keçsin, az qalan hissə o biri dəstələrə qoşulsun.

Hamı, kimi sağ, kimi sol tərəfə keçməyə başladı. Dəstə nəfərlərinin çox hissəsi hansı tərəfə keçirdisə, ataman da o tərəfə keçirdi, az hissəsi isə o biriləriylə birləşirdi. Nəticədə hər iki tərəfin kazakları az bir fərqlə iki yerə bölündülər. Nezamaykov dəstəsinin az qala hamısı, Popoviçev dəstəsinin yarından çoxu, bütün Uman dəstəsi, Kanev dəstəsinin hamısı, Steblikiv dəstəsinin çox hissəsi, Timoşev dəstəsinin çox hissəsi qalmaq, yerdə qalanların hamısı isə tatarların ardınca getmək istədi. Hər iki tərəfdə çox qüvvətli, cəsur kazaklar vardı. Tatarların ardınca getmək istəyənlərin içərisində Çerevatıy, qoca igid kazak Pokotıpole, Lemiş, Prokopoviç Xoma vardı; Demid Popoviç də o tərəfə keçdi, çünki çox diribaş kazakdı, bir yerdə çox oturmağı bacarmırdı; polyaklarla gücünü sınaşıdı, indi də tatarlarla sınamaq istəyirdi. Dəstə atamanlarından Nostyuqan, Pokrişka, Nevliçki və bir çox başqa şöhrətli, cəsəətli kazaklar da öz qılıncılarını və qüvvətli çiyinlərini tatarlarla vuruşmada sınamaq istəyirdilər. Qalmaq istəyənlərin arasında da atamanlardan Demitroviç, Kuku-benko, Vertxivist, Balaban, Bulbenko Ostap kimi qüvvətli, cəsur kazaklar az deyildi. Onların içərisində Vovtuzenko, Çereviçenko, Stepan Quska, Oxrim Quska, Mikola Qustı, Zadorojni, Metelisyə, İvan Zakrutıquba, Mosiy Şilo, Dyoqtyarenko, Sıdorenko, Pısarenko, o biri Pısarenko, yenə başqa bir Pısarenko kimi adlı-sanlı igid kazaklar

çox idi. Onlar hamısı yerlər gəzmiş, dünyagörmüş adamlardı. Anadolu sahillərini, Krım duzlaq və düzlərini, Dneprə tökülən böyüklü-kiçikli bütün çayları, Dneprin bütün qərbindi və adalarını gəzmişdilər; moldav, voloş və türk torpaqlarında olmuşdular; ikisükanlı kazak qayıqlarında başdan-başa Qara dənizi dolaşmışdılar. Əlli qayığı bir sıraya düzüb, çox zəngin və çox böyük gəmilərə hücum etmiş, çox türk hərbi gəmilərini batırmış, ömürləri boyu çox, lap çox barıt işlətmışdilər. Çox bahalı parçaları cırıb özlərinə patava düzəltmiş, ciblərini çoxlu sexinlərlə doldurmuşdular. Hələ onlardan bir çoxu, başqası üçün ömürlük kifayət edəcək nə qədər mal-dövlət havaya sovurmuşdu. Bunların həddi-hüdudu yox idi. Bütün dünyanı qonaq edərək, dünyada nə qədər adam varsa hamısı kef eləsin deyə toy quraraq, əllərində olan-qalanı, kazak qaydası üzrə xərcləyib dağıtmışdılar. Əgər bədbəxtlikdən tatar Seçə hücum etsə və bir fəlakət baş versə, tapmasın deyə, bardaq, gümüş su qabı, qolbaq kimi cürbəcür qiymətli şeyləri Dnepr adalarındakı qamışların altına basdırmamış adam, hələ indi də onların arasında az tapılırdı. Ancaq tatar bu şeyləri çətin tapa bilirdi, çünki şey sahibi özü də onları harada basdırdığını unutmağa başlamışdı. Sədaqətli yoldaşları üçün və xristian dini üçün polyaklardan intiqam almaq istəyən və onun üçün də burada qalan kazaklar, belə kazaklar idi. Qoca kazak Bovdyuq da onlarla qalmaq istəmiş və demişdi: “Mən tatarları təqib edəcək yaşda deyiləm, burada isə şərəfli kazak ölümü ilə həyatımı bitirməyə imkan vardır. Mən çoxdan Allaha yalvarırdım ki, əgər ömrümü tamam eləyəcəksə, müqəddəs xristianlıq uğrunda davada tamam etsin. O cür də oldu. Qoca kazak üçün bundan şərəfli ölüm ayrı yerdə ola bilməz”.

Hamı iki tərəfə ayrılıb, dəstələrin adamları iki cərgə durduqdan sonra koşevoy sıraların arasından keçərək dedi:

– Hə, necədir, pan qardaşlar! Tərəflər bir-birindən razıdır mı?

– Ata can, hamı razıdır! – deyə kazaklar cavab verdilər.

– Elə isə öpüşün və bir-birinizə halallıq verin, Allah bilir bir daha görüşmək həyatda bizə qismət olacaqmı? Öz atamanınızın sözüne baxın! Vəzifələrinizi necə yerinə yetirmək lazım gəldiyini özünüz bilirsiniz. Kazak namusu sizdən nə tələb edir, özünüz bilirsiniz.

Orada olan bütün kazaklar bir-birləriylə öpüşdülər. Əvvəlcə atamanlar başladılar, əlləriylə ağı bığlarını sıgallayaraq xaçvarı öpüşdülər, sonra da bir-birlərinin əlindən bərk-bərk tutdular. Onlar sanki

bir-birlərindən soruşmaq istəyirdilər: “Pan qardaşlar, görəsən, bir-birimizi bir də görəcəyik, yoxsa yox?” Ancaq soruşmayıb, sükut etdilər və böyük bir düşüncə içərisində dayandılar. Kazakların isə hamısı bir-bir vidalaşdılar, onlar bilirdilər ki, hər iki tərəfin işi çox olacaqdır. Ancaq həmin saat ayrılıb getmədilər; düşmənin kazak qoşununun azaldığından xəbəri olmasın deyər qaranlığın düşməsini gözlədilər. Sonra hər kəs öz daxmasına nahar etməyə getdi. Nahardan sonra səfərə çıxanların hamısı uzanıb yatdı. Onlar sanki son dəfə bu cür azadlıqda istirahət etdiklərini hiss etdikləri üçün möhkəm və çox yatdılar. Lap günəş batana qədər yatdılar. Günəş batan kimi və hava bir az qaralan kimi arabaları yağlamağa başladılar. Hazırlaşib, qabaqca arabaları yola saldılar, özləri isə yoldaşları ilə bir daha papaqlaşaraq, arabaların dalınca yavaş-yavaş yola düşdülər. Atlılar, atları haylamadan və fitləmədən sakitcə, piyadaların arxasınca yola düşdülər. Az keçmədən onlar gecənin qaranlığında gözdən itdilər. Yalnız uzaqdan at tap-pılıtsı, ya hələ qaydasına düşmədiyi üçün, ya da ki gecənin qaranlığında yaxşı yağlanmadığı üçün cırlıdayan təkər səsi eşidilirdi.

Qalan yoldaşlar, heç bir şey görünmədiyinə baxmayaraq, uzun zaman onlara əl elədilər. Dağılışıb öz yerlərinə qayıtdıqları vaxt, ulduzların aydın işığında arabaların yarısının və adamların bir çoxlarının öz yerlərində olmadığını gördükdə, hər birisinin ürəyi kədərlə doldu, hamı biixtiyar başını aşağı salaraq fikrə getdi.

Taras kazakların tutqunlaşdığını, cəsurlara yaraşmayan bu məyusluğun onları əhatə etdiyini görür, ancaq susurdu, yoldaşlarıyla vidalaşmaqdan doğan qüssəyə onların alışmaları üçün hələ imkan verirdi.

Ancaq eyni zamanda bu sakitlikdə, onların birdən-birə əvvəlkindən daha böyük bir qüvvə ilə yenidən ruhlanmaları və canlanmaları üçün bir kazak nərsəsi çəkməyə hazırlaşdı. Buna yalnız slavyan nəslı, geniş və qüvvətli nəsil müqtədir. Onun qarşısında başqaları, dəniz qarşısında xırda çaylar kimidir. Əgər tufandırsa və bu tufan dalğaları şahə qaldıraraq böyük gurultular yaradırsa, xırda çaylar bu tufanın qarşısında neyləyə bilər? Yox, əgər külək yoxdur və sakitlikdirsə, o, bütün çaylardan daha gözəl və nazlı-nazlı parla-yaraq ətrafa yayılır.

Taras kənarda duran arabalardan birini boşaltmağı xidmətçilərinə əmr etdi. Bu araba kazak arabaları içərisində ən böyüyü və möhkəmi idi. Qalın təkərlərinə ikiqat şın çəkilmiş, çox yüklənmiş,

çul və möhkəm öküz gönü ilə örtülmüş, qatranlanmış kəndlirlə bərk-bərk sarınmışdı. Araba çoxdan bəri Tarasın anbarlarında saxlanmış əla şərəblə dolu su qabları və xırda çəlləklərlə yüklənmişdi. Bu şərabi o, ehtiyatdan, təntənəli bir hadisə üçün götürmüşdü ki, əgər hər kəs üçün nəsildən-nəslə keçəcək bir iş baş versə, hər bir kazak bu əla şərəbdən içə bilsin, unudulmaz dəqiqədə insan böyük hisslərlə yaşaya bilsin. Polkovnikin əmrini eşidən xidmətçilər arabalara doğru atıldılar, xəncərləri ilə möhkəm kəndlirləri kəsdilər, yoğun öküz gönlərini və çulları açdılar, qabları, çəlləkləri yerə endirdilər.

Bulba dedi:

– Hamınız götürün! Kimin nəyi varsa; tayqulp, ya at suvardığı dolça, əlcək, papaq, nəyi varsa götürsün və nə qədər istəyir aparın. Əgər bir şeyi yoxdursa, ovuclarını doldurub içsin.

Kazakların hamısı, nə qədər adam vardısı, hamısı, şərəb götürdü. Kimi tayqulpu varsa tayqulppla, kimin at suvarmaq üçün dolçası varsa dolça ilə, kimi papaq, kimi isə iki ovcu ilə aparmağa başladı. Tarasın xidmətçiləri sıraların arası ilə gəzir və qablardan, çəlləklərdən onlara şərəb verirdi. Tarasın əmrinə görə, hamı onun işarəsini gözləməli və birdən içməli idi. Görünür, o, bir söz demək istəyirdi. Taras bilirdi ki, köhnə şərəb, öz-özlüyündə nə qədər qüvvətli olsa da, o, insanın ruhunu möhkəmləndirməyə nə qədər qadir olsa da, ona bir ləyaqətli söz də əlavə edildikdə bu təsir ikiqat artar.

Bulba belə başladı:

– Pan qardaşlar, bu qonaqlığı, nə qədər böyük bir şərəf olsa da, məni ataman seçməyiniz şərəfinə və yoldaşlarımızdan ayrılmağımız münasibətilə vermərəm; xeyr, hər iki hadisə özgə vaxtda qeyd olunmağa layiqdir, ancaq indi yox. İndi bizim qarşımızda böyük işlər durur, kazaklardan cəsarət və hünər tələb edən məsələlər durur. Odur ki hər şeydən qabaq, yoldaşlar, müqəddəs pravoslav dininin şərəfinə içək: elə bir zaman gəlsin ki, bu din bütün dünyaya yayılsın, bütün dünyada bir din olsun, dünyada nə qədər busurman varsa, hamısı dönüb xristian olsun! Gəlin elə birdəfəlik Seçin də şərəfinə içək. Qoy Seç bütün busurmanlığın məhvi üçün həmişə yaşasın və hər il onda bir-birindən yaxşı, bir-birindən gözəl igidlər yetişsin. Gəlin elə öz şöhrətimizin də şərəfinə içək, qoy nəvələrimiz və nəvələrimizin oğlanları desinlər ki, vaxtilə yoldaşlıqda utanmayan və özününküləri satmayan adamlar olub. Dinin şərəfinə, qardaşlar, dinin şərəfinə!

– Dinin şərəfinə! – yaxın sıralarda duranlar yoğun səsle cavab verdilər.

Arxada duranlar:

– Dinin şərəfinə! – deyərək onların səsinə səs verdilər və orada kim vardısı, gənc, qoca, hamısı dinin şərəfinə badə qaldırdı.

Taras əlini yuxarı qaldıraraq dedi:

– Seçin şərəfinə!

– Seçin şərəfinə! – deyərək yaxın sıralardan yoğun səslər yüksəldi.

Qocalar ağ bığlarını tərpədən sakit səsle:

– Seçin şərəfinə! – dedilər.

Gənc tərlənlər kimi hərəkətə gələn cavanlar:

– Seçin şərəfinə! – dedilər və uzaq səhrada da kazakların öz Seçlərini necə xatırladıqları eşidildi.

– İndi axırıncı qurtumu, yoldaşlar, öz şöhrətimizin və bütün dünyada yaşayan xristianların şərəfinə içək!

Bütün kazaklar son qurtumu öz şöhrətlərinin və dünyada yaşayan bütün xristianların sağlığına içdilər. Bütün sıralarda uzun zaman bu sözlər təkrar olundu:

– Dünyada yaşayan bütün xristianların şərəfinə!

Dolçalar artıq boşalmışdı, ancaq kazakların əlləri hələ də yuxarı qaldırılmış vəziyyətdə idi. Hamısının gözləri şərəbin təsirindən sevinclə parlayırdı da, ancaq bərk xəyala getmişdilər. Onlar indi tamah, qənimət haqqında, çervonların, bahalı silahların, bəzəkli kəftanların və çərkək atlarının hansı xoşbəxtin əlinə keçəcəyi haqqında düşünmürdülər. Onlar uca dağların, sıldırım qayaların zirvəsində oturmuş qartallar kimi xəyala dalmışdılar. Bundan lap uzaqlarda kiçik quşlar kimi hərbi gəmilərlə, qayıqlarla dolu nəhayətsiz dəniz görünürdü. Böcəklərə bənzəyən şəhərlərlə və xırda otlara bənzəyən meşələrlə dolu sahillər bu dənizi əhatə etmişdi. Bütün bunlar güclə seçilirdi. Onlar qartal kimi bütün səhranı, uzaqlarda qaralan talelərini seyr edirdilər. Bütün səhradakı təpələr, yollar kazak qanları ilə suvarılacaq, ağ sümüklər, sınıq arabalar, qırıq qılınclar, mizraqlarla örtüləcək; burulmuş, qana bulaşmış və bığları sallanmış kəkilli başlar hər tərəfə səpələnəcək; qartallar uçaraq onların kazak gözlərini didib-dağıdacaqlar. Lakin bu geniş və sərbəst sərilmiş ölüm gecəsində böyük bir şərəf var. Heç bir nəcib və böyük iş məhv olub getmir, kazak şərəfi də tufəng lüləsindəki xırda toz kimi məhv

olmayacaqdır. Saqqalı sinəsinə düşmüş, ağbaş qoca bandurçu, ya da ki hələ cəsur, ancaq başı ağarmış bir qoca onların haqqında öz hərərətli və qüdrətli sözlərini söyləyəcəkdir. Onların şərəfi sürətlə bütün dünyanı tutacaq, bundan sonra doğulanlar onların haqqında danışacaqlar. Çünki qüdrətli söz, xalqı müqəddəs duaya çağıran, gurultusu şəhərlərə, evlərə, çadırlara yayılsın deyər təmiz gülmüşlə aşqarlanmış zəngin səsi kimi lap uzaqlara yayılacaqdır.

IX

Şəhərdə heç kəs zaporojyelilərin yarısının tatarların ardınca getdiyini bilmədi. Yalnız keşikçilər bələdiyyə qülləsindən, arabaların bir hissəsinin meşənin o biri tərəfinə getdiyini gördülər; ancaq bunu, kazaklar tərəfindən düzəldilmiş bir pusqu tədbiri kimi başa düşdülər; fransız mühəndisi də bu fikirdə idi. Bununla birlikdə, köşevoyun da sözü boşa çıxmıdı. Şəhərdə ərzaq qıtlığı özünü göstərdi. Keçmiş əsrlərin adəti üzrə qoşun lazım olacaq ərzağı qabaqcadan müəyyən edə bilmədi. İçəridəkilər ərzaq əldə etmək üçün şəhərdən çıxaraq hücum etməyə təşəbbüs etdilər də, ancaq hücum etmək istəyən qoçaqların yarısını kazaklar qırdı, o biri yarısını isə əliboş halda yenidən şəhərə qovdular. Ancaq cuhudlar bu çıxışdan istifadə edilər, bütün əhvalatı, zaporojyelilərin hansı hərbi rəislərlə, hara və nə üçün getdiklərini, hansı dəstələrdən nə qədər adamın getdiyini, yerdə qalanın nə qədər adam olduğunu və bunların nə edəcəklərini öyrəndilər! Qərər, bir neçə dəqiqədən sonra şəhərdə hər şeyi bildilər. Polkovniklər ürəkləndilər və davaya hazırlaşdılar. Taras şəhərdəki hərəkət və gurultulardan hər şeyi başa düşmüşdü, tələsik əmrlər, göstərişlər verir, söz tapşırır və üç dəstəni üç taborə bölərək, onları arabalarla qala kimi əhatə etdirirdi. Bu cür vuruşarkən zaporojyelilər qalib gələrdilər. O, iki dəstənin adamlarını pusquya göndərdi, lazım gəldikdə düşmən atlılarını tələyə salmaq üçün meydanın bir hissəsinə şiş payalar, mizraq və başqa silah qırıntıları basdırdı. Hər şey öz qaydasında hazır olduqdan sonra nitqlə kazaklara müraciət etdi; məqsədi onları ürəkləndirmək deyildi; bilirdi ki, onsu da onlar möhkəmdirilər, yalnız ürəyindəki sözləri açır demək istəyirdi.

– Panlar, mən sizə, bizim yoldaşlığımızın nədən ibarət olduğunu danışmaq istəyirəm. Siz torpağımızın hər kəs üçün nə qədər şərəfli

olduğunu ata-babalarımızdan eşitmisiniz, biz yunanlara da özümüzü tanıtmışdıq, Çarqırdan da çervonlar almışdıq; şəhərlərimiz də, məbədgahlarımız da möhtəşəm olmuş, knyazlarımız da kafir katolik knyazları deyil, öz rus nəslimizdən olmuşdur. Bütün bunları busurmanlar aldı, hər şey məhv olub getdi. Yalnız biz yetim kimi qalmışdıq; qüvvətli əri öldükdən sonra dul qalan qadınlar kimi biz də, bizim bütün torpağımız da yetim qalmışdır! Bax belə bir zamanda biz bir-birimizə qardaşlıq əli uzadırdıq! Bizim yoldaşlığımız bundan ibarətdir! Dünyada yoldaşlıq əlaqəsindən müqəddəs bir əlaqə yoxdur! Ata öz övladını sevir, ana öz övladını sevir, övlad ata-anasını sevir, ancaq bu, o cür sevgi demək deyil, qardaşlar, heyvan da öz balasını istəyir. Ancaq qan ilə deyil, ruhən qohum olmağı yalnız insan bacarır. Başqa torpaqlarda da yoldaşlar olmuşdur, amma Rusiya torpağında olduğu kimi heç bir yerdə bu cür yoldaşlıq olmamışdır. Siz qürbət ölkələrdə çox gün keçirmisiniz, görürsünüz ki, oradakılar da bizim kimi insandırlar! Onlar da bizim kimi Allah bəndəsidir, bizimkilərlə olduğu kimi, onlarla da söhbət edirsən. Amma iş ürək söhbətinə gələndə görürsən – yox! Ağıllı adamlardır, amma bizimkilər kimi yox. Onlar da bizim kimi adamlardır, amma ürəkləri başqadır, yox, qardaşlar! Ruslar kimi sevmək, yalnız ağılla və ya başqa şeylə deyil, bütün qəlbi, bütün ruhu ilə sevmək, hə... – deyə Taras əlini yelləyib, ağarmış başını tərپətədi və bıçqlarını oynadaraq sözüne davam etdi. – Yox, bizdən başqa heç kəs bu cür sevə bilməz. Bilirəm, indi bizim torpağımızda da alçaq işlər meydana çıxıb: hər kəs yalnız taxıl tayaları, at ilxıları dərdini çəkir, hər kəs onu fikirləşir ki, anbarlardakı ağız möhürlü balları bütöv qalsın. Nə bilim hansı busurman adətlərini qəbul edirlər, öz dillərinə nifrət edirlər, heç kəs özününkü ilə danışmaq istəmir. Bazarda cansız bir şey satan kimi bir-birlərini satırlar. Yad bir əcnəbi kralın, hətta kral da deyil, sarı çəkmələriylə onların üzlərini tapdayan pis polyak dövlətlisinin iltifatı onlardan ötrü bütün qardaşlıqdan artıqdır. Ancaq, qardaşlar, çirkab içərisində eşələnən, pərəstişkarlıq edən ən alçaq bir rəzildə belə, yenə bir zərrə rusluq hissi qalmışdır. Bir zaman bu hiss oyanacaq, o vaxt onlar baş-gözlərinə döyəcək, öz xain həyatlarına lənət oxuyacaq, bu bədnamçılığı üzərlərindən götürmək üçün min cür əzaba qatlaşacaqdır. Qoy onlar hamısı rus torpağında yoldaşlığın nə olduğunu bilsinlər! Hərgah iş ölməyə

qalsa, onlardan heç birinə bu cür şərəfli ölüm qismət olmayacaqdır! Heç birinə, heç birinə! Onların siçan təbiətləri buna imkan verməyəcəkdir!

Ataman bu cür danışırdı və sözünü bitirdikdə belə müharibələrdə ağarmış başını tərpətməkdə davam edirdi. Burada olanların hamısına bu sözlər son dərəcə qüvvətli təsir göstərmiş, onların lap qəlblərinə qədər nüfuz etmişdi; sıralarındakı ən qocalar belə ağarmış başlarını aşağı salıb hərəkətsiz durmuşdular; zəif gözlərindən yaşlar süzülürdü, onlar yavaş-yavaş paltarlarının qolları ilə bu yaşı silirdi. Sonra hamısı, sözü bir yerə qoymuş kimi, birdən-birə əllərini silkələdi və dünyagörmüş başlarını tərpətdi. Qoca Tarasın bu sözləri, görünür, qəm yemiş, zəhmət çəkmiş, həyatın hər cür acılarını dadmış ürəklərə və ya bu hissləri yaşamayan, ancaq mirvari kimi saf qəlbləri qoca atalarını sevindirəcək hisslərlə dolu gənclərə bir çox əziz, aşna şeylər xatırladı.

Bu zaman şəhərdən, litavra və boruların gurultusu altında düşmən qoşunu çıxdı. Sajsız nökrəllərlə əhatə olunmuş təşəxxüslü panlar at üstündə irəli yeridilər. Yoğun polkovnik əmrlər verirdi. Onların gözləri atəş saçır, dəmir geyimləri par-par parıldayırdı, hədələyərək, tüfəngləriylə nişan alıb kazak taborlarına doğru sıx hücumla başladılar. Kazaklar onların güllə mənzilinə çatdıqlarını görüb hamısı birdən uzun tüfənglərindən gurultulu bir atəş açdı, onlar atəşin arasını kəsmirdi. Güllə səsi aramsız bir uğultu şəklində uzaq çöllərə və tarlalara yayıldı. Bütün səhranı tüstü bürüdü, kazaklar isə nəfəs almağa belə macal tapmadan atırdılar, arxa cərgədəkilər tüfəngləri doldurub qabaqdakilərə ötürürdü; düşmən heyran qalmışdı: kazakların tüfəngləri doldurmadan birnəfəsə necə atdıqlarını anlaya bilmirdi. Hər iki tərəfi bürümüş tüstüdən gözgözü görmürdü. Adamların necə bir-bir sıradan çıxdığını görmək olmurdu. Ancaq polyaklar güllənin dolu kimi yağdığını və vuruşmanın get-gedə qızıxdığını hiss edirdilər. Tüstüdən uzaqlaşmış işlərin nə yerdə olduğunu bilmək üçün geri çəkildikdə, çoxlarının sıradan çıxdığını gördülər. Kazaklardan isə hər yüz adama ancaq iki-üç ölənlər vardı. Kazaklar bir dəqiqə belə fasilə vermədən tüfənglərindən aramsız atəş açırdılar. Hətta əcnəbi mühəndisin özü belə, heç bir yerdə görmədiyi bu taktikaya mat qalmışdı. O, elə buradaca, hamının yanında deyirdi:

– Zaporojyelilər, doğrudan, çox igiddir! Başqa torpaqlarda hamı bu cür vuruşmalıdır! – Sonra topların ağzını kazak taborlarına tərəf çevirməyi məsləhət gördü.

Çuqun toplar geniş boğazlarıyla bərk nəre çəkildilər. Yer guruldayaraq titrədi, çölü ikiqat tüstü basdı. Uzaq-yaxın şəhərlərin meydan və küçələrində də barıt qoxusu hiss edildi. Ancaq çox uca nişan aldıqlarından, qızgın mərmilər yüksək bir dairə cızdılar, havada bərk cızıldayıb taborun üstündən keçərək uzaqda partlayıb qara torpağı göyə sovurdular. Fransız mühəndisi bu bacarıqsızlığı gördükdə tükələrini diddi. Kazakların güllələri yağış kimi yağdırdıqlarına baxmayaraq, topları özü nişanlamağa girişdi.

Taras uzaqdan Nezamaykov və Steblikov dəstələrinə fəlakət üz verəcəyini görüb, qulaqbatırıcı bir səsə çığırdı:

– Tez olun, arabaların arxasından çıxın, hamı ata minsin!

Ancaq əgər Ostap düşmən qoşununun lap ortasına hücum etməsəydi, onlar nə arabaların arxasından çıxma biləcəkdilər, nə də ata minməyə imkan tapacaqdılar. Ostap altı topçunun fitilini saldırdı, dördününkünü isə saldıra bilmədi, polyaklar onu geri çəkilməyə məcbur etdilər. Bu zaman kazakların bu vaxta qədər görmədikləri böyük bir topu atmaq üçün yadelli kapitan fitili öz əlinə aldı. Bu topun dəhşət yağdıran geniş ağzından sanki minlərlə ölüm baxırdı. Əvvəlcə bu top və onun ardınca başqa üç top guruldayan kimi əks-səda verib yeri dörd dəfə titrətdi, çox tələfat oldu. Çox qoca analar sümüklü əlləriylə arıq döşlərinə döyüb hönkürtü ilə ağlayacaqlar. Qluxov, Nemirov, Çerniqov kimi bir çox şəhərlərdə çox arvadlar dul qalacaq. Yazıqlar hər gün bazara çıxacaq, hər ötüb-keçəni saxlayacaq, hər birisinin gözlərinə baxacaq ki, görsün içlərində hamıdan əziz olan birisi yoxdur ki? Ancaq şəhərdən çox əsgər gəlib-keçəcək və onların içində hamıdan əziz olan birisi heç bir zaman olmayacaqdır.

Nezamaykov dəstəsinin elə bil lap əvvəldən yansı yox imiş! Sünbülləri qızıl kimi parlayan zəmini birdən-birə dolu vurduğu kimi, onlar da beləcə qırılıb yerə sərilməmişdilər.

Kazaklar möhkəm hiddətləndilər! Hamısı birdən hücumla keçdi. Dəstə atamanı Kukubenko, dəstəsinin ən gözəl hissəsinin məhv olduğunu gördükdə nə qədər qəzəbləndi! O, öz nezamaykovlularından sağ qalanları ilə birlikdə döyüşün lap mərkəzinə soxuldu, qəzəbindən ilk qabağına çıxanı kələm kimi doğradı. Nizə ilə atı da,

atlıni da vuraraq çox süvariləri yerə saldı, topçuların yanına yaxınlaşmış bir topu da ələ keçirdi. O tərəfdə Uman atamanının məhəmətlə vuruşduğunu və Stepan Quskanın artıq böyük topu zəbt etməkdə olduğunu gördü. Onları orada qoyub öz kazaklarıyla bərabər geri dönərək, ayrı bir düşmən dəstəsinə hücum etdi. Nezamaykovlular haradan keçdilsə, orada bir küçə əmələ gəldi, hara döndülərsə, ora bir döngə oldu. Polyak sıralarının seyrəldiyi və polyakların biçilmiş dərz kimi yerə sərilədikləri aydın görünürdü. Arabaların yanında Vovtuzenko, bir az qabaqda Çereviçenko, arabaların arxa cərgəsində Dyoqtyarenko, onların da arxasında ataman Vertixvist vuruşurdular. Dyoqtyarenko polyak zadəganlarından ikisini nizə ilə göyə qaldırmış, nəhayət, üçüncüsünə hücum etmişdi. Üçüncü polyak qıvraq və qüvvətli idi, təkcə nökeri əlli nəfərdi, atı başdan-ayağa bəzənmişdi. O, Dyoqtyarenkonu bərk sıxışdırmış, atdan yerə salmış və qılıncını onun üstünə qaldıraraq çıxırdı:

– Siz it kazakların içərisində bir nəfər də mənim qabağımdayana biləni yoxdur!

Mosiy Şilo:

– Var, niyə yoxdur! – deyə irəli çıxdı.

Şilo olduqca möhkəm kazak idi, dəfələrlə dənizdə atamanlıq etmiş və başı min bəla görmüşdü. Türklər onları Trabzon yaxınlığında tutmuş, hamısını əsir alaraq gəmilərə aparıb əl-ayaqlarını zəncirləmiş, onlara yeməyə həftələrlə darı belə verməmiş, iyrenc dəniz suyu ilə saxlamışdılar. Yazıq əsirlər pravoslav dinini dəyişməmək üçün hər cür əzaba dözmüşdülər. Yalnız ataman Mosiy Şilo dözə bilməmiş, müqəddəs qanunu ayaqları altında tapdamış, günahkar başına murdar çalma bağlayaraq paşanın etimadını qazanıb gəmidə açarçı təyin olunmuş, bütün əsirlərin böyüyü olmuşdu. Yazıq əsirlər bu hadisədən çox qəmginləşmişdilər, çünki bilirdilər ki, əgər özününkü dinini satıb zalımlar tərəfinə keçsə, onun idarəsi altında olmaq, kafirin əli altında olmaqdan minqat ağır və acıdır. Belə də oldu. Mosiy Şilo hamısını yenidən üç cərgə zəncirlədi, qatı kəndirlə onları lap sümüklərinə qədər sıxdı, hamını döydü, boyunlarının ardlarını yumruqladı. Türklər belə sadıq bir nöker tapdıqlarına sevinirdilər. Öz qanunlarını unudaraq içib kefləndilər, bu zaman Mosiy Şilo altmış dörd açar gətirib əsirlərə payladı ki, onlar özlərini azad ələsinlər, zəncirləri, buxovları dənizə atsinlər və bunun əvəzində əllərinə

qılınc alıb türkləri qırınsınlar. Kazaklar o vaxt böyük qənimətlər əldə etmiş və şərəflə vətənlərinə dönmüşdülər. Mosiy Şilonun bu hünərini banduristlər uzun müddət tərənnüm etmişdilər. Çox qəribə xasiyyətli bir kazak olmasa idi, onu koşevoy seçərdilər. Bəzən o ən ağıllı adamların fikrinə gəlməyən işlər görürdü, bəzən də kazakın başı xarab olmağa başlayırdı. O, var-yoxunu şəraba verib içmişdi. Seçdə hamıya borcu vardı. Əlavə olaraq adi küçə oğurları kimi oğurluq da eləmişdi. Gecə vaxtı özgə daxmasından yəhər oğurlayıb, içki satanın yanında girov qoymuşdu. Bu cür biabırçı iş üçün onu bazarda dirəyə sarıyıb, yanına bir ağac qoymuşdular ki, hər kəs var gücü ilə ona bir kötək vursun. Ancaq qabaqkı xidmətlərini nəzərə alıb zaporojyelilərdən heç biri ona əl qaldırmadı. Mosiy Şilo belə kazak idi.

O, polyakın üstünə atılaraq:

– Sizin kimi itləri döyən adamlar var! – dedi.

Amma nə yaman vuruşdular! Zərbədən hər ikisinin poqonları, güzgüləri əyildi. Düşmən polyak onun dəmir köynəyini dağıtdı. Qılıncını lap bədəninə dayadı. Kazakın köynəyi qana bulandı, ancaq Şilo buna baxmadı, iri əllərini fırlayıb (onun əli yaman ağır idi) polyakı qəfil bir zərbə ilə kar elədi. Mis papaq yumalanıb düşdü, polyak valaylayıb yerə sərildi. Şilo isə haldan saldıqı düşməni doğramağa başladı. Sən düşmən meyiti üstündə vaxt itirmə, kazak, yaxşısı budur, geri dön! Kazak geri dönmədi. Ölmüş polyakın nökrələrindən biri onun boynuna bir bıçaq zərbəsi vurdu. Şilo qayıdıb onu tutmaq istədi, ancaq o, barıt tüstüsü içərisində gizləndi. Hər tərəfdən tüfəng atmağa başladılar. Şilo səndələdi və yarasının ölümcül yara olduğunu başa düşdü. O, əlini yarasının üstünə qoyaraq yığıldı, yoldaşlarına müraciətlə dedi:

– Pan qardaşlar, yoldaşlar, əlvida! Pravoslav rus torpağı daimi olaraq yaşasın və hər zaman şərəfli olsun! – O, qüvvətdən düşmüş gözlərini qıydı və kazakın ruhu, onun sərt bədənini tərk etdi.

Bu zaman öz adamlarıyla Zadorojniy, ataman Vertixvist və Balaban meydana çıxdılar.

Taras atamanları səsləyərək soruşdu:

– Halınız necədir, panlar? Barıt qablanızda hələ barıt varmı? Kazak qüvvəsi zəifləməyib ki? Kazaklar məğlub olmurlar ki?

– Atacan, hələ barıt qablanımızda barıt var. Kazak qüvvəsi zəifləməyib; kazaklar məğlub olmurlar!

Kazaklar bərk hücum eləyib, düşmən sıralarını tamam pozdular. Qısa boy polkovnik, düzə dağılmış qoşunu toplamaq üçün, toplanış təbii çaldıraraq, səkkiz cür rənglənmiş bayraq qaldırılmasını əmr etdi. Polyakların hamısı bayraqlara doğru qaçdılar, ancaq sıralara düzülməyə macal tapmamışdılar ki, ataman Kukubenko öz nezamaykovluları ilə düz mərkəzə hücum etdi və yekəqarın polkovnikin üstünə düşdü. Polkovnik davam gətirə bilmədi. Atını geri döndərərək qaçmağa başladı. Kukubenko isə onu bütün səhra boyu qovaraq özününkülərlə birləşməyə qoymadı. Bu vəziyyəti gören Stepan Quska əlində kəmənd, atın yalına yataraq, yandan cumdu və fürsətdən istifadə edib kəməndi onun boğazına keçirdi. Kəndiri tutub güclə qırmaq istəyən polkovnik qıpqırmızı qızarmışdı. Ancaq Quska məhvedici nizəni var qüvvəsi ilə onun qarnına soxdu. O, yerindəcə mıxlanmış kimi qaldı. Quska özü də bələdan qurtara bilmədi. Kazaklar göz açıb-yumunca Quskanın dörd nizə ucunda havaya qaldırıldığını gördülər. Yazıq, yalnız:

– Məhv olsun düşmənlər! Rus torpağı əsrlər boyu var olsun! – deyə bildi, o dəqiqə canı çıxdı.

Kazaklar bu anda gördülər ki, kazak Metelisyə polyakları bir böyürdən zərbəyə qonaq eləyir, digər tərəfdən ataman Neviliçki öz adamlarıyla bərabər polyakları sıxışdırır, arabaların yanında Zakrutıquba düşmən səflərini bir-birinə qatararaq vuruşur, arabaların lap arxa tərəfində üçüncü Pısaenko böyük bir dəstəni qabağına qatıb qovur, hələ o yanda, lap arabaların üstündə vuruşma gedir.

Hamıdan qabaqda gedən ataman Taras soruşdu:

– Halınız necədir, panlar? Barıt qablarınızda hələ barıt varmı? Kazak qüvvəsi zəifləməyib ki? Kazaklar məğlub olmurlar ki?

– Atacan, hələ barıt qablarımızda barıt var! Kazak qüvvəsi zəifləməyib; kazaklar məğlub olmurlar.

Elə bu vaxt Bovduyq arabadan yıxıldı. Güllə onun lap ürəyindən dəymişdi: qoca kazak son qüvvəsini toplayaraq dedi:

– Dünyadan ayrılığımıza heyifsilənmirəm. Allah hamının axırını bu cür eləsin! Rus torpağı əsrlər boyu şərəflə yaşasın! – Bovduyqun ruhu uçub, çoxdan ölmüş qocalara, rus torpağındakıların necə vuruşmaq bacardıqlarını, müqəddəs din uğrunda necə öldüklerini danışmağa getdi.

Ondan sonra ataman Balaban da torpağa sərildi. O, üç ölüm-cül yara – güllə, nizə və xəncər yarası almışdı. O ən cəsur kazaklardan biri idi, onun atamanlığı altında bir çox dəniz səfərləri olmuşdu. Lakin bunlardan ən məşhuru Anadolu sahillərinə olan səfər sayılırdı. O zaman onların əlinə çoxlu sexin, bahalı türk xalıları, ipək qumaşlar və hər cür zinət keçmişdi; ancaq geri dönəndə başlarına bəla gəldi. Yazıqlar türk mərmilərinin altına düşdülər, elə ki gəmidən atılmış mərmilər onlara dəydi, qayıqların yarısı çevrildi, adamların bir çoxu suda boğuldu. Ancaq qayıqların kənarlarına sarınmış qamışlar onları batmaqdan mühafizə etdi. Balaban bütün kürəkləri işə salaraq üzü günəşə doğru üzüb, türklərin gözündən yayınaraq qaçmışdı. Sonra onlar bütün gecəni, çömçə və papaqlarla qayıqlardan su boşaltmış, yırtılan yerləri yamamaqla məşğul olmuş, kazak tumanlarından yelkənlər düzəldərək ən iti üzən türk gəmisinin təqibindən yaxalarını qurtarmışdılar. Onlar nəinki sağ-salamat Seçə gəlib çıxdılar, hətta Mejiqor Kiyev monastırının arximandritinə qızılla işlənmiş bir əba və Zaporozyedəki Pokrov kilsəsi üçün xalis gümüşdən hazırlanmış bir təsvir də gətirmişdilər. Kazakların bu müvəffəqiyyətini banduristlər uzun zaman tərənnüm etmişdilər. İndi o, ölüm əzabını hiss edib, başını aşağı saldı və yavaş bir səslə:

– Mən, pan qardaşlar, yaxşı bir ölümlə öldüyümü hiss edirəm; yeddisini doğradım, doqquzunu nizə ilə deşdim. Düşmənləri atla kifayət qədər tapdadım, güllə ilə neçəsini vurduğum yadımda deyil. Qoy Rus torpağı əbədi olaraq çiçəklənsin!.. – dedi və ruhu bədənindən uçdu.

Kazaklar, kazaklar! Ordunuzun ən yaxşısını bada verməyin! Artıq Kukubenkonu mühasirə etdilər; bütün Nezamaykov dəstəsindən yalnız yeddi adam qaldı, onlar da artıq özlərini güc-bəla ilə müdafiə edirlər, paltarları qan içindədir. Taras özü bu bədbəxt vəziyyəti görüb onun harayına getdi. Ancaq kazaklar artıq gecikmişdilər. Mühasirə edənlər qovuluncaya qədər nizə Kukubenkonun lap ürəyinə sancıldı. Kukubenko, onu tutan kazakların əlinə yıxıldı və gənc qanı sel kimi axmağa başladı. Sanki ehtiyatsız nöqərlər anbardan şüşə qabda bahalı şərab apardıqları zaman qapının ağzında sürüşüb yıxılmış və qabı sındırmışdılar. Şərab yerlə yeksan olmuşdu. Ey yiyəsi bu şərabı xüsusi bir zaman üçün saxlayırdı, bəlkə, qoca vaxtında bir gənclik dostu gəldi, onunla bir yerdə şərabdan içərək daha yaxşı kef elə-

məyi bacardıqları zamanı, köhnə zamanı xatırladılar. İndi isə şərab dağılmışdı, sahibi isə başını yolurdu. Kukubenkonun ölümü də buna bənzəyirdi. O, gözləri ilə ətrafı süzdü və danışmağa başladı:

– Yoldaşlar, Allaha şükür edirəm ki, mənim ölümümü sizin gözü-nüzün qabağında elədi! Qoy bizdən sonra gələnlər bizdən daha yaxşı yaşasınlar və İsanın sevdiyi əziz Rus torpağı daim yaşasın! – Gənc ruhu onun bədənindən çıxdı. Mələklər onun ruhunu əlləri üstündə qaldırıb göylərə apardılar. Orada onun üçün yaxşı keçəcəkdir, İsa ona: “Gəl mənim sağ tərəfimdə otur, Kukubenko! – deyəcəkdir. – Sən yoldaşlığa xəyanət eləmədin, namussuz iş görmədin, yoldaşını pis gündə qoyub qaçmadın, mənim kilsəmi mühafizə etdin!”

Kukubenkonun ölümü hamını kədərləndirdi. Kazak sıraları artıq seyrəkləşirdi. Cəsur kazakların çoxu artıq yoxdu, ancaq onlar yenə də düşməyə müqavimət göstərirdilər.

Taras, sağ qalmış kazaklara müraciətlə soruşdu:

– Həliniz necədir, panlar, barıt qablarınızda barıt varmı? Qılınc-larınız hələ kütləşməyib ki? Yorulmayıbsınız ki? Kazaklar məğlub olmurlar ki?

– Barıtımız hələ çatar, atacan, qılınclarımız hələ işə yararar, kazaklar məğlub olmurlar!

Kazaklar heç bir tələfat verməyiblərmiş kimi yenidən hücumla keçdilər. Dəstə atamanlarından yalnız üçü sağ qalmışdı, artıq hər yanda qandan əmələ gəlmiş çaylar qızarırdı, kazak və düşmən cəsədlərindən yüksək körpülər yaranmışdı. Taras göyə baxdı, göydə artıq dəstə-dəstə qartallar uçurdu. Bu tələfat qartalların xeyrinə idi. Artıq Metelisyani da nizə ucunda havaya qaldırdılar, artıq o biri Pısa-renkonun gözləri hərləndi, başı fırlanıb yerə düşdü, artıq dörd parça edilmiş Oxrim Quskanın bədəni yerə sərilirdi.

Taras:

– Başla! – yaylığını yellədi. Ostap bu işarəni başa düşüb pusqudan çıxdı və düşmən süvariləri içərisinə atıldı. Polyaklar bu qüvvətli zərbəyə davam gətirə bilmədilər. Ostap onları payalar və nizə qırıqları sancılmış yerə tərəf qovdu; atlar büdrəyib yxılmağa və polyaklar onların üstündən aşıb yerə tökülməyə başladılar. Arabaların arxasında pusquda duran korsunlular polyakların güllə mənzilində olduğunu görüb onlara atəş açdılar. Polyaklar çaxnaşib özlərini itirdilər. Kazaklar təzədən ürəkləndilər.

Hər tərəfdən:

– Bu da bizim qələbəmiz! – deyən zaporojyelilərin səsləri eşidildi, borular çalındı, zəfər bayraqları qaldırıldı.

Məğlub olmuş polyaklar qaçıb gizləndilər.

Taras şəhər divarlarına baxaraq dedi:

– Yox, bu, tam qələbə deyil!

Doğrudan da belə idi.

Qapılar açıldı, polyak süvari ordusunun ən gözəl hissəsi olan qusar süvari polku meydana atıldı. Bütün süvarilərin altında bir cür, boz rəngli yarış atları vardı; qabaqda hamıdan igid, hamıdan gözəl bir pəhləvan gedirdi. Onun qara saçları mis papağının altından görünür və ən gözəl bir qadının əlində tikilmiş bahalı şərfi qolunda yellənirdi. Onun Andriy olduğunu gören Taras özünü itirdi. Andriy isə müharibənin atəş və həyəcanına uyaraq qoluna bağlanmış mükafata layiq olmaq üçün, bütün sürüdə seçilən ən gözəl və cavan bir təzi kimi qabaqda gedirdi. Sanki, təcrübəli bir ovçu onu qışqırtmışdı. Bu ov iti bütün bədəni ilə yanı üstə əyilərək, ayaqlarıyla havada düzgün cizgilər yararaq qarı eşə-eşə yüyürür, qızıxdığı üçün, izlədiyi dovşandan onqat artıq sürətlə qaçırdı. Qoca Taras dayanıb, Andriyin vurub-yıxaraq, sağa-sola zərbələr endirərək özünə necə yol açdığına tamaşa edirdi. O dözə bilməyib çığırdı:

– Necə?.. Özünüküləri?.. Özünüküləri? Şeytan oğlu şeytan, özünüküləri qırırsan?

Ancaq Andriy qarşısındakıların kim olduğunu – özünükü və ya başqası olduğunu, seçmirdi, heç kəsi görmürdü, o yalnız qıvrım saçlar görürdü, uzun, qıvrım saçları və çay ququları kimi ağ sinəni görürdü, qar kimi ağ boynu, çiyini və hərəkətli busələr üçün yaranmış nə varsa, yalnız onları görürdü.

Taras çığırdı:

– Ey uşaqlar, onu aldadıb, mənim üçün meşəyə çəkin, aldadıb yanıma gətirin!

Otuza qədər diribaş kazak həməən saat onu aldatmaq üçün irəli atıldı. Onlar uzun papaqlarını düzəldib, atlarını sürərək qusarların qabaqlarını kəsdilər. Yandan qabaqdakilərə hücum edib onları arxadakilərdən ayırdılar, hər iki tərəfə yaxşıca toy tutdular. Qolokopitenko isə Andriyin arxasına bir zərbə endirdi və qəsdən gücləri gəldiyi qədər qaçmağa başladılar. Andriy bərk hirsələndi. Onun damarlarındakı gənc

qan necə də təlatümə gəldi?! O, arxasına baxmadan, yalnız iyirmi adamın arxasınca gəlməyə macal tapdığını görmədən, kəskin mahmızlarıyla atını dəhmərləyib var gücü ilə kazakların arxasınca çapdı. Kazaklar isə atların üstündə uçaraq meşəyə döndülər. Andriy özünü onlara yetirib az qala Qolokopitenkoya çatırdı ki, kimin isə qüvvətli əli atın cilovundan yapışdı. Andriy dönüb baxdı: Taras qarşısında durmuşdu! Onun bütün vücudu titrədi, bət-bənizi ağardı...

Ehtiyatsız bir hərəkətlə yoldaşına toxunan və bunun əvəzində xətkəşlə alnından zərbə alan şagird, od kimi yanaraq skamyanın dalından qalxıb, qorxmuş yoldaşını parça-parça eləməyə hazır bir vəziyyətdə dalınca qaçarkən birdən sinfə girən müəllimi gördükdə hirsli, qəzəbi yatdığı kimi, Andriyin də qəzəbi bir anın içində yox oldu. O, qarşısında yalnız dəhşətli atasını gördü.

Taras düz onun gözlərinin içinə baxıb dedi:

– Hə, de görüm, indi biz neyləyək?

Andriy gözlərini yerə zilləyərək, dinməz-söyləməz dayanmışdı.

– Hə, oğul, polyakların sənə kömək etdilərmi?

Andriydən cavab çıxmadı.

– Deməli, satdın? Dinini satdın? Özününküləri satdın? Dayan, atdan düş!

O, uşaq kimi itaət edərək atdan düşdü, nəfəsini belə çəkməyə qorxaraq Tarasın qarşısında dayandı.

– Dayan, tərənmə, mən səni yaratdım və mən də öldürəcəyəm! – deyərək Taras bir addım geri çəkildi, tüfəngini çiyindən çıxardı. Andriy kətan kimi ağarmışdı; dodaqları yavaşca tərənir, kiminsə adını dilində təkrar edirdi, ancaq bu ad nə vətəninin, nə anasının, nə də qardaşlarının adı idi – bu, gözəl polyak qızının adı idi. Taras atəş açdı.

Oraqla biçilmiş sünbül kimi, ürəyinə ölümcül bıçaq sancılmış quzu kimi, Andriyin başı sallandı və bir kəlmə söz belə demədən otun üstünə sərildi.

Oğul qatili dayanıb uzun zaman bu cansız cəsədə baxdı. O, ölü halında da çox gözəl idi: bir an əvvəl qüvvətlə dolu, qadınları özünə məftun edən cazibəli və mərd üzündə hələ də əcaib bir gözəllik ifadəsi vardı; qara qaşları, matəm məxməri kimi, solğun simasının cizgilərinə kölgə salırdı.

Taras dedi:

– Onun nəyi əsl kazak deyildi? Boyu da ucadır, qaşları da qaradır, üzü də əsilzadə üzü kimidir, qolları da döyüşdə qüvvətlidir! Məhv olub getdi. Alçaq bir it kimi şərəfsiz məhv oldu

– Ata, sən neylədin? Onu sənmi öldürdün? – deyə bu halda yaxınlaşan Ostap soruşdu.

Taras başını tərpədənək:

– Mən öldürdüm, oğlum, – dedi.

Ostap ölünün gözlərinə diqqətlə baxdı, onun qardaşına yazığı gəldi, ona görə də həmin saat dedi:

– Ata, düşmənin onu təhqir etməməsi, vəhşi quşların didib-dağıtmaması üçün meyitini şərəflə dəfn edək.

Taras:

– Onu bizziz də dəfn edərlər! – dedi. – Onun üçün yananlar da olacaq, ağlayanlar da.

Taras iki dəqiqəyə qədər düşündü: onu qançıl qurdlarını atсын, yoxsa ondakı igidliyə hörmətmi göstərsin? Hər bir mərd adam, kim olduğuna baxmayaraq, igidə hörmət etməlidir. Birdən gördü ki, Qolokopitenko çaparaq gəlir:

– Ataman, bədbəxtlikdir, polyaklara təzə qüvvə gəldi! – O, sözünü qurtarmamışdı ki, Vovtuzenko çaparaq özünü çatdırdı:

– İşlər xarabdır, ataman, onlara yenə kömək gəldi!.. – Vovtuzenkonun sözü qurtarmamışdı ki, Pısaenko atsız, qaçaraq yetişdi:

– Haradasan, atacan, kazaklar səni axtarırlar, artıq dəstə atamanı Nevılıçkiy öldürüldü. Zadorojniy öldürüldü, Çereviçenko öldürüldü. Ancaq kazaklar hələ möhkəm dayanıblar, səni gözləriylə görməmiş ölmək istəmirlər, sənin gözünün qabağında ölmək arzusundadırlar.

– Ostap, ata min! – deyə Taras tələsdi, o, bir daha kazaklarla görüşmək, onlara bir də baxmaq istəyirdi. İstəyirdi ki, onlar da ölümqabağı öz atamanlarına baxsınlar. Ancaq hələ heç meşədən çıxmamışdılar ki, düşmən qüvvələri oranı hər yandan mühasirəyə aldı. Ağaclar arasında qılınclı və nizəli süvarilər görünməyə başladı.

Taras:

– Ostap!.. Ostap! Möhkəm dur!.. – deyə çığırır və siyirməqılınc qabağına gələni vurub yıxırdı. Ostapın üzərinə isə altısı birdən düşmüşdü, ancaq altısının da bəxti gətirmədi: birinin başı getdi, o biri geri çəkilib təpəsi aşağı düşdü, üçüncüsünün qabırğasına nizə san-

cıldı, dördüncü onlardan hünerli imiş, başını güllədən yayındırmağa müvəffəq oldu. Ancaq qızgın güllə onun atının döşünə dəydi, at quduz kimi şahə qalxdı və yerə sərələndi, süvarini də altında əzdi.

– Afərin, oğlum!.. Afərin, Ostap!.. – deyə Taras çıxırdı. – Mən də sənə dalınca gəlirəm!.. – Amma Taras özünə hücum edənləri dəf etməklə məşğuldu. Taras aləmi qırıb tökür, gah birinin, gah o birinin başına zərbələr yağdırır, eyni zamanda gözlərini Ostapdan ayırmırdı və səkkizinin birdən Ostapın üstünə düşdüyünü görürdü. – Ostap!.. Ostap! Möhkəm dayan!.. – Ancaq artıq ona güc gəlirdilər, biri artıq Ostapın boğazına kəmənd saldı. Artıq onun əl-qolunu bağlayırlar, artıq onu aparırlar.

Taras:

– Eh, Ostap, Ostap!.. – deyə çıxırır və ona yetişmək üçün qabağına çıxanları kələm kimi doğrayırdı. – Eh, Ostap, Ostap!.. – Ancaq birdən ağır bir şey, daş kimi onun üstünə çökdü.

Gözlərinin qabağında hər şey fırlandı, çevrildi. Başlar, nizələr, tüstü, od bir-birinə qarışaraq gözünün qabağında parladı, yarpaqlı ağac budaqları lap gözünün yanından keçdi. O, kökündən kəsilmiş palıd ağacı kimi yerə dəydi və gözlərini duman bürüdü.

X

– Nə çox yatmışam! – deyə Taras, dərin, xumarlandırıcı yuxudan ayılan adamlar kimi ətrafındakı şeyləri seçməyə çalışdı. Bütün üzvlərində böyük bir zəiflik əmələ gəlmişdi. Tanımadığı otağın künc və divarlarını onun gözləri güclə ayırd edirdi. Nəhayət, Tovkaçın qarşısında oturduğunu və onun hər nəfəsini belə dinlədiyini gördü.

“Bəli, – deyə Tovkaç öz-özünə düşündü, – sən az qala ömürlük yuxuya getmişdin”. Ancaq ona heç bir söz demədi və əli ilə hədələyib susmasını işarə etdi.

Taras zəhnini gərginləşdirərək olub-keçən işləri xatırlamağa çalışdı və yenə soruşdu:

– Bir de görüm, mən haradayam?

Yoldaşı acıqlı-acıqlı onun üstünə çıxırdı:

– Sus bir görək! Sən nəyi bilmək istəyirsən? Məgər görmürsənmi ki, bütün vücudun parça-parça doğranıb? İki həftədir sənənlə birnəfəsə qaçırıq, sən qızdırmanın təsirindən sayıqlayırsan, ağzına

gələni danışırsan. Birinci dəfədir rahat yatmısan. Əgər öz başına bəla açmaq istəmirsənsə, sus!

Ancaq Taras yenə də bütün qüvvəsini toplayaraq olub-keçəni yadına salmağa çalışırdı.

– Axı məni polyaklar tutmuşdular, tamam mühasirə eləmişdilər? Oradan çıxmaq üçün heç bir imkan yox idi?

– Sus deyirlər sənə, şeytan balası! – deyər Tovkaç hirsli qışqırdı. O, nadinc uşağa hirsələnən səbirsiz dayə kimi acıqlı idi. – Necə xilas olduğunu öyrənməyin sənə nə faydası var? Canını qurtarmısan – bəsindir. Elə adamlar tapıldı ki, səni düşmənin əlinə vermədilər, bundan artıq sənə nə lazımdır ki? Hələ də çox gecələr bir yerdə qalacağıq, sən elə düşünürsən ki, onların nəzərində adi bir kazak-san? Yox, onlar sənənin başına iki min çervon qiymət qoyublar.

– Bəs Ostap? – deyər Taras birdən çığırdı, yerindən qalxmaq üçün gücəndi, ancaq o dəqiqə, Ostapı, onun gözünün qabağında əl-qolunu bağlayaraq əsir aldıklarını və oğlunun bu saat polyakların əlində olduğunu xatırlayan qocanı böyük bir dərd götürdü.

Yaralarındakı bütün sarğıları qoparıb atdı, bərkədən nə isə demək istədi, ancaq bunun əvəzində hətərən-pətərən danışdı. Qızdırma və sayıqlama yenidən onu tutdu, rəbitəsiz, boş sözlər deməyə başladı. Sadiq yoldaşı isə qarşısında duraraq onu ağır sözlərlə danlayır və məzəmmət etdi. Nəhayət, o, Tarasın əl-ayağını uşaq kimi bələdi, bütün sarğılarını təzədən düzəltdi, öküz dərisinə bürüyərək, kəndlirlə yəhərinə bağlayıb, yenidən çapmağa başladı.

– Lap meyitini də olsa aparacağam! Polyakların sənənin kazak nəslini təhqir etmələrinə və bədəninə parçalayıb suya atmalarına imkan vermərəm, əgər sənənin gözlərini qartal didəcəksə, qoy öz səhra qartalımız didsin. Polşa torpağından uçub gələn qartal didməsin. Lap meyitini də olsa Ukraynaya aparacağam!

Onun sadiq yoldaşı belə deyirdi. Gecə-gündüz at çaparaq, nəhayət, onu şüursuz bir halda Zaporoyje Seçinə gətirib çıxardı. Seçdə yorulmadan onu otlarla, məlhəmlərlə müalicə etməyə başladı. Təbəbətdən başı çıxan bir cuhud arvadı tapdı, arvad bir ay ona cürbəcür dərmanlar içirtirdi, nəhayət, Tarasın halı yaxşılaşdı. Dərmanlarını təsir elədi, yoxsa dəmir kimi möhkəm vücudunun qüvvətini səbəb oldu, nədənsə, ayyarım sonra ayağa qalxdı. Yaraları sağalmışdı, yalnız qılınc izləri qoca kazakın vaxtilə nə qədər müdhiş yaralar aldığını göstərirdi.

Ancaq hiss ediləcək dərəcədə qəmgin, kədərli idi. Alnını üç dərin qırış örtmüş və bu qırışlar heç vaxt silinib getmirdi. Taras ətrafına baxıb, Seçdə tamamilə təzə adamların olduğunu, bütün köhnə yoldaşların ölüb getdiyini görürdü. Haqq-ədalət, din və qardaşlıq uğrunda çarpışan dostlarından heç biri qalmamışdı. Koşevoyla bərabər tatarların arxasınca gedənlər də artıq yox idilər. Hamısı ölmüş, məhv olmuşdu. Kimi müharibədə namusla can vermiş, kimi Kırım duzlaqlarında aclıq və susuzluqdan ölmüş, kimi əsirlikdə, bu biabırçılığa dözməyərək məhv olmuşdu. Köhnə koşevoyun özü də artıq çoxdan dünyadan getmişdi. Köhnə yoldaşlarından heç birisi yox idi. Vaxtilə qaynayıb coşan kazak bədənlərini örtən torpağı çoxdan ot basmışdı. O təsəvvür edirdi ki, qüvvətli, böyük bir ziyafət olmuş, bütün qab-qacaq qırılmış, bütün şərablar son damcısına qədər içilmiş, qonaqlar və nöqərlər bahalı qədəhləri, qabları oğurlayıb aparmışlar və ev sahibi qəmgin halda duraraq düşünür ki: “Kaş bu ziyafət heç olmaydı”. Nahaq yerə Tarasın başını qarışdırmağa, əyləndirməyə çalışırdılar, nahaq yerə saqqallı qoca bandurçular ikibir, üçbir gələrək onun kazak igidliklərini tərənnüm edirdilər. O, bunların hamısına laqeyd və sərt nəzərlərlə baxırdı. Onun hərəkətsiz üzündə sönməz bir kədər vardı; başını aşağı salaraq deyirdi:

– Oğlum! Ostapım!

Zaporojyelilər dəniz səfərinə hazırlaşırdılar. Dneprə iki yüz qayıq buraxılmışdı. Kiçik Asiya, çiçəkli sahillərini od və qılncdan keçirən qırıxq başları və uzun kəkilləri yenidən gördü. Kiçik Asiya öz Məhəmməd ümmətlərinin saysız-hesabsız, üzülmüş güllər kimi qanlı çöllərə səpələnmiş və sahilboyu sularda üzən çalmalarını gördü. Kiçik Asiya zaporojyelilərin qıra bulaşmış şalvarlarını, qamçı tutan əzələli əllərini az görməmişdi. Zaporojyelilər bütün üzümləri yeyib, tənəklərini sındırdılar. Məscidlərdə yığın-yığın peyin qoyub getdilər. Qiymətli İrən şallarını kəmər əvəzinə işlətdilər və onlarla çirkli çuxalarını bağladılar. Hələ sonralar da o yerlərdən çoxlu gödək kazak çubuqları tapılırdı. Nəşə ilə geri qayıtdıqları zaman, türklərin ontoplu gəmisi onları təqib edərək yaylın atəşi açıb, xırda qayıqları quş dəstəsi kimi dağıtdı. Kazakların üçdəbir hissəsi dənizin dərinliklərinə qərq oldu. Ancaq yerdə qalanlar yenidən toplanıb Dneprin yuxarisına gəldilər və özləri ilə bərabər on iki çəllək sexin gətirdilər. Amma bunların heç birisi Tarası maraqlandırmırdı. O, ov bəhanəsi ilə çəmənlərə,

steplərə çıxır, ancaq bir güllə də atmırdı; tufəngini yanına qoyub ürəyi kədərlə dolu olduğu halda sahilədə otururdu. Başını aşağı salıb uzun zaman orada dayanır və tez-tez təkrar edirdi.

– Ostopım, Ostopım!

Qara dəniz onun qarşısında parlayır və bütün genişliyi ilə açılırdı. Uzaq qamışılda qağayı səslənirdi; Tarasın ağı bıqları gümüş kimi ışıldayır, gözlərindən damla-damla yaş tökülürdü.

Nəhayət, Taras dözə bilmədi: “Nə olur-olsun, gedib öyrənməliyəm: sağdırımı? Qəbirdədirimi? Yoxsa heç qəbirdə də deyil, necə olsa gərək xəbər tutam!”

Bir həftə sonra o, müsəlləh – nizə və qılınclı, tərkində su qabı, içində umac olan yol qazanı, at buxovları, bantlı patronlar və başqa ehtiyatla at üstündə, Uman şəhərinə gəlib çatdı. Atını birbaş kirli bir evin yanına sürdü; evin xırda pəncərələri güclə görünürdü, kim bilir nə ilə hislənməmiş bacasına əsgə tıxanmışdı, dəlmə-deşik damı sərcə ilə dolu idi. Qapının lap ağızına zirzibil yığılmışdı. Pəncərədən, tutqun mirvari ilə bəzənmiş yaylıqlı bir cuhud arvadının başı görünürdü.

Taras:

– Ərin evdədirimi? – deyə soruşaraq atdan düşdü, cilovu qapının yanındakı dəmir qarmağa bağladı.

– Evdədir, – deyə cuhud arvadı cavab verdi. Ata buğda və igitdə də bir qab pivə vermək üçün tələsik evdən çıxdı.

– Bəs cuhudun haradadır?

– O biri otaqdadır, ibadət eləyir! – deyə cuhud arvadı baş əydi və Bulba pivəni içməyə başladıqda ona cansağlığı arzu etdi.

– Burada qal, mənim atımı yedirt, mən gedib ərinlə danışım, onunla işim var.

Bu cuhud məşhur Yankel idi. O, indi burada icarədarlıq edir və meyxana saxlayırdı. Bütün əyalət panlarını və əsilzadələrini xırda-xırda əlinə almış, yavaş-yavaş hamının pulunu sovurub çəkmiş, bu məmləkətdə özünün cuhud varlığını tam qüvvəsi ilə göstərmişdi. Ətrafda üç millik məsafədə səliqəli bir koma belə qalmamışdı: hər şey sökülmüş və dağılmış, hər yeri yoxsulluq və cır-cındır tutmuşdu, bütün ölkə taun xəstəliyindən və yanğından çıxmış kimi bir xarabazarlığa çevrilmişdi. Əgər Yankel burada on il daha qalsaydı, mütləq bütün voyevodalığı xarabalığa çevirərdi. Taras otağa girdi. Cuhud çox kirli bir ağa bürünüb dua eləyirdi. O, dini adətləri üzrə dönüb axırıncı dəfə tüpürmək

istədikdə, birdən, gözləri arxada dayanmış Bulbaya sataşdı. O dəqiqə Bulbanın başı üçün vəd edilmiş iki min çervon, cuhudun gözü qarşısında canlandı, ancaq öz tamahkarlığından utandı və hər zaman bir qurd kimi ürəyini yeyən qızıl fikrini yaddan çıxarmağa çalışdı.

Taras ona baş əyən cuhuda:

– Qulaq as, Yankel! – dedi və onları görməmələri üçün qapını örtüdü. – Mən səni ölümdən qurtarmışam, mən olmasaydım, zaporojyelilər səni it kimi parçalayacaqdılar. İndi növbə sənindir, indi sən mənə xidmət göstər!

Cuhudun üzü bir az turşaldı:

– Necə xidmət? Əgər mümkün olan xidmətdirsə, niyə eləmirəm ki?

– Ayrı bir söz lazım deyil, məni Varşavaya apar.

– Varşavaya? Necə yəni Varşavaya, – deyə Yankel soruşdu. Heyrətdən onun qaşları və çiyinləri yuxarı qalxdı.

– Ayrı bir söz lazım deyil. Necə olur-olsun məni Varşavaya apar, onu bir də görmək və heç olmasa, bir kəlmə söz demək istəyirəm!

– Kimə söz demək istəyirsən?

– Ona, Ostapa, öz oğluma.

– Məgər pən eşitməmişdirmi ki, artıq...

– Bilirəm, hamısını bilirəm: mənə başıma iki min çervon verir. Sarsaqlar, qiymətini necə də bilirlər! Mən sənə beş min verəcəyəm. Al, indi iki minini verirəm, – Bulba dəri kisədən iki min çervon boşaltdı, – qalanını isə qayıdandan sonra verərəm.

Cuhud tez dəsmalla qızılların üstünü örtüdü.

– Ay nə qəşəng puldur! Ay nə gözəl puldur! – deyə o, çervonlardan birini əlində oynadaraq dişinə vurdu. – Panın soyub bu cür çervonları əlindən aldığı adam, mənəcə, heç bir saat də dünyada yaşamayıb, bu cür gözəl çervonlar əlindən çıxandan sonra o saat çayın yanına gedib özünü suya atıbdır.

– Mən heç səndən xahiş eləməzdim. Bəlkə də, özüm Varşavaya yol tapa bilərdim, ancaq məlun polyaklar məni tanıyıb tuta bilirlər, çünki kələkbazlıq bacarmıram. Siz cuhudlar isə yalnız bunun üçün yaranmışsınız. Siz lap şeytanın özünü də aldada bilirsiniz, siz hər cür kələkləri bilirsiniz, elə bunun üçün mən sənənin yanına gəlmişəm! Mən təkbaşına Varşavaya getsəm də, bir iş görə bilmərəm. Bu saat arabanı qoş, məni apar!

– Pan elə düşünür ki, atı qoşub: “Ey, yeri görüm, madyan!” – deyərək yola düşməklə iş düzələr! Pan elə fikir eləyir ki, onu gizlətməmişdən, açıqdan-açığa aparmaq olar!

– Yaxşı, gizlət, istədiyən kimi gizlət, istəyirsən lap boş çəlləyin içinə qoy!

– Ay, ay! Pan belə düşünür ki, guya, onu çəlləkdə gizlətmək olar? Məgər pan bilmir ki, hamı çəlləyin araqla dolu olduğunu güman eləyəcək?

– Nə olar, qoy araq bilsinlər.

– Necə? Qoy araq bilsinlər? – deyə cuhud iki əliylə birçəklərindən yapışdı, sonra hər iki əlini yuxarı qaldırdı.

– Bəs özünü niyə itirdin?

– Pan məgər arağın içilməkdən ötrü yarandığını bilmirmi? Oradakılar hamısı qanınquludur. Araq düşkünleridir. Zadəganlar beş verstdən də olsa, arabanın dalınca qaçacaq, çəlləyi deşəcək, araq tökülmədiyini görəndə deyəcəklər: “Cuhud boş çəllək aparmaz, yaqın, burada bir kələk var. Cuhudu tutun, cuhudu sarıyın, cuhudun bütün pullarını əlindən alın, cuhudu zindana salın!” Çünki dünyada nə qədər bədbəxtlik varsa, hamısı cuhudun başında partlayır. Çünki cuhudu hamı it hesab eləyir. Çünki düşünürlər ki, əgər cuhuddursa, deməli, insan deyil.

– Elə isə məni balıqla dolu arabada gizlət!

– Olmaz, pan, vallah, olmaz! Bütün Polşada əhali it kimi acdır: balığı da oğurlayırlar, panı da taparlar.

– İstəyirsən məni lap şeytanın üstündə apar, ancaq apar!

– Qulaq as, pan, qulaq as! – deyə cuhud arxalığının qollarını qatlayaraq və əllərini açaraq Bulbaya yaxınlaşdı. – Biz belə edərək; indi hər yerdə qalalar və qəsrlər tikirlər. Alman ölkəsindən fransız mühəndisləri gəlib, odur ki yollarda çoxlu kərpic və daş daşınır. Qoy pan arabanın dibində uzansın, mən də üstünə kərpic yığım. Pan canlıdır, möhkəmdir, bir az ağır olsa da, eybi yoxdur. Mən pana yemək vermək üçün arabanın altından bir deşik açaram.

– Nə istəyirsən elə, amma apar!

Bir saatdan sonra iki arıq yabı qoşulmuş kərpic arabası Umandan çıxdı. Yabıların birinin üstündə ucaboylu Yankel oturmuşdu; yol kənarında düzölmüş verst ağacları kimi, atın üstündə atılıb-düşdükcə, cuhud papağının altından çıxan birçəkləri külək qarşısında yellənirdi.

XI

Təsvir olunan hadisələr baş verdiyi zamanlar sərhədlərdə, işgüzar adamlar üçün dəhşətli bir tufan olan gömrükkxana məmurları və keşikçilər yox idi. Ona görə də hər kəs istədiyi şeyi apara bilərdi. Əgər birisi, bəzən axtarış, təftiş edirdisə, çox zaman bunu öz şəxsi zövqü üçün edirdi, xüsusən əgər arabada xoşagələm bir şey vardisa və əgər əli kifayət qədər ağırdisa, onda bu işləri görə bilirdi. Ancaq kərpiclə maraqlanan yoxdu, ona görə də onlar heç bir maneəyə rast gəlmədən baş qapılardan şəhərə girdilər. Bulba öz danışqal qəfəsində yalnız səs-küydən və arabaçıların bağırtısından başqa bir şey eşitmirdi. Yankel öz qısa boy, toza batmış atında tullana-tullana bir neçə dövrə vurduqdan sonra Çirkab küçəsi, ya da ki Cuhud küçəsi adlanan dar və qaranlıq bir küçəyə döndü. Bütün Varşavanın cuhudları, həqiqətən, bu küçədə yaşayırdılar. Bu küçə astan üzünə çevrilmiş arxa həyətlərə çox bənzəyirdi. Elə bil bura heç gün üzü görmürdü. Pəncərələrindən uzun çubuqlar çıxan qapqara qaralmış taxta evlər bu qaranlıq daha da artırır. Bu evlərin arasında bəzən qızaran kərpic divarlar görünürdü, ancaq bu divarların da çox yeri tamamilə qaralmışdı. Hərdən yalnız divarların gün düşən suvanmış yuxarı hissələri gözqamaşdıracaq dərəcədə parlayaraq ağarırdı. Burada hər şey kəskin surətdə bir-birindən fərqlənirdi: boru, cır-cındır, qabıq, atılmış qırıq təknə. Hər kəs nəyi xarabdırsa küçəyə atır, bununla da küçədən keçənlərin öz hislərini bu zirzibillə qidalandırmalarına lazımı şərait yaradırdı. Atın üstündə oturmuş süvarinin başı az qalırdı bu evdən o biri evə uzadılmış və üstünə cuhud corabları, gödək tumanlar, qaxac edilmiş qaz asılan uzun çubuqlara dəysin. Bəzən qaralmış muncuqlarla bəzənmiş yaraşığı bir cuhud qızı köhnəlmiş pəncərədən baxırdı. Bir dəstə kirli, cırıq-cındır geyimli, qıvrım saçlı cuhud balaları bağırışır və pəlçiqdə eşələnirdilər. Sərçə yumurtasına bənzəyən çil üzli, sarı bir cuhud pəncərədən baxdı və dərhal öz dolaşığı ləhcələrində Yankellə danışdı. Yankel o saat arabasını həyətdə sürdü. Dayanıb küçə ilə gedən başqa bir cuhud da söhbətə girişdi. Nəhayət, kərpiclərin altından çıxan Bulba, çox hərəarətlə danışan üç cuhud gördü.

Yankel ona müraciətlə dedi ki, lazım olan hər şey ediləcəkdir. Ostap şəhər həbsxanasında yatır, keşikçiləri tovlamaq çox çətindir, ancaq o ümidvardır ki, görüş təşkil etmək mümkün olacaq.

Bulba bu cuhudla bərabər otağa girdi.

Cuhudlar yenə öz anlaşılmaz dillərində söhbətə başladılar. Taras onların hər birini tək-tək gözdən keçirdi. Elə bil nə isə onu bərk sarıtdı. Kobud, laqeyd simasında böyük bir ümid alovu parladı. Bu cür ümid insanda ümitsizliyin ən son anlarında əmələ gəlir. Onun qoca qəlbi, gənc bir adamın qəlbi kimi döyünməyə başladı.

– Qulaq asın, cuhudlar! – deyə o, danışmağa başladı. Səsində nə isə bir təntənə vardı. – Sizin əlinizdən dünyada hər iş gələr, siz dəniz dibindən də olsa istədiyiniz şeyi çıxara bilərsiniz! Çoxdan belə bir məsəl var ki, cuhud oğurlamaq istəsə, öz-özünü də oğurlaya bilər. Mənim Ostapımı azad edin! Ona bu iblislərin əlindən qaçmaq üçün imkan yaradın. Bax mən belə adama on iki min çervon vəd etmişəm. On iki min də artıraram. Nəyim varsa, bütün bahalı qədəhlərimi, yer altında basdırdığım qızilları, ev-eşiyimi və axırncı paltarımı sataram, sizinlə ömürlük saziş bağlamam ki, müharibələrdə əlimə keçənlərin hamısını sizinlə yarı bölüm!

Yankel ah çəkərək dedi:

– Bu, olan iş deyil, möhtərəm pan. Olan iş deyil!

O biri cuhud da dedi:

– Yox, olan iş deyil!

Cuhudların üçü də bir-birinə baxdı.

Üçüncü cuhud qorxaq baxışlarla o biri iki yoldaşının üzünə baxıb dedi:

– Gəlin sınaqdan keçirək, bəlkə, Allah kömək elədi...

Cuhudların üçü də almanca danışmağa başladı. Bulba nə qədər qulaq verdisə də, bir şey başa düşə bilmədi. O yalnız “Mardoxay” sözünün tez-tez təkrar edildiyini eşidirdi, ayrı bir söz başa düşmürdü.

Yankel dedi:

– Qulaq as, pan, dünyada-tayı bərabəri olmayan bir adamla məsləhətləşmək lazımdır. O, Solomon¹ qədər müdrikdir, əgər o, bir şey edə bilməsə, onda, deməli, dünyada heç kəs bu işi bacarmaz. Burada otur; al, bu da açarlar, heç kəsi buraxma!

Cuhudlar küçəyə çıxdılar.

Taras qapını bağladı və kiçik pəncərədən bu zibilli cuhud küçəsinə baxmağa başladı. Üç cuhud küçənin ortasında dayanıb bərk söhbətə başladı; tezliklə onların yanına dördüncü və nəhayət,

¹ Solomon – Şərqdə Süleyman kimi tanınan peyğəmbər

beşinci cuhud da gəldi. O, yenə də hər zaman təkrar etdikləri: “Mardoxay, Mardoxay” sözlərini eşitdi. Cuhudlar həmişə küçənin yalnız bir tərəfinə baxırdılar. Nəhayət, küçənin qurtaracağındakı sınıq-sökük bir evin arxasından cuhud başmağı geyinmiş bir ayaq və sonra yarımkaftanın ətləri göründü. Bütün cuhudlar bir səslə:

– A, Mardoxay, Mardoxay! – deyə çığırdılar.

Bu cılız cuhud boyca Yankeldən bir az qısa idi, ancaq üzü daha çox qırıqlarla örtülmüşdü. Üst dodağı son dərəcə yekə idi. Mardoxay, səbirsizliklə onu gözləyən dəstəyə yaxınlaşdı, bütün cuhudlar bir-birlərinin sözünü kəsə-kəsə əhvalatı ona danışmağa başladılar. Mardoxay bir neçə dəfə kiçik pəncərəyə tərəf baxdı. Taras başa düşdü ki, onun haqqında danışırlar. Mardoxay əllərini oynadır, qulaq asır, başqalarının sözünü kəsir, tez-tez ətrafa tüpürür və yarımkaftanın ətəyini qaldıraraq əlini cibinə soxur, oradan zınqırov kimi şeylər çıxarırdı. Bu zaman onun cındır tumanı görünürdü. Nəhayət, cuhudlar elə haray qaldırdılar ki, keşikdə duran cuhud onlara sükut işarəsi göstərməyə məcbur oldu. Taras artıq öz təhlükəsizliyindən qorxmağa başladı. Ancaq cuhudların küçədən başqa ayrı yerdə danışa bilmədiklərini və onların dillərini şeytanın belə başa düşməyəcəyini xatırlayıb sakit oldu.

Bir-iki dəqiqədən sonra cuhudlar, hamısı bir yerdə, Tarasın otağına girdilər. Mardoxay Tarasa yaxınlaşdı, əli ilə onun çiyinini silkələyərək dedi:

– Biz və Allah bir iş görmək istəsək, o iş necə lazımdırsa, elə də düzələr!

Taras bu tayı-bərabəri dünyaya gəlməmiş Solomona baxdı və ürəyində bir balaca inam yarandı. Doğrudan da, onun xarici görkəmi bir inam yarada bilirdi: üst dodağı çox dəhşətli bir şey idi; şübhəsiz, dodağın bu cür böyüməsinə kənardan da bir səbəb olmuşdu. Bu Solomonun saqqalında on beş tük vardı. O da yalnız sol tərəfdən. Solomonun üzündə igidliyinin əlaməti olan o qədər kötək nişanələri vardı ki, şübhəsiz, onların haqq-hesabını çoxdan itirmişdi. O, bunları anadangəlmə hesab etməyə alışmışdı.

Mardoxay onun ağına heyran qalmış yoldaşlarıyla çıxıb getdi. Bulba tək qaldı. O, çox qəribə bir vəziyyətdə idi; həyatında birinci dəfə narahatlıq hiss edirdi. Ürəyi qızdırmalı bir halətdə idi. O, artıq əvvəlki kimi mətin, palid kimi möhkəm deyildi; o, indi qorxaq və zəif idi. Hər

şıqqıltı, küçənin axırında görünən hər bir cuhud onu diksindirirdi. O, bütün günü bu vəziyyətdə qaldı; yemədi, içmədi, xırda pəncərədən bircə saat belə ayrılmadı. Yalnız gecədən xeyli keçmiş Mardoxay ilə Yankel gəldilər. Tarasın ürəyi sanki dayandı.

Vəhşi bir at səbirsizliyi ilə onlardan soruşdu:

– Nə oldu? Müvəffəq oldunuzmu?

Ancaq cuhudlar cavab verməmişdən qabaq, Taras, Mardoxayın araçınının altından sallanan axırncı birçəyinin də yox olduğunu gördü. Bu birçək hərçənd çox iri idi. Ancaq yenə də araçının altında burulurdu. Mardoxay nə isə bir şey nağıl eləmək istəyirdi, ancaq elə cəfəngiyat danışıdı ki, Taras heç bir şey başa düşmədi. Yankel özü də soyuq dəymiş adamlar kimi əlini tez-tez ağzına qoyurdu.

Yankel dedi:

– Ah, mərhəmətli pan! İndi daha heç mümkün deyil! Vallah, mümkün deyil! Bunlar elə pis xalqdırlar ki, gərək lap başlarına tüpürəsən. Budur, qoy Mardoxay özü desin. Mardoxay dünyada heç kəsin bacarmayacağı bir iş gördü; ancaq nə etməli, Allah istəmədi. Üç min əsgər oranı mühafizə edir, sabah hamısı edam olunacaq.

Taras, artıq öz səbirsizliyini və qəzəbini bürüzə vermədən, cuhudların gözlərinə baxdı.

– Əgər pan onu görmək istəyirsə, bunu sabah səhər lap tezdən, günəş çıxmamışdan etmək lazımdır. Qarovulçular razıdırlar, bir leventar da söz verib. Ancaq Allah onları o dünyada xoşbəxt eləməsin, nə tamahkar camaatdır! Heç bizim aramızda da elələri yoxdur, hərəsinə əlli çervon verdim, levantara isə...

Taras qətiyyətlə:

– Yaxşı, məni onun yanına apar! – dedi. Mətanət yenidən onun qəlbinə qayıtmışdı.

Yankelin, paltarını dəyişib özünü alman torpağından gəlmiş əcnəbi qrafı yerinə qoymaq təklifinə Taras razı oldu. Hər şeyi qabaqcadan görə bilən cuhud bu iş üçün paltar da hazırlamışdı. Artıq gecə idi. Ev sahibi üzü çilli sarı cuhud nazik bir döşək salıb, üstünə kobud bir mələfə çəkərək taxtın üstündə Bulba üçün yer düzəltdi. Yankel də belə bir döşəyin üstündə, döşəmədə yatdı. Sarı cuhud bir qədəh nə isə içdi və yarımkaftanını çıxardı, corab və ayaqqabıları ilə bir balaca cücəyə bənzəyərək, arvadı ilə birlikdə şkafa oxşayan bir yerə getdi. İki cuhud balası, iki ev küçüyü kimi şkafın yanında yatdı. Taras

isə yatmırdı. O, hərəkətsiz oturur, barmaqları ilə yavaşcadan stolon üstünü döyürdü, ağızdakı çubuqdan tüstü buraxır, cuhud tüstünün təsirindən yuxu içərisində asqırır və burnunu yorğana bürüyürdü. Dan yeri yenicə ağarmağa başladıqda o, Yankeli ayağı ilə tərپətdi.

– Cuhud, qalx, qraf paltarını ver!

O, bir dəqiqənin içərisində geyindi; bıçlarını və qaşlarını qaraltdı, başına kiçik qara bir papaq qoydu. Hətta ən yaxın kazaklar belə onu tanıya bilməzdi. Görünüşündən ona otuz beşdən artıq yaş vermək olmazdı. Onun yanaqları sağlam bir qızartı ilə parla-yırdı. Üzündəki çapıqlar onun sifətini daha da calallandırırdı. Qızıl sapla işlənmiş paltar ona çox yaraşırdı.

Küçələr hələ yatırdı. Ticarət üçün gedən əli qutulu bir adam belə şəhərdə görünmürdü. Bulba ilə Yankel oturmuş leyləyə bən-zəyən bir binaya gəldilər. Bu, alçaq, enli, böyük və qaralmış bir bina idi. Yan tərəfdə üstü taxtapuşla örtülmüş, leylək boynu kimi uzun bir qüllə yüksəlirdi. Bu bina müxtəlif məqsədlərə xidmət edirdi. Bu həm qışla, həm həbsxana, həm də cinayət məhkəməsi idi. Bizim yolçular qapıdan içəri girdilər və geniş bir zala, ya da ki örtülü bir həyə-tə keçdilər. Burada minə qədər adamın hamısı bir yerdə yatmışdı. Lap qarşıda alçaq bir qapı vardı. Bu qapının qabağında iki növbət-çi qəribə bir oyun oynayırdı. Bu oyun ondan ibarət idi ki, biri o biri-nin ovcuna iki barmağı ilə vururdu. Onlar gələnlərə az əhəmiyyət verdilər və yalnız Yankel:

– Panlar, biz gəlmişik, eşidirsinizmi, panlar, biz gəlmişik, – dedik-dən sonra başlarını o tərəfə çevirdilər.

Onlardan biri bir əli ilə qapını açaraq, o biri əlini isə yoldaşının zərbə vurması üçün uzadaraq dedi:

– Keçin!

Onlar dənizə, qaranlıq bir dəhlizi keçdilər və yuxarıdan xırda pəncərələri olan, həmin zal kimi geniş bir zala girdilər. Bir neçə adam birdən çığırdı:

– Gələn kimdir? Bizə tapşınıb ki, heç kəsi buraxmayaq.

Taras burada çoxlu müsəlləh əsgər gördü.

– Bizik! – deyə Yankel çığırdı. – Vallah, bizik, hörmətli panlar!

Ancaq heç kəs onlara qulaq asmaq istəmirdi. Xoşbəxtlikdən, bu zaman kök bir adam içəri girdi, əlamətlərinə görə bu adam rəis olmalı idi, çünki hamıdan bərk söyürdü.

– Pan, bizik, siz ki bizi tanıyrsınız, qraf özü sizə ayrıca təşəkkür edəcəkdir!

– Bunları, bu cəhənnəm olmuşları buraxın, başqa heç kimi buraxmayın, heç kəs qılıncını açmasın və it kimi döşəmənin üstünə sərilməsin...

Bizim yolçular bu gözəl əmrlərin sonunu eşitmədilər. Yankel kimə rast gəlirdisə deyirdi:

– Bizik... mənəm... özünüzkülərik!

Onlar dəhlizin qurtaracağına yaxınlaşdıqda Yankel növbətçilərin birindən soruşdu:

– İndi necə, olarmı?

Növbətçi cavab verdi:

– Olar, ancaq bilmirəm sizi həbsxananın özünə buraxarlarımı?

İndi artıq Yan yoxdur: onun yerinə başqasıdır.

Cuhud yavaşdan dedi:

– Ay, ay! Bu, yaxşı olmadı, mərhəmətli pan!

Taras inadla dedi:

– Apar məni!

Cuhud tabe oldu.

Zirzəminin qapısında üç cərgə bıçığı olan bir qayduk dayanmışdı, bıçığın üst cərgəsi dala gedirdi, o biri düz qabağa çıxır, üçüncüsü aşağı sallanırdı. Bu, onu pişiyə oxşadırdı.

Cuhud üçqat əyildi, yanı-yanı gedərək ona yaxınlaşdı:

– Əzəmətli pan! Mərhəmətli pan!

– Cuhud, mənimi belə adlandırırısan?

– Bəli, sizi, mərhəmətli pan.

– Hm... mən ki, sadəcə, bir qaydukam! – deyərək üçqat bıçığı adam şəhən ifadəli gözlərlə onlara baxdı.

Cuhud başını oynadaraq dedi:

– Ay, ay! Vallah, mən elə bildim ki, lap voyevoda özüdür, nə əzəmətli görkəminiz var. Vallah, polkovnikə oxşayırsınız, lap polkovnikə oxşayırsınız. Bir barmaq da qalxsanız, lap polkovnik olarsınız! Pan, milçək kimi sürətli uçan gözəl bir ata minmə, polka komanda verə bilər!

Qayduk bıçqlarının aşağı cərgəsini sığalladı, gözləri lap nəşələndi.

Cuhud sözünə davam etdi:

– Hərbi adamlar nə yaxşı adamlardır. Vallah, yaxşı adamlardır, baftaları, toqqa dəmirləri gün kimi yanır; hələ qızlar, harada hərbi adamları görsələr... ay, ay!

Cuhud yenə də başını tərpətdi.

Qayduk bıqlarının üst cərgəsini burdu və dişləri arasından at kişnəməsinə oxşayan bir səs çıxardı.

Cuhud dedi:

– Pan, rica edirəm, bizə bir xidmət göstərsiniz. Knyaz əcnəbi ölkədən gəlib, kazaklara baxmaq istəyir, o, ömründə heç kazak görməyib, onların necə xalq olduqlarını bilmir.

Xarici qrafların və baronların Polşada görünmələri adi bir iş idi. Onlar Avropanın bu yarıməsiya hissəsinə tamaşa eləməyə marağ göstərərək çox tez-tez Polşaya gəlirdilər. Moskvanı və Ukraynanı onlar tamamilə Asiya hesab edirdilər. Ona görə də qayduk lap aşağıdan baş əyib, özündən bir neçə söz əlavə etməyi münasib bildi.

– Mən bilmirəm, mərhəmətli pan, siz nə üçün onlara baxmaq istəyirsiniz? Onlar adam deyillər, itdirlər, onların dinləri də elə dindir ki, heç kəs hörmət eləmir.

– Yalan deyirsən, şeytan oğlu şeytan! – deyə Bulba cavab verdi. – Sən özün itsən. Bizim dinimizə hörmət edilmədiyini deməyə necə cürət edirsən? Sizin öz kafir dininizə hörmət eləmirlər.

Qayduk dedi:

– Aha, dostum, indi sən kim olduğunu mən bildim! Sən də bu həbsxanada yatanlardansan. Dayan, bu saat bizimkiləri çağırım.

Taras öz ehtiyatsızlığının nəticəsini gördü, ancaq inadkarlıq və peşmançılıq ona bu səhvini necə düzəltməli olduğunu düşünməyə mane olurdu. Xoşbəxtlikdən, Yankel həmin dəqiqə məsələni yayındırdı.

– Mərhəmətli pan! Necə ola bilər ki, qrafdan kazak olsun, bu mümkündürmü? Əgər kazak olsaydı, o, belə qraf qiyafəsini hardan tapa bilərdi?

– Get onu özgəsinə danış!.. – deyə qayduk iri ağızını açıb, yoldaşlarını çağırmaq istədi.

– Həşəmətli kral həzrətləri! Susun, Allah xatirinə susun! – deyə Yankel onu çığırmağa qoymadı. – Susun! Biz sizə həyatınızda görmədiyiniz qədər pul verəcəyik; biz sizə iki qızıl çervon verəcəyik.

– Buna bax, iki çervon! İki çervon mənim nəyimə lazımdır? Mən saqqalımın yalnız yarısını qırmaq üçün dəlləyə iki çervon verirəm.

Yüz çervon ver, cuhud! – Burada qayduk bığının yuxarısını sığalladı.

– Əgər yüz çervon verməsən, bu saat çıxıracağam!

Rəngi qaçmış cuhud, dəri kisəsini açaraq kədərli-kədərli dedi:

– O qədər çox nəyinə lazımdır? – Ancaq bəxti gətirmişdi ki, kisəsində yüz çervondan artıq pul yox idi və qayduk da yüzdən yuxarı sayı bilmirdi. Yankel, qayduğun çox istəmədiyinə peşmançılıq çəkərək əlindəki pulları götürüb-qoyduğunu görüb dedi:

– Pan, pan! Buradan tez gedək, görürsənmi, buranın nə pis camaatı var?

Bulba dedi:

– Sən neyləyirsən, şeytan qayduk, pulları aldın, göstərmək istəmirsən? Yox, sən göstərməlisən. İndi ki pulunu almısan, boyun qaçıрмаğa haqqın yoxdur!

– Gedin! Cəhənnəm olub gedin! Yoxsa bu saat xəbər verərəm, sizi burada... Qaçın buradan deyirəm sizə, tez!

Yazıq Yankel çıxırırdı:

– Pan, pan! Gedək, vallah, gedək! Allah bunların bəlasını versin! Qoy tüpürülməli bir şey onların yuxusuna girsin.

Bulba yavaş-yavaş, başını aşağı salaraq döndü və yüz çervonun getməyinə yanan Yankelin məzəmmətləri altında geri qayıtdı.

– Axı onunla nə işin vardı. Qoyaydın it, istədiyi qədər söyeydi. Buranın camaatı elədir ki, söyüşsüz keçinə bilməz. Allah insanlara gör necə xoşbəxtlik verir. Bizi qovduğu üçün yüz çervon aldı. Bizimkilərin saqqalını da yolsalar, ağız-burunlarını da əzişdirsələr – lap elə əzişdirsələr ki, heç üzlərinə baxmaq da mümkün olmasın – yenə də yüz çervon verən olmaz. Aman Allah! Aman Allah!

Bu müvəffəqiyyətsizlik Bulbaya daha çox təsir göstərmişdi. Bu təsir onun gözlərinə dəhşətli alov ifadəsi vermişdi.

O, dərin bir yuxudan ayılmış kimi, birdən-birə dedi:

– Gedək! Meydana gedək, mən ona necə əzab veriləcəyini görmək istəyirəm.

– Aman, pan! Niyə gedək? Biz bununla ona heç bir kömək edə bilməyəcəyik.

Bulba inadla:

– Gedək, – dedi.

Cuhud bir dəyə kimi ah çəkərək onun arxasınca getməyə başladı.

Edam meydanını tapmaq o qədər də çətin deyildi: ora hər tərəfdən axın-axın camaat gedirdi. Ozamankı kobud əsrdə bu, təkcə qara camaat üçün yox, yüksək siniflər üçün də ən maraqlı bir əyləncə idi. Bir çox dindar qarılar və bir çox ən qorxaq gənc qızlar və arvadlar, sonralar yuxularında qanlı cəsədlər görərək, sərxoş qusarlar kimi qışqırıqları halda, yenə də tamaşa fürsətini əldən buraxmazdılar. Onlardan çoxu:

– Ah, nə müdhiş əzabdır! – deyə dəli bir hərarətlə çıxır, gözlərini yumur, üzünü çevirir, ancaq yenə də uzun zaman orada dayanırdılar. Bəziləri daha yaxşı görmək üçün ağızını açır, əllərini uzadır, başqalarının başına sıçramaq istəyirdi. Dar, balaca, adi başların izdihamından qəssab, öz yağun üzünü uzadır, bütün prosesə bir mütəxəssis kimi diqqət yetirir və bayram günləri bir meyxanada şərab içdikləri üçün, qohum deyə çağırdığı silah ustası ilə yeknəsəq bir söhbət edirdi. Bəziləri hərarətlə mübahisə edir, bəziləri hətta mərcə girişirdilər. Ancaq əksəriyyəti, bütün dünyada cərəyan edən hadisələrə, barmaqları ilə burunlarını qurdalayaraq, laqeydcəsinə tamaşa edən adamlar idi. Qabaq cərgədə, şəhər qvardiyasını təşkil edən biğlilərin yanında, bir gənc polyak zadəganı dayanmışdı. Hərbi qiyafəsindən həqiqətən zadəgan olub-olmadığı bəlli olmurdu. Bütün olub-qalanını əyninə taxmışdı; yəqin, evlərində cındır köynəkdən və köhnə çəkmələrdən başqa heç bir şey qalmamışdı. Üzünə dukat taxılmış iki zənciri bir-birinin üstündən boynuna asmışdı. O, öz sevgilisi Yuzısyanın yanında dayanmış və onun ipək paltarını heç kəs ləkələməsin deyə tez-tez oyan-buyana baxırdı. O gördüklərinin hamısını ona elə müfəssəl danışdı ki, bu söhbətə artıq heç bir şey əlavə etmək mümkün olmazdı. O deyirdi:

– Gülüm, Yuzısyaya! Gördüyün bu camaat hamısı, canilərə veriləcək ölüm cəzasına tamaşa etməyə gəlibdir. Bax, əzizim, iki gözüm, o əlində balta və başqa alətlər tutan adam cəlladdır, edamı o edəcəkdir. Elə ki kəsməyə və başqa əzablar verməyə başladı, cani hələ diri olacaq, ancaq elə ki başını vurdu, gülüm, o saat öləcək: əvvəlcə bağıracaq və çapalayacaq, ancaq boynunu vuran kimi, o artıq nə bağıra biləcək, nə yeyə biləcək, nə də içə biləcək, çünki, mənim gözümün işığı, onun artıq başı olmayacaqdır.

Yuzısyaya bu sözlərin hamısını qorxu və maraq içərisində dinləyirdi. Evlərin damları adamlarla dolmuşdu. Damlardakı xırda pəncərələrdən

biğli və başlarında qıyqaca bənzər örtükləri olan əcaib sifətlər baxırdı. Balkonlarda, tağlar altında zadəganlar oturmuşdu. Ağ, şəkər kimi parlaq və gülüş xanımlar, gözəl əlləriylə sürahlılardan yapışmışdı. Çox kök olan hörmətli panlar vüqarla tamaşa edirdilər. Qolları dala qatlanan qəşəng paltarlar geyinmiş nöqərlər, elə buradaca cürbəcür yeməli və içməli şeylər daşıyırdılar. Qara gözlü nadinc bir qız, tez-tez ağ əlləriylə pirojnaları və meyvələri götürüb camaata atırdı. Ac igidlər dəstəsi bunları tutmaq üçün bir-birlərini itələyərək şapkalılarını qabağa verirdilər. Əyninə nimdəş, qızıl baftaları qaralmış paltar geymiş ucaboylu bir zadəgan, başını onların arasından çıxarıp, uzun əlləriylə qızın atdıqlarını hamıdan qabaq tutur, öpür, bağrına basır və sonra ağzına qoyurdu. Balkondan asılmış qızıl qəfəsin içindəki tərflan da tamaşaçı idi. O da burnunu yana əyib, ayağını qaldırır, diqqətlə camaata baxırdı. Birdən-birə camaatın içində səs-küy qalxdı, hər tərəfdən:

– Gətirirlər... kazakları gətirirlər!.. – səsləri eşidilməyə başladı.

Onlar başları açıq, uzun kəkilləri sallanmış bir vəziyyətdə gəlirdilər. Saqqalları uzanmışdı. Üzlərində nə qorxu, nə də kədər vardı, ancaq sakit bir qürur hiss olunurdu. Bahalı mahuddan tikilmiş və cırılib-dağılmış paltarları əyinlərində cındır kimi sallanırdı. Onlar camaata baxmır və baş əymirdilər. Hamıdan qabaqda Ostap gedirdi.

Qoca Taras öz Ostapını görəndə nələr hiss etdi? Onun qəlbində nələr oldu? O, camaatın içində durub Ostapa baxır və onun heç bir hərəkətini gözdən qaçırmırdı. Onlar edam yerinə yaxınlaşdılar. Ostap dayandı. Bu acı qədəhi ilk dəfə o içməli idi. O, öz yoldaşlarına baxdı, əllərini yuxarı qaldıraraq ucadan dedi:

– Yarəbbi! Sən elə et ki, bu kafirlər, xristiana əzab verərkən onun ah-naləsini eşitməsinlər! Elə et ki, bizdən heç birimiz bir kəlmə söz belə deməyəək!

Bu sözləri dedikdən sonra o, edam yerinə yaxınlaşdı.

Bulba öz-özünə:

– Əhsən, oğlum, əhsən! – deyib ağarmış başını aşağı saldı.

Cəllad onun əynindəki cındır paltarı çıxartdı; əl-ayağını xüsusi hazırlanmış bir dəzgaha bağladılar və... İnsanın tükələrini ürpərdəcək cəhənnəm əzablarını təsvir etməklə oxucuların ürəyini sıxmaq. Bunları o kobud və amansız əsr yetirmişdi. O zaman insan, hələ, yalnız hərbi hünərlərdən ibarət bir həyat sürür və bu həyatda onun

qəlbi daş kimi bərkiyib, mərhəmət hissindən həmişəlik məhrum olurdu. Bu əsrdə istisna təşkil edən bəziləri, çox az adamlar, nahaq yerə belə dəhşətli tədbirlərin əleyhinə idilər. Nahaq yerə şüuru və qəlbi işıqlı olan kral və bir çox başqa cəngavərlər düşünürdülər ki, bu cür dəhşətli cəzalar kazak millətində yalnız intiqam hissi oyada bilər. Öz düşüncəsizliyi, hər hansı, uzağı görmək qabiliyyətindən ağlasığmaz dərəcədə məhrum olması, uşaq xudbinliyi və axmaq vüqarı ilə seymi oyuncağa çevirmiş, dövləti idarə işini məsxərəyə qoymuş dövlət maqnatlarının hərc-mərcliyi və kobud iradəsi qarşısında kralın və ağıllı rəylərin hökmü bir heç idi. Ostap əzab və işgəncələrə bir div kimi davam gətirirdi. Hətta əlini və ayaqlarının sümüklərini sındırırdıqda belə, dəhşətli sümük şaqçılısı ölü kimi sakit camaatın arasında eşidildikdə, xanımlar üzlerini yana çevirdikdə belə, ondan nə bir çığırta çıxdı, nə də bir inilti, üzündə bir əzələ də tərpənmədi. Taras başını aşağı salıb camaatın içində durmuşdu, o, eyni zamanda vüqarlı oğluna baxır və deyirdi:

– Afərin, oğlum, afərin!

Ancaq son ölüm əzabları başlandıqda, deyəsən, Ostap yavaş-yavaş qüvvədən düşməyə başladı. O, ətrafı nəzərdən keçirdi: aman Allah, hamısı yad, hamısı yabançı simalardı! Heç olmasa, öləndə, yaxın adamlardan biri onun yanında olaydı! O, zəif ananın nalələrini, ya da ki saçını yolan və ağ sinəsini parçalayan arvadının dəli fəqanlarını eşitmək istəmədi. O, indi ölüm ayağında, ağıllı sözləriylə, ona təsəlli və qüvvət verə biləcək mətanətli bir igid görmək istəyirdi. O, qüvvətlə yerə yıxıldı və qəlbindən qopan zəif səsle çığırdı:

– Atacan! Haradasan? Eşidirsənmi?

– Eşidirəm! – deyə ümumi sükutun arasından bir səs qalxdı və bütün bir milyonluq xalq birdən-birə bu səsdən titrədi.

Hərbi süvarilərin bir hissəsi camaatın arasına atılıb diqqətlə axtarmağa başladı. Yankel ölü kimi ağarmışdı, süvarilər ondan bir az uzaqlaşan kimi, dönüb Tarasa baxmaq istədi, ancaq Taras yanında yox idi. Onun izi belə qalmamışdı.

XII

Tarasın izi tapıldı. Ukraynanın sərhədlərində yüz iyirmi minlik kazak ordusu görüldü. Bu artıq tatarları təqib edən, ya da ki qarət

ardınca çıxan xırda bir dəstə deyildi. Yox, bütün millət ayağa qalxmışdı. Onlar, öz hüquqlarının gülünc bir hala salınmasına, biabırçı bir halda alçaldılmalarına, ata-baba dinlərinin, müqəddəs adətlərinin təhqir edilməsinə, kilsələrin abırdan salınmasına, əcnəbi panların özbaşınalığına, zülmə, din birliyinin pozulmasına, xristian torpağında cuhudların alçaq hökmranlığına, xülasə, çoxdan bəri kazakların nifrətini artırmaqda olan hər şeyə qarşı intiqam üçün qalxmışdılar. Bu saysız-hesabsız kazak qüvvələrinə gənc, ancaq ruhən qüvvətli getman Ostranitsa rəhbərlik edirdi. Qoca və təcrübəli Qunya onun yoldaşı və məsləhətçisi idi. On iki minlik polkların idarəsi səkkiz polkovnikə tapşırılmışdı. Getmanın ardınca iki baş yasavul və bir tuğ gəzdirən gedirdi. Baş xorunji, baş bayrağı aparırdı, uzaqda bir çox başqa bayraqlar da yellənirdi. Tuğçular tuğ gəzdirdirdilər. Müxtəlif rütbəli polk xidmətçiləri, yük və qoşun qulluqçuları, polk mirzələri də az deyildi. Onların yanında piyada və süvari dəstələri gedirdi. Nizami kazaklar qədər də könüllü gəlmiş adamlar vardı. Hər yandan – Çigirinadan, Pereyaslavdan, Baturindən, Qluxovdan, Dneprin aşağı hissəsindən, yuxarılarından və adalarından kazaklar ayağa qalxıb gəlmişdilər. Çöllər boyu saysız atlar, arabalar hərəkət edirdi. Bu kazakların arasında, bu səkkiz polkun arasında seçmə bir polk var idi ki, onun sərkərdəsi Taras Bulba idi. Hər şey onu başqalarından fərqləndirirdi. Yaşının çoxluğu, təcrübəsi, qoşunu idarə etmək işlərindəki bacarığı və düşməne bəslədiyi nifrət onu başqalarından ayırırdı. Onun amansızlığı və sərtliyi hətta kazakların özünə belə həddən çox görünürdü. Onun ağarmış başı yalnız od və dar ağaclarını düşünür, ordu şuralarında isə o yalnız məhv etməyi məsləhət görürdü.

Kazakların özlərini göstərdikləri bütün döyüşləri, müharibə kampaniyasının gedişini bütün təfsilatı ilə təsvir etmək lazım deyil, çünki bunlar salnamələrdə qeyd edilmişdir. Rus torpağında dini əqidə uğrunda necə müharibə aparıldığı hamıya məlumdur. Əqidədən güclü bir qüvvət yoxdur. O, fırtınalı dənizdəki əlçatmaz sərt bir qaya qədər dəhşətli, onun qədər də mətindir. O, bir bütöv sal daşdan əmələ gəlmiş qaya kimi, dənizin dərinliklərindən çıxaraq, başını göylərə qədər qaldırılmışdır. Hər yerdən görünür və hər yanından keçən dalğalara tamaşa edir. Ona toxunan gəminin vay halına! Dərhal parça-parça olub dağılacaq, içərisindəkilərin hamısı məhv olub gedəcək və qərğ olanların acı fəryadları göylərə yüksələcəkdir.

Polyak qarnizonların azad edilmiş şəhərlərdən necə qaçdığı; vicdansız cuhud icarədarlarının necə asıldığı, dövlət getmanı Nikolay Pototskinin öz ordusu ilə bərabər bu böyük qüvvənin qarşısında nə qədər zəif olduğu və əzildikdən sonra, təqib edilərkən, qoşunun ən gözəl hissəsini balaca bir çayda nə cür qərq etdiyi; dəhşətli kazak polklarının onu xırda Polonno kəndində nə cür mühasirə etdikləri və onun çıxılmaz bir vəziyyətdə qalaraq kazakların bütün hüquq və imtiyazlarınının kral və dövlət məmurları tərəfindən geri qaytarılacağı haqqında and içib verdiyi vəd, salnamələrin səhifələrində ətraflı surətdə təsvir edilmişdir. Ancaq kazaklar belə şeylərə aldanan deyildilər: onlar polyak andının nə olduğunu yaxşı bilirdilər. Əgər bu kənddə rus ruhaniləri olmasa idi, Pototski bir daha altı min manatlıq yarış atının belində gəzə-gəzə, nəcib xanımların və zadəganların ürəyində həsəd əmələ gətirməzdi. Senatorlara təntənəli ziyafətlər verərək seymlərdə gurultu qoparmazdı. Parlaq qızıllı əbalar geyinmiş bütün keşişlər, əllərində təsvir və xaçlar, qabaqlarında arxiyereyin özü əlində xaç onları qarşılamağa çıxdıqda bütün kazaklar başlarını əydilər, papaqlarını çıxardılar. Onlar o zaman heç kəsə, hətta krala belə hörmət etməzdilər, ancaq öz xristian kilsələri əleyhinə getməyə cəsarət etmədilər, öz ruhanilərini hörmətlə qarşıladılar. Pototskidən bütün xristian kilsələrini sərbəst buraxmaq, köhnə ədavəti unutmaq, kazakları bir daha incitməmək andını aldıqdan sonra getman, polkovniklərlə bir yerdə onun azad edilməsinə razılıq verdi. Yalnız bir polkovnik belə bir sülhə razı olmadı. O, Taras idi. Taras başından bir çəngə tük qoparıb çıxırdı:

– Ey, getman və polkovniklər! Bu cür arvad işi görməyin! Polyalara inanmayın! Bu itlər bizi satacaqlar.

Polk mirzəsi sülh şərtlərini verdiyi və getman öz əlləriylə onu imza etdiyi zaman Taras əynindəki polad paltar, ən yaxşı dəmirdən düzəldilmiş bahalı türk qılıncını çıxardı. Qılıncı, qarğı kimi iki parça etdi və hər parçasını bir yana ataraq dedi:

– Əlvida! Bu qılıncın hər iki parçası artıq birləşib bir qılınc ola bilməyəcəyi kimi, biz də, yoldaşlar, bu dünyada bir daha görüşməyəcəyik. Mənim bu son sözlərimi yadınızda saxlayın. – Bu sözləri dedikdə Tarasın səsi gücləndi, yüksəklərə qalxdı, görünməz bir qüvvət aldı və hamı onun bu peyğəmbərliklə dediyi sözlərdən tutuldu. – Ölüm ayağında məni xatırlarsınız! Zənn edirsiniz ki, istirahət və

sülh qazandınız; zənn edirsiniz ki, ağalıq edəcəksiniz? Yox, siz ayrı cür ağalıq edəcəksiniz. Getman! Sənin başının dərisini soyacaqlar, içini küləşlə dolduracaq və uzun zaman bütün yarmarkalarda gəzdirəcəklər! Panlar, siz də öz başınızı saxlaya bilməyəcəksiniz! Əgər sizi qoyun kimi qazanlarda diri-diri bişirməsələr, rütubətli anbarların divarlarında diri-diri hörərək məhv edəcəklər!

Taras sonra özününkülərə müraciətlə dedi:

– Uşaqlar, sizlərdən kim öz ölümü ilə ölmək istəyir? Heç nəyin üstündə, arvad yanında və ya ən alçaq adamlar kimi sərxoş olub meyxana künclərində deyil, şərəfli bir kazak ölümü ilə, təzə gəlin ilə cavan oğlan kimi, hamılıqla bir yataqda ölmək istəyən kimdir? Bəlkə də, evinizə qayıtmaq, kafir olmaq, belinizdə polyak keşişlərini daşımaq istəyirsiniz?

Tarasın polkunda olanların hamısı bir sələ çığırdı:

– Pan polkovnik, biz səninləyik! Səninləyik! – Hələ bir çox başqaları da onlara qoşuldular.

– İndi ki mənimləsiniz, onda arxamca gəlin! – deyərək Taras papağını başına basdı, qalanlara qəzəblə baxdı və atın üzərində rahatlanaraq öz adamlarına çığırdı. – Heç kəs bizim arxamızca pis söz danışmayacaqdır! Hə, uşaqlar, haydı, katoliklərə qonaq gedək! – Bunu deyib atını vurdu.

Onun ardınca yüz arabadan ibarət bir tabor – çoxlu atlı və piyada kazaklar yola düşdülər. O dönüb geri baxaraq qalanları gözləriylə hədələyirdi; baxışları çox qəzəbli idi. Heç kəsdə onları saxlamağa cürət olmadı. Polk bütün qoşunun gözü qabağında yola düşüb getdi. Taras uzun zaman geri baxıb onları hədələyirdi.

Getman və polkovniklər fikirli dayanmışdılar. Onlar ağır bir xəbərin təsirindən sıxılmış kimi, uzun zaman sükut etdilər, Taras boş yerə xəbərdarlıq etməmişdi: bütün hadisələr onun dediyi kimi oldu. Çox keçmədən, polyakların Kanev şəhəri altında göstərdikləri xəyanətdən bir az sonra, getmanın və onunla bərabər ən ali mənşəb sahiblərinin başları payalara taxıldı.

Bəs Taras necə oldu? Taras isə öz polku ilə bütün Polşanı gəzirdi. O, on səkkiz kənd, qırxa qədər katolik kilsəsi yandırmış, artıq Krakov şəhərinə yaxınlaşmışdı. O, çoxlu polyak zadəganı qırmış, zəngin və gözəl qəsrləri qarət etmişdi. Kazaklar pan anbarlarında əsrlərdən bəri mühafizə edilən bal və şərəbləri yerə tökmüş, qiymətli

mahud paltarları və anbarlarda olan sair şeyləri doğrayıb, yandırmışdılar. Taras, yalnız:

– Heç bir şeyə heyfiniz gəlməsin! – sözlərini təkrar edirdi.

Kazaklar qara qaşlı xanımlara, ağ sinəli və parlaq üzlü qızlara da aman vermədilər; onlar kilsənin mehrabına pənah apardılsa da, yenə də canlarını qurtara bilmədilər. Taras onları mehrabla bərabər yandırdı. Odlu alovlar içərisində yaş torpaqları hərəkətə gətirə biləcək, çöl otlarına belə təsir edəcək yalvarıcı bağırtılar eşidilir, ağ əllər göylərə yüksəlirdi. Ancaq sərt kazaklar heç bir şeyə baxmır, küçədəki uşaqları nizələriylə qaldırıb alovun içinə atırdılar.

Taras, yalnız:

– Düşmən polyaklar, bu, Ostapın ehsanıdır! – deyərək təkrar edirdi.

O, hər bir kənddə Ostap üçün belə ehsanlar verirdi. Nəhayət, Polşa hökuməti bu hərəkətin adı quldurluq olmadığını, böyük bir təhlükə təşkil etdiyini gördü və həmin Pototskinin özünə beş polk götürüb, Tarası mütləq tutub gətirmək tapşırığı verildi.

Kazaklar altı gün kəsə yollarla qaçıb təqibdən qurtara bildilər. Atlar bu qeyri-adi çapa-çapa güclə davam gətirir, lakin kazakları xilas edirdilər. Ancaq Pototski bu dəfə öhdəsinə götürdüyü vəzifəyə layiq hərəkət edirdi. O, yorulmadan kazakları təqib etdi. Nəhayət, Dnestr çayı sahilində onlara yetişdi. Bulba istirahət üçün bir xaraba qalada yerləşmişdi.

Dnestr çayının sıldırım sahillərindən qalanın sökülmiş bürcləri və uçuq divarları görünürdü. Qalanın hər dəqiqə uçmağa hazır təpəsi xırda daş və kərpic qırıntıları ilə örtülmüşdü. Dövlət getməni Pototski hər iki tərəfdən çölü tutaraq qalanı dövrəyə almışdı. Kazaklar kərpic və daşlar ilə özlərini müdafiə edərək dörd gün onların hücumunun qabağını saxladılar. Ancaq ehtiyat azalır, qüvvə zəifləyirdi. Taras düşmən sıralarını yarıb çıxmağa qərar verdi. Kazaklar sıraları dağıdıb çıxmaqda idilər. Bəlkə də, iti sürətli atları onları bir də xilas edəcəkdi, ancaq birdən, lap iti qaçdığı yerdə Taras dayanıb çığırıdı:

– Dayan, çubuğum və tütün kisəm düşüb, mən çubuğumun də düşməne qalmasını istəmirəm.

Qoca ataman əyildi; dənizlərdə, quruda, səfərdə, evdə onun ayrılmaz yoldaşı olan çubuğunu və tütün kisəsini otların arasında axtarmağa başladı. Bu zaman bir dəstə özünü yetirib onun qüvvətli

çiyinlərindən yapışdı. Taras bütün bədəni ilə dartındısa da, ancaq onu tutan qayduklar, qabaqlar olduğu kimi, yerə səpələnmədilər.

– Eh, qocalıq, qocalıq! – deyə saçı ağappaq olan qoca kazak ağladı. Ancaq qocalıq müqəssir deyildi: qüvvə qüvvəyə qalib gəlmişdi. Onun əllərindən və ayaqlarından azı otuza qədər adam sallanmışdı.

Polyaklar qışqırırdılar:

– Qarğa tələyə düşdü! İndi fikirləşmək lazımdır, görək bu itə necə hörmət göstərəcəyik! – və getmanın icazəsi ilə, Tarası hamının gözünün qabağında diri-diri yandırmağı qərara aldılar.

Dəmir zəncirlərlə onu, buradaca yarısını ildırım vurmuş quru bir ağacın gövdəsinə sarıdılar. Əllərini mıxla ağaca mıxladılar və kazakı hamı görsün deyə bir az daha yuxarı qaldırdılar, sonra da ağacın altında tonqal qalamağa başladılar. Ancaq Taras bu tonqala baxmırdı, yandırılacağı od haqqında düşünmürdü. O, kazakların vurduğu yerə baxırdı. Bu yüksəklikdən hər yeri ovuc içi kimi görürdü.

O çıxırırdı:

– Meşənin o tərəfindəki tərəni tutun, tez tutun, uşaqlar, onlar ora çıxıb bilməzlər!

Ancaq külək onun sözlərini aparıb çatdırmadı.

O, ümitsiz bir halda dedi:

– Məhv olacaqlar, nahaq yerə məhv olub gedəcəklər, – və gözlərini aşağıya, parlayan Dnestrə zillədi. Birdən onun gözlərində bir sevinc parladı. O, kolun arxasında dörd qayıq gördü və var qüvvəsini toplayıb yoğun səslə çıxırdı. – Sahilə! Sahilə, uşaqlar! Dağın ətəyindəki yol ilə sol sahilə düşün, sahilə qayıqlar var, düşməni sizi təqib etməsin deyə qayıqların hamısını götürün!

Bu dəfə külək o biri tərəfdən əsirdi, kazaklar onun bütün sözlərini eşitdilər, ancaq bu məsləhət üçün polyaklar Tarasın başına elə bir zərbə endirdilər ki, yazığın gözlərində dünya qaraldı.

Kazaklar dağ dibindəki yol ilə qaçmağa başladılar; təqib edənlər isə artıq onların üstünü almaqda idilər. Onlar gördülər ki, yol çox dolaşıqdır; hər tərəfə çoxlu ayrıclar gedir.

Hamısı:

– Yoldaşlar, deyəsən, düz yolla getmirik, – deyib bir an dayanırlar, qamçılarını qaldırıb fit çaldılar. Onların tatar atları yerdən ayrıldı, ilan kimi havada uzanaraq, uçurumun üstündən uçub, düz

Dnestrə düşdülər. Yalnız ikisi çaya çatmadı. Atları ilə bərabər yuxarıdan atılarkən qayaya dəydilər. Heç çıxırmağa belə macal tapmadan, ömürlük məhv olub getdilər. Kazaklar isə atları ilə artıq çayda üzür və qayıqları açıldılar. Polyaklar uçurumun başında durub, eşidilməmiş bu kazak cəsarətinə heyrət edir və düşündürdülər: özləri də mi atılınsınlar, ya yox? Yazıq Andriyi məftun edən gözəl qızın doğma qardaşı, qaynar qanlı, diribaş gənc polkovnik çox düşünmədən özünü atı ilə bərabər kazakların ardınca atdı. Lakin atı ilə bir yerdə, havada üç dəfə mayallaq aşıb, iti bir qayanın üstünə düşdü. İti daşlar onun bədəninə parça-parça etdi və bu parçalar uçurumun içində itdi, beyni isə, qanına bulaşaraq, uçurumun əyri divarlarında bitmiş kolların üstünə dağıldı.

Taras zərbədən aylaraq Dnestrə baxdığı zaman, kazaklar artıq qayıqlara minib kürək çəkirdilər. Yuxarıdan güllə yağış kimi üstlərinə yağır, ancaq onlara çatmırdı. Qoca atamanın gözlərində sevinc qığılcımları alışdı:

– Əlvida, yoldaşlar! – deyər o, yuxarıdan çığırdı. – Məni xatırlayın, gələcək baharda isə bir daha buraya qayıdın və gözəlcə kef çəkin!.. Hə, şeytan polyaklar, nə oldu, tuta bildinizmi? Yoxsa elə fikirləşirsiniz ki, dünyada kazakın qorxacağı bir qüvvə var? Dayanın, elə bir vaxt, elə bir zaman gələcək ki, rus pravoslav dininin nə olduğunu siz biləcəksiniz! Yaxın və uzaq xalqlar elə indi də hiss edirlər ki, artıq Rus torpağının öz çarı baş qaldırır və dünyada ona baş əyməyən bir qüvvə olmayacaqdır!..

Artıq alov tonqalın üstündən qalxır, onun ayaqlarını yalayır və ağac boyu uzanırdı... Məgər dünyada rus qüvvəsinə üstün gələ biləcək od, əzab və ya başqa bir qüvvə tapıla bilərmə!

Dnestr kiçik çay deyil, onun çoxlu körfəzləri, qalın qamışlıqları, dayaz və dərin yerləri var; qu quşlarının şən qışqırıtları ilə dolu olan səthi güzgü kimi pırıldaıyır, məğrur güləyən quşu onun üzərindən sürətlə uçur. Qamışlıqlarda, sahillərdə çoxlu cüllüt, qızılhortum və başqa quşlar uçuşur. Kazaklar ikisükanlı dar qayıqlarda sürətlə üzür, həvəslə kürək çəkir, quşları ürkdərək dayaz yerlərdən ehtiyatla keçir və öz atamanları haqqında danışırdılar.

VIY¹

Kiyevdəki Qardaşlıq monastırının darvazası yanında asılmış, özü də səsdən kifayət qədər saz olan seminariya zəngi səhər-səhər vurulan kimi, şəhərin hər yerindən məktəblilər və ruhani məktəbi şagirdləri dəstə-dəstə axışmağa başlayırdılar. Qoltuqlarına dəftər vurmuş qrammatiklər, natiqlər, filosoflar və ilahiyyatçılar siniflərə doluşurdular. Qrammatiklər hələ çox kiçik idilər: yol gedə-gedə bir-birini dümsükləyir, zil və civiltli səslə sözləşirdilər; bunların, demək olar ki, hamısının paltarı cırıq, ya da kirli olar, cibləri də həmişə cürbəcür ayın-oyunla dolu olardı. Məsələn: aşıq, lələkdən düzəldilmiş fişqırıq, piroq tikəsi, bəzən hətta sərcə balaları da olardı ki, bunlardan biri sinfin qeyri-adi səssizliyi içində gözlənilmədən civildəyib, sahibinin hər iki əlinin ağaclarla, bəzən də albalı çubuğu ilə döyülməsinə bais olardı. Natiqlər onlara nisbətən daha sanballı yeriyirdilər: onların paltarı, əksər hallarda, tamamilə sallaq olardı, amma əvəzində, sifətlərinə natiqlik ədasına müvafiq bir bəzək verirdilər: ya gözünün birini bərəldib kəlləsinə çıxardar, ya dodaqlarını şişirdib, qovuc kimi doldurardılar, ya da buna timsal bir şey... Bunlar öz aralarında tenor səslə and içir, söhbət eləyirdilər. Filosoflar isə danışanda səslərini natiqlərindən bir oktava bəmdən götürürdülər. Onların cibində bərk tənbəki qırıntısından başqa bir şey olmazdı. Filosoflar özləri üçün heç bir ehtiyat saxlamır, əllərinə keçəni həmin dəqiqə aşırırdılar; onların ağızından gələn araq və tənbəki iyi bəzən o qədər uzağa yayılırdı ki, yaxınlıqdan ötən peşəkarlardan bəzisi xeyli müddət ayaq saxlayıb, təzi kimi havanı qoxulayırdı. Adətən, günün bu vaxtında, bazar hələ təzə-təzə canlanmağa başlayırdı. Bublik, bulka, qarpız tumu və xaşxaşlı çörək satan alverçi qadınlar əyinlərində lətif mahud, ya da ki iplik parçadan sürtük olan adamların ətəyindən tutub, tez-tez dartırdılar.

¹ Sadələvh camaatın öz təsəvvüründə yaratdığı nəhəng bir məxluqdur. Malorossilər, göz qapaqları yerlə sürünən əcinnələr padşahını belə adlandırdılar. Bu povest başdan-başa xalq əfsanəsidir. Mən onun heç bir yerini dəyişmək istəmədim, necə eşitmişəm, eləcə də sadəliklə nəql etmək istəyirəm.

– Ağalar! Ağalar! Buraya! Buraya gəlin! – onlar yer-yerdən səslənir və mallarını tərifləyirdilər. – Bir bublikə bax, gör nə xaşxaşlı çörəkdir, qoğal, yağlı kökə! Allaha and olsun ki, əla şeydir! Balla bişirilib! Özüm bişirmişəm!

Bir başqası burma-burma xəmindən bişirilmiş, nə isə uzun bir şeyi qaldırıb qışqırırdı:

– Susulka! Ağalar, susulka alın!

– Ondan heç nə almayın, görürsünüz nə kifirdir, burnu da natəmizdir, əlləri də murdardır...

Ancaq bu arvadlar filosof və ilahiyyatçılara toxunmağa ehtiyat eləyirdilər. Çünki filosoflarla ilahiyyatçılar ancaq nümunə götürməyi sevirdilər, özü də ovuc-ovuc.

Dəstələr seminariyaya çatan kimi alçaq, lakin kifayət qədər gen, balaca pəncərəli, enli qapılı və ləkələnmiş skamyaları olan otaqlardan ibarət siniflərdə yerbəyer olurdular. Sınıf birdən-birə cürbəcür səslərin əmələ gətirdiyi hənirti ilə dolurdu: xəlifələr öz şagirdlərindən dərs soruşurdular: qrammatikin zil səsi kiçik pəncərələrə salınmış şüşələrə düşüb, eyni ahənglə əks-səda verirdi; küncdə isə qalın dodaqları və boyu, ən azı, filosofluğa yaraşan bir natiq yoğun səsinə işə salırdı. Onun səsi bas kimi gumbuldayır, uzaqdan ancaq: bu, bu, bu... eşidilirdi. Xəlifələr cavabı dinləyə-dinləyə gözcü skamyanın alt tərəfini süzür, itaətkar tələbə köməkçisinin cibindən görünən bulkaya, bükmə qutaba, ya da ki balqabaq tumuna baxırdılar. Bütün bu əhli-üləma fürsət tapıb, vaxtından bir az əvvəl yığılanda, ya da ki professorların bir qədər gecikəcəklərini eşidəndə, ümumiyyətin razılığı əsasında, vuruşma düzəldirdilər ki, bu əlbəyaxada da hamı, hətta cəmi elm tayfasının intizamına və əxlaqına nəzarət yetirməyə borclu olan senzorlar da iştirak etməli idilər. Adətən, ilahiyyatçılardan ikisi vuruşmanın gedişini təyin edirdi: hər sinif özünü təkbətək müdafiə edəcəkmə, yoxsa bursa¹ ilə seminariya iki yerə bölünməlidir... Hər halda, qrammatiklər hamıdan qabaq başlayırdılar, elə ki natiqlər işə qarışdı, onlar qaçıb uzaqlaşır və vuruşmanı seyr etmək üçün hündür yerlərə dırmaşırdılar. Bunların ardınca da uzun və qara bıçlı filosoflar işə girişir, nəhayət, boynuyoğun və gen şalvar ilahiyyatçılar vuruşmanı tamamlayırdılar. Adətən, məsələ onunla nəticələnirdi ki, ilahiyyatçı hamını döyürdü, filosoflar da siniflərə çəkilməyə məcbur

¹ Bursa – ruhani məktəbi

olub, böyürlərini ovuşdura-ovuşdura, skamyalarda yerbəyer olaraq dincəlməyə başlayırdılar. Vaxtilə özü də dəfələrlə belə əlbəyaxalar da iştirak etmiş professor sinfə girən kimi, o dəqiqə tələbələrin pörtmüş sifətlərindən təyin edirdi ki, dava pis getməyib. O, bu sinifdə natiqləri çubuqlayan zaman, o biri sinifdə də başqa bir professor taxta bellərlə filosofların əllərinə döyəcəydirdi. İlahiyyatçılarla isə bir qədər ayrı cür rəftar eləyirdilər: onların payına, ilahiyyat professorunun təbirincə, iri noxud düşürdü. Bu noxud da hörmə göndən hazırlanmış qısa qaltaqlardan ibarət idi.

Seminariya tələbələri və sofdalar bayramlarda və təntənəli günlərdə evlərə gedib, tamaşa verərdilər. Bəzən komediya göstəridilər ki, belə hallarda öz boyu ilə Kiyev qülləsindən azacıq kiçik olan bir ilahiyyatçı Misir əyanının arvadı İrodiadanın və ya Pentefriyanın rolunu oynamaqla fərqlənirdi. Onlar çıxartdıqları oyunların müqabilində ya bir dəst parça, ya bir kisə danı, ya da yarım dənə bişmiş qazdan-zaddan alırdılar. Öz aralarında, nə isə, bir irsi ədavət saxlayan bu əhli-üləma – həm seminariya tələbələri, həm də sofdalar maddi cəhətdən çox kasıb olmaqla bərabər, qeyri-adi dərəcədə acgöz idilər; belə ki, bunlardan hər birinin şam vaxtı nə qədər xəmirəyi yediğini hesaba almaq mümkün olan şey deyildi; buna görə də dövlətli sahibkarların əta etdikləri bəxşilər heç də kifayət edə bilməzdi. Belə vaxtlarda filosof və ilahiyyatçılardan ibarət olan senat, filosoflardan birinin rəhbərliyi altında, qrammatikləri və natiqləri, çiyinlərinə torba alıb özgə bostanlarını soymağa göndəridilər; bəzən senat üzvləri də onlara qoşulurdular. Bu əməliyyatdan sonra bursada balqabaq sıyığı görünürdü. Senatorlar o qədər qarpız və qovun yeyirdilər ki, sabahı günü xəlifələr onlardan bir cavab əvəzinə, iki cavab alırdılar: cavabın biri onların ağızından eşidilirdi, ikincisi də qarınlarından gəlirdi, həm bursada, həm də seminariya tələbələri sürtuka oxşar uzun pal-tar geyirdilər ki, bunların da ətkləri indiki vaxta qədər uzanır: bu söz texniki sözdür, mənası da dabanlara qədər uzanır deməkdir.

Seminariya üçün ən təntənəli vaxt tətillər idi. Tətillər iyun ayından başlanırdı. Bu zaman sofdalar evlərinə, öz evi olmayanlar yoldaşlarından birinin evinə gedirdilər. Filosof və ilahiyyatçılar isə Kandisiyaya, yəni dövlətlilərin uşaqlarına dərs verməyə gedir, bunun əvəzində də ildə bir cüt təzə çəkmə, bəzən də sürtük üçün mal alırdılar. Bütün bu dəstə yolu köç kimi bir yerdə gedirdi; özləri üçün

xörək bişirir, çöldə də gecələyirdilər. Hərənin çiyində bir torba vardı. Bu torbanın içində də bir köynək, bir cüt patava olurdu. İlahiyyatçılar xüsusilə ehtiyatlı və səliqəli idilər: çəkmələrini dağıtmaları deyər çıxarıb, ağaca keçirərək çiyinlərində aparırdılar, ələlxüsus palçıqlı vaxtlarda. Belə hallarda ilahiyyatçılar şalvarlarını dizlərinə qədər çırmayıb, ehtiyat-filan eləmədən, gölməçələri basa-basa keçirirdilər. Onlar yaxınlıqda xutor görən kimi o dəqiqə baş yoldan dönür, başqalarına nisbətən daha qəşəng tikilmiş bir evin pəncərələri qabağında cərgə ilə düzülərək oxumağa başlayırdılar. Ev sahibi olan qoca bir kazak, yumruqlarını sifətinə dayaq verib, xeyli qulaq asdıqdan sonra hönkür-hönkür ağlayır və arvadına tərəf dönüb deyirdi:

– Arvad! Bu məktəblilərin oxuduğu, yəqin ki, ağıllı şeylərdir; onlara donuz piyi apar, bax gör ayın-oyundan daha nə verə bilərsən!

Bu sözlərdən sonra onların torbasına bir yekə qab bükmə qutab, bunun üstündən də bir yekə parça piy, hisə verilmiş neçə dənə kolbasa əlavə edilir, bəzən, hətta ayaqları bağlanmış toyuq da bunlarla bərabər torbaya yerləşdirilirdi. Qrammatiklər, natiqlər, filosoflar və ilahiyyatçılar ehtiyatlarını bu minvalla möhkəmləndəndən sonra yollarına davam eləyirdilər. Ancaq yol uzandıqca dəstə seyrəlirdi. Demək olar ki, hamı evlərinə dağılışıb, yalnız o birilərinə nisbətən daha uzaqlarda yaşayanlar qalırdı.

Bir dəfə, belə səyahətlərdən birində üç sofda rastlarına gələn ilk xutorda azuqə ehtiyatı götürmək üçün baş yoldan çıxdı, çünki torbaları çoxdan boşalmışdı. Bunlar ilahiyyatçı Xalyava, filosof Xoma Brut və natiq Tiberi Qorobes idi. İlahiyyatçı hündürboy və şaqqallı bir kişi idi, özünün də çox qəribə xasiyyəti var idi: yan-yörəsində nə görsəydi, hökmən, gərək çırpışdıraydı. Əlinə bir şey keçməsəydi, qaşqabağı yerlə gedərdi. Özü də elə ki içib kefləndi, gedib yovşanlıqda gizlənər, seminariya adamları da onu axtarıb tapmaq üçün xeyli əziyyət çəkməli olardılar. Filosof Xoma Brut isə xoşxasiyyət adam idi. O uzanıb, çubuq çəkməyi çox sevərdi. Elə ki içdi, hökmən sazanda çağırır və oynayardı. O, tez-tez iri noxuddan dadar, ancaq buna sırf fəlsəfi laqeydliliklə yanaşaraq deyərdi ki, adamın bəxtinə nə yazılıbsa, o da olacaq. Natiq Tiberi Qorobesin isə hələ biş saxlamağa, araq içməyə və çubuq çəkməyə ixtiyarı yox idi. O, ancaq uzun kəkil saxlayardı. Buna görə də xasiyyəti hələ püxtələşməmişdi; lakin çox vaxt sinfə gələndə alnında görünən böyük şişlərdən

güman etmək olardı ki, yaxşı döyüşçü olacaq. İlahiyyatçı Xalyava və filosof Xoma öz böyüklüklərini göstərmək üçün tez-tez onun kəkilindən tutub darta, özündən də nümayəndə kimi istifadə edərdilər.

Onlar baş yoldan çıxanda artıq toran qarışırdı. Günəş təzəcə batmışdı, buna görə də gündüzün istiliyi hələ də havadan çəkilməmişdi. İlahiyyatçı ilə filosof çubuq çəkə-çəkə yeriyir və söhbət eləyirdilər; natiq Tiberi Qorobes əlindəki ağacla vurub, yolun kənarındakı sarmaşıqların başını qoparırdı. Yol çəmənlikdə topa-topa bitən palıd və qoz ağaclarının arasından keçirdi. Düzənlikdə bəzən enişlik, bəzən də günbəz kimi yumru və yaşıl təpələr görünürdü. İki yerdə gözə dəyən yetişmiş buğda zəmiləri yaxınlıqda kənd olduğuna dəlalət edirdi. Ancaq onlar bir saatdan çox idi zəmiləri ötüb-keçmişdilər, lakin heç bir yaşayış yeri görünmürdü. Artıq göyün çox hissəsini qaranlıq bürümüşdü, təkcə qərb tərəfdə qırmızı qürub şəfəqinin solğun izləri qalmışdı.

– Lənət şeytana! – filosof Xoma Brut dilləndi. – Adama elə gəlirdi ki, bu saat qabaqda xutor görünəcək.

İlahiyyatçı cavab verməyib, ətrafi gözdən keçirdi, sonra yenə də çubuğunu ağızına alaraq yoluna davam etdi.

– Allaha and olsun! – yenə də filosof ayaq saxlayaraq sükutu pozdu. – Heç bir ins-cins görünmür.

– Olsun ki qabaqda xutora rast gələk, – deyər ilahiyyatçı çubuğunu ağızından çıxarmayaraq cavab verdi. Ancaq gecə düşmüşdü, özü də çox qaranlıq gecə idi. Göydəki kiçik buludlar qaranlığı daha da kəsifləşdirirdi, bütün bu əlamətlərdən sonra göydə ulduz və ay görünəcəyini güman etmək nahaq şeydi. Sofdalar gördülər ki, yolu azıblar, xeyli vaxtdır yolla getmirlər.

Filosof ayağı ilə yeri yoxlayıb, nəhayət, kəskin bir səslə dedi:

– Bəs yol hanı?

İlahiyyatçı bir qədər susub, fikirləşəndən sonra cavab verdi:

– Hə, yaman qaranlıq gecədir.

Natiq kənara çəkilib yerə uzandı və sürünə-sürünə yolu tapmağa çalışdı. Ancaq əli tülkü yuvalarından başqa heç bir şeyə rast gəlmədi. Hər yer düzənlik idi, özü də, elə bil, buradan heç vaxt adam keçməmişdi. Yolçular bir qədər də qabağa getməyə çalışdılar, ancaq yenə də hər yer kimsəsiz görünürdü. Filosof qışqırıb, adam çağırmaq istədi. Lakin onun səsi batıb getdi, ətrafdan heç bir cavab

eşidilmədi. Bir qədər keçəndən sonra uzaqdan canavar ulamasına bənzər zəif bir səs eşidildi.

– Yaxşı yerdə axşamladıq, bəs indi neyləyək? – deyə filosof soruşdu.

– Nə eləyəcəyik? Qalib çöldə gecələyək! – deyə ilahiyatçı cavab verdi və çubuğunu yandırmaq üçün əlini cibinə salıb, qov axtardı. Ancaq filosof onun bu təklifi ilə razılaşa bilməzdi. O, gecələyəndə bir batmanlıq çörək, dörd girvənkəyəcən də piy ehtiyat etməyə öyrətdiyindən indi öz qarında, nə isə, qeyri-müəyyən bir tənhalıq, boşluq duyurdu. Bir də ki özünün şən xasiyyətinə baxmayaraq, filosof canavarlardan bir az qorxurdu.

– Yox, Xalyava, bu mümkün deyil, – deyə o, etiraz elədi. – Axı qarınımı bir şeylə bərkitməmiş, ac-acına it kimi necə uzanıb yataq? Gəl bir az da gedək; bəlkə, bir mənzilə yetişdik. Heç olmasa, bu gecəlik, bəlkə, bir qab ara qismət oldu.

İlahiyatçı ara q adı eşidən kimi kənara tüpürüb dedi:

– Əlbəttə, düz deyirsən, çöldə qalmağın mənası yoxdur! – Sofdalar yollarına davam elədilər və xoşbəxtlikdən, qabaqda it səsi eşitdilər. Qulaq asıb, səsin hansı tərəfdən gəldiyini təyin elədikdən sonra daha da həvəslə yeridilər və bir azdan, irəlidə işıq gördülər.

– Xutor! Vallah, xutordur! – deyə filosof səsləndi. Zənni onu aldatmamışdı: bir az keçəndən sonra, doğrudan da, onlar bir həyətdə tikilmiş iki evdən ibarət balaca bir xutor gördülər. Pəncərələrdən işıq gəlirdi. Çəpərin dibində ona qədər gavalı ağacı gördülər. Sofdalar qapının taxtaları arasından baxıb, həyətin çumak¹ arabaları ilə dolu olduğunu gördülər. Bu vaxt göyün bəzi yerlərində ulduzlar göründü.

– Cəld olun, qardaşlar, dala qalmayın! Nə olur-olsun burada gecələməliyik! – Bu üç alim kişi yekdilliklə qapını döyəcəyək, qışqırdılar:

– Açın!

Evlərdən birinin qapısı cırıldadı və bir dəqiqədən sonra sofdalar qarşılarında əyninə kürk geymiş bir qarı gördülər.

– Kimdir? – deyə qarı boğuc səslə öskürə-öskürə qışqırdı.

– Ay nənə, burax gəlib gecələyək. Yolu azmışıq. Günün bu vaxtında çöl ac qarından da pisdır.

– Kimsiniz?

– Fağır adamlarıq: ilahiyatçı Xalyava, filosof Brut, bir də ki natiq Qorobes.

---

¹ Çumak – Krıma balıq və duz gətirməyə gedən kazak

– Olmaz, – deyə qarı deyinməyə başladı. – Həyət adamla doludur. Evlərin də bütün künc-bucağı tutulub. Sizi harada yerbəyər eləyəcəyəm? Özü də sizin kimi zorba adamları! Sizi içəri buraxsam, evi uçurdarsınız. Mən, siz filosofları, ilahiyyatçıları yaxşı tanıyıram. Əgər sizin kimi əyyaşları evə buraxsam, həyət-baca da dağılıb əldən çıxar. Gedin, gedin. Bura sizin yeriniz deyil.

– Rəhmin gəlsin, nənəcan. Necə insafın gəlir ki, xristianların təqsirsiz-filansız məhv olmalarına razılıq verirsən? Harada istəyirsən, orada yer ver. Əgər bizim əlimizdən bir pis şey çıxsa, ya da ki başqa bir iş görsək, qoy lap bu əlimiz qurusun. Qoy Allah öz bildiyini başımıza gətirsin. Bax belə!

Qarı, deyəsən, bir balaca yumşalan kimi oldu.

– Yaxşı, – deyə o, öz-özünə fikirləşirmiş kimi cavab verdi. – Bura-xaram sizi, ancaq hər birinizi ayrılıqda yerbəyər eləyəcəyəm. Bir yerdə olsanız, ürəyim dinclik tapmaz.

– İxtiyar sənindir, sözüümüz yoxdur, – deyə sofdalar cavab verdilər.

Qarı cırıldadı, onlar həyətə girdilər.

– Hə, nənəcan, – deyə filosof qarının arxasınca yeriyə-yeriyə söz saldı. – Yaxşı, Allaha and olsun, necə deyərlər... Elə bil qarımızda araba sürürlər. Səhərdən ağızımızda bir çöp də olmayıb.

– İştahanı bir az kəm elə, – deyə qarı cavab verdi. – Heç bir şey yoxumdur, elə bir şey tapılmaz, peçi də səhərdən yandırmamışam.

Filosof sözüünə davam etdi:

– Biz, səbah nə qədər lazımdırsa, hər şeyin pulunu verərdik, lap nağd. Bəli! – Sonra da yavaşdan öz-özünə dedi: “Sən də gözlə, ay aldın ha!”

– Gedin, gedin! Şükür eləyin ki, yer vermişəm. Hələ bu axşamın şərinə şeytan də mənə yaman nərmənazik ağalar yetirdi.

Filosof Xoma bu sözləri eşidəndə yaman məyus oldu. Ancaq birdən-birə, onun burnuna quru balıq iyi dəydi. O, dönüb, böyrü ilə gedən ilahiyyatçının şalvarına baxdı və onun cibindən böyük bir balıq quyruğunun çıxdığını gördü. İlahiyyatçı fürsət tapıb həyətdə olan arabalardakı quru çapaq balıqlarından bir yekəsini çırpışdırmışdı. O, bu işi heç bir xeyir-filan güdmədən, ancaq, adəti üzrə, gördüyündən, cibindəki çapağı unudub, hətta sınıq bir çarxı da əldən çıxartmamaq niyyətiylə, girə keçən başqa bir şey oğurlamaq üçün yan-yörəsinə boylanırdı. Bunu bilən filosof Xoma əlini öz cibinə salırmış kimi onun cibinə soxub çapağı çıxartdı. Qarı sofdaları

yərbəyer elədi: natiqi evdə yerləşdirdi, ilahiyyatçını anbara itələyib qapını bağladı. Filosofu da boş qoyun tövləsinə saldı.

Filosof tək qalan kimi bir dəqiqənin içində balığı yedi, tövlənin hörmə divarlarını gözdən keçirdi, sonra da qonşu tövlədən burnunu bu tərəfə soxan donuzu təpiklə vurub ölü kimi yatmaq üçün o biri böyrünə çevrildi. Birdən balaca qarı açıldı və qarı əyilə-əyilə tövləyə girdi.

– Hə, nənəcan, nə istəyirsən belə? – deyə filosof soruşdu. Lakin qarı əllərini aralayıb birbaşa onun üstünə yeriyirdi.

– Paho! – deyə filosof düşündü: “Xeyr a, əzizim! Daha qocalmısan”. O, özünü bir qədər geriye verdi. Lakin qarı ağına-bozuna baxmayıb yenə də ona yaxınlaşdı.

– Bura bax, ay nənə! – deyə filosof yenə qarıya müraciət etdi. – İndi pəhriz vaxtıdır; mən də elə adamam ki, min qızıl da versələr, murdarlanmaq istəmərəm. – Lakin qarı yenə də səsinə çıxartmır, əllərini aralayaraq onu tutmaq istəyirdi.

Filosof qorxmağa başladı, ələlxüsus da qarının gözlərinin qeyri-adi bir işıqla parıldadığını gördükdə:

– Nənəcan! Nə eləyirsən? Get, Allahı sevirsən, əl çək! – deyə qışqırdı. – Lakin qarı yenə də səsinə çıxartmır, onu əlləri ilə tutmağa çalışırdı.

Filosof yerindən sıçrayıb qaçmaq istədi, ancaq qarı qapının ağzını kəsdirib, parıldayan gözlərini ona zillədi, yenə də yaxınlaşmağa başladı.

Filosof onu əli ilə itələmək istədi, lakin təəccüblə hiss etdi ki, əlləri qalxmır, ayaqları tərپənmir, hətta dəhşətlə gördü ki, səsi də çıxmır: sözlər səssiz halda dodaqlarında tərپənir. O, ancaq ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi; o, görürdü ki, qarı yaxınlaşıb, onun əllərini döşündə çarpazladı, başını aşağı əydi və bir pişik cəldliyi ilə kürəyinə sıçrayıb, əlindəki süpürgə ilə böyründən vurdu, o da minik atı kimi sıçraya-sıçraya qarını çapdırmağa başladı. Bütün bu əhvalat çox tez başa gəldi, odur ki filosof özünü ələ alan kimi ayaqlarının hərəkətini saxlamaq üçün dizlərindən yapışdı; lakin onun təəccübünə rəğmən, ayaqları öz-özünə qalxıb-düşür və çərkəz atından da cəld sıçrayışlar eləyirdi. Elə ki onlar xutoru ötüb-keçdilər, qabaqlarında düz bir eniş açıldı, kənardə isə kömür kimi qara meşə görünəndən sonra filosof öz-özünə dedi: “Paho, bu ki ifritədir”.

Təzə çıxmış ay səmada işıqlanırdı. Gecə yarısının bu zəif işığı yüngül və şəffaf bir örtük kimi yerin üzərinə enərək tüstülənirdi. Meşələr, çəmənlər, səma, vadilər – hər şey, sanki gözləri açıq halda yatmışdı. Heç havanın yüngül nəfəsi belə hiss edilmirdi. Gecənin təmiz havasında, nə isə, ilq bir nəmişlik vardı. Ağacların və kolların kölgələri quyruqlu ulduzlara bənzər sivrı xəncər kimi enişli düzənliyə düşürdü. Filosof Xoma Brut kürəyinə minmiş əsrarəngiz miniyi ilə bərabər çapdığı həmin gecə, belə bir gecə idi. O, ürəyinə qədər sirayət eləyən, nə isə, yorucu, xoşagəlməz, lakin şirin bir şey hiss edirdi. O, başını aşağı salıb gördü ki, lap ayağının altında olan otlar, elə bil, dərinədə və uzaqda bitir; sanki dağ bulaqlarının suyu kimi duru bir su qatı ilə örtülmüş bu otlar intəhasız dərinliyinə qədər aydın və şəffaf olan bir dənizin dibi idi; hər halda, o, özünün və kürəyində oturmuş qarının əksini orada çox aydın görə bilirdi. O, görürdü ki, orada ayın əvəzində, nə isə, günəşə bənzər bir şey işləyir; o, mavi zəng çiçəklərinin, başlarını əyərək, necə cingildədiklərini də eşidirdi. O, çil otlarının arxasından su pərisinin necə üzə-üzə çıxdığını da görürdü, onun başdan-başa titrəyiş və parıltılardan yaranmış qabarıq, elastiki ayaqları və kürəyi gah görünür, gah da gözdən itirdi. Su pərisi ona tərəf döndü – budur, onun nəğmə kimi insanın ruhuna işləyən aydın, şövqlü və iti gözlü çöhrəsi filosofa yaxınlaşır, lap üzə çıxır və parlaq bir təbəssümlə titrəyərək, yenə də uzaqlaşır, – budur, pəri arxası üstə çevrildi; onun bulud kimi ağ, şirələnməmiş çini kimi donuq məmələrinin incə-elastiki səthinin kənarları günəşin şüalarını özündən keçirərək işıqlanır. Nərin su qovuqları inci kimi onların üzərinə səpələnmişdir. Pəri suyun içində başdan-başa titrəyir və gülürdü...

O, bunları görürdü ya görmürdü? Bu, həqiqətdir, yoxsa rəya? Bəs oradakı nədir? Küləkdir, ya musiqi: cingildəyir, cingildəyir, ehtizaza gəlib yaxınlaşaraq, nə isə, dözülməz bir ağrı ilə insanın qəlbinə sancılırdı...

“Bu nədir?” – deyər filosof Xoma Brut, gücü gəldikcə çapa-çapa aşağı baxaraq düşünürdü. Tər ondan sel kimi axırdı. Onun daxilində qəribə və şirin bir hiss baş qaldırır, o, nə isə kəskin, nə isə qorxulu və yorucu bir zövq duyurdu. Çox vaxt ona elə gəlirdi ki, heç yerli-dibli ürəyi yox imiş. Buna görə də təlaşla əl atıb, köksündən yapışdı. O, əldən düşmüş və çəşmiş halda bütün bildiyi duaları yadına salmağa başladı. O, ruhlar əleyhinə olan bütün ovsunları xatirin-

dən keçirdi və birdən yavaş-yavaş dirçəldiyini hiss etdi; hiss etdi ki, addımları get-gedə yavaş-yavaş küreyindəki ifritə zəifləyir. Aşağıdakı gur otlar ayaqlarına toxunur və o, bu otlarda heç bir qeyri-adi şey görmürdü. Oraşəkili ay yenə də əvvəlki kimi səmada işıqlanırdı.

“Bax belə!” – deyə filosof Xoma öz-özünə düşündü və ovsunları, az qala, avazla oxumağa başladı. Nəhayət, ildırım sürəti ilə qarının altından sıçrayıb, özü onun küreyinə mindi. Qarı xırda addımlarla elə sürətlə qaçmağa başladı ki, küreyindəki minik güclə nəfəsini dəre bilirdi. Yer ayaqları altında zorla seçilirdi. Ayın işığı zəif olsa da, aydınlıq idi. Vadilər düz idi, lakin sürətin təsirindən hər şey onun gözlərində qarışıq və qeyri-müəyyən görünürdü. O, yol üstünə düşmüş bir ağacı götürüb, gücü gəldikcə qarını kötəkləməyə başladı. Qarı vəhşicəsinə bağırır. Əvvəlcə bu qışqırıqlar acıqlı və təhdidedici idi, sonra isə yavaş-yavaş zəifləyib, daha xoş, daha təmiz bir ifadə aldı, axırda lap zəiflədi, incə qumrov cingiltisi kimi Xomanın qəlbinə qədər sirayət etdi. Birdən, qeyri-ixtiyari olaraq, onun başından bir fikir keçdi: “Görəsən, bu, doğrudan da, qarıdır?”

– Ah, daha taqətim qalmadı, – deyə ifritə heydən düşmüş halda yerə yığıldı. O, ayağa qalxıb onun gözlərinə baxdı: şəfəq sökülürdü, uzaqdan Kiyev kilsələrinin qızılı qübbələri parıldayırdı. Xomanın qarşısında gur saçları dağılmış, ox kimi uzun kirpikli bir gözəl uzanmışdı. O, huşsuz halda, yaşla dolu gözlərini göyə tərəf qaldıraraq, ağ və lüt qollarını yanlara atıb inildəyirdi. Xoma yarpaq kimi titrədi; özünün də başa düşmədiyi bir rəhm, nə isə qəribə bir həyəcan və cəsərtsizlik hissə onun qəlbini bürüdü; gücü gəldikcə qaçmağa başladı. Yol uzununu onun ürəyi narahatlıqla döyünür və daxilində baş qaldıran bu qəribə və yeni hissə nə olduğunu kəsdirə bilmirdi. O, artıq xutorlara qayıtmaq istəmir, Kiyevə tələsir və yol uzununu bu anlaşılmaz əhvalat haqqında düşünürdü.

Sofdalardan, demək olar ki, şəhərdə heç kəs qalmamışdı: hamı xutorlara yollanmış, ya kondisiyaya getmiş, ya da ki, sadəcə, kondisiyasız dağılıbmışdılar, çünki Malorossiya xutorlarında, bir qəpik də xərləmədən, kefin istədiyi qədər xəmirəsi, pendir, xama və hərəsi bir şlyapa böyüklüyündə olan bükmə qutab yemək mümkün idi. Bursanın yerləşdiyi köhnə taxta bina bomboş idi, filosof bütün künc-bucağı, hətta damın altındakı dəlmə-deşiyi nə qədər eşələdi ki, bir parça piy, ya da ki, heç olmasa, köhnə qoğal parçası tapsın, bir

şey çıxmadı. Sofdalar, adətləri üzrə, belə şeylərdən gizlədərtilər. Lakin filosof tezliklə öz dərdinə dərman tapa bildi: o, fit çala-çala üç dəfə bazarın bu başından o başına keçdi, nəhayət, bazarın qurtaracağında rast gəldiyi lent, tufəng qırması və çarx satan sarı ləçəkli cavan bir dul arvadla him-cim elədi və həmin gün buğda unundan bişirilmiş bükmə qutablarla, toyuqla və... doyuzduruldu. Qərək albalı bağının ortasında olan balaca suvaqlı evdəki stola nələr düzöldüyünü sayıb-sadalamaq mümkün deyil. Həmin günün axşamı filosofu meyhanada da görmüşdülər: o, skamyanın üstündə uzanıb, adəti üzrə, çubuq çəkirdi, özü də hamının gözü qabağında meyxanaçı cuhuda yarım qızıl pul verdi. Onun qabağında içki ilə dolu qab vardı. O, meyhanaya gəlib-gedənlərə laqeyd, razı nəzərlərlə baxır və öz başına gələn qeyri-adi hadisə haqqında qətiyyənlə düşünmürdü.

Lakin bu arada, hər yerə şayiə yayıldı ki, xutoru Kiyevdən əlli verst aralı olan dövləti yüzbaşılardan birinin qızı, günlərin birində, gəzdidi vaxt bərk döyülmüş və güc-bəla ilə atası evinə qaıda bilmişdir, özü də ölüm ayağındadır və xahiş etmişdir ki, öləndən sonra Kiyev sofdalarından biri – Xoma Brut üç gün onun üçün dua oxusun. Filosof bu barədə rektorun özündən xəbər tutdu. O, Xomanı öz otağına çağırıb xəbər verdi ki, bilatəxir yola çıxmağa hazırlaşsın. Çünki adlı-sanlı yüzbaşı onun arxasınca minik və adam göndərmişdir.

Filosof, özünün də başa düşmədiyi qeyri-adi bir hissənin təsiri altında titrədi. Nə isə, ürəyinə dammışdı ki, bu işin axırı xeyir olmayacaq. O özü də səbəbini bilmədən, açıq-açığına dedi ki, getməyəcək.

– Bura bax, dominus¹ Xoma, – deyər rektor ona müraciət etdi (o, bəzi hallarda, öz sofdaları ilə çox nəzakətlə davranırdı). – Səndən heç kəs soruşmur ki, getmək istəyirsən, ya yox. Mən sənə bircə onu deyim ki, əgər sən bir də öz tərsliyini göstərsən, ya da müdriklik eləməyə çalışsan, əmr edərəm cavan qayın çubuqları ilə sənənin kürəyini və başqa yerlərini elə kötəkləsinlər ki, daha hamama getmək də heç lazım olmasın.

Filosof qulağının ardını yavaşca qaşıya-qaşıya, heç bir söz demədən, bayıra çıxdı, o, ancaq ümidini ayaqlarına bağlamışdı ki, fürsət düşən kimi aradan çıxsın. O, fikirli halda, dik pillələrlə, çinarlar əkilmiş həyətə çıxanda, rektorun öz açarçısına və bir də başqa

¹ *Dominus* – cənab (*lat.*)

birinə, yəqin ki, yüzbaşının onun arxasınca göndərdiyi adamlardan birinə dediyi sözləri aydınca eşidib, bir dəqiqəlik ayaq saxladı.

– Toyuq və yumurtalar üçün, mənim adımdan, ağaya təşəkkür edin, – deyə rektor dil-ağız eləyirdi. – Bir də deyin ki, sifariş elədiyiniz kitablar hazır olan kimi, hökmən, göndərəm. Vermişəm ki, mirzə surətini çıxartsın. Bir də, əzizim, yadımdan çıxartma, ağaya de ki, onun xutorunda yaxşı balıq olduğunu, ələlxüsus nəre balığı olduğunu yaxşı bilirəm, imkan olanda qoy göndərsin: buranın bazarındaki balıqlar fərsizdir, həm də bahadır. Sən də, Yavtux, bu qoçaqların hərəsinə bir qab arağ ver. Filosofu da möhkəm bağlayın, yoxsa qoyub qaçar.

“Gör ha, şeytan balası, – deyə filosof öz-özünə düşündü, – başa düşüb, uzundraz”.

O, həyəətə düşüb, ilk baxışda, təkər üstündə tikilmiş taxılqurudan qurğuya oxşadığı kibitkanı gördü. Doğrudan da, bu kibitka kərpic yandırılan peçlər kimi dərin idi. Bu, adətən, burunları bir şəhərdə yarmarka iyi eşidən kimi, əlli cuhudun birdən doluşub mal daşdığı adicə bir Krakov arabası idi. Onu altı nəfər sağlam və cüssəli kazak gözləyirdi. Bunların hamısı ahıl adamlardı. Əyinlərindəki lətif mahuddan tikilmiş qotazlı çuxalar onların dövlətli bir sahibkara xidmət etdiklərini göstərirdi. Balaca çapıqlar bu kazakların nə vaxtsa müharibədə iştirak etdiklərini, özü də şərəflə vuruşduqlarını bildirirdi.

“Daha nə eləmək olar? Adamın bəxtinə nə yazılıbsa, o da olacaq”, – deyə filosof düşündü və kazaklara tərəf dönərək, bərkənd dedi:

– Salaməleyküm, qardaş-yoldaşlar!

– Salaməleyküm, ağa filosof! – deyə kazaklardan bəzisi cavab verdi.

– Deməli, sizinlə bir yerdə oturmalı olacağam? Amma araba qiymətdir ha! – deyə o, yuxarı dırmaşa-dırmaşa davam edirdi. – Burada adam sazəndə çağırırsa, lap oynaya da bilər.

– Bəli, əntiqə arabadır! – deyə papaq əvəzinə başına dəsmal bağlamış bir kazak, sürücünün yanında qozlada əyləşdiyi halda cavab verdi. O, yəqin ki, papağını meyhanada qoymuşdu. Qalan beş nəfər isə, filosofla bərabər, şəhərdə alıb arabanın içinə yığıdılar. cürbəcür şeylərlə dolu kisələrin üstündə yerləşdilər.

– Ayıb olmasın soruşmaq, – deyə filosof soruşdu, – əgər, misal üçün, bu arabanı bir şeylə doldursaq, tutaq ki, duzla, ya da dəmir şinlərlə, görəsən, nə qədər at lazım olar?

– Hə, – deyə qozlada əyləşən kazak bir qədər sükutdan sonra cavab verdi. – Kifayət qədər at lazım olardı.

Belə bir qənaətbəxş cavabdan sonra kazak bütün yolu susmaq üçün özünü haqlı hesab etdi.

Filosof çalırdı ki, hər şeyi yerli-yerində öyrənsin: o yüzbaşı kimdir, xasiyyəti necədir, belə qeyri-adi bir şəkildə evə qayıdıb, indi ölüm ayağında olan və sərgüzəşti Xomanın öz başına gələn əhvalatla bağlanan qız haqda nələrdən danışılır, onların evində nə işlər baş vermişdir? O, kazaklara suallar verirdi, lakin, görünür, kazaklar da filosof idilər, çünki sualların cavabında susur, kisələrin üstündə uzanıb, çubuq çəkirdilər. Yalnız onlardan bircəciyi qozlada əyləşən sürücüyə qısaca bir əmr verdi:

– Bura bax, Overko, ay qoca sərsəm, Çuxraylo yolunda mey-xanaya çatan kimi saxlayıb məni oyat ha, yadından çıxmasın, o biri qoçaqlardan da yatanı olsa durğuz. – Bu sözlərdən sonra, o, bərkədən xorna çəkərək yattı. Lakin bütün bu tapşırıqlar lüzumsuz idi, çünki bu zorba araba Çuxraylo yolundakı mey-xanaya çatan kimi içəridəkilərin hamısı bir ağızdan bağırışdı:

– Saxla! – Bir də Overkonun atları elə öyrəşmişdi ki, harada mey-xanaya çatdı, elə orada da dayanırdı. İyulun isti gününə baxmayaraq, hamı arabadan düşüb çirkli və alçaq otağa doluşdu, mey-xanaçı cuhud köhnə dostlarını görəndə kimi sevincək halda qabaqlarına yüyürdü. Cuhud ətəyinin altında donuz ətindən hazırlanmış bir neçə kolbasa gətirdi, stolun üstünə qoyan kimi, tez, Tövrat tərəfindən qadağan edilmiş bu məhsuldan üzünü döndərdi. Hamı stolun dövrəsinə yığıldı. Qonaqların qabağında saxsı araç qabları göründü. Filosof Xoma da bu ümumi kefdə iştirak etməli oldu. Malorosslar keflənən kimi öpüşməyə və ağlamağa adət elədikləri üçün, çox çəkmədi ki, otaq öpüş səsləriylə doldu.

– Ay Spirid, gəl bir səninlə öpüşək.

– Bura gəl, Doroş, gəl bir səni qucaqlayım!

Hamıdan yaşlı olan ağ bıçlı bir kazak yanaqlarını əlinə söykəyərək, hönkür-hönkür ağlamağa başladı ki, atası-anası ölüb, bütün dünyada yetim qalıb. Başqa birisi ona öyüd verib deyirdi.

– Ağlama, vallah, ağlamağa dəyməz! Axı burada nə var... Allah özü bilir ki, nə eləyir.

Doroş adlı birisi son dərəcə maraqlı göstərərək Xomaya müraciət edərək, vurhay soruşurdu:

– Mən bilmək istəyirəm ki, bursada sizə nə öyrədirlər: keşişin kil-sədə oxuduqlarını, yoxsa başqa bir şey?

– Soruşma! – deyə bayaqdan qoca kazaka öyüd verən adam səsinə uzatdı. – Qoy necə var elə də olsun. Necə eləmək lazım gəl-diyini Allah yaxşı bilir: Allah hər şeydən xəbərdardır.

– Yox, mən bilmək istəyirəm, – deyə Doruş təkid edirdi. – Orada, o kitab-larda nələ yazılıb, bəlkə, keşişin dediyinə oxşamır, ayrı şeylərdir.

– Pərvərdigara, Allah, sən saxla! – deyə mömin nəsihətçi davam edirdi. – Axı bu sözlər nəyə lazımdır? Allahın əmri budur. Onun qoy-duğu qanunu dəyişdirmək olmaz.

– Mən bütün yazılan şeyləri bilmək istəyirəm. Bursaya gedəcə-yəm, vallah, gedəcəyəm! Yoxsa elə bilirsən ki, oxuya bilmərəm? Hər şeyi öyrənərəm, hər şeyi!

– Pərvərdigara, pərvərdigara!.. – deyə nəsihətçi, daha təqəti qalma-dığı üçün başını stolun üstünə qoydu. Yerdə qalan kazaklar da ağa-larından danışır, ayın nə üçün göydə işıqlanmasından bəhs edirdilər.

Filosof Xoma beyinlərin dumanlandığını görüb, fürsətdən isti-fadə edərək qaçmaq istədi. O, əvvəlcə ata-anasının dərdini çəkən ağ saçlı kazaka müraciət etdi:

– Nə olub, əmican, belə ağlayırsan? – deyə o, sözə başladı. – Elə mən özüm də yetiməm! Uşaqlar, gəlin məni buraxın çıxım gedim! Axı mən nəyinizə lazımam?

– Gəlin buraxaq getsin! – deyə kazaklardan bəzisi razılaşdı. – Axı yetimdir. Qoy kefi haraya istəyir getsin.

– Eh, pərvərdigara, pərvərdigara, – deyə öyüd verən kazak başını qaldıraraq səsləndi. – Buraxın onu! Qoyun çıxıb getsin.

Kazaklar özləri onu çölə çıxartmaq istəyirdilər. Lakin elmə maraqlı göstərən kazak onları saxlayıb dedi.

– Dəyməyin: mən onunla bursadan danışmaq istəyirəm. Mən özüm də bursaya gedəcəyəm...

Ancaq onun qaça biləcəyinə çox az güman var idi, çünki filo-sof stolun arxasından qalxmaq istəyəndə, ayaqlarının taxta kimi olduğunu hiss etdi, otağın da qapıları o qədər çox göründü ki, bun-lardan hansının həqiqi qapı olduğunu çətin axtarıb tapa bilərdi.

Ancaq axşam düşəndən sonra onlar yola çıxmaq lazım gəldiyini xatırladılar. Kazaklar arabaya doluşub, sözləri və mənası çox çətin başa düşülə biləcək bir mahnı oxuyaraq, atları qova-qova yola düzəldilər.

Yolu, demək olar ki, yaxşı tanıdıqlarına baxmayaraq, tez-tez azdıqları üçün gecənin yarıdan çoxunu hədə keçirdikdən sonra, nəhayət, dik bir dağdan vadiyə enməyə başladılar. Filosof yolun kənarıyla uzanan çəpərləri gördü. Çəpərlərin dibində alçaq ağaclar bitir, onların arxasından da evlərin damları görünürdü. Bu böyük kənd yüzbaşının idi. Artıq gecə yarıdan keçmişdi; göy qaranlıq idi, tək-tük xırda ulduz görünürdü. Evlərin heç birindən işıq gəlmirdi. Onlar hürüşən itlərin müşayiəti ilə həyətdə girdilər. Həyətin hər iki tərəfində küləş damları olan anbar və evlər görünürdü. Bunlardan biri – həyətin düz ortasında darvaza ilə üzübüz tikilmiş bir ev – başqalarına nisbətən daha böyük idi. Görünür, yüzbaşının evi idi. Araba anbara oxşayan balaca bir tikilinin qabağında dayandı, yolçular yatmağa getdilər. Filosof isə ağalığ evinin bayır tərəfini bir qədər bələdləmək fikrinə düşdü; lakin o, gözələrini nə qədər bələldirdisə, heç bir şeyi aydın görə bilmirdi: ev əvəzinə gözünə ayı görünürdü; baca dönüb rektor olurdu. Filosof əlini yelləyib yatmağa getdi.

O, yuxudan ayılındaq ev adamlarının hamısı hərəkətdə idi. Gecə ağanın qızı ölmüşdü. Nökərlər qaranəfəs halda oraya-buraya yüyürüşürdülər. Qarınlardan bəzisi ağlayırdı. Maraqlanan adamlar, guya, bir şey görə biləcəklərimiş kimi, ağalığ evini yoldan ayıran çəpərin deşiklərindən içəri baxırdılar. Filosof boş vaxtıdan istifadə edib, gecə seçə bilmədiy şeyləri indi nəzərdən keçirməyə başladı. Ağalığ evi, keçmişdə Malorossiyanın hər yerində tikilən, o qədər də böyük olmayan alçaq bir bina idi. Binanın üstü küləşlə örtülmüşdü. Evin yuxarı baxan gözə bənzər pəncərəsi olan balaca və sivri frontonu başdan-başa abı və sarı güllərlə, qırmızı ayparalarla bəzənmişdi. Binanın bu hissəsi aşığdan altıbucaqlı, yuxarı tərəfi yarıya qədər girdə, baş tərəfi isə kəsmə naxışlarla bəzənmiş dirəklər üstündə durmuşdu. Bu frontonun altında balaca bir artırma vardı, artırmanın hər iki tərəfində skamyalar qoyulmuşdu. Binanın yan tərəflərində burma dirəklər üzərində talvar vardı. Evin qabağında titrək yarpaqlı və piramida kimi sivri başlı hündür bir armud ağacı ucalırdı. Həyətin ortasında iki cərgə anbar tikilmişdi; bunlar, səmti evə tərəf olan, enli küçə kimi bir şey təşkil etmişdilər. Anbarların arxasında, darvazanın lap yaxınlığında tikilmiş üçbucaq şəkilli, üstü də küləşlə örtülmüş iki zirzəmi vardı. Bunların üçbucaq biçimli divanında cürbəcür şəkillərlə bəzənmiş alçaq bir qapı görünürdü. Qapılardan birində çəllək üstündə oturub, əlindəki içki qabını yuxarı qaldıraraq bir kazak şəklində çəkilmişdi. Qabın üstündə “Hamısını

İçerəm” sözləri yazılmışdı. O biri qapının üstündə isə qumquma, yastı şərab şüşəsi, bunların da yanında, yaraşığı üçün ayaqları yuxarı tərəfə olan at, çubuq və dəf şəkilləri çəkilmişdi. Burada da yazı vardı: “Şərab kazak üçün əyləncədir”. Anbarlardan birinin çardağındakı böyük və dəyirmi pəncərədən təbil və mis şeypurlar görünürdü. Darvazanın yanında iki top qoyulmuşdu. Bütün bu əlamətlər ev sahibinin əylənməyi sevdiyinə və həyətin tez-tez kefi səsləri ilə dolduğuna dəlalət edirdi. Darvazanın o tərəfində iki yeldəyirmanı vardı. Evin arxasından bağlar görünürdü. Ağacların təpələrinin ardından gur yaşıllıq içində itən evlərin yalnız qara bacaları boylanırdı. Bütün kənd dağın geniş və düz çıxıntısı üzərində yerləşmişdi. Şimal tərəfdən, ətəkləri ta həyəətə qədər uzanan dik bir dağ hər şeyin qabağını kəsmişdi. Bu dağa aşağıdan baxanda daha da hündür görünürdü; onun uca zirvəsinin bəzi yerlərində bitən əyri-üyrü və sısqə yovşan göyün açıq fonunda qaralırdı. Dağın gilli və çılpac görkəmi anlaşılmaz bir qüssə doğururdu. Sellər onu başdan-başa yuyub, yarıq-yarıq eləmişdi. Onun sıldırım enişi üzərində iki yerdə ev görünürdü. Bu evlərdən birinin qabağında böyük alma ağacı vardı. Ağacın kötüyünə payalardan dayaq verilmiş, payaların da dibləri əlavə torpaqla bərkidilmişdi. Küləyin vurub saldığı almalar dığrılanaq birbaş ağacın həyətinə düşürdü. Dağın zirvəsindən başlayıb, bütün eniş boyu uzanan yol ağalığı evinin yanından keçərək kəndə gedirdi. Filosof indi bu sıldırım enişə baxanda özünün dünənki səyahətini xatırlayaraq qərara gəldi ki, ya ağacın atları həddindən ziyadə ağıllıdır, ya da kefli-kefli içi yüklə dolu o zorba araba ilə qarışıq kəlləmayallaq aşmadıqları üçün kazakların kəllələri çox möhkəmdir. Filosof həyətin ən hündür yerində durmuşdu. O, dönüb əks tərəfə baxanda, gözünün qabağında tamamilə başqa bir mənzərə açıldı. Kənd dağın yalı ilə bərabər geniş bir düzənliyə çıxırdı. İntəhasız bir genişlikdə ucsuz-bucaqsız çəmənliklər görünürdü; məsafə uzaqlaşdıqca bu çəmənliklərin yaşıllığı da tündləşirdi, uzaqda, iyirmi verstdən artıq araları olduğuna baxmayaraq, göyümtül rəngə çalan kəndlər cərgə-cərgə düzülmüşdülər. Bu çəmənliklərin sağ tərəfində dağlar yüksəlir, Dnepr isə uzaqdan güclə seçilən bir xətt kimi qaralır və yanırıdı...

– Eh, gözəl yerdir! – filosof səsləndi. – Adam burada yaşaya, Dneprdə, göllərdə balıq tuta, cələ, ya da ki tufənglə bəzgek, cüllüt ovlaya! Ancaq, mən bilən, bu çəmənliklərdə dovdaq da az olmasın gərək. Meyvələrdən də kefin istədiyi qədər qurudub satmaq olar, ya

da lap bundan da yaxşı, götür arağını çək, çünki yüngül buğda arağını heç meyvə arağı ilə müqayisə eləmək olmaz. Amma burdan baş qurtarıb qaçmaq haqqında fikirləşmək də pis olmazdı.

O, çəpərin arxasında yovşanla örtülmüş dar bir cığır görmüşdü. O, ayağını, ixtiyarsız olaraq bu cığıra basdı; fikrində vardı ki, əvvəlcə bir az gəzsin, sonra da altdan-altdan özünü evlərin arasına verib, birbaşa çölə üz qoysun. Ancaq elə bu vaxt, gözlənilmədən, çiyində möhkəm bir əl hiss etdi.

Onun arxasında, ata və anası vəfat etdiyi üçün öz tənhalığına dərin hüzn saxlayan həmin o dünənki qoca kazak durmuşdu.

– Ağa filosof, sən nahaq yerə xutordan qaçmaq fikrinə düşmüşsən! – deyərək o, xəbərdarlıq etdi. – Bura elə yer deyil ki, qaçmaq mümkün ola. Elə yolların özü də piyadalara əl vermir; yaxşısı budur, get ağanın yanına. Xeyli var ki, səni evdə gözləyir.

– Gedək! Nə olar... Mən, məmnuniyyətlə, – filosof cavab verdi və kazakın ardınca yönəldi.

Ağbiqlı qoca yüzbaşı, üzündə ağır bir kədər ifadəsi başını əllərinə söykəyib, otaqdakı stolun kənarında əyləşmişdi. Onun əlliyə yaxın yaşı olardı; lakin çöhrəsindəki kədər və nə isə, solğun, xəstə görkəmi göstərirdi ki, onun ruhu qəflətən, bir dəqiqənin içində ölmüş və tar-mar olmuş, bütün keçmiş şənliyi, qaynar həyatı əbədilik məhv olmuşdur. Xoma qoca kazakla içəri girdikdə o, əlinin birini üzündən ayıraraq, başının yüngül bir hərəkətiylə gələnlərin təziminə cavab verdi.

Xoma ilə kazak hörmətlə astanada dayandılar.

– Kimsən və haradansan, rütbən nədir, ey xeyirxah adam? – yüzbaşı nə nəvaziş, nə də sərtlik ifadə etməyən bir səslə soruşdu.

– Sofdalardanam, filosof Xoma Brut.

– Bəs atan kim idi?

– Bilmirəm, həşəmətli ağa.

– Bəs anan?

– Anamı da tanımıram. Əlbəttə, ağılla fikirləşəndə anam olub; ancaq kim olub, haradan olub və nə vaxt yaşayıb, vallah, bilmirəm.

Yüzbaşı susdu və sanki bir dəqiqəyə qədər xəyalda daldı.

– Bəs sən mənim qızım necə tanış olmusan?

– Tanış olmamışam, həşəmətli ağa, Allaha and olsun ki, tanış olmamışam. Dünyada nə qədər ömür eləmişəm, heç vaxt xanımlarla işim olmayıb. Əstəğfürullah, ağızımdan biədəb bir söz çıxmasın.

– Bəs elə isə niyə o, başqasını yox, elə səni dua oxumağa çağırırdı?

Filosof çiyinlərini çəkdi:

– Allah bilir, bunu necə başa düşək? Məlum şeydir, hərdən ağalar elə iş tuturlar ki, hətta ən savadlı adam belə baş çıxartmır. Atalar yaxşı deyiblər: “Ağa deyir sür dərəyə – sür!”

– Yalan demirsən ki, ağa filosof?

– Əgər yalan deyirəmsə, qoy məni, bax, bu durduğum yerdə ildirəm vursun.

– Bir dəqiqə də artıq yaşaya bilsəydin, – deyə yüzbaşı qəmgin bir səslə dilləndi, – onda, yəqin ki, hər şeyi bilərdim. “Heç kəsi qoyma mənə dua oxusun, elə bu saat, ata, göndər getsinlər. Kiyev seminariyasına, sofda Xoma Brutu gətirsinlər. Qoy mənim günahkar ruhumun xatirəsinə üç gecə dua oxusun. O bilir...” Ancaq nəyi bilir, daha mən eşidə bilmədim. Mənim o əziz göyərçinim ancaq bunu deyib öldü. Ey xeyirxah adam, sən, yəqin ki, müqəddəs bir həyat və Allah yolunda gördüyün işlərlə məşhursan. Bəlkə, o da sənin haqqında eşidib.

– Kim? Mən?! – sofda, heyrətindən geri çəkilərək soruşdu. – Mənim müqəddəs həyatım? – deyə o, düz yüzbaşının gözlərinin içinə baxdı.

– Allah köməyiniz olsun, ağa, siz nə danışırırsınız, ədəbsizlik olsa da, deyim ki, lap pəhrizin şirin vaxtında bulkasatan arvadın yanına getmişdim.

– Hə... yəqin ki, sənin adın boş yerə çəkilməyib. Sən bu gündən öz işinə başlamalısan.

– Mən bu barədə zati-alilərinizə demək istəyirdim ki... bu, əlbəttə, belə şeydir ki, müqəddəs yazılardan başı çıxan hər adam öz qüvvəsi daxilində... ancaq siz keşiş, ya da, heç olmasa, kiçik keşiş çağırırdınız, daha abırlı olardı. Onlar bacarıqlı adamdırlar. Harada necə eləməyi bilirlər. Amma mən... mənim heç səsim də yaxşı deyil, özüm də şeytan bilir ki, nəyə oxşayıram. Heç görkəmə-zadəm də yoxdur...

– Sən bildiyini özün üçün saxla, ancaq mən sevimli göyərçinimin bütün vəsiyyətlərini, heç bir şey əsirgəmədən, yerinə yetirəcəyəm. Elə ki, bu gündən başlayaraq, onun üçün üç gecə dua oxuyub qurtardın, sənə ənam verəcəyəm; yoxsa heç şeytanın özünə də məsləhət görmürəm ki, məni hirsələndirsin.

Yüzbaşı son sözlərini elə qəti dedi ki, filosof bunların mənasını yaxşı başa düşdü.

– Arxamca gəl! – deyə yüzbaşı onu çağırdı.

Onlar dəhlizə çıxdılar. Yüzbaşı əvvəlki otağın qabağında olan qapını açdı. Filosof burnunu silmək üçün bir dəqiqə dəhlizdə ləngidi, sonra qeyri-ixtiyari bir qorxu hissi ilə addımlayıb astanadan keçdi. Döşəməyə qırmızı kitayka¹ salınmışdı. Otağın küncündə, surətlərin alt tərəfində, göy qotazlı məxmər örtülmüş stolun üstündə qızın meyiti uzadılmışdı. Qızın ayaq və baş tərəfində başınağacı ilə hörülmüş uzun mum şamlar gündüz vaxtı zəif və tutqun bir şölə ilə yanırdı. Arxası qapıya tərəf oturmuş dərddli ata öz bədənini ilə ölən qabağını kəsmişdi. Filosof eşitdiyi sözlərdən heyrətləndi:

– Mənim əziz qızım, mən ona heyifsilənmirəm ki, sən, ömrünü başa vurmada, həyatının çiçəklənən çağında, mənə qəm və kədər içində qoyaraq dünyanı tərk etmişən. Mən ona heyifsilənirəm ki, mənə əzizim, sənə ölümünə bais olan qəddar düşməni tanıdırəm, mən, hətta, sənə təhqir etmək, ya haqqında pis söz danışmaq fikrinə düşən kim olduğunu bilsəydim, Allaha and olsun ki, əgər o adam mənə kimi qocadırsa, bir daha öz uşaqlarını görməzdi. Əgər cavandırsa, ata və anasını görməzdi, onun leşi çöl heyvanları və yırtıcı quşlara yem olmaq üçün tullanırdı. Mən onun dərddini çəkirəm ki, mənə çiçəyim, mənə bildirçinim, mənə ulduzum, qalan ömrümü göz yaşımı ətəyimlə silə-silə keçirəcəyim halda, düşmənim altdan-altdan zəif qocaya güləcək və şənlik edəcək.

– O susdu, buna səbəb ürəyindəki dərddin sel kimi göz yaşlarına çevrilib axması idi.

Filosof qocanın bu ovudulmaz dərddindən mütəəssir olmuşdu. O, boğazını arıtlamaq məqsədilə boğuc bir səslə öskürdü.

Yüzbaşı dönüb, qızın baş tərəfində, üstünə kitab yığılmış balaca bir mehrabın yanında filosofa yer göstərdi.

“Üç gecəni birtəhər ötürərəm gedər, – deyər filosof düşündü. – Əvəzində ağa cibimin ikisini də xalis qızılla doldurur”.

O yaxınlaşdı, bir dəfə də boğazını antlayandan sonra, ətrafına fikir verməyərək, ölən üzünə baxmağa cürət etməyib, dua oxumağa başladı. Dərin bir sükut çökdü. O, yüzbaşının otaqdan çıxdığını gördü, ölüyə baxmaq üçün yavaş-yavaş başını döndərdi və...

Onun damarlarından bir rəşə keçdi. Onun qabağında dünyada hələ tayı-bərabəri görünməmiş bir gözəl uzanmışdı. Demək olar ki,

¹ Kitayka – nazik Çin həsiri

hələ indiyə qədər cizgiləri bu dərəcədə kəskin, lakin eyni zamanda ahəngdar bir gözəllikdə sifət yaranmamışdı. Qız sanki diri idi. Onun qar kimi ağ, gümüş kimi zərif və gözəl alnı sanki düşünürdü. Günün günorta çağı gecəni xatırladan bu nazik və düzgün qaşlar örtülü gözlərin üstündə qürur andıran bir qövs cızırdı. Kirpiklər isə gizli bir ehtirasla yanan yanaqların üzərinə ox kimi sərilmişdi. Yaqut dodaqlar, sanki, bu dəqiqə təbəssüm edəcəkdi... Lakin bunlarda, həmin bu cizgilərdə filosof, nə isə, qorxunc və kəskin bir ifadə görürdü. O, qəlbinin, nə isə, xəstə bir sızıltı ilə ağrımağa başladığını hiss etdi. Sanki birdən-birə kim isə şənlik edən adamların arasında, əsarətdə qalmış bir xalq haqqında mahnı oxumağa başlamışdı. Qızın yaqut dodaqları, sanki, qanla qaynayıb düz ürəyə yapışırdı. Birdən qızın simasında nə isə dəhşətli və tanış bir şey göründü.

– İfritə! – deyə filosof qorxudan dəyişmiş bir səsle qışqırıb, nəzərlərini qızın üzündən çəkdi və rəngi qaçmış halda dualarını oxumağa davam etdi.

Bu, həmin onun öldürdüyü ifritə idi.

Axşam günəş qüruba enəndə meyiti kilsəyə apardılar. Filosof çiyininin birini qara matəm mafəsinə dayaq vermişdi. O, öz çiyində, nə isə, buz kimi bir soyuqluq hiss edirdi. Yüzbaşı qabaqda gedir, mafənin sağ tərəfini öz əlində aparırdı. Köhnəlikdən qaralmış, yosun basmış, üç konusvarı qülləsi olan taxta kilsə lap kəndin kənarında idi. Görkəmindən bilinirdi ki, çoxdan bəri burada ibadət keçirilmir. Demək olar ki, hər surətin qabağında şam yandırılmışdı. Tabutu mehrabın qabağında, kilsənin ortasına qoydular. Qoca yüzbaşı ölən qızını bir də öpdü, yerə qədər səcdə edib, tabutu gətirən başqa adamlarla birlikdə kilsədən çıxdı. O tapşırırdı ki, filosofu yaxşı yedirsinlər və şamdan sonra kilsəyə ötürsünlər. Tabutu daşıyan adamlar mətbəxə gələn kimi, meyit görmüş malorossların adəti üzrə əllərini peçə vurdular.

Filosof aclığın təsiri altında bir neçə dəqiqə meyiti tamamilə unutdu. Həyətin nöker və qulluqçuları yavaş-yavaş mətbəxə yığılmağa başladılar. Yüzbaşının evindəki mətbəx, nə isə, klub timsalında bir şey idi. Bütün həyət əhli, hətta quyruqlarını bulaya-bulaya sümük və yal üçün lap qarının qabağına qədər gələn itlər də daxil olmaq şərti ilə, hamı buraya yığılırdı. Kim haraya göndərilirsə göndərilsin, nə iş üçün gedirsə getsin, bir az oturub, dincini almaq və

çubuq çəkmək üçün həmişə əvvəlcə mətbəxə gedirdi. Evdə yaşayan subay kazaklar əyinlərinə yaraşılıq yarımkürk geyir və demək olar ki, bütün günü skamyaların üstündə, altında, qərəz, uzanmaq üçün münasib olan hər yerdə tirlənib yatırdılar. Özü də onlardan hər biri həmişə ya papağını, ya da yad itləri döymək üçün əlində gəzdirdiyi şallağı və yaxud başqa bir şeyi yadından çıxarıb, mətbəxdə qoyurdu. Ancaq yığıncağın ən tünlük vaxtı, atlarını rahatlığa qatıb qayidan ilxıçı və inəklərini sağdırmaq üçün qaytaran naxırçı gələndən sonra axşam yeməyinin vaxtı yetişirdi. Ümumiyyətlə, gündüz görünməyən adamlar axşam toplaşardılar. Şam zamanı ən az danışan adamlar da dil-boğaza qoymurdular. Burada, adətən, hər şey barəsində danışılırdı. Biri təzə şalvar tikdiribse, bu barədə də deyilib-danışılır, yerin daxilində nələr olduğu haqqında da söhbət gedir, canavar görünlər də öz təəssüratlarını bildirirdilər. Yığılanların arasında xeyli zarafatçı və məzəli adamlar da vardı. Onu da demək lazımdır ki, ümumiyyətlə, malorosslar bu cəhətdən qıtlıq çəkmirlər.

Filosof o biri adamlarla bərabər geniş dairə vurub, açıq havada, mətbəxin qabağında əyləşdi. Bir azdan sonra başına qırmızı ləçək bağlamış bir arvad qapıdan boylanıb, əlindəki bir qazan isti xəmirasını yeməyə hazırlaşanların qabağına qoydu. Hər kəs öz cibindən bir taxta qaşığı çıxartdı. Kiminin də qaşığı olmadığı üçün taxta parçası götürdü. Elə ki ənglərin hərəkəti yavaş-yavaş ağırlaşdı və adamların qarınlarının qurdu öldü, yığışanlardan çoxu danışmağa başladı. Təbiidir ki, söhbət öləndən getməli idi.

– Düzdürmü? – deyə çiyindən asılmış dəri çubuq torbasının üstünə vurduğu saysız-hesabsız düymə və mis bəzəklərdən xırdavatçı arvada oxşayan cavan bir qoyunotaran soruşdu. – Düzdürmü ki, bizim xanım, qulaqlara qurğuşun, əcinnələrlə yaxınlıq eləyirmiş?

– Kim? Xanım? – deyə bizim filosofun tanışı Doros cavab verdi. – Əşi, o, xalis ifritə idi. And içərəm ki, ifritə idi!

– Bəsdir, bəsdir, Doros! – deyə bir başqası, yolda adamlara nəsihət verən kazak onun sözünü kəsdi. – Bunun bizə dəxli yoxdur; işin yoxdur, bu barədə danışmağa dəyməz – Ancaq Doros susmaq fikrində deyildi. O, elə bir az bundan qabaq, açarçı ilə bərabər, nə isə, lazımlı bir iş üçün zirzəmiyə enmişdi. Orada çəlləklərdən bəzisinə tərəf bir-iki dəfə əyildikdən sonra kefi son dərəcə saz qayıtmışdı, indi də danışmaqdan yorulmurdu.

– Sən nə istəyirsən? Deyirsən ağzımı yumum? – o soruşdu.
– Əşi, o, mənim özümü də minib-sürüb, vallah, minib.

– Ay əmi – deyə düyməli qoyunotaran ona müraciət etdi. – Yəni ifritəni nişanından-zadından tanımaq olar?

– Olmaz, – deyə Doroş cavab verdi. – Heç cür tanıya bilməzsən; istəyirsən lap müqəddəs kitabların hamısını oxu, yenə də tanımazsan.

– Olar, olar, Doroş, nahaq danışma, – deyə sabiq nəsihətçi cavab verdi. – Allah nahaq yerə hərəyə bir adət verməyib ki? Elmdən xəbərdar olanlar deyirlər ki, ifritələrin balaca quyruğu var.

– Arvad ki qocaldı elə ifritədir ki var, – deyə ağsaçlı kazak soyuqqanlı bir tövrlə dilləndi.

– Sizin özünüz də geri qalmazsınız! – deyə boşalmış çölməyə təzədən xəmirəşi tökən arvad qocaya cavab verdi. – Lap xalis qabansınız. Özü də yoğunundan!

Adı Yavtux, ləqəbi isə Kovtun olan qoca kazak sözlərinin qarıya təsir etdiyini görüb, razı halda gülümsündü; naxırçı isə elə yoğun səslə güldü ki, sanki iki öküz kəllə-kəlləyə duraraq, eyni vaxtda böyürməyə başladı.

Araya düşən bu söhbətdən filosof xeyli maraqlanıb, yüzbaşının ölən qızı haqqında ətraflı məlumat toplamaq həvəsinə düşdü. Buna görə də söhbəti yenə əvvəlki yoluna salmaq üçün, öz qonşusuna bu sözlərlə müraciət etdi:

– Mən bilmək istərdim ki, buraya yeməyə yığışan camaat niyə xanımı ifritə hesab eləyir? Necə məgər, o, bir adama yamanlıq eləyib, yoxsa birisini incidib?

– Hər üzü olub, – oturanlardan bel kimi hamar sifətli bir adam cavab verdi.

– Tazı saxlayan Mikita kimin yadından çıxıb, ya da ki...

– Tazı saxlayan Mikitaya nə olub ki? – filosof soruşdu.

– Dayan! Qoy mən Mikita haqqında danışım, – Doroş səsləndi.

– Mikita haqqında mən danışacağam, – naxırçı etiraz etdi. – Çünki o, mənim kirvəm idi.

– Xeyr, Mikitadan mən danışacağam, – Spirid bildirdi.

– Dayan, qoy Spirid danışsın! – camaat hər yandan səsləndi.

Spirid başladı:

– Sən, ağa filosof Xoma, Mikitanı tanımırdın: eh, belə adam tək-tək tapılar. İtlərin hər birini öz doğma atası kimi tanıyırdı. İndiki tazi

saxlayan Mikola, budur, bax, məndən üç nəfər o yana əyləşib, onun heç əlinə su tökməyə də yaramaz. Düzdür, bunun da öz işindən başı yaxşı çıxır, ancaq onun yanında zibildir, çirkab.

– Sən yaxşı danışarsan, yaxşı! – Doros razılıqla başını tərpətdi.

Spirid davam etdi:

– Sən burunotunu burnundan silməyə macal tapmamış o, dovşanı görərdi. Bir də görürsən ki, fitlədi: “ha... Razboy, ha, Bıstraya!” Özü də ki ta bayaq atın belinə sıçrayıb götürüldü – daha heç bilmək olmur ki, kim-kimi ötcək: o iti, ya it onu... Bir kvarta arağı əndərərdi içəri, heç gözünü də qırpmazdı. Əla təzi saxlayan idi! Ancaq neçə vaxt idi xanımdan gözünü çəkə bilmirdi. Vurulmuşdumu ona, ya xanım onu ovsunlamışdı, qərəz, oğlan zay oldu getdi, lap xarabı çıxdı; şeytan bilir ki, nəyə döndü, tfu! Adam deməyə də xəcalət çəkir.

– Yaxşı, – deyər Doros təriflədi.

– Elə ki xanım ona baxırdı, görürsən, cilovlar da əlindən düşürdü. Razboyu Brovka çağırır, büdrəyir, qərəz, Allah bilir nə oyunlardan çıxırdı. Bir dəfə xanım onun at təmizlədiyi tövləyə gəlir. Deyir ki, icazə ver, Mikitka, ayağımı sənin üstünə qoyum. O axmaq da elə belə şey gözləyirmiş: deyir ki, nə ki ayağını, elə özün də çıx min üstümə. Xanım ayağını qaldırır, elə ki o, xanımın lüt, kök, ağ ayağını görür, deyir ki, ovsun onu lap dəli eləyir. O axmaq, belini bükür, yapışır ikiəlli onun lüt ayaqlarından, başlayır at kimi çapmağa. Bütün çölü ayaqdan salır, ancaq haraya getdiklərini bilmir; qayıdanda yarımcan qayıdır, o vaxtdan bəri çöp kimi quruyur, bir dəfə də tövləyə gələndə görürlər ki, onun yerində bir yığın kül, bir də boş vedrə var; təmiz yanıb kül olub. Öz-özünə yanıb... Amma elə təzi saxlayan idi ki, heç bütün dünyada ona tay, ona bərabər başqasını tapmaq olmazdı.

Spirid hekayəsini qurtarandan sonra sabiq təzi saxlayan haqqında hər tərəfdən cürbəcür rəvayətlər eşidilməyə başladı.

– Bəs sən Şepçixə haqqında eşitməmişən? – Doros Xomaya müraciət edərək soruşdu.

– Yox.

– Paho! Görünür, sizin o bursada başınıza o qədər də ağıl qoy-murlar. Onda qulaq as: kəndimizdə Şeptun adlı bir kazak var. Yaxşı kazaktır. Düzdür, bəzən görürsən ki, oğurluq eləyir, yersiz yalan danışır, ancaq... yaxşı kazaktır. Onun evi o qədər də uzaqda deyil. Elə günün bu vaxtı, bizim bu yemək yediyimiz vaxt, Şeptun da arvadı

ilə şam eləyəndən sonra uzanırlar yatmağa, hava yaxşı olduğu üçün Şepçixə həyətdə yatır, Şeptun da evdə, skamyanın üstündə uzanır; yox, lənət şeytana, Şepçixə evdə skamyanın üstündə, Şeptun həyətdə...

– Skamyada-zadda yatmayıb, Şepçixə döşəmənin üstündə yatırmış, – deyə kandarda dayanıb, yanağını əlinə söykəyən arvad söhbətə qarışdı.

Doroş bir ona baxdı, bir aşağı, sonra yenə də ona baxıb, bir qədər ara verərək dedi:

– Bax, camaatın qabağında köynəyini soyundursam, yaxşı olmaz ha...

Bu xəbərdarlıq öz təsirini göstərdi. Qarı susdu və bir daha onun sözünü kəsmədi.

Doroş davam etdi:

– Evin ortasında asılan nənənidə də bir yaşında uşaq varmış – bilmirəm, kişi cinsindənmiş, ya arvad cinsindən. Şepçixə də uzanıbmış, sonra birdən eşidir ki, qapını arxa tərəfdən it cırmaqlayır, özü də elə ulayır ki, başını götür, otaqdan qaç. Arvad qorxur: çünki arvad tayfası elə axmaqdır ki, axşam vaxtı qapının arxasından dilini onlara göstərsən, ürəkləri yerindən qopar. Ancaq öz-özünə fikirləşir ki, qoy bu lənətə gəlmiş itə bir-iki dənə çəkim, bəlkə, səsini kəsə – maşanı götürüb gedir qapını açmağa. Elə qapını bir az aralayan kimi, it onun ayaqları arasından keçib, birbaşa cumur nəninin üstünə. Şepçixə görür ki, bu, it deyil, xanımdır. Özü də xanım onun tanıdığı görkəmdə olsa idi, dərd yarı idi: iş belə imiş, onun bədəni başdan-başa gömgöy, gözləri də köz kimi parıldayırmış; o, uşağı qapıb, boğazını dişləyir və qanını içməyə başlayır. Şepçixə ancaq “Ay mənim yazıq balam!” qışqırıb özünü otaqdan eşiyə salır. Ancaq görür ki, dəhlizin qapısı bağlıdır; yüyürür çardağa, axmaq arvad titrəyə-titrəyə oturur orada; bir də görür ki, xanım onun yanına, çardağa gəlir; cumur arvadın üstünə, başlayır bu axmaq arvadı dişdәм-dişdәм eləməyə. Səhər Şeptun arvadını gömgöy göyərmiş, özü də başdan-başa dişdәм-dişdәм olmuş halda tapır. Sabahı gün axmaq arvad ölür. Bəli, belə işlər, belə əhvalatlar da olub. Düzdür, ağanın belindən gəlibdirsə də, amma xalis ifritədir ki, ifritə.

Doroş bu hekayətdən sonra özündən razı halda ətrafına baxdı və barmağını çubuğunun içinə salaraq, onu tənbəki ilə doldurmağa

hazırladı. İfritə haqqında deyilən sözlər qurtarmaq bilmirdi. Hər kəs tələsirdi ki, yeni bir şey əlavə eləsin. Biri deyirdi ki, ifritə ot tayası olub, lap onun qapısının qabağına gəlibmiş; bir başqası deyirdi ki, onun papağını, ya da, nə bilim, çubuğunu oğurlayıbmış: kənddəki qızların çoxunun hörüyünü kəsibmiş, bəzilərinin bir neçə vedrə qanını içibmiş...

Nəhayət, məclis birdən-birə ayılıb gördü ki, dillərinə həddən çox güc veriblər, çünki hər tərəf qaranlıqlaşmış, axşam düşmüşdü. Hamı durub gecələməyə dağılışdı: kimi mətbəxdə, kimi anbarlarda, kimi də həyətin ortasında yerləşdi.

– Hə, ağa Xoma! Mərhumun yanına getmək vaxtı çatıb, – deyə ağsaçlı kazak, filosofa müraciət etdi və onların dördü də, o cümlədən Spirid və Doros da kilsəyə tərəf yola düşdülər. Onlar yolda gedə-gedə küçədə qabaqlarına çıxan itləri vurur, itlər də acıqlarından onların ağaclarını gəmirirdilər.

Filosof, özünü bir qab araqla möhkəmləndirdiyinə baxmayaraq, müqəddəs kilsəyə yaxınlaşdıqca daxilən qorxduğunu hiss edirdi. Onun eşitdiyi hekayələr və qəribə əhvalatlar təsəvvürünün daha canlı şəkil almasına yardım etmişdi. Çəpərlərin və ağacların altındakı qaranlıq yavaş-yavaş yumşalırdı; qarşıya çıxan yerlər nisbətən açıqlıq idi. Nəhayət, onlar kilsənin köhnəlmiş çəpərindən keçib, balaca həyəət girdilər; həyətin arxa tərəfində bir dənə də olsun ağac yox idi. Hər tərəf göz işlədikcə çöllük və qaranlıqda güclə seçilən çəmənlik idi. Kazakların üçü də Xoma ilə bərabər artırmanın dik pillələrindən yuxarı qalxdı və kilsəyə girdi. Onlar filosofu içəridə qoyub, işini salamatlıqla başa vurmaq üçün müvəffəqiyyət arzu etdikdən sonra, ağanın əmri ilə qapını bağlayıb getdilər.

Filosof tək qaldı. O, əvvəlcə əsnədi, gərnəşdi, hər iki ovcuna üfərəndən sonra, nəhayət, dövrəsinə göz gəzdirdi. Ortada qara bir tabut qoyulmuşdu. Tutqun surətlərin qabağında şamlar yanırdı. Şamların işığı yalnız mehrabı və bir qədər də kilsənin orta tərəfini işıqlandırırdı. Kilsənin girəcəyi və uzaq künc-bucaq qaranlıq içində idi. Hündür və qədim mehrab çox köhnəlmişdi; onun qızıl suyuna tutulmuş kəsmə şəbəkəsi bəzi yerlərdə qılgıncı kimi parıldaırdı.

Bir tərəfin zəri tamamilə tökülmüş, başqa bir yer isə qaralmışdı; müqəddəs surətlərin rəngi tutqunlaşdığından qaşqabaqlı görünürdülər. Filosof bir də yan-yörəsinə baxdı.

– Nə olar? – o, öz-özünə dilləndi. – Burada qorxulu nə var ki? Qıraqdan adam gələ bilməz, ölümlərə və o dünyadan gələnlərə qarşı da elə dualar bilərəm ki, oxusam, heç barmaqlarını da vura bilməzlər. Eybi yoxdur! – O, əlini yelləyərək davam etdi. – Başlayaq oxumağa.

O, kilsədə xor oxuyanlar üçün ayrılan yerə yaxınlaşanda bir neçə bağlama şam gördü. “Bax bu, yaxşı oldu, – deyə filosof düşündü. – Kilsəni işıqlandırmaq lazımdır, qoy lap gündüz kimi olsun. Eh, hayıf ki, Allah evində çubuq çəkmək olmaz!”

O, şamları götürüb, kilsənin bütün girinti və çıxıntılına, surətlərin qabağına yapışdırmağa başladı. Bir azdan sonra kilsə işıqla doldu. Təkcə yuxarıda qaranlıq daha da qatılaşmış, qaşqabaqlı müqəddəs surətlər isə öz qızıl suyuna tutulmuş çərçivələrindən daha ağır nəzərlərlə baxmağa başlamışdılar. O, tabuta yaxınlaşıb, qorxa-qorxa meyitin üzünə baxdı və xəfifcə titrəyərək gözlərini yumdu:

– Nə qorxunc və parlaq bir gözəllik!

Filosof üzünü döndərüb uzaqlaşmaq istədi; lakin insanı rahat buraxmayan, xüsusilə qorxduğu zaman onun iradəsindən asılı olmayan anlaşılmaz bir hissin təsiri altında davam gətirə bilməyib, bir də baxdı, bədəni əvvəlki kimi titrədi, təzədən dönüb yenə baxdı. Doğrudan da, mərhumun bu kəskin gözəlliyi olduqca dəhşətli görünürdü. Ola bilsin ki, ölən bir qədər çirkin olsa idi, bəlkə də, onu bu qədər qorxutmaya idi. Lakin qızın sifətinin cizgilərində ölənlərə xas olan heç bir tutqunluq və sönüklük yox idi. Hər bir şey canlı idi və filosofa elə gəlirdi ki, qız gözləri yumulu halda ona baxır. Hətta ona elə gəldi ki, qızın sağ gözünün kirpikləri altından bir damcı yaş axdı. Bu damcı yuvarlanıb onun yanağında dayananda, filosof bunun göz yaşı deyil, qan olduğunu aydın gördü.

O, tələsik halda, xor oxunan yerə gedib, kitabı açdı və özünü ürəkləndirmək üçün ucadan oxumağa başladı. Onun səsi çoxdan bəri susan və lal-kar səssizliyə adət edən kilsənin taxta divarlarını titrətdi. O, bu kar səssizlikdə, tənha halda, heç bir əks-səda eşitmədən, hətta özünə də bir qədər qərribə görünən yoğun bas səslə oxuyurdu. “Nədən qorxuram? – o, oxuya-oxuya fikirləşirdi. – Axı o ki tabutundan durmaz, müqəddəs sözlərdən qorxar. Qoy uzansın! Əşi, belə şeylərdən qorxsam, daha mən nə kazakam! Bir az artıq içmişəm – onun üçün də qorxu basır! Burunotu olsaydı. Eh, ay burunotu! Gözüm burunotu! Canım burunotu!”

Lakin o hər səhifəni çevirdikcə gözünün ucu ilə tabuta baxır və sanki qeyri-adi bir hissə ona pıçıldayırdı: budur, budur, duracaq! Budur, qalxacaq, budur, indi tabutdan baxacaq!

Lakin hər tərəfdə ölüm sükutu vardı. Tabut hərəkətsiz durmuşdu. Şamlar hər yerə gur işıq saçır. Gecə vaxtı içində ölü olan və bir nəfər də diri bəni-insan iyi gəlməyən işıqlandırılmış kilsə çox vahiməli olur.

Filosof səsini yüksəldir və ürəyindəki olan-qalan qorxunu boğmaq niyyəti ilə səsini dəyişdirərək cürbəcür ahənglə oxuyurdu. Lakin hər dəqiqə nəzərlərini tabuta tərəf çevirir və sanki özünə qeyri-iradi bir sual verirdi: “Görəsən, qalxsə nə olar? Görəsən, dursə nə olar?”

Lakin tabut tərpənmədi. Heç olmasa bir səs gəlsin, bir canlı vücut, hətta küncdə bir cırcırma da səslənsin...yalnız, hərdən bir uzaqda yanan şamlardan birinin çatırtısı, ya da ki yerə düşən mum damcısının zəif səsi eşidilirdi.

– Bəs ayağa qalxsə?..

Qız başını qaldırdı.

Filosof dəlicəsinə bir ifadə ilə baxıb, gözlərini ovuşdurdu. Lakin qız, doğrudan da, artıq tabutunda uzanmamışdı, oturmuşdu. Filo-
sof üzünü döndərdi, lakin yenə də dəhşət içində dönüb tabuta baxdı. Qız qalxdı... kimi isə tutmaq istəyirmiş kimi, aramsız surətdə əllərini qabağa ataraq, gözləri yumulu halda kilsənin içində yeriyirdi...

O, düz Xomaya tərəf gəlirdi. Xoma qorxu içində öz dövrəsinə cızıq çəkirdi. Gücü gəldikcə dua oxuyur, bütün ömrü boyu ifritələr və əcinnələr görə bir rahibin öyrətdiyi ovsunları təkrar edirdi.

Qız gəlib lap cızıqın yanında dayandı; lakin, görünür, cızıqı adlamaq üçün iqtidarı çatmırdı, buna görə də, bir neçə gün əvvəl ölmüş adamlar kimi, gömgöy göyərmişdi. Xomanın ona baxmağa cürəti çatmırdı. Qızın çox dəhşətli görkəmi vardı. O, dişlərini bir-birinə vuraraq ölü gözlərini açdı. Lakin heç bir şey görməyib, qəzəblə – bu hissi onun səyriyən sifəti ifadə edirdi – başqa səmtə dönərək, əllərini aralayıb, qabağına çıxan hər sütunu qucaqlayır, hər künc-bucağı yoxlayırdı ki, Xomanı tuta bilsin. Nəhayət, o dayandı, barmağıyla hədələyib, yenə də tabutuna uzandı.

Filosof hələ də özünə gələ bilməmişdi. O, ifritənin dar sığınacağına qorxu ilə baxırdı. Nəhayət, tabut birdən-birə yerindən qopub, kilsənin içində vıylı ilə uçmağa başladı. Filosof tabutu başının üstündə götürdüsə də, lakin onun cızıqdan içəri keçə bilmədiyini hiss edə-

rək, ovsunlarını daha səylə oxumağa davam edirdi. Tabut gurultu ilə kilsenin ortasına düşüb, hərəkətsiz halda qaldı. Öd kimi yamyaşıl olan meyit yenə də göyərərək yerindən qalxdı. Lakin bu vaxt uzaqdan xoruz səsi eşidildi. Onda meyit yerinə uzanıb, tabutun qapağını örtüdü.

Filosofun ürəyi şiddətlə döyünür, bədənindən tər sel kimi axırdı; ancaq xoruz səsinə ürəklənərək, bayaqdan bəri oxuyub qurtarmalı olduğu duaları tələsik başa vurmağa çalışırdı. Dan yeri sökülən kimi onu dəyişməyə gəldilər: gələnlər keşiş və bu dəfə keşiş köməkçisi vəzifəsini yerinə yetirən ağsaçlı Yavtux idi.

Filosof onun üçün ayrılmış yatacaq yerinə gəldikdə xeyli müddət yata bilmədi, lakin, nəhayət, yorğunluq güc gəlib, onun gözlərini yumdu və o, nahara qədər yatdı. Durandan sonra, gecə başına gəlmiş bütün əhvalat ona bir yuxu kimi göründü. Ona, özünü möhkəmləndirmək üçün, bir kvarta araç vermişdilər.

Nahar vaxtı onun dili tez açıldı, söhbətə qarışıb, əlavələr etməyə başladı və demək olar ki, kifayət qədər yetkin olan bir çosqanı özü təkbəşinə yedi; lakin o, kilsədə baş verən hadisələr haqqında, nə isə, anlaşılmaz bir hissən təsiri altında, heç kəsə bir söz demirdi və maraqlananların verdiyi suallara ancaq:

– Hə, cürbəcür qaribə işlər oldu, – deyər cavab verirdi.

Filosof, yedirildikdən sonra həmişə qəlblərində insanpərvərlik hiss edən adamlardan idi; o, çubuğunu ağzına alıb uzanaraq, otaqdakı adamlara son dərəcə xoş nəzərlərlə baxır və dalbadal çırt atırdı.

Yeməkdən sonra filosofun kefi durulmuşdu. O, bütün kəndi gəzib, demək olar ki, hamı ilə tanış olmuşdu; hətta iki evdən onu qovmuşdular, həddən artıq maraqla göstərib, yaraşlıqlı bir gəlinin köynək və tumanının hansı maldan tikildiyini əli ilə yoxlamaq istəyəndə kürəyinin ortasından yekə bir bel zərbəsi də yemişdi. Lakin axşam yaxınlaşdıqca filosofun da kefi pozulurdu. Axşam yeməyinə bir saat qalmış, demək olar ki, bütün həyat əhli sıyıq, ya da kraqli¹ adlanan bir növ oyun oynamağa hazırlaşdılar. Bu oyunda udan adamlar, udulanların belinə minib gəzə bilirdi. Oyun tamaşaçılar üçün olduqca maraqlı idi; oyun vaxtı yayma kimi enli olan naxırçı, tez-tez, balaca, cılız və başdan-başa qırışıqlardan ibarət olan donuzotaranın belinə minirdi. Bir azdan sonra isə naxırçı öz qəddini əyməli olurdu.

---

¹ *Kraqli* – indiki “qorodki”yə bənzər bir oyundur, bir neçə silindrik taxta parçası cürbəcür şəkildə düzülüb, müəyyən məsafədən səlbə ilə vurulub dağıdılır

Doroş onun belinə sıçrayıb deyirdi: “Yeri ha, nə yekəpər öküzсэн!” Bir qədər yaşlı və sanballı olan adamlar mətbəxin qabağında əyləşmişdilər. Bu adamlar, Spiridin, ya da naxırçının işlətdiyi son də-rəcə kəskin atmacalardan cavanların qəhqəhə çəkib güldükləri vaxtda da öz ciddiyətlərini pozmur, çubuqlarını tüstülədirlər. Xoma nahaq yerə çalışırdı ki, oyuna qarışsın; nə isə, ağır bir fikir onun beynini mıx kimi dəlirdi. O, axşam yeməyi zamanı nə qədər kefini durultmağa çalışdısa da, bir şey çıxmadı, səmanı qaranlıq bürü-dükcə, onun da qəlbini qorxu bürüyürdü.

– Hə, daha getmək vaxtıdır, ağa sofda! – deyə ağsaçlı tanış kazak Doroşla bərabər yerindən qalxdı. – Gedək işimizin ardınca.

– Xomanı yenə də əvvəlki qayda ilə kilsəyə apardılar; yenə də onu tək qoyub, qapını üzünə bağladılar. Filosof tək qalan kimi qəlbini qorxu bürüməyə başladı. O, yenə də tutqun surətləri, parlaq çərçivələri və vahiməli sükunət içində kilsənin ortasında hərəkətsiz duran tanış, qara tabutu gördü.

– Nə olar, – deyə o, öz-özünə dilləndi. – Daha bu, mənim üçün təəccüblü deyil ki... Belə şey ancaq əvvəlcə qorxulu olur. Hə! Bu ancaq birinci dəfə bir az qorxulu olur, sonra daha nə qorxu; indi heç qorxulu deyil.

O, hövlnak bir halda xor oxunan yerə keçib, dövrəsində dairə cızdı, bir neçə ovsun dedi və heç bir şeyə fikir verməməyi qəti surətdə qərara alıb, kitabdan gözünü çəkməyərək, ucadan dua oxumağa başladı. Artıq bir saat olardı ki, oxuyurdu, daha yavaş-yavaş yorub, hərdənbir öskürməyə başlamışdı. O, burunotu saxladığı buy-nuzu cibindən çıxarıb, bir çimdik burunotu götürdü, lakin onu bur-nuna yaxınlaşdırmamış, gözlərini qaldırıb, qorxa-qorxa tabuta tərəf baxdı. Onun ürəyi buz kimi soyudu.

Meyit cızığın kənarına gəlib, filosofun qabağında durmuş və yamyaşıl ölü gözlərini ona zilləmişdi. Sofda titrədi, onun bütün damarlarından soyuq bir rəşə keçdi. O, yenə də nəzərlərini kitaba endirib, son də-rəcə uca səslə dua və ovsun oxumağa başladı, meyi-tin yenə də dişlərini şaqıldadaraq, onu tutmaq məqsədilə, əl-qol atdığıni eşitdi. Lakin gözünün ucu ilə baxıb gördü ki, meyit onu həqiqətən olduğu yerdə deyil, başqa yerdə axtarır, görünür, seçə bilmirdi. Meyit cansız dodaqlarını tərpedib, boğuc bir səslə deyində-deyinə, dəhşətli sözlər deyirdi; bu sözlər qaynayan qatran kimi

səslər çıxarır, xırıltı ilə pıçqıldayırdı. Filosof eşitdiyi sözlərin mənasını başa düşməsə də, bu sözlərdə, nə isə, qorxunc bir şeyin olduğunu hiss edirdi. O, dəhşətlə başa düşdü ki, qız ovsun oxuyur. Bu sözlərin təsiri altında kilsədə külək qopdu və bir çox uçan qanadların səsinə bənzər xırıltı eşidilməyə başladı. Xoma, bu qanadların kilsənin pəncərələrinə və dəmir çərçivələrinə toxunduğunu, caynaqların ətürpərdici xırıltı ilə dəmiri cızdığını eşidirdi; dəhşətli bir qüvvə qapıya güc gələrək içəri soxulmağa çalışırdı. Bütün bu vaxt ərzində onun ürəyi şiddətlə döyünürdü. O, gözlərini yumub, dayanmadan, ovsun və dua oxuyurdu. Nəhayət, nə isə, uzaqdan bir zil səs eşidildi. Bu, uzaqlarda banlayan xoruzun səsi idi. Əldən düşmüş filosof dualarına ara verib, bir qədər nəfəsini dərdi.

Filosofu dəyişməyə gələn adamlar onu yarımcan halda gördülər. Xoma divara söykəyib, gözlərini bərəldərək, onu silkələyən kazaklara baxırdı. Filosofu kilsədən, demək olar ki, əl üstə çıxarıb, bütün yolu dayaq verərək apardılar. Filosof ağılıq həyətinə çatandan sonra özünü ələ alıb, bir kvarta ara q tələb etdi. O, arağı içəndən sonra saçlarını sahmana salıb dedi:

– Dünyada murdar şey çoxdur. Hərdən elə qorxulu şeylər baş verir ki, heç dilə gəlmir... – Filosof bu sözləri deyib, əlini yellədi.

Onun dövrəsində yığılmış adamlar bu sözləri eşidib, başlarını aşağı saldılar. Hətta həyət əhli tövlə təmizləmək, ya da su daşımaq kimi tapşırıqlar aldıqda, özlərinin əvəzinə işə göndərdikləri balaca oğlanın da, hətta bu yazıq oğlancığazın da təəccübdən ağız açıla qaldı. Bu vaxt, dolu qamətinin bütün cizgilərini olduğu kimi bürüzə verən dar paltar geymiş orta yaşlı bir arvad onların yanından ötürdü. Bu, aşpaz qarının köməkçisi idi, özü də yaman bəzək-düzək sevən idi. Həmişə bir şey tapıb, ləçəyinə sancardı: ya kiçik bir lent parçası, ya mixəkgülü, hətta əlinə başqa bir şey keçməyəndə kağızdan da istifadə edərdi.

– Salam, a Xoma! – deyə o, filosofu görüb salam verdi və təəcüblə əllərini aralayaraq soruşdu. – Vay, vay, vay! Sənə nə olub?

– Axmaq arvad, mənə nə olub ki?

– Aman Allah! Sənin saçın lap ağarıb ki.

– Paho! O, doğru deyir! – deyə Spirid diqqətlə filosofa baxdı.

– Sən, doğrudan da, bizim qoca Yavtux kimi ağarmısan.

Filosof bunu eşidən kimi mətbəxə yüyürdü; o, mətbəxin divarında dövrəsi çiçəklərlə bəzənmiş üçbucaq şəkilli bir ayna görmüşdü.

Bu ayna həmin arvadın bəzənməsinə köməklik edirdi. Xoma aynaya baxıb, deyilənlərin doğru olduğunu dəhşətlə təsdiq etdi: onun saçının yarisı ağarmışdı.

Xoma Brut başını aşağı salıb fikrə getdi.

– Gedəcəyəm ağanın yanına, – deyə o, nəhayət dilləndi. – Hər şeyi ona danışıb, başa salacağam, deyəcəyəm ki, daha dua oxumuram. Qoy elə bu saat məni Kiyevə yola salsın.

O bu fikirlə ağanın evinə tərəf yollandı.

Yüzbaşı hərəkətsiz halda öz otağında oturmuşdu; Xoma, ilk dəfə görüşərkən, onun üzündə gördüyü sonsuz kədər əlamətləri hələ də qocanın simasından çəkilməmişdi. Onun ordları əvvəlkindən də çox batmışdı. Görünür, o, az yeyir, bəlkə də, heç yemirdi. Qeyri-adi solğunluq onun sifətinə daş kimi donuq bir ifadə vermişdi.

– Salam, ay Allahın bəndəsi, – o, papağını əlində tutub, qapının qabağında duran Xomanı görərək soruşdu: – Hə, işlərin necə gedir? Öz qaydasındadır?

– Qaydasında olmağına hər şey öz qaydasındadır. Ancaq elə qəribə işlər olur ki, az qala papağımı götürüb qaçmaq istəyirəm.

– Nə üçün?

– Axı, ağa, sizin qızınız... əlbəttə, əgər ağılla fikirləşsək, ağa nəslindəndir; buna heç kəs söz deyə bilməz: ancaq, xətrinizə dəyməsin, Allah ona rəhmət eləsin...

– Qızıma nə olub ki?

– Şeytanla yaxınlıq eləyib. Adamın canına elə qorxu salır ki, daha heç dillə demək mümkün deyil.

– Oxu, oxu! O, səni nahaq yerə çağırmaıyb. Mənim əziz balam öz ruhunun dərdini çəkirmiş; istəyir ki, dualarla hər cür pis fikirləri özündən uzaqlaşdırsın.

– İxtiyar sizindir, ağa, vallah, daha bacarmıram!

– Oxu, oxu! – deyə yüzbaşı yenə də eyni tərzdə təkrar etdi. – İndi daha bir gecən qalib. Sən yaxşı xristianlıq xidməti eləyirsən, mən də sənə ənam verərəm.

– Eh, necə ənam olur-olsun... ağa, sən özün bilərsən, ancaq mən daha oxumayacağam! – deyə Xoma qəti bir səsle bildirdi.

– Bura bax, filosof! – ağa onu hədələdi. Onun səsi möhkəm və təhdidedici bir ahəng aldı. – Mənim belə-belə şeylərdən xoşum gəlməz. Sən bu işləri ancaq öz bursanızda görə bilərsən. Mənim evimdə isə

ayrı qayda var: mən döyəndə, sizin rektor kimi döymürəm. Sən heç bilirənmi yaxşı göndən hazırlanmış şallaq nə deməkdir?

– Əlbəttə, bilirəm! – deyə filosof yavaşdan cavab verdi. – Gön şallağın nə demək olduğunu elə hamı yaxşı bilir: çox vurulanda tab gətirmək çətin məsələdir.

– Hə, ancaq sən hələ bilmirsən ki, mənim nökrələrim necə vururlar! – deyə yüzbaşı qəzəblə səsini ucaldaraq, ayağa qalxdı. Onun sifətində tünd xasiyyətini büruzə verən amiranə və qeyzli bir ifadə yarandı. – Bizdə qayda belədir. Əvvəlcə möhkəm döyürlər, sonra da üstünə araç töküüb, təzədən vurmağa başlayırlar. Yeri, get! Get öz işini gör! Əgər işini görüb qurtarmasan, ayağa qalxa bilməyəcəksən; yox, əgər başa çatdırsan – min çervon!

– Paho! Bax buna varam, – deyə filosof otaqdan çıxı-çıxa fikirləşdi. – Bununla zarafat eləmək olmaz. Hələ bir dayan, dostum: dabanlarımla elə yağlayım ki, heç itlərin də daldan çata bilməsinlər.

Xoma qərara aldı ki, hökmən qaçsın. O, yemək vaxtının keçməsinə gözləyirdi; bu vaxt bütün həyət əhli, adətləri üzrə, anbarlardakı otun içinə quylanıb, ağızlarını açaraq, elə xoruldayar, elə fısıldayırdılar ki, ağalıq həyəti lap fabrikə oxşayardı. Nəhayət, bu vaxt gəlib çatdı. Hətta Yavtuxun özü də günün altında böyrünü yerə verib, gözlərini yummuşdu. Filosof qorxudan əsə-əsə, gizli qaçıb, çölə çıxmaq üçün daha münasib hesab elədiyi ağalıq bağına tərəf yönəldi. Hər yerdə olduğu kimi, həmin bağ da başına buraxılıb işlənməmişdi; bu səbəbdən də hər cür gizli işlər üçün çox əlverişli idi. Ağanın şəxsi ehtiyacı üzündən açılmış cığır nəzərə alınmazsa, bağın hər yeri sıx albalı ağacları, mərsin və çəhrayı rəngli tikanlı qozalarını lap yuxarılara qədər uzatmış qanqalla örtülmüşdü. Qara şərbətçi otu çöl sarmaşığı ilə qarışmış, bu alabəzək ağac və kolların üstünü tor kimi bürüyərək, çəpərə söykənən bir dam əmələ gətirib, ilan kimi buruluburula yerə qədər enirdi. Bağın sərhədini təyin eləyən çəpərin o tayında meşə kimi sıx yovşanlıq başlanırdı; sanki buraya indiyə qədər insan ayağı dəyməmişdi; əgər dəryaz bu qartırmış yovşanların ağac kimi bərk gövdələrini kəsmək istəsə idi, yəqin ki, çilik-çilik olardı. Filosof çəpəri adlamaq istəyəndə dişi-dişinə dəyir və ürəyi elə döyünürdü ki, lap özü də məəttəl qalmışdı. Ləbbadəsinin ətəkləri ilişirdi, sanki kim isə onları yerə mıxlamışdı. O, ayağını çəpərdən aşıranda, elə bil bir adam cingiltili bir səslə onun qulağının dibində

qışqırırdı: “Hara? Hara?” Filosof yovşanlığa soxulub, ayağının altındakı köstəbəkləri basa-basa, köhnə köklərə ilişə-ilişə qaçmağa başladı. O görürdü ki, yovşanlıqdan çıxan kimi qabaqdakı açıqlığı yüyürüb keçsə, qalın tikanlığa girər və təhlükədən xilas olar; onun zənninə görə, tikanlığın o tərəfində Kiyevə gedən yol olmalı idi. O yüyürə-yüyürə açıqlığı cəld keçdi və özünü qalın tikanlığa vurdu. Filosof tikanlığın arası ilə, gömrük pulu əvəzinə hər tikanın başında öz sürtükündən bir parça qoya-qoya keçib, balaca bir dərəyə çatdı. Söyüd ağacının budaqları əyilib ta yerə qədər sallanırdı. Yaxınlıqda gümüş kimi saf bir bulaq qaynayırdı. Filosof, hər şeydən əvvəl, yerə uzanıb, sudan doyunca içdi. Çünki yaman susamışdı.

– Yaxşı sudur! – deyə o, dodaqlarını silə-silə nəfəsini dərdi.
– Amma nə yaxşı dincəlmək olardı.

– Yox, yaxşısı budur, durub qabağa qaçaq: bərk axtaracaqlar!

Bu sözlər onun qulağının dibində səsləndi. Başını döndərdi: Yavtux onun qabağında durmuşdu.

“Lənətə gələsən səni, Yavtux! – deyə filosof əsəbi halda düşündü.

– Sənin ayaqlarından yapışardım... və o əclaf sifətini də palıd payası ilə döyəcləyərdim”.

– Sən nahaq yerə yolunu bu qədər uzatmısan, – deyə Yavtux sözü-nə davam edirdi. – Mən gəldiyim yolu seçsəydin, daha yaxşı olardı: gərək dübbədüz tövlənin yanından keçəydin. Bir də ki sürtükün hayıfdir. Deyəsən, mahudu da yaxşı mahuddur. Arşınına nə vermisən? Hə, daha bəsdir: evə qayıtmaq vaxtıdır. – Filosof peysərini qaşıya-qaşıya Yavtuxun arxasınca getdi. “İndi lənətə gəlmiş ifritə aşımı bişirəcək! – deyə o düşündü. Əşi, mənə nə olub ey? Nədən qorxuram? Məgər mən kazak deyiləm? İki gecə oxumuşam ki, Allahın köməyi ilə, üçüncünü də başa verərəm. Görünür, lənətə gəlmiş ifritə yaman günahlar işlədib, elə bunun üçün mürdar qüvvələr ondan belə bərk yapışıbdır”.

Filosof ağalığ həyətine girəndə başından belə-belə fikirlər keçirdi. O, özünü bu fikirlərlə ruhlandııb, açarçı ilə dost olduğu üçün hərdən bir ağalığ anbarına girməyə fürsət tapan Doroşdan xahiş etdi ki, bir şüşə araç çıxartsin; hər iki dost anbarın altında əyləşib, yarım vedrəyə qədər araç içdilər, belə ki, filosof birdən-birə ayağa qalxıb qışqırdı:

– Sazandalar gəlsin! Hökmən sazanda çağırın! – və sazandaların gəlməsini gözləməyib, həyətin ortasındakı otlardan təmizlənmiş bir yerdə oynamağa başladı. O, günorta yeməyinin vaxtı çatana

qədər aramsız oynadı, adətən, belə hallarda olduğu kimi, onu dövrəyə alan həyət əhli, nəhayət, tüpürüb:

– Bir adama bax, sən Allah, bu qədər də oynamaq olar! – deyə dağılışdı. Nəhayət, filosof elə həmin yerdə sərələnib yatdı. Axşam yeməyi vaxtı onun başına bir vedrə soyuq su töküüb, güclə oyada bildilər. Yemək zamanı o, kazak sözünün nə demək olduğundan və kazakın heç bir şeydən qorxmamasından dəm vururdu.

– Vaxtdır, – deyə Yavtux bildirdi. – Gedək.

“Səni görüm dilinə iynə batsın, lənətə gəlmiş donuz! – deyə filosof ürəyində onu söyüb, ayağa qalxdı”.

– Gedək, – dedi.

Filosof yolu gedə-gedə aramsız olaraq yan-yörəsinə boylanır və yanındakılarla yavaşdan danışmağa çalışırdı. Yavtux susurdu. Doroş da, nədənsə, az danışdı. Yaman pis gecə idi. Uzaqda canavar sürüləri ulaşırdı. Elə itlərin özü də birtəhər hürürdülər, adamın canına qorxu düşürdü.

– Adama elə gəlir ki, nə isə, başqa şey ulayır: bu, canavar deyil – deyə Doroş dilləndi. Yavtux susurdu. Filosof cavab verməyə bir söz tapmadı.

Onlar kilsəyə yaxınlaşıb, köhnəlmiş taxta taqları altına keçdilər. Kilsənin bu vəziyyəti əmlak sahibinin Allaha və eləcə də öz ruhuna necə az qayğı bəslədiyini göstərirdi. Yavtuxla Doroş, əvvəlki kimi, çıxıb getdilər, filosof tək qaldı. Yenə də hər şey əvvəlki qaydasında idi. Hər şey həmin qorxunc-tanış vəziyyətdə idi. Filosof bir dəqiqəliyə ayaq saxladı. Dəhşətli ifritənin tabutu yenə də kilsənin ortasında idi.

– Qorxmayacağam, Allaha and olsun ki, qorxmayacağam! – deyə o, əvvəlki qayda üzrə dövrəsində dairə cızıb, bütün bildiyi ovsunları xatirindən keçirməyə başladı. Dəhşətli bir sükut vardı: şamların alovu titrəyir və kilsəni işığa qərç edirdi. Filosof əvvəl bir vərəqi, sonra da o biri vərəqi çevirdi və hiss etdi ki, kitabda yazılanları deyil, tamamilə başqa şeylər oxuyur. O, qorxmuş halda, xaç vurub, yenə də oxumağa başladı və bir qədər ruhlandı: dualar bir-birinin dalınca oxunur, səhifələr çevrilirdi. Birdən... sakitlikdə... tabutun dəmir qapağı taqqıltı ilə açıldı və ölü ayağa qalxdı. Meyit bu gün əvvəlkindən daha qorxunc idi. Onun dişləri dəhşətli bir təzədə bir-birinə dəyir, dodaqları səyriyərək tərpnər və ətürpərdici bir səslə ovsunlar yağdırırdı. Kilsədə tufan qopdu, müqəddəs surətlər yerə töküldü,

yuxarıdan pəncərələrin şüşələri çilik-çilik olub aşağı səpələndi. Qapılar yerindən qopdu və əcaib məxluqat sonsuz bir qüvvə ilə Allahın kilsəsinə doldu. Kilsənin içi qanadların və divarları cırmaq-layan caynaqların qorxunc səsiylə doldu. Bütün bunlar uçur, vurnuxur, filosofu axtarırdılar.

Sərxoşluğun olan-qalan əlaməti belə Xomanın başından çıxdı. O, ancaq xaç çəkir və gücü gəldikcə dua oxuyurdu. Filosof dua oxuya-oxuya, murdar məxluqatın onun ətrafında necə fırlandığını, az qala qanadlarının ucu və iyrənc quyruqları ilə ona toxunacağını hiss edirdi. Xoma başını qaldırıb bunlara baxmağa cürət etmirdi. O, ancaq divar boyu nəhəng bir bədheybət məxluqun saçları meşə kimi qarışıq halda durduğunu görürdü; pırpızlaşmış saçlar arasından yuxarı dartılmış qaşlar və iki qorxunc göz görünürdü. Onun başı üstündə, havada, nə isə, böyük bir qovuğa bənzər şey uçurdu. Bu qovuğun ortasından minlərlə əqrəb ayaqları və əqrəb neşətləri uzanırdı. Onların üstündə koma-koma qara torpaq vardı. Bunların hamısı filosofa baxır, onu axtarır, lakin ovsunlu dairənin arxasından onu görə bilmirdilər.

– Viyi gətirin! Gedin Viyin dalınca! – deyə meyitin səsi eşidildi.

Birdən-birə kilsəyə sükunət çökdü; uzaqda canavar ulayırdı; bir azdan sonra kilsədə ağır addım səsləri eşidildi; filosof gözucu baxıb gördü ki, balacaboy, cüssəli və xamutpaça bir adamı gətirirlər. O, başdan-başa qara torpaq içində idi. Onun torpağa bulanmış ələyığı əyri-üyrü və möhkəm ağac köklərinə oxşayırdı. O, dəqiqə-başı büdrəyir və ağır-ağır yeriyirdi. Uzun göz qapaqları yerə qədər enirdi. Xoma dəhşətlə gördü ki, gələnin üzü dəmirdəndir. Onun qolundan tutub Xomanın durduğu yerə gətirdilər.

– Göz qapaqlarımı qaldırın: görmürəm! – deyə Viy yer altından çıxırmış kimi, boğuc bir səslə dilləndi, – bütün murdar məxluqat yüyürüb, onun göz qapaqlarını qaldırmağa gəldi.

Nə isə, daxili bir səs filosofa pıçıldadı: “Baxma!” O, dözə bilməyib, baxdı.

– Budur, buradadır! – deyə Viy bağırırdı və dəmir barmağını filosofa tərəf uzatdı. Kilsədəki bütün əcaib məxluqat filosofun üstünə cumdu. O, nəfəsi kəsilmiş halda yerə sərilirdi və həmin dəqiqə qorxudan canı çıxdı.

Xoruz səsi eşidildi. Bu, xoruzların ikinci banı idi; birincisini əcinnələr eşitməmişdi. Qorxuya düşmüş əcinnələr, qarıya və pəncərə-

lərə tərəf yüyürdülər ki, tez uçub getsinlər, lakin artıq gec idi. Onlar nə vəziyyətdə idilərsə, elə o cür də qapı və pəncərələrə ilişmiş halda quruyub qaldılar. İçəri girən keşiş Allahın müqəddəs evinin bu cür murdarlandığını görüb, belə yerdə mərasim keçirməyə cürət etmədi. Beləliklə, kilsəni, qapı və pəncərələrində quruyub qalmış əcaib məxluqlarla bərabər meşə basdı, ağac rişələri, yovşan və tikanlıq bürüdü, indi də daha heç kəs ora yol tapa bilməz.

Bu xəbər Kiyevə çatandan sonra və ilahiyyatçı Xalyava filosof Xomanın taleyindən xəbərdar olan kimi, bir saata qədər fikrə getdi. O zamandan bəri Xalyavanın həyatında böyük dəyişikliklər əmələ gəlmişdi. Onun bəxti gətirmişdi: elmi başa vuran kimi, onu ən hündür qülləyə zəngçi təyin etmişdilər; buna görə də, demək olar ki, həmişə ağız-burnu əzilmiş halda gəlirdi, çünki qüllənin taxta pilləkənləri son dərəcə pis düzəldilmişdi.

– Eşitmişəmki Xomanın başına nə gəlib? – artıq o vaxt filosofluq dərəcəsinə qalxıb, təzəcə biğ saxlayan Tiberi Qorobes ona yaxınlaşaraq soruşdu.

– Allah belə qismət eləyib, – zəngçi Xalyava cavab verdi.
– Gedək meyxanaya, onun ruhunu yad eləyək!

Cavan filosof öz hüququndan bir həvəskar qızğınlığı ilə istifadə edirdi; belə ki, onun şalvarından, sürtükundan, hətta papağından da spirt və tənbəki iyi gəlirdi. O, Xalyavanın təklifinə həvəslə razılıq verdi.

– Xoma yaxşı oğlan idi! – axsaq meyxanaçı qabı üçüncü dəfə onların qabağına qoyanda, zəngçi dilləndi. – Ağıllı adam idi! Amma heç bir şey üstündə məhv oldu.

– Mən bilirəm niyə o tələf oldu. Ona görə ki, qorxub. Əgər qorxmasaydı, ifritə ona heç nə eləyə bilməzdi. Belə vaxtda gərək xaç çəkib, düz onun quyruğına tüpürəsən. Onda heç nə olmaz. Mən indi belə şeyləri yaxşı bilirəm. Axı bizim bu Kiyev bazarındakı arvadların hamısı ifritədir.

Zəngçi razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi. Lakin o, dilinin daha ağızında söz tutmadığını hiss edib, ehtiyatla ayağa qalxdı və səndələyə-səndələyə yovşanlıqın ən qalın yerində gizlənməyə getdi. Özü də, əvvəlki adəti üzrə, oturacaq üstündə gördüyü köhnə ayaqqabı altını çırpışdırmağı yaddan çıxartmadı.

İVAN İVANOVIÇİN İVAN NİKİFOROVIÇLƏ DALAŞMASI HAQQINDA POVEST

Bu povestdə təsvir olunmuş hadisənin çox uzaq bir keçmişə aid olduğunu əvvəlcədən xəbər verməyi özümə borc bilirəm. Həm də bu əhvalat tamamilə uydurmadır. İndi Mirqorod əvvəlki Mirqorod deyildir. Şəhərin tikililəri başqa cürdür, şəhərin ortasındakı gölməçə çoxdan qurumuşdur; şəhərin bütün əyanları – hakim, müstəntiq və şəhər rəisi hörmətli və gözəl niyyətli adamlardır.

I fəsil

İVAN İVANOVIÇ VƏ İVAN NİKİFOROVIÇ

İvan İvanoviçin arxalığı çox gözəldir! Lap əla şeydir. Nə qədər gözəl xəzi var! Lənət sənə, kor şeytan, əcəb xəzdir! Elə bil ki, ilan boğazından çıxdır. Vallah, dünyada nədən desən mərc gələrəm ki, heç kəsdə bunun tayı-bərabəri tapılmaz! Allah xatirinə siz bir yaxşıca baxın, xüsusən İvan İvanoviç başqa bir adamla söhbət edəndə, keçib yan tərəfdən baxın: xəz deyil, qiyamətdir! Dilə gəlmir ki, təsvir etmək mümkün olsun: məxmərdir! Gümüşdür! Od kimi alışıb-yanır! İlahi! Ey Allahın mömin bəndəsi, müqəddəs Nikolay! Axı nə üçün mənim də belə bir arxalığım yoxdur! O, bu arxalığı tikdirəndə, Aqafiya Fedoseyevna hələ Kiyevə getməmişdi. Siz Aqafiya Fedoseyevnanı tanıyırsınızmı? Bu həmin Aqafiya Fedoseyevnadır ki, müşavirin qulağını dişləmişdi. İvan İvanoviç özü də gözəl insandır! Onun Mirqoroddakı evi nə qədər qəşəngdir? Ev hər tərəfdən palıd sütunlar üzərində düzəlmiş çardaqla əhatə olunmuşdur, çardağın altında hər yerdə skamyalar qoyulmuşdur. Bərk isti olanda İvan İvanoviç

arxalığı da, onun altından geydiyi paltarı da soyunub, bircə köynəkdə qalır, çardağın altında əyləşib, istirahət edir və həyəət-bacaya tamaşa edir. Onun pəncərələrinin lap altında alma və armud ağacları vardır! Pəncərəni bir balaca açdınmı, ağacların budaqları evə girir. Bunlar hələ evin qabağındakılardır, siz bircə görəydiniz ki, onun bağında nələr vardır! Orada nələr yoxdur? Gavalı, giləs, gilənar, hər cür tərəvəz, günəbaxan, xiyar, qovun, lobyə – bir sözlə hər şey! Hətta dəyirman və dəmirçixana da vardır.

İvan İvanoviç gözəl insandır! O, qovunu çox sevir. Bu, onun ən çox sevdiyi təamdır. Nahar edib köynəkcək çardağın altına çıxan kimi, o saat Qapkaya iki qovun gətirməyi əmr edir. Özü səliqə ilə qovunları kəsir, tumlarını xüsusi bir kağızın arasına yığır və qovunu yeməyə başlayır. Yeyib qurtaran kimi mürəkkəbqabını gətirməyi Qapkaya əmr edir və arasına tum yığıldığı kağızın üzərində öz dəst-xəttiylə yazır: “Bu qovun filan ayın filan günündə yeyilmişdir”. Əgər qovunu yeyərkən onun yanında qonaqdan-zaddan olmuşsa, o zaman kağızın üzərində əlavə qeyd edir ki: “Bu qovunun yeyilməsində filan-kəs iştirak etmişdir”.

Mirqorod şəhərinin mərhum məhkəmə hakimi həmişə İvan İvanoviçin evinə baxanda ayaq saxlayıb tamaşa edərdi və həzz alardı. Bu ev, doğrudan da, bəd deyil. Mənim xoşuma gələn odur ki, hər tərəfdən bu evin yan-yörəsində böyük və kiçik çardaqlar tikilmişdir, uzaqdan bu evə baxanda ancaq bir-birinin üstünə yığılmış damlar görünür, bu isə içi fəsəli ilə doldurulmuş boşqaba və daha yaxşısı, ağacların üstündə bitən süngərlərə bənzəyir. Həm də bu damların hamısı şax-şəvəllə örtülmüşdür; söyüd, palıd və iki alma ağacının geniş budaqları bir-birinə qarışıb, bu damların üstünü örtmüşdür. Taxta qapıları naxışlanmış və ağardılmış kiçik pəncərələr ağacların arasından görünür, onların bəziləri hətta küçəyə açılır.

İvan İvanoviç gözəl insandır! Poltava komissarı da onu tanıyır. Doroş Tarasoviç Puxivoçka Xoroldan gəlib Mirqoroddan keçəndə həmişə onun yanına gedir. Koliberdada yaşayan baş keşiş Pyotr isə, yanına beş-altı nəfər qonaq toplaşanda, həmişə deyir ki, İvan İvanoviç kimi öz xristianlıq borcunu yerinə yetirən və yaşamağı bacaran başqa bir adam tanımır. İlahi, vaxt necə də sürətlə gəlib-keçir! Hələ o zaman on ildən çox idi İvan İvanoviç dul idi. Onun arvadı yox idi. Qapkanın isə uşaqları var və onlar çox vaxt həyətdə gəzişirlər.

İvan İvanoviç həmişə onların hərəsinə ya bir bublik, ya bir dilim qovun, ya da armud verir. Qapka onun zirzəmi və anbarlarının açarlarını saxlayır; yataq otağındakı böyük sandığın və orta zirzəminin açarlarını isə İvan İvanoviç özü saxlayır və heç kəsi oraya buraxmır. Qapka, sağlam arvaddır, bircə sapaskada¹ gəzər, təzə-tər yanaqları və baldırları var. İvan İvanoviç necə mömin bir adamdır. O hər bazar günü arxalığını geyib, kilsəyə gedir. Kilsəyə girəndə İvan İvanoviç hər tərəfə baş əyib, salam verir və adətən, nəğmə oxunan yerdə dayanıb, yoğun səslə, çox yaxşıca oxumağa başlayır. İbadət qurtarandan sonra isə İvan İvanoviç oradakı bütün dilənçilərin yanına getməsəydi, sakit ola bilməzdi. O, bəlkə də, belə bir cansıxıcı işlə məşğul olmaq istəməzdi, lakin İvan İvanoviç bu işə təhrik edən onun təbiətindəki mərhəmət hissi idi. O, dilənçilərin içindən lap cındır, yamaqlı paltar geymiş və tamamilə şikəst bir qarı tapıb, adətən, belə deyirdi:

– Salam, ay Allahın zəlil bəndəsi! Sən haradan gəlmişən, ay yazıq?

– Ağa, mən xutordan gəlmişəm: üç gündür acam, dilimə nə bir tikə çörək, nə də bir damcı su dəyib, öz uşaqlarım məni qovublar.

– Ay yazıq, sən bəs nədən ötrü buraya gəlmişən?

– Elə-belə, ağa, gəldim ki, dilənim, bəlkə, bir çörəkpu lu verən oldu.

– Hm! Olmaya xətrin çörək istəyir? – İvan İvanoviç, adətən, soruşurdu.

– Necə istəməsin! İt kimi acam.

– Hm! – İvan İvanoviç, adətən, cavab verirdi. – Bəlkə, ürəyindən ət də keçir?

– Siz rəhm edib nə versəniz, hamısından razı qalaram.

– Hm! Məgər ət çörəkdən yaxşıdır?

– Ac adam üçün nə fərqi var, hər nə versəniz, yaxşıdır.

Bunu deyib qarı, adətən, əlini ona tərəf uzadırdı. İvan İvanoviç isə deyirdi:

– Hə, Allah xatirinə əl çək, get. Nə üçün durmusan? Mən ki səni döymürəm! – Bu cür suallarla o, başqa bir dilənçiyə yaxınlaşar, sonra üçüncüsünü danışdırar və nəhayət, evə qayıdar, yaxud bir qədəh araç içmək üçün qonşusu İvan Nikiforoviçin, ya məhkəmə hakiminin, ya da ki şəhər rəisinin yanına gedərdi. İvan İvanoviç çox

¹ *Sapaska* – tumanı əvəz edən xüsusi qadın paltarı

sevir ki, birisi ona bir şey bağışlasın, yaxud peşkəş gətirsin. Bu, onun çox xoşuna gəlir.

İvan Nikiforoviç də çox yaxşı adamdır. Onun həyəti İvan İvanoviçin həyətinin yanındadır. Onlar bir-biriylə möhkəm dostdurlar; onlar kimi dost hələ dünyaya gəlməyib. Hələ indi də mavi qollu, qəhvəyi sürtük geyən və bazar günləri məhkəmə hakiminin evində nahar edən Anton Prokofyeviç Pupopuz, adətən, deyirmiş ki, İvan Nikiforoviçlə İvan İvanoviç şeytan özü iplə bir-birinə bağlamışdır. Biri haraya getsə, o biri də onun ardınca hazır olur. İvan Nikiforoviç heç evlənməmişdir. Hərçənd belə bir söz çıxmışdı ki, o evlənmişdir, lakin bu tamamilə yalandır. Mən İvan Nikiforoviçə çox yaxşı tanıyıram və deyə bilərəm ki, evlənməyi o hətta xəyalından da keçirməyib. Bu dedi-qodular bilmirəm haradan çıxır? Belə bir şeyə yaymışdılar ki, İvan Nikiforoviç anadan olanda arxa tərəfində quyruğu varmış. Lakin bu, o qədər axmaq və bununla birlikdə o qədər iyrenc və ədəbsiz bir uydurmadır ki, mədəni oxucuların qarşısında mən bu uydurmanı təkzib etməyi belə hətta lazım bilmirəm, çünki oxuculara, şübhəsiz, məlumdur ki, yalnız küpəgirən qarılarnın, həm də onların çox az bir hissəsinin ardında quyruğu olur, bunlar da kişi cinsindən daha çox qadın cinsinə mənsubdurlar. Aralarındakı böyük mehribanlığa baxmayaraq, bu nadir dostlar o qədər də bir-birinə oxşamırdılar. Onların xasiyyətlərini müqayisə yolu ilə daha yaxşı öyrənmək olar: İvan İvanoviç son dərəcə gözəl və xoş danışiq istedadına malikdir. İlahi, o nə qədər gözəl danışır! Onun danışığının bağışladığı təsiri yalnız bir şeylə müqayisə etmək olar: siz başınızı təmizlərkən, yaxud barmağınızla ahəstəcə dabanınızı qaşıyarkən duyduğunuz təsir necədirsə, onun danışığı də sizə eləcə xoş təsir bağışlayardı. Başını aşağı salıb dinləyirsən, dinlədikcə də ləzzət verir. O, çox gözəl və xoş danışır! Onun danışığı suda çimib çıxdıqdan sonra adama gələn yuxu qədər xoş və şirindir. İvan Nikiforoviç isə, əksinə, çox az danışan və dinməz adamdır, lakin bir sözdən yapışdımı, qabağında durmaq çətin məsələdir: ən iti ülgücdən də yaxşı qırxıb tökəcəkdir. İvan İvanoviç arıq və uzunboyludur; İvan Nikiforoviç bir az ondan qısa, lakin çox yoğundur, yediyini enə verir. İvan İvanoviçin başı – saplağı aşağı çevrilmiş turpa, İvan Nikiforoviçin başı isə saplağı yuxarı çevrilmiş turpa bənzəyir. İvan İvanoviç yalnız nahardan sonra, əynində bircə köynək, çardağın altında uzanır: axşam-tərəfi isə

arxalığını çiyinə salıb, bir yerə – ya un satdığı şəhər mağasına, ya da çölə bildirçin tutmağa gedir. İvan Nikiforoviç bütün günü səhərdən-axşama qədər evin artırmasında uzanıb qalır; həddən çox isti olmayan günlərdə isə o, adətən, kürəyini günəşə çevirib uzanır və heç bir yerə getmək istəmir. Hərdən, səhər-səhər ağına gələndə, çıxıb həyəti gəzir, təsərrüfata göz yetirir və yenə də istirahətə çəkilir. Əvvəllər, elə vaxtlar olurdu ki, İvan İvanoviçin yanına gedirdi. İvan İvanoviç çox incə adamdır və mərifətli söhbət əsnasında heç bir zaman ədəbsiz bir söz danışmaz və özü də belə bir söz eşitsə, o saat inciyər. İvan Nikiforoviç isə heç bir zaman özünü saxlaya bilmir; belə hallarda İvan İvanoviç, adətən, oturduğu yerdən qalxır və deyir: “Kifayətdir, kifayətdir, İvan Nikiforoviç; Allaha qarşı belə günah sözlər danışmaqdan, gedib özünü günə versən yaxşıdır”. İvan İvanoviç yediyi borşa milçək düşsə, çox hirsəlir: o saat özündən çıxır, nimçəni fırlıdadır, ev sahibinə də beş-altı kəlmə deyir. İvan Nikiforoviç çimməyi çox sevir və boğazına qədər suya girib oturduqda əmr edir ki, suyun içinə stol və samovar qoysunlar; o, belə sərin yerdə çay içməyi çox sevir. İvan İvanoviç saqqalını həftədə iki dəfə qırır; İvan Nikiforoviç isə bir dəfə. İvan İvanoviç hər şeyə böyük bir maraq göstərir. Allah eləməsin ki, ona bir şey nağıl etməyə başlasan və mətləbi yarımçıq qoyasan! O, bir şeydən narazıdırsa, dərhal bunu hiss etdirir. İvan Nikiforoviçin isə razı və ya acıqlı olduğunu özündən bilmək çox çətindir, əgər bir şeydən razı qalıb sevinse də, bunu üzə vurmaz. İvan İvanoviç bir qədər qorxaqdır. İvan Nikiforoviç isə əksinə; onun şalvarının qırçınları o qədər genişdir ki, onları üfləyib şişirtsən, həyətdəki bütün anbarları və tikililəri onun içində yerləşdirmək olar. İvan İvanoviçin qonur rəngli, iri və ifadəli gözləri var, ağızı isə bir qədər ijijsa¹ hərfinə bənzəyir; İvan Nikiforoviçin qalın qaşları ilə şişkin yanaqları arasında tamamilə itən gözləri xırda və sarımtıraqdır, burnu da yetişmiş gavalıya bənzəyir. İvan İvanoviç əgər sizi burunotuya qonaq edirsə, həmişə əvvəlcə dili ilə qutunun qapağını yalayıb təmizləyir, sonra barmağı ilə qapağı taqqıldadır, onunla tanışsınızsa qutunu qabağa tutub deyir: “Cənab, lütfən, qonaq olmağınızı xahiş etmək cəsaretində buluna bilərəmmi?” Əgər siz onunla tanış deyilsinizsə, o halda belə deyir: “Cənab, rütbənizi, adınızı və atanızın adını bilmək şərəfinə nail olmasam da, lütfən, qonaq olmağınızı

¹ Müəllif burada keçmiş slavyan əlifbasının axırıncı hərfini (Y) nəzərdə tutur.

xahiş etmək cəsaretində buluna bilərəmmi?” İvan Nikiforoviç isə öz burunotu qutusunu birbaşa sizin əlinizə verir və yalnız bunu əlavə edir: “Buyurun, qonaq olun”. İstər İvan İvanoviç, istərsə də İvan Nikiforoviç, hər ikisinin birədən zəhləsi gedir; elə buna görə həm İvan İvanoviç, həm də İvan Nikiforoviç, xırdavatçı bir cuhuda təsadüf etdilərmi, yəhudi dininə etiqad etdiyi üçün, onu əvvəlcə yaxşıca danlaydılar, sonra isə birələri qırmaq üçün müxtəlif kiçik bankalarda ondan dərman almamış buraxmazdılar.

Amma, bəzi cəhətlərdən o qədər də bir-birinə oxşamasalar, istər İvan İvanoviç, istərsə də İvan Nikiforoviç, hər ikisi gözəl insandır.

II fəsil

İVAN İVANOVIÇİN XATİRİNDƏN NƏ KEÇDİYİNİ, İVAN İVANOVIÇLƏ İVAN NİKİFOROVIÇİN ARASINDA NƏ BARƏDƏ SÖHBƏT GETDİYİNİ VƏ BU SÖHBƏTİN NECƏ QURTARDIĞINI BU FƏSİLDƏN ÖYRƏNMƏK OLAR

Bir gün səhər, – bu əhvalat iyul ayında baş vermişdi, – İvan İvanoviç çardağın altında uzanmışdı. Hava isti, quru və bürkülü idi. İvan İvanoviç artıq şəhər kənarındakı biçinlərə baş çəkib, oradan xutora dəymişdi, qabağına çıxan kəndlilərdən və kəndli qadınlardan haradan gəlib, haraya və nə üçün getdiklərini də soruşub öyrənmişdi; arxayınlaşandan sonra uzanıb, istirahət edirdi. Uzandığı yerdə o, uzun müddət həyat-bacanı gözdən keçirdi, anbarlara, zirzəmiyə, həyətdə gəzən toyuqlara baxdı və fikirləşdi: “İlahi, gör bir mən necə ev-eşik sahibiyəm! Mənim nəyim yoxdur? Toyuq-cücəm, anbarlarım, tikililərim, hər nə istəsən varımdır: təmiz çəkilib durulmuş arağım; bağda armudum, gavalım; bostanda xaşxaşım, kələmim, noxudum, hər şeyim vardır... Bəs mənim nəyim yoxdur? Bilmək istərdim, görüm axı mənim nəyim yoxdur?” İvan İvanoviç özünə belə dərinmənalı bir sual verib, fikrə getdi; lakin onun gözləri yenə də ətrafı gəzir, yeni-yeni şeylər axtarıb tapırdı; onun nəzərləri çəpərin üstündən keçib, İvan Nikiforoviçin həyatına tərəf çevrildi və İvan İvanoviç, istər-istəməz, orada gördüyü maraqlı bir əyləncəyə tamaşa etməyə başladı. Arıq bir arvad evdəki paltarları bir-bir çıxarır və

havaya vermək üçün, ipin üstünə səriridi. Tezliklə köbəsi yeyilmiş köhnə mundir öz qollarını havaya qaldırıb, zərxcara köynəyi qucaqladı, onun ardınca ağ yun parçadan tikilmiş və üzərində dvoryanlara məxsus gerb nişanlı düymələri, sürtülüb yeyilmiş yaxalığı olan ləkəli dizlik boylanıb özünü göstərdi; bir zamanlar İvan Nikiforoviçin ayaqlarına geydirilən bu dizliyi indi ancaq onun barmaqlarına geydirmək olardı. Onların ardınca “L” şəklində olan başqa bir dizlik də ipdən asıldı. Sonra İvan Nikiforoviçin iyirmi il əvvəl, millisliyə girməyə hazırlaşdığı və bığlarını uzatmaq istədiyi zaman özü üçün tikdirmiş olduğu göy kazak beşmeti göründü. Nəhayət, sivri uclu qılınc onların yanından asıldı. Sonra üzərində birşahılıq boyda mis düymələri olan, yaşıl ot rəngli, kaftana bənzər bir paltarın ətəkləri yellənməyə başladı. Bu ətəklərin arxasından kənarları bafta ilə işlənmiş, qabaq tərəfi çox açıq olan jilet göründü. Lakin İvan Nikiforoviçin mərhum qoca nənəsinin köhnə tumanı yellənib, jiletin üstünü örtüdü; tumanın elə cibləri var idi ki, hərəsinə bir qarğız qoymaq olardı. Bütün bunların hamısı bir-birinə qarışaraq İvan İvanoviç üçün çox qəribə bir əyləncə təşkil edirdi; arabir günəşin şüaları paltarların qollarındakı göy, yaxud yaşıl rəngləri, qırmızı baftanı, yaxud zərli parçanın bir hissəsini işıqlandırır, ya da qılıncın üstündə əks edərək parıldayırdı və bu əyləncəni nə isə köçəri səfillərin tamaşa göstərmək üçün xutorlara gətirdikləri vertepə¹ bənzər qeyri-adi bir şeyə oxşadırdı. Xutorda camaat sıx bir halda toplaşmış, başına qızıl tac qoymuş padşah İroda və yaxud keçini yanınca gəzdirən Antona baxarkən, bu tamaşalar xüsusilə maraqlı olur, vertepin arxa tərəfində skripka züüyüldəməyə başlayır; qaraçı, dəf əvəzinə əlləri ilə öz dodaqlarını tərpedib səsləndirir; günəş isə bu zaman yavaş-yavaş batır, cənub axşamlarına məxsus təzə meh ahəstə bir halda xutordakı kök qızların açıq tərəvətli çiyinlərinə və sinələrinə toxunub onları üşüdür. Qoca arvad tezliklə anbardan bayıra çıxdı, o, qayıqları qırılmış, tapançə qoburlarının meşini sürtülüb yeyilmiş, rəngi bir zamanlar qırmızı olan, zərli sapla tikilmiş mis halqalı köhnə bir yəhəri ləhləyə-ləhləyə qucağında gətirirdi. “Sən bir bu axmaq arvada bax! – deyər İvan İvanoviç fikirləşdi. – O, indicə lap İvan Nikiforoviçin özünü də havaya vermək üçün dartıb gətirəcəkdir!” Elə doğrudan da belə idi: İvan İvanoviç öz ehtimalında o qədər də yanılmamışdı. Beş dəqiqədən

¹ Vertep – köçəri xalq teatrı

sonra İvan Nikiforoviçin pambıq parçadan tikilmiş şalvarı qalxıb ipdən asıldı və demək olar ki, həyətin yarısını tutdu.

Sonra qoca arvad bir şapka və bir tüfəng də çıxarıb gətirdi. “Bu nə deməkdir! – deyə İvan İvanoviç düşündü. – Mən İvan Nikiforoviçdə heç bir zaman tüfəng görməmişəm. Bu tüfəng onun nəyinə lazımdır? Atmağına – atmır, amma saxlayır! Bu, onun nəyinə gərəkdir? Ancaq yaxşıca tüfəngdir! Mən çoxdan özümə bir beləsini tapmaq istəyirdim; mən tüfənglə əylənməyi çox sevirəm”. – Ay arvad, ay arvad! – deyə İvan İvanoviç çığırdı və barmağı ilə işarə edib çağırdı.

Qoca arvad çəpərə yanaşdı.

– O əlindəki nədir?

– Görürsünüz ki, tüfəngdir.

– Nə tüfəngidir?

– Kim bilir nə tüfəngidir? Əgər mənimki olsa idi, bəlkə də, onun nədən düzəldildiyini bilərdim. Ancaq bu, ağanın tüfəngidir.

İvan İvanoviç ayağa qalxdı və tüfəngin hər yerinə baxıb nəzərdən keçirməyə başladı, onu gətirib qılıncın yanından asdığı üçün arvadı töhmətləndirməyi də unutdu.

– Görünür, dəmirdən düzəldilib, – qoca arvad davam etdi.

“Hm, dəmirdən. Nə üçün dəmirdən düzəldilib?” – deyə İvan İvanoviç öz-özünə danışdı. – Bu tüfəng ağada çoxdandırmı?

– Bəlkə də, çoxdandır.

– Yaxşıca şeydir! – deyə İvan İvanoviç davam etdi. – Mən ondan xahiş edərdəm ki, bunu mənə bağışlasın. Bu, onun nəyinə gərəkdir! Yaxud bir şeylə dəyişərdəm. Yaxşı, ağa evdədir?

– Evdədir.

– Neyləyir, yatıb?

– Yatıb.

– Yaxşı; gəlirəm onun yanına.

İvan İvanoviç geyindi, itlərdən qorunmaq üçün budaqdan düzəldilmiş əsasını əlinə götürüb getdi, çünki Mirqorodun küçələrində adamdan çox itə rast gəlmək olardı.

İvan Nikiforoviçin həyəti hərçənd ki İvan İvanoviçin həyətinin yanında idi və çəpərdən keçib, bu həyətdən o birisinə adlamaq olardı, lakin İvan İvanoviç küçə ilə getdi. Küçədən keçib döngəyə burulmaq lazım idi, bu döngə isə o qədər dar idi ki, əgər burada iki təkətli araba qarşılasaydı, bir-birinin yanından keçib gedə bilməzdi və onların

dal təkərlərindən yapışıb, hər birini əks tərəfdəki küçəyə çəkib çıxarmayınca, eyni vəziyyətdə yerlərində mıxlanıb qalmalı idi. Piyada gedən adamın paltarına isə döngənin hər iki tərəfində, çəpərin dibində bitmiş ayıpəncəsi otları ilişib, onu çiçək kimi bəzəyirdi. Döngənin bir tərəfi İvan İvanoviçin tövləsi, o biri tərəfi İvan Nikiforoviçin anbar darvazası və göyərçin hinindən ibarət idi. İvan İvanoviç darvazaya yaxınlaşmış, siyirməni taqıldatdı: içəridən itlərin hürüşməsi eşidildi; lakin gələn adamın tanış simasını görüb, bu rəngbərəng itlər tez quyuqlarını bulayaraq geri qayıtdılar. İvan İvanoviç həyətdən keçdi. Həyətdə İvan Nikiforoviçin öz əliylə yedirib bəslədiyi hind göyərçinləri gəzişirdi, bəzi yerlərə qarpoz və qovun qabıqları tökülmüş, bəzi yerlər isə yaşıl otlarla örtülmüşdü; sınıq araba təkəri bir yana diyirlənmiş, çəlləyin dəmir qurşağı bir tərəfə düşmüş, əynində çirkli köynək olan uşaq isə bir yanda oturub qalmışdı; müxtəsər, bu həyətdə rəssamların sevdiyi bir mənzərə var idi! İpə sərilmiş paltarların kölgəsi, demək olar ki, bütün həyəti örtmüşdü və oraya bir sərinlik yayırdı. Qoca arvad, İvan İvanoviç qarşılayıb baş əydi, sonra əsnəyib, dayandığı yerdə quruyub qaldı. Evin qarşısında, iki palıd sütunu üzərində dayanmış üstüörtülü qəşəng bir çardaq var idi, lakin ilin bu fəslində Malorossiyada zərərət etməyi sevməyən və piyada gəzənləri təpədən-dırnağa qədər qantərə batıran günəşdən qorunmaq üçün bu çardaq o qədər də etibarlı bir sığınacaq deyildi. İvan İvanoviçin xatirindən keçən şeyi ələ gətirməyi nə qədər dərinədən arzu etdiyini bundan görmək olardı ki, o, həmişə ancaq axşamlar gəzməyə çıxdığı halda, indi öz adətini pozub, günün belə isti bir vaxtında evdən bayıra çıxmışdı.

İvan İvanoviçin daxil olduğu otaq tamamilə qaranlıq idi, çünki pəncərələrin taxta qapıları bağlı idi və bu qapıların üzərindəki deşikdən içəri keçən günəş şüaları qövs-qüzeh rəngi alır, qabaq tərəfdəki divarın üstünə düşərək, bayırdakı üstü qamışla örtülü evlərin, ağacların və həyətdə sərilmiş paltarların kölgələrini baş-ayaq bir şəkildə divarda əks etdirir və ala-bəzək bir mənzərə yaradırdı. Bundan isə bütün otağa, nə isə, qəribə və xəfif bir işıq yayılırdı.

– Ya Allah! – deyərək İvan İvanoviç salam verdi.

– Aha, salaməleyküm, İvan İvanoviç! – deyərək otağın küncündən bir səs cavab verdi. İvan İvanoviç, ancaq bu zaman, döşəmənin üzərinə salınan xalçanın üstündə uzanmış İvan Nikiforoviçi gördü. – Məni bağışlayın, qabağınızda çılpığam.

İvan Nikiforoviç tamam lüt uzanmışdı, hətta əynində köynəyi də yox idi.

– Eybi yoxdur. Bu gün yatıb istirahət etmisinizmi, İvan Nikiforoviç?

– Etmişəm. Siz necə, İvan İvanoviç, yatmışdınızımı?

– Yatmışam.

– Deməli, indi durmusunuz?

– İndi durmuşam? İsa köməyin olsun, İvan Nikiforoviç! İndiyə kimi necə yatmaq olar! Mən bu saat xutordan gəlirəm. Yol uzunu gözəlcə taxıl var! Adamın ürəyi açılır! Ot da qalxıbdır, yumşaq və dənlidir.

İvan Nikiforoviç:

– Qorпина! – deyə səsləndi. – İvan İvanoviçə araç gətir, yanına da smetan və piroq qoy.

– Bu gün yaxşı hava var.

– Tərifləməyin, İvan İvanoviç. Allah vursun belə havanı! İstinin əlindən qaçmağa bir yer də yoxdur.

– Bəli, lənətləməyə vaxt tapıldı. Eh, İvan Nikiforoviç! Vaxt gələr, mənim bu sözlərimi xatırlayarsınız, ancaq o zaman daha gec olacaqdır: dediyiniz bu günah sözlərin cəzasını o dünyada çəkəcəksiniz.

– İvan İvanoviç, mən sizə nə dedim ki, könlünüzdə dəydi? Mən nə sizin atanızı, nə də ananızı söydüm. Bilmirəm mənim hansı sözüm sizin könlünüzdə dəydi.

– Bəsdir, İvan Nikiforoviç, daha bəsdir!

– Vallah, İvan İvanoviç, mən sizin könlünüzdə dəyməmişəm!

– Təəccüblü işdir, bu bildirçinlər indiyə qədər hələ oxumur.

– Siz necə istəyirsiniz, eləcə də düşünün, lakin mən heç bir şeylə sizin könlünüzdə dəyməmişəm.

– Bilmirəm, bunlar nə üçün oxumur, – deyə İvan İvanoviç öz-özünə danışır və guya, heç İvan Nikiforoviçə qulaq asmırdı. – Bəlkə də, hələ vaxt çatmamışdır, lakin deyəsən, elə lap vaxtıdır.

– Siz deyirsiniz ki, taxıl yaxşıdır.

– Lap əntiqə taxıl var, adamın ürəyi açılır!

Bu danışığıdan sonra bir müddət sükut oldu. Nəhayət, İvan İvanoviç sözə başlayıb dedi:

– Bu nədir belə, İvan Nikiforoviç, deyəsən, paltarları havaya sərdirmisən?

– Gül kimi, lap təzəcə paltardır, bu lənətə gəlmiş qoca arvad hamısını çürüdübdür. İndi havaya verirəm, nazik, əla mahuddur, tərsinə çevir – yenə də geymək olar.

– İvan Nikiforoviç, o sərilen şeylərdən biri mənim xoşuma gəlir!

– Hansı?

– Zəhmət olmasa, bir deyin görüm, paltarlarla bərabər asıb havaya verdiyiniz o tufəng sizin nəyinizə lazımdır? – bunu deyib İvan İvanoviç burunotu qabını irəli tutdu. – Cəsəət edib, buyurmanızı xahiş edə bilərəmmi?

– Eybi yoxdur, buyurun! Mən öz burunotumun dadına baxaram! – bunu deyib İvan Nikiforoviç əlini yan-yörəsinə sürtdü və öz burunotu qabını tapdı. – Bu arvadın axmaqlığına bax, deməli, tufəngi də aparıb oraya asıbdır! Bu Soroçindəki cuhud yaxşı burunotu düzəldir. Bilmirəm o, bu burunotuya nə qatır ki, belə ətirli olur! Ətrindən bir az kanupərə¹ oxşayır. Budur, götür, bir az ağzında çeynə. Elə deyilmi, kanupərə oxşamırmı? Buyurun, götürün!

– İvan Nikiforoviç, mən yenə tufəngin üstə qayıdıram, bir deyin görüm, siz o tufəngi nə edəcəksiniz? Axı o, sizə heç lazım deyil.

– Necə yəni lazım deyil? Vaxt gələr ki, atarığ.

– Allah sizin dadınıza çatsın, İvan Nikiforoviç, axı siz ondan nə vaxt atacaqsınız? Atsanız, ancaq qiyamət günü atarsınız. Mənim bildiyimə görə və başqaları da bilirlər ki, siz hələ ömrünüzdə bir ördək də vurmamısınız, həm də Allah-taala sizin vücudunuzu elə yaratmayıbdır ki, tufəng atasınız. Sizin əzəmətli və ciddi bir görkəminiz vardır. Siz bataqlıqda necə gəzə bilərsiniz, bir halda ki sizin hər söhbətdə adı çəkilməsi mümkün olmayan paltarınızı hələ indi də havaya verib qurudurlar; bəs onda necə olar? Yox, sizə sakitlik və istirahət lazımdır. (Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, İvan İvanoviç bir adamı inandırmaq lazım gələndə çox gözəl və bədii danışırdı. O, nə qədər gözəl danışırdı! İlahi, nə qədər şirin danışırdı!) Bəli, siz nəcib işlərlə məşğul olmalısınız. Siz mənim sözlərimə qulaq asın, o tufəngi mənə verin!

– Bu, necə ola bilər! O, bahalı tufəngdir. Belə tufənglər indi heç bir yerdə ələ düşməz. Mən bu tufəngi hələ o zaman, milisliyə girməyə hazırlaşanda bir türkdən almışam. Belə bir şeyi indi deyərsən birdən-birə götürüb, bağışlayım getsin! Elə də iş olar? Bu, lazımlı şeydir!

– Axı o, nəyə lazımdır?

¹ Kanupərə – ədviyyat yerinə işlədilən kəskin qoxulu ot

– Necə nəyə? Birdən quldurlar evə hücum etdi... Əcəb lazım deyilmiş. İndi, Allaha şükür, sakitəm, özüm də heç kimdən qorxmuram. Nəyə görə? Ona görə ki, bilirəm, otaqda tufəngim var.

– Yaxşı tufəngdir! Ancaq İvan Nikiforoviç, onun çaxmağı xarabdır.

– Nə olsun ki xarabdır! Düzəltməyə olar. Ancaq onu kəndir yağlı ilə yağlamaq lazımdır ki, paslanmasın.

– İvan Nikiforoviç, mənə bir dost kimi yanaşdığınızı sizin bu sözlərinizdən heç görə bilmirəm. Siz dostluq naminə mənim üçün heç bir şey etmək istəmirsiniz.

– Siz nə üçün belə deyirsiniz, İvan İvanoviç, məgər mən sizə heç bir dostluq münasibəti göstərmirəm? Sizin vicdanınız bunu necə qəbul edir! Sizin öküzləriniz həmişə mənim otlağımda otlayır, mən heç bir dəfə də olsun onları tutub işlətməmişəm. Poltavaya gedəndə həmişə məndən araba istəyirsiniz, heç bir dəfə rədd etməmişəm? Sizin uşaqlar həmişə çəpərdən bizim həyəətə keçib, mənim itlərimlə oynayırlar – amma mən heç bir söz demirəm: nə işim var, qoy oynasınlar, heç bir şeyə toxunmurlarsa, qoy oynasınlar!

– Yaxşı, indi ki bağışlamaq istəmirsiniz, onda gəlin dəyişək.

– Siz onun əvəzində mənə nə verərsiniz ki? – bunu deyib İvan Nikiforoviç dirsəkləndi və İvan İvanoviçə baxdı.

– Əvəzində mən sizə həmin damda yedirib saxladığım boz donuzu verərəm. Yaxşıca donuzdur! Saxla, gör, əgər gələn il sənin üçün bala verməsə, nə deyirsən de.

– Mən bilmirəm, İvan İvanoviç, siz nə üçün belə danışırınsınız. Sizin donuz mənim nəyimə lazımdır? O ancaq şeytana ehsan vermək üçün yararlar.

– Yenə dedi ha! Şeytanın adını çəkməsəniz olmaz! Günahdır belə sözləri danışmaq, İvan Nikiforoviç, vallah, günahdır!

– Axı bir fikirləşin, İvan İvanoviç, siz tufəngin əvəzinə görün bir nə verirsiniz: donuz.

– Yəni o tufəngin özü nə böyük şeydir, İvan Nikiforoviç?

– Necə bəyəm, bir özünüz yaxşıca fikirləşin. Bu hər nədir – tufəngdir, yoxsa donuz nə olan şeydir. Əgər bunu siz yox, bir başqası desəydi, xətrimə dəyərdi.

– Axı siz bu donuzda nə pislik görmüsünüz ki?

– A kişi, siz məni kimin yerinə qoymusunuz? Yəni sizin fikriniz budur ki, mən donuzu...

– Əyləşin, əyləşin! Daha dəyişmirəm... Qoy sizin tufənginiz özünüzə qalsın, anbarın bir küncündə qalıb paslansın və çürüsün, bu barədə daha danışmaq istəmirəm.

Bundan sonra bir müddət sakitlik oldu.

– Deyirlər üç padşah bizim padşaha müharibə elan edibdir, – İvan İvanoviç sözə başladı.

– Bəli, mənə də Pyotr Fyodoroviç dedi; bu nə müharibədir? Nədən ötrüdür?

– Yəqin, demək olmaz ki, İvan Nikiforoviç, nədən ötrüdür. Mənim mülahizəmə görə, o padşahlar istəyirlər ki, biz hamımız türk dinini qəbul edək.

İvan Nikiforoviç başını qaldıraraq:

– Axmaqlığa bax ha, gör bir nə xəyala düşüblər! – dedi.

– Elə buna görə də bizim padşahımız onlara müharibə elan edibdir. Deyir ki, xeyr, siz özünüz xristian dinini qəbul edin!

– Aqlınız nə kəsir? İvan İvanoviç, bizimkilər, yəqin ki, onları əzişdirəcəklər!

– Əzişdirəcəklər. Yaxşı, İvan Nikiforoviç, demək, tufəngi dəyişmək istəmirsiniz, hə?

– Mən sizə təəccüb edirəm, İvan İvanoviç, siz axı alim və tanınmış bir adamsınız, lakin uşaq kimi danışırsınız. Mən gərək nə qədər axmaq olam ki...

– Əyləşin, əyləşin. Allah sizin dadınıza çatsın! Qoy o tufəng öz yerində qalsın; daha bu barədə danışmayacağam!..

Söhbətin bu yerində qəlyanaltı gətirdilər.

İvan İvanoviç bir qədər içib, xamadan, piroqdan yedi.

– İvan Nikiforoviç, bir qulaq asın. Mən sizə donuzdan əlavə iki kisə də yulaf verərəm, siz axı yulaf əkməmişiniz. Bu il, hamısı biridir, sizə yulaf almaq lazım gələcəkdir.

– Vallah, İvan İvanoviç, sizinlə danışmaq üçün gərək bir batman bal yeyəsən. (Bu hələ yaxşıdır, İvan Nikiforoviç bundan bətər ibarələr işlədir.) Bu harada görünübüdür ki, tufəngi iki kisə yulafa dəyişəsən? Gözləyin ki, öz arxalığınızı da tufəngə dəyişməyəsizin.

– İvan Nikiforoviç, axı siz unudursunuz ki, mən bundan əlavə bir donuz da verirəm.

– Necə! Tufəngin əvəzinə iki kisə yulaf və bir donuz?

– Nə olar ki, məgər azdır?

– Tüfəngin əvəzinə?
– Əlbəttə, tüfəngin əvəzinə.
– Tüfəngin əvəzinə iki kisə?
– İki kisə deyəndə, yəni boş yox, yulaf ilə dolu; bəs donuzu necə, unutdunuz?

– Canım, bu donuz qoy qalsın özünü, öpüşərsiniz, yox, əgər istəmirsiniz, cəhənnəmə ki!

– Bəli, sizin ki ağzınız açıldı, qurtardı! Görərsiniz: belə günah sözlər üçün o dünyada sizin dilinizi odlu iynələrlə deşəcəklər. Sizinlə danışandan sonra adam gərək əl-üzünü yuyub, özünü tüstüyə versin.

– İcazə verin, İvan İvanoviç: tüfəng ki var – nəcib bir şeydir, ən maraqlı bir əyləncədir, həm də otaq üçün yaxşıca bir bəzəkdir...

İvan İvanoviç acıqlı bir halda:

– İvan Nikiforoviç, kor tutduğunu buraxmadığı kimi, siz də öz tüfənginizi buraxmırsınız, – dedi, çünki o, artıq, doğrudan da, hirsələnməyə başlayırdı.

– Siz isə, İvan İvanoviç, əsl erkək qazsınız.

Əgər İvan Nikiforoviç bu sözü deməsəydi, onlar öz aralarında mübahisə edərdi və həmişə olduğu kimi, yenə də bir dost olaraq ayrılardılar; lakin indi iş ayrı cür idi. İvan İvanoviç bu sözdən sonra tamamilə özündən çıxdı.

– O nə söz idi siz dediniz, İvan Nikiforoviç? – o, səsinə ucaldaraq soruşdu.

– Mən dedim ki, siz erkək qaza oxşayırsınız, İvan İvanoviç!

– Siz, cənab, nəzakəti və adamın rütbəsinə, familiyasına hörmət göstərməyi unudaraq belə ədəbsiz bir sözlə mənim şərəfimə toxunmağa necə cəsarət edirsiniz?

– Bunun nəyi ədəbsizdir? Axı, doğrudan da, İvan İvanoviç, siz nə üçün əlinizi ölçürsünüz?

– Mən təkrar edirəm, siz necə cəsarət edib, bütün nəzakət qaydalarını pozaraq, məni erkək qaz adlandırırırsınız?

– Başınıza tüpürüm, İvan İvanoviç! Nəyə belə qaqqıldayırsınız?

İvan İvanoviç daha özünü ələ ala bilmirdi: onun dodaqları titrəyirdi; ağzının həmişəki vəziyyəti dəyişmişdi, indi onun ağzı ijtisə hərfinə deyil, “O” hərfinə oxşayırdı; gözlərini elə qırırdı ki, adam qorxurdu. İvan İvanoviç çox nadir hallarda belə edirdi. Bunun üçün onu çox hirsəndirmək lazım idi. İvan İvanoviç dedi:

– Mən də sizə bildirirəm ki, heç sizi tanımaq belə istəmirəm.

– Çox böyük bədbəxtlik oldu! Mən, vallah, heç bunun altından çıxma bilməyəcəyəm! – İvan Nikiforoviç cavab verdi.

Amma o, bunu, vallah, ürəkdən demirdi, yalan deyirdi, bu hadisədən o, çox mütəəssir olmuşdu.

– Mən bir də sizin evinizə ayaq basmayacağam.

İvan Nikiforoviç peşmançılıqdan nə edəcəyini heç özü də bilmirdi və öz adətinin əksinə olaraq ayağa qalxıb:

– Ehe! – dedi, – ay arvad, ay uşaq! – Bunu deyən kimi həmin arıq arvad və əynindəki uzun və gen sürtuku ayaqlarına dolaşmış balacaboylu bir uşaq qapının ardında göründü. – Bu İvan İvanoviçin əlindən yapışın, sol qapıdan bayıra!

– Necə! Dvoryanı? – İvan İvanoviç ləyaqət və nifrət hissiylə çığırdı. – Hünəriniz var, cəsəret edib yaxınlaşın! Mən sizi bu axmaq ağanızla bərabər elə məhv edərəm ki, heç tükünüz də tapılmaz! (Ruhi sarsıntı keçirəndə İvan İvanoviç çox kəsərlə danışdı.)

Bütün bu dəstənin vəziyyəti qüvvətli bir mənzərə təşkil edirdi: İvan Nikiforoviç əynində heç bir şey olmadığı halda öz bədəninin bütün anadangəlmə gözəlliyi ilə otağın ortasında dayanmışdı! Arvadın qorxudan ağzı açılı qalmış və üzündə olduqca mənasız bir ifadə yaranmışdı! İvan İvanoviç isə şəkillərdə təsvir edilən Roma natiqləri kimi əllərini yuxarı qaldırmışdı. Bu, qeyri-adi bir dəqiqə idi! Gözəl bir tamaşa idi! Lakin bu tamaşanı seyr edən yeganə tamaşaçı əynində iri sürtük olan həmin uşaq idi ki, o da çox sakitcə dayanıb barmağı ilə burnunu qurdalayır.

İvan İvanoviç, nəhayət, şapkasını götürdü.

– Çox yaxşı edirsiniz, İvan Nikiforoviç! Çox gözəl! Mən bunu sizə göstərəm!

– Gedin, İvan İvanoviç, gedin! Bir də mənim gözümə görünməyin: yoxsa, İvan İvanoviç, əlimə düşdünüzmü, ağız-burnunuzu əzərəm!

– Budur ha əzərsiniz, İvan Nikiforoviç! – İvan İvanoviç cavab verdi və barmaqlarını xüsusi bir şəkildə büküb, İvan Nikiforoviçə şiş göstərərək qapını elə çırpdı ki, cırlıtı ilə örtülən qapı yenidən açıldı. İvan Nikiforoviç qapıda göründü. O, nə isə bir şey fikirləşib demək istəyirdi, lakin İvan İvanoviç daha geri baxmadı və sürətlə həyətdən keçib-getdi.

III fəsil

İVAN İVANOVIÇ İVAN NİKİFOROVIÇLƏ DALAŞDIQDAN SONRA NƏ OLDU?

Beləliklə, Mirqorodun şöhrəti və bəzəyi olan bu iki hörmətli kişi bir-biriylə dalaşdı! Özü də nəyin üstündə? Heç nəyin, erkək qazın üstündə. Keçmişdə onlar canbir, qəlbir dost kimi məşhur olduqları halda, indi bir-birini görmək belə istəmidilər, aralarındakı bütün əlaqələri kəsmişdilər! Bir zamanlar İvan İvanoviç və İvan Nikiforoviç hər gün bir-birinin yanına adam göndərüb, bir-birinin əhvalından xəbər tutardılar, çox tez-tez balkona çıxıb, bir-biriylə o qədər gözəl və xoş söhbət edərdilər ki, qulaq asdıqca adamın ürəyi açılırdı. Bazar günləri İvan İvanoviç xəzli arxalığını, İvan Nikiforoviç isə qədəkdən tikilmiş darçını rəngli kazak arxalığını geyinər və demək olar ki, bir-biriylə lap əl-ələ tutaraq kilsəyə gedərdilər. İvan İvanoviçin çox iti gözləri var idi. Əgər o, birinci olaraq küçənin ortasında bir gölməçə və ya çirkab görsəydi, – Mirqorodda bəzən belə şeylər təsadüf olunur, – həmişə İvan Nikiforoviçə deyərdi: “Gözləyin, ayağınızı buraya basmayın, çünki bu yer yaxşı deyil”. İvan Nikiforoviç də həmişə ona qarşı belə incə dostluq işarələri ilə müraciət edərdi və nə qədər uzaqda dayanır dayansın, burunotu qabını əliylə İvan İvanoviçə uzadar və deyərdi: “Buyurun!” Hələ onların hər ikisinin nə qədər gözəl təsərrüfatları var!.. İndi isə bu iki dost... bunu eşidəndə, elə bil ki, məni ildirir vurdu! Mən uzun müddət buna heç inanmaq istəmədim: İlahi, sən özün adilsən! İvan İvanoviç İvan Nikiforoviçlə dalaşmışdır! Özləri də bu qədər hörmətli adamlardır! İndi bu dünyada daha nəyə etibar etmək olar?

İvan İvanoviç öz evinə gələndən sonra xeyli müddət həyəcan keçirdi. Əvvəllər o, evə gələndə, hər şeydən qabaq balaca madyanın ot yeyib-yemədiyinə baxmaq üçün tövləyə gedərdi (İvan İvanoviçin alını qaşqalı, səmənd bir madyanı var. Çox qəşəng atdır); sonra öz əli ilə hinduşkalara və çoşqalara yem verər, yalnız bundan sonra evə gedib ya taxta qab-qacaq hazırlamaqla məşğul olar (o, çox məharətlə taxtadan müxtəlif şeylər qayıрмаğı bacarır və bu işi

tornaçıdan pis bilmir), ya Lyubi, Qari və Popovun¹ mətbəəsində çap olunmuş bir kitabı götürüb oxuyar (bu kitabın adı İvan İvanoviçin yadında deyildir, çünki uşaqları oynatmaq üçün evdəki qız bu kitabın baş səhifəsini çoxdan cırmışdır), ya da ki çardağın altına çəkilib istirahət edərdi. İndi isə o, evə gələrkən özünün həmişəki işlərindən heç biri ilə məşğul olmadı. Bunun əvəzində qarşısına çıxan Qapkanı söyüb danlamağa başladı ki, nə üçün işsiz gəzib veyllənir, əslində isə Qapka bu zaman mətbəxə yarma daşıyırdı; əlindəki ağacı, hər gün adət etmiş olduğu yemi almaq üçün səkinin yanına gələn xoruza tərəf fırlatdı, üst-başı çirkli, əyninə köhnə və cırıq köynək geymiş uşaq onun yanına yüyürüb: “Əmi, əmi, mənə bir pryanik ver!” – deyə çığırırdıqda, İvan İvanoviç ayaqlarını yerə döyüb, uşağı elə hədələdi ki, uşaq qorxusundan, Allah bilir, haraya isə qaçıb yox oldu.

Ancaq o, yenə də birtəhər özünü ələ alıb həmişəki işləri ilə məşğul olmağa başladı. O, çox gec nahar etdi və demək olar ki, lap axşam tərəfi dincəlmək üçün çardağın altında uzandı. Qapkanın göyərçin ətindən bişirmiş olduğu yaxşıca borş səhərki hadisəni tamamilə onun yadından çıxartdı. İvan İvanoviç yenə də məmnuniyyətlə öz təsərrüfatını seyr etməyə başladı. Nəhayət, o, gözlərini qonşu həyəətə dikib öz-özünə dedi:

– Bu gün heç İvan Nikiforoviçin yanında olmamışam. Gedim bir ona dəyim.

Bunu deyib İvan İvanoviç əsasını və şapkasını götürdü, küçəyə tərəf yollandı, lakin elə darvazadan təzəcə çıxmışdı ki, birdən onunla dalaşdığı yadına düşdü, o saat tüpürüb geri qayıtdı. Demək olar ki, buna bənzər bir hərəkət İvan Nikiforoviçin də həyəətində baş verdi. İvan İvanoviç gördü ki, arvad ayağının birini çəpərin üstündən aşırub onun həyətinə keçmək istəyir, bu zaman birdən-birə İvan Nikiforoviçin səsi eşidildi:

– Geri qayıt! Geri qayıt! Lazım deyil!

Ancaq İvan İvanoviç bu hadisədən sonra çox danırırdı. Çox ola bilərdi ki, bu hörmətli adamlar həmin günün sabahı yenə də barışaydılar. Lakin İvan Nikiforoviçin evində baş vermiş xüsusi bir hadisə bütün ümidləri məhv etdi və sönməyə hazır olan düşməncilik alovu üzərinə yenidən qatran tökdü.

¹ XIX əsrin əvvəllərində yaşamış Moskva naşirləri

Həmin günün axşamı Aqafiya Fedoseyevna İvan Nikiforoviçin yanına gəldi. Aqafiya Fedoseyevna İvan Nikiforoviçin nə qohumu, nə baldızı, nə də ki dostu idi. Deməli, onun İvan Nikiforoviçin yanına gəlməsi üçün heç bir səbəb yox idi və onun gəlməsi İvan Nikiforoviçin özünü də bir o qədər açmırdı. Buna baxmayaraq Aqafiya Fedoseyevna onun yanına gəlir, həftələrlə və bəzən daha çox onun evində qalırdı. Aqafiya Fedoseyevna gələndə bütün açarları İvan Nikiforoviçdən alır və evdə hökmranlıq edirdi. Bu, İvan Nikiforoviçin heç xoşuna gəlmirdi, lakin ona itaət edirdi və bəzən bir şeyə etiraz edərək mübahisəyə çalışırdısa da, belə mübahisələrdə Aqafiya Fedoseyevna həmişə ona qalib gəlirdi.

Mən, doğrusu, bir məsələni başa düşmədiyimi boynuma alıram: axı nə üçün arvadlar bu qədər cəld bizim burnumuzdan yapışırlar, elə bil ki, əlləri ilə çaynıkin qulpundan tuturlar? Ya onların əlləri belə cəld yaranmışdır, ya da ki bizim burunlarımız artıq heç bir şeyə yaramır. Hərçənd ki İvan Nikiforoviçin burnu bir qədər yetişmiş gavalıya oxşayırdı, buna baxmayaraq Aqafiya Fedoseyevna onun burnundan yapışır və kiçük kimi arxasınca çəkib aparırdı. İvan Nikiforoviç onun yanında hətta istər-istəməz öz adi yaşayış qaydalarını belə dəyişirdi: özünü çox günə vermir, əgər verirdisə də, çılpaq halda uzanmır və Aqafiya Fedoseyevna qəti tələb etməsə də, o, yenə həmişə köynəyini və şalvarını geyirdi. Aqafiya Fedoseyevna özünü çəkib təşrifat göstərməyi sevməzdi və İvan Nikiforoviçin titrəməsi tutanda, o, öz əliylə onun bədənini başdan-ayağa skipidar və sirkə ilə ovardı. Aqafiya Fedoseyevna başına çutqu qoyardı, burnunun üstündə üç ziyil var idi, əynində sarı gülləri olan qəhvəyi rəngli kapot geyərdi. Onun bütün əndamı çəlləyə bənzəyirdi və buna görə də onun belini tapmaq, adamın güzgüsüz öz burnunu görə bilməsi qədər çətin idi. Onun ayaqları gödək, balıq kimi yastı və yoğun idi. Aqafiya Fedoseyevna söz gəzdirər, qeybət qırdı, səhərlər bişmiş çuğundur yeyər, özü də lap yaxşıca söyüş söyərdi, – həm də bütün bu müxtəlif məşğələlərin hamısında onun üzünün ifadəsi bir dəqiqə belə dəyişməzdi ki, adətən, ancaq qadınlar özlərini belə göstərə bilərlər.

Aqafiya Fedoseyevna gələn kimi hər şey tərsinə çevrildi:

– Sən, İvan Nikiforoviç, onunla barışma və səni bağışlamasını da xahiş etmə: o, səni məhv etmək istəyir, o, belə adamdır! Sən hələ onu tanımırsan.

Bu lənətə gəlmiş arvad belə sözlərdən o qədər İvan Nikiforoviçə deyib, qulağını doldurdu ki, axırda o, İvan İvanoviç haqqında heç bir şey eşitmək belə istəmədi.

Hər şey başqa şəkil aldı: əgər qonşu iti bu həyətə keçib gəlirdisə, əllərinə keçən hər şeylə onu döyürdülər; çəpərdən o taya aşan uşaqlar köynəkləri qaldırılmış və kürəklərində çubuq yerləri olduğu halda ağlaya-ağlaya geri qayıdırdılar. Hətta İvan İvanoviçin, nə isə, bir şey soruşmaq istədiyi o arvad da elə ədəbsizlik göstərdi ki, çox nəzakətli bir adam olan İvan İvanoviç yerə tüpürdü və yalnız bunu dedi ki: “Sən bu murdar arvada bir bax! Öz ağasından da pisdir!”

Nəhayət, bütün təhqirlərə bir yekun olaraq, mənfur qonşu gətirib, lap onun gözünün qabağında, çəpərin, adətən, keçilən yerində, qazlar üçün bir hin tikdi, elə bil ki, o, bununla, etdiyi təhqiri daha da dərinləşdirmək istəyirdi. İvan İvanoviçin nifrət etdiyi bu qaz hini lap şeytan sürəti ilə – bircə gündə tikilmişdi.

Bu hadisə İvan İvanoviçdə kin və intiqam arzusu doğurdu. Qaz hininin, hətta onun həyətinin bir hissəsini tutduğuna baxmayaraq, İvan İvanoviç öz kədərini qətiyyənlə üzə vurmadi; lakin qəlbi elə döyünürdü ki, bu xarici sakitliyini mühafizə etmək onun üçün son dərəcə çətin idi.

O, bütün gündüzü belə keçirdi. Axşam oldu... Ah, əgər mən rəssam olsaydım, gecənin bütün gözəlliyini məhəmətlə təsvir edərdim! Mən bütün Mirqorodun necə sükuta qərq olub yatdığını; saysız-hesabsız ulduzların tərənəmədən, bu şəhərə necə baxdıqlarını, yaxında və uzaqlarda hürən itlərin gecənin bu sakitliyini necə pozduqlarını; eşqə düşmüş keşişin onların yanından keçərək, qorxmaz bir cəngavər kimi, necə çəpərdən aşdığını təsvir edərdim. Mən təsvir edərdim ki, evlərin ağ divarları ayın ziyası altında necə də ağarır, onları əhatə edən ağaclar və bu ağacların kölgələri daha da qaralır, güllər və sükuta dalmış otlar daha da ətirli olur və çəyirtkələr – gecənin yorulmaq bilməyən cəngavərləri hər tərəfdən səs-səsə verib, öz nəğmələrini necə yüksəkdən oxuyurlar. Mən təsvir edərdim ki, palçıq kərpicdən tikilmiş bu alçaq evlərdən birində yorğan-döşəkdə yalnız uzanıb yatmış qara qaşlı və titrək məməli bir qadın necə öz yuxusunda qusar bıqları və məhmızları görür, ayın işığı isə onun yanaqlarında güllür. Mən təsvir edərdim ki, uçub evlərin bacalarına qonan yarasanın qara kölgəsi ayın işığında ağaran yolun üzə-

rindən titrək bir halda keçib-gedir... Lakin bu gecə əlində mişar evindən bayıra çıxan İvan İvanoviç mən, inanmıram ki, təsvir edə bilə idim! Onun üzündə nə qədər müxtəlif hissələrin ifadəsi var idi! O, yavaş-yavaş, gizlicə gəlib çəpərin altından qaz hininin yanına keçdi. İvan Nikiforoviçin itləri bu iki qonşunun arasında baş vermiş dava haqqında hələ heç bir şey bilmirdilər və buna görə də İvan İvanoviç köhnə bir dost kimi, bütün ağırlığı ilə dörd palıd sütunu üzərində dayanmış qaz hininin yanına buraxdılar; o, yaxındakı sütunun yanına sürünüb, mişarı söykəyib kəsməyə başladı. Mişarın səsi onu, hər dəqiqədən bir boylanıb, ətrafa baxmağa məcbur edirdi; lakin hər dəfə qonşusunun onu incitdiyi yadına düşdükdə yenidən ürəklənir və qüvvəsi özünə qayıdırdı. Birinci sütun kəsilmişdi. İvan İvanoviç o birini mişarlamağa başladı. Qorxudan onun gözləri parlayır və heç bir şey görmürdü. Birdən İvan İvanoviç qışqırdı və yerindəcə donub qaldı: gözünə ölü görünmüşdü, lakin o, bunun ölü deyil, boğazını ona tərəf uzatmış qaz olduğunu görüb özünə gəldi. İvan İvanoviç hirsindən tüpürdü və işi davam etdirməyə başladı. İkinci sütun da kəsildi: qaz hini silkələndi. Üçüncü sütunu kəsməyə başlayanda İvan İvanoviçin ürəyi elə qorxunc bir surətdə döyünməyə başladı ki, o, bir neçə dəfə işi dayandıрмаğa məcbur oldu; sütunun yarından çoxu kəsilmişdi ki, birdən bütün bina qüvvətlə silkələndi... və İvan İvanoviç elə yenicə sıçrayıb kənara çəkilmişdi ki, hin gurultu ilə uçdu. İvan İvanoviç dəhşətli bir qorxu içərisində mişarı götürüb evə qaçdı və çarpayıya yıxıldı; görmüş olduğu dəhşətli işin nəticəsini bilmək üçün indi durub pəncərədən baxmağa belə onun taqəti yox idi. Ona elə gəlirdi ki, İvan Nikiforoviçin həyətidəki adamların hamısı indi toplaşmışdır: qoca arvad, İvan Nikiforoviç, əyninə iri köynək geymiş uşaq, hamı əlinə paya götürüb Aqafiya Fedoseyevnanın başçılığı ilə onun evini dağıtmağa və talan etməyə gəlir.

Sabahısı, bütün günü İvan İvanoviç, sanki, qızdırma içərisində keçirdi. İvan İvanoviçə daim elə gəlirdi ki, bu mənfur qonşu intiqam almaq üçün, heç olmasa, onun evini yandıracaqdır. Buna görə də o, Qapqaya əmr etmişdi ki, tez-tez evin yan-yörəsinə baxsın və bir yerə quru ot qoyulub-qoyulmadığına diqqət etsin. Nəhayət, o, İvan Nikiforoviç qabaqlamaq üçün ondan tez tərpənməyi və Mirqorod dairə məhkəməsinə ondan ərizə verməyi qərara aldı. Bu ərizənin nədən ibarət olduğunu isə o biri fəsildən bilmək olar.

IV fəsil

MİRQOROD DAİRƏ MƏHKƏMƏSİNİN
QƏBUL OTAĞINDA BAŞ VERƏN
ƏHVALAT HAQQINDA

Mirqorod gözəl şəhərdir! Bu şəhərdə necə tikililər vardır! Üstü küləşlə, qamışla, hətta taxta ilə örtülmüş hər cür ev vardır; sağa da gedirsən küçədir, sola da gedirsən küçədir, hər yerdə gözəl çəpərlər vardır, çəpərin üstündən sarmaşiq sallanır, onun üstündən dibçəklər asılmış, dibçəklərin ardından isə günəbaxanların günəşə bənzər başları, qırmızı lalə, iri balqabaqlar görünür... Ayrı calaldır! Çəpərin üstünə həmişə elə şeylər asılmışdır ki, onu daha da gözəlləşdirir: ya, görürsən, zorba bir kötük çəpərə dirənmişdir, ya oraya köynək, şalvar sərilmişdir. Mirqorodda nə oğurluq, nə də ki dələduzluq var, buna görə də hər kəs ağılına gələn şeyi götürüb çəpərin üstünə atır. Əgər siz şəhərin meydançasına yaxınlaşsanız, bir müddət oranın mənzərəsinə tamaşa edəcəksiniz: meydançada bir gölməçə vardır, təəccüblü gölməçədir! Bu gölməçə, demək olar ki, bütün meydançanı tutmuşdur. Gözəl gölməçədir! Onu əhatə etmiş və uzaqdan ot tayasına bənzər evlər, evciklər bu gölməçənin gözəlliyinə təəccüblə tamaşa edirlər.

Lakin mən bu fikirdəyəm ki, bu şəhərdə dairə məhkəməsinin evindən yaxşı ev yoxdur. Bu ev palıddanmı, yaxud ağcaqayındanmı tikilmişdir, onda işim yoxdur; lakin məsələ burasındadır ki, hörmətli cənablar, bu evin səkkiz pəncərəsi vardır! Bu səkkiz pəncərənin səkkizi də cərgə ilə meydançaya, yuxarıda haqqında danışdığım və şəhər rəisinin göl adlandırdığı həmin gölməçəyə baxır! Mirqorodda təkcə bu ev qranit rəngində rənglənmişdir: qalan evlərin hamısı, sadəcə, əhənglə ağardılmışdır. Bu evin taxtapuşu başdan-başa taxtadandır və hətta, ola bilsin ki, o da rənglənəcəkdi, lakin bu iş, tərs kimi, pəhriz vaxtına düşdüyü üçün dəftərxanadakılar, içinə soğan qatılıb hazırlanmış yağı yemişdilər, taxtapuş da rənglənməmiş qalmışdı. Evin qabaq səkisi meydançaya çıxır, bu səkinin üstünə, demək olar ki, həmişə yarma və ya başqa yeməli şeylər töküldüyündən orada çox zaman toyuqlar gəzişir, ancaq səkinin üstünə bu yeməli şeyləri qəsdən tökmürlər, bu, ancaq oraya gələn

şikayətçilərin ehtiyatsızlığı üzündən belə olur. Ev iki yerə bölünmüşdür: bir tərəfi divanxanadır, o biri tərəfi isə dustaqxana. Divanxana tərəfdə iki təmiz və ağardılmış otaq vardır: bu otaqlardan biri şikayətə gələnlər üçündür, o birində isə üzərinə mürəkkəb ləkəsi düşmüş bir stol, stolun üstündə isə zertsalo¹ qoyulmuşdur. Stolun ətrafında palıddan düzəldilmiş dörd hündür söykənəcəkli stul, divarların yanında isə içində dairə məhkəməsinə verilmiş böhtanların qalaqları saxlanılan dəmir sandıqlar var idi. O zaman bu sandıqlardan birinin üstünə çəkmə yağı ilə silinmiş uzunboğaz çəkmə qoyulmuşdu. Qəbul lap səhərdən başlandı. Hakim, İvan Nikiforoviçdən bir az nazik olsa da, yenə də çox kök və xoşsifət bir adamdı; o, əynində yağdan ləkələnmiş bir xalat, damağında çubuq və qabağında bir fincan çay olduğu halda kargüzarla danışırdı. Hakimin dodaqları lap burnunun altında idi, buna görə də o, burnu ilə ürəyi istədiyi qədər üst dodağını iyləyə bilərdi. Bu üst dodaq onun üçün burunotu qabını əvəz edirdi, çünki çəkdiyi burunotu, demək olar ki, həmişə onun bu üst dodağında yayılıb qalırdı. Bəli, demək hakim kargüzarla danışırdı. Ayaqyalın bir qız isə üstündə fincan olan məcməyini kənarında tutub dayanmışdı.

Stolun kənarında əyləşmiş katib işin nəticəsini oxuyurdu, lakin o qədər yeknəsəq və məyus bir səslə oxuyurdu ki, müttəhimin özü qulaq assa idi, yuxusu gəlib yatardı. Əgər bu zaman araya maraqlı bir söhbət düşməsəydi, hakim özü elə hamıdan əvvəl yatardı.

– Mən qəsdən bilmək istəyirdim ki, – deyə hakim danışır və fincandakı soyumuş çaydan içirdi. – Görüm necə olur ki, axı onlar belə yaxşı oxuyurlar. İki il bundan qabaq mənim bir kefin istəyən qaratoyuğum var idi. De, nə oldu? Qəflətən səsi lap xarab oldu. Oxumağa başlayanda, Allah bilir, necə səslər çıxarırdı. Getdikcə səsi tutuldu, tutuldu, axırda lap çölə tullanmalı oldu. Sən demə, bu lap səfeh bir şeydən olurmuş! Quşun boğazının altında noxuddan da balaca bir xiyarək əmələ gəlir. Onu iynə ilə deşirsən, qurtarı gedir. Bunu mənə Zaxar Prokofyeviç öyrətmişdir, əgər istəyirsiniz, bunu sizə danışaram: gəldim onun yanına...

Bu zaman, artıq bir neçə dəqiqədən bəri əlində oxuduğu işi qurtarmış olan katib:

¹ Keçmişdə Rusiyada hökumət idarələrindəki qəbul otaqlarının hamısında stolun üstünə üçkünc şəkili və ətrafına I Pyotrün fərmanlarının surəti yapışdırılmış belə güzgülər qoyulurdu.

– Buyurursunuzmu, Demyan Demyanoviç, başqasını oxuyum?
– deyə onun sözünü kəsdi.

– Oxuyub qurtarmışsınız? Nə tez! Mən heç nə eşitmədim! Hani o iş, verin bura, qol çəkim. Sizdə daha nə var?

– Kazak Bokitkanın inək oğurluğu haqqındakı işdir.

– Yaxşı, oxu! Bəli, gəlirəm onun yanına... Hələ onun məni necə qonaq etdiyini də müfəssəl danışa bilərəm. Arağın yanında balıq verdilər, əntiqə balıq idi! Bu, Mirqoroddakı şəhər baqqal dükəninin bizə verdiyi sən deyən balıqdan deyildi. – Bunu deyəndə hakim dilini şaqqıldatdı, burnu isə öz həmişəki burunotu qabını iylədi. – Sel-yodkasından yemədim, çünki siz özünüz də bilirsiniz ki, yeyəndə ürəyimi bulandırır. Amma kürünün dadına baxdım; gözəl kürü idi! Heç söz ola bilməz, lap əla idi! Sonra içinə qızılpançer salınmış bir şaftalı arağı içdim. Zəfəran arağı da var idi; lakin, özünüz bilirsiniz ki, mən zəfəran arağı içmirəm. Doğrudur, zəfəran arağı yaxşı araqdır: amma gərək, necə ki deyirlər, əvvəlcə iştaharı açasan, sonra tamamlayasan... – Bu zaman hakim, içəri girən İvan İvanoviçə görüb: – Aha! Buyurun, xoş gəlmisiniz, – deyə birdən qışqırdı.

İvan İvanoviç:

– Allah köməyiniz olsun, cansağlığı versin! – dedi və yalnız ona məxsus olan xoş bir əda ilə hər tərəfə baş əydi. İlahi, o, öz davranışı ilə hamını özünə cəzb etməyi nə qədər gözəl bacarırdı! Mən heç bir yerdə görməmişəm ki, insanda bu qədər incəlik olsun. O, öz ləyaqətini çox yaxşı bilir və buna görə də ümumun hörmətinə layımlı bir şey kimi baxırdı. Hakim özü İvan İvanoviçə stul verdi, bu zaman burnu üst dodağında qalmış burunotunun hamısını içəri çəkdi ki, bu da həmişə onun böyük məmnuniyyət hissi duyduğunu göstərən bir əlamət idi.

– Buyurun görək, sizi nəyə qonaq edək, İvan İvanoviç? – deyə hakim soruşdu. – Bəlkə, bir fincan çay içəsiniz?

– Xeyr, çox təşəkkür edirəm, – deyə İvan İvanoviç cavab verdi və təzim edib əyləşdi.

– Lütfən, bir fincan çay için! – deyə hakim təkrar etdi.

– Xeyr, təşəkkür edirəm. Qonaqpərvərliyinizə görə çox razıyam! – deyə İvan İvanoviç cavab verdi və yenə də təzimlə baş əyib əyləşdi.

– Bircə fincan, – deyə hakim təkrar etdi.

– Xeyr, narahat olmayın, Demyan Demyanoviç! – Bunu deyib İvan İvanoviç baş əydi və əyləşdi.

– Bircə fincan!

– İndi ki, deyirsiniz, bir fincan içərəm! – deyə İvan İvanoviç əlini məcməyiyə uzatdı.

İlahi! İnsanda nə qədər də incəlik olarmış! Belə incə hərəkətlərin nə qədər xoş təsir bağışladığını dillə ifadə etmək mümkün deyildir!

– Bəlkə buyurasınız, bir fincan da gətirsinlər?

– Acizənə təşəkkür edirəm, – deyə İvan İvanoviç cavab verdi və yanı üstə çevirdiyi fincanı məcməyinin üstünə qoyaraq baş əydi.

– İvan İvanoviç, lütfən, qonaq olun!

– Xeyr, bacarmaram. Çox razıyam, – bunu deyib İvan İvanoviç yenə də qalxıb baş əydi və əyləşdi.

– İvan İvanoviç! Axı biz dostuq, bir fincan da için!

– Xeyr, qonaq etdiyinizə görə çox razıyam, – bunu deyərək İvan İvanoviç qalxıb baş əydi və yenə əyləşdi.

– Çox yox, bircə fincan!

İvan İvanoviç əlini məcməyiyə uzadıb bir fincan da götürdü.

Pah atonnan! İnsan da öz ləyaqətini bu qədər incəliklə qoruya bilərmiş!

İvan İvanoviç əlindəki fincandan axırını qurtumunu vuraraq deyirdi:

– Demyan Demyanoviç, mənim sizinlə çox vacib bir işim vardır: mən ərizə verirəm. – İvan İvanoviç bunu deyib, əlindəki fincanı yerə qoydu və cibindən, üstündə gerb nişanı olan yazılı bir kağız çıxartdı.

– Mən öz düşmənimdən, namərd düşmənimdən ərizə verirəm.

– Axı kimdən ərizə verirsiniz?

– İvan Nikiforoviç Dovqoçxundan.

Bunu eşidəndə hakim az qaldı, stuldan yıxılsın. O, əllərini açaraq:

– Siz nə danışırırsınız! – dedi. – İvan İvanoviç, bu sizmisiniz?

– Özünüz görürsünüz ki, mənəm.

– Allah və bütün müqəddəslər dadınıza yetsin! Necə yəni! Siz, İvan İvanoviç, necə oldu ki, İvan Nikiforoviçlə düşmən oldunuz?! Bu sözləri sizinmi dodaqlarınız deyir? Bir də təkrar edin görüm! Bəlkə, sizin arxanızda başqa bir adam dayanmışdır və o, sizin əvəzinizdən danışır?..

– Burada inanılmayacaq nə var ki! Mən onun üzünə baxa bilmərəm; o, mənə lap ölümcül surətdə toxunmuşdur, mənim namu-sumu təhqir etmişdir.

– Ey müqəddəs troitsa! İndi mən anamı buna necə inandırım! O qoca arvad, elə hər gün, mən bacımla dalaşanda, deyir: “Ay uşaq, siz bir-birinizlə lap it-pişik kimi rəftar edirsiniz. Heç olmasa, siz İvan İvanoviçlə İvan Nikiforoviçdən ibrət alın. Bax dostluq elə olar! İkisi də ləyaqətli adamdır!” – İndi buyur, bu da sənin dostların! Axı bir danışın görək, necə və nə üçün belə olub?

– Bu, çox incə bir işdir, Demyan Demyanoviç! Bunu dillə danışmaq olmaz. Yaxşısı budur, əmr edin, ərizənin özünü oxusunlar. Budur, bu tərəfdən başlayın, orası daha ləyaqətlə yazılmışdır.

Hakim:

– Taras Tixonoviç, oxuyun! – deyə katibə müraciət etdi.

Taras Tixonoviç ərizəni götürdü və dairə məhkəmələri katiblərinin hamısının etdiyi kimi, iki barmağı ilə burnunu silib, oxumağa başladı:

– “Mirqorod qəzasının zadəganı və mülkədarı İvan İvan oğlu Pererepenko tərəfindən ərizədir ki, nə barədə olduğu aşağıdakı maddələrdən bilinir:

1. Öz günah əməlləri, iyrənc işləri və hər cür əndazədən kənara çıxıb, həddini keçən qeyri-qanuni hərəkətləri ilə bütün dünyada məşhur olan zadəgan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun həmin 1810-cu ildə iyulun 7-si günündə məni ölümcül surətdə təhqir etmişdir ki, bu da həm mənim şəxsi namusuma toxunmuş, həm də eyni dərəcədə mənim rütbəmi və fəmiliamın şərəfini alçaltmışdır. Məzkur dvor-yan özü şəxsən çox eybəcər bir görkəmə malikdir, davakardır və ağızına gələn hər növ günah sözləri və söyüşləri işlədən bədxasiyyət bir adamdır!”

Bu yerə çatanda katib yenidən burnunu silmək üçün bir qədər dayandı, hakim isə məmnuniyyətlə əllərini bir-birinin üstünə qoyub, heyrətlə öz-özünə deyirdi:

– Belə də kəlam olar! İlahi! Gör bir necə qələmə malikdir!

İvan İvanoviç gerisini oxumağı xahiş etdi və Taras Tixonoviç davam etdi:

– “Mən dostluq niyyətiylə zadəgan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxunun yanına gəldikdə o, məni açıqdan-açığa namus və şərəfime toxunan bir adla çağırırdı, yəni mənə erkək qaz dedi, bir halda ki bütün Mirqorod qəzasına məlumdur ki, heç bir zaman mən bu iyrənc heyvanın adı ilə adlanmamışam və gələcəkdə də adlanmaq

niyyətində deyiləm. Mənim dvoryan nəslinə mənsub olduğumu sübut edən dəlil isə bundan ibarətdir ki, Üç Müqəddəs kilsəsindəki təvəllüd kitabında həm mənim anadan olduğum günün tarixi, həm də xaç suyuna çəkildiyim qeyd olunmuşdur. Qaz isə, elmlərdən az çox başı çıxan hər kəsə məlumdur ki, təvəllüd kitabında qeyd edilə bilməz, çünki qaz adam deyil, quşdur, bu da ki, hər kəsə, hətta seminariya görməmiş adamlara da yaxşıca məlumdur. Lakin məzkur bədxasiyyət dvoryan, bütün bunların hamısını bilə-bilə, başqa bir şey üçün yox, elə qəsdən mənim adımlı və rütbəmi ölümcül surətdə ləkələmək üçün məni həmin iyrənc sözlə söymüşdür.

2. Bundan əlavə, həmin ədəbsiz dvoryan, ruhani rütbəsində olmuş atam İvan Onisiy oğlu Pererepenkodan sonra əziz bir xatirə kimi mənə miras qalmış mülkiyyətə də qəsd etmiş və bütün qanunların ziddinə olaraq gətirib lap mənim artırmamla üzübüz yerdə bir qaz hini tikmişdir ki, bunu da o, başqa bir niyyətilə deyil, yalnız mənə qarşı etdiyi təhqiri dərinləşdirmək qəsdini ilə etmişdir; çünki həmin qaz hini indiyə qədər özgə bir layiqli yerdə tikilmişdi və kifayət qədər də möhkəm idi. Binaənəleyh, bu qaz hininin yerini dəyişməkdə, yuxarıda adını çəkdiyim məzkur dvoryanın iyrənc niyyəti yalnız bundan ibarət imiş ki, məni gözlənilməyən ədəbsiz və yaraşmaz hadisələrin şahidi etsin; çünki məlumdur ki, hər adam ədəbli iş üçün hinə getməz, özü də ki qaz hini ola. Belə qeyri-qanuni hərəkətin nəticəsində qaz hininin iki qabaq payası mənim şəxsi torpağımı tutmuşdur, anbardan başlamış düz birbaşa arvadların güvəc yuduqları yerə qədər müstəqim xətlə uzanan bu torpaq isə hələ atam İvan Onisiy oğlu Pererepenkonun sağlığında mənə çatmışdır.

3. Adı və familiyası insanda ikrah və nifrət hissi oyadan həmin yuxarıda təsvir olunan dvoryan ürəyində belə niyyət də bəsləyir ki, məni öz evimin içində yandırsın. Onun belə bir niyyətdə olduğuna dəlalət edən əlamətlər aşağıdakı dəlillərdən açıq görünür: əvvələn, məzkur bədnyyət və bədxah dvoryan tez-tez öz evindən bayıra çıxmağa başlamışdır, halbuki çox tənbel və iyrənc dərəcədə kök olduğuna görə əvvəllərdə belə işlər etməzdi; ikincisi, onun qulluqçusunun otağı, mənə məhrum İvan Onisiy oğlu Pererepenkodan əziz bir xatirə kimi qalmış şəxsi torpağımın ətrafına çəkilən çəpərin lap yanında və orada hər gün, axşamdan səhərə qədər arası kəsilmədən işiq yanır ki, bu da onun mənim evimi yandırmaq niyyətində

olduğunu açıqca sübut edən bir dəlildir, çünki indiyə qədər, o, çox xəsis bir adam olduğundan, həmişə orada nəinki şamı, hətta qara çırağı da söndürərdilər.

Buna görə də xahiş edirəm ki, həm yanğın törətməkdə, mənim rütbəmi, ad və fəmiliyəmi təhqir etməkdə, həm də öz gəsinin mülkiyyətini vəhşicəsinə qəsb etməkdə və bunların hamısından əlavə, xüsusən mənim fəmiliyəyə qaz kəlməsini qəsdən və alçaqcasına mülhəq etməkdə müqəssir olan məzkur İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun cərimə verməyə, məhkəmənin bütün xərclərini və mənə dəymiş zərərləri ödəməyə məhkum edilsin, özü isə qanunu pozan bir adam kimi qandallansın və sonra şəhər həbsxanasına göndərilsin, mənim bu ərizəm əsasında qəbul edilən qərar isə təcili surətdə və olduğu kimi icra edilsin. Həmin ərizəni Mirqorod mülkədarı, dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko yazdı və tələf etdi”.

Ərizə oxunub qutardıqdan sonra hakim, İvan İvanoviçə yaxınlaşdı, paltarının düyməsindən yapışdı və təxminən bu minvalla danışmağa başladı:

– İvan İvanoviç, bu nədir, siz nə edirsiniz? Allahdan qorxun! Tullağın getsin bu ərizəni bir yana! (Kaş onu şeytan aparaydı!) Yaxşısı budur, İvan Nikiforoviçlə əl-ələ verib öpüşün, bir qədər də santurin, yaxud Nikopol arağı alın, yaxud da elə-belə punş düzəldib mənə də çağırın, gəlirəm bir yerdə içək, hər şeyi də yadımızdan çıxaraq getsin!

İvan İvanoviç həmişə ona çox yaraşan bir ciddiyyətlə:

– Yox, Demyan Demyanoviç! – dedi. – Bu, sən deyən işlərdən deyildir. Bu elə iş deyildir ki, barışmaqla həll etmək mümkün olsun. Əlvida! – O, eyni ciddiyyətlə hamıya müraciət edərək: – Əlvida sizə də, cənablar! – dedi, sonra: – Ümid edirəm ki, mənim ərizəm öz lazımı təsirini göstərəcəkdir, – deyib sözünü tamamladı və divanxanadakıların hamısını heyrət içərisində buraxıb getdi.

Hakim oturmuşdu və bir kəlmə də danışmırdı. Katib burunotu çəkirdi, dəftərxanadakılar mürəkkəbqabı əvəzinə işlədilmiş sınıq butulkanı yıxdılar, hətta hakim özü də, o qədər dalğın və fikirli idi ki, stolun üstündəki mürəkkəb gölünü barmağı ilə yayıb genişləndirirdi.

Hakim bir müddət sükut etdikdən sonra:

– Siz buna nə deyirsiniz, Dorofey Trofimoviç? – deyərək kargüzərə müraciət etdi.

Kargüzar:

– Bir söz deyə bilmərəm, – deyə cavab verdi.

– Bir gör necə işlər baş verir! – deyə hakim davam etdi.

Elə bunu demişdi ki, birdən qapı cırıldayıb açıldı və İvan Nikiforoviçin bədəninin qabaq hissəsi divanxanaya daxil oldu; onun bədəninin qalan hissəsi isə hələ dəhlizdə idi. İvan Nikiforoviçin birdən-birə gəlməsi, özü də məhkəməyə gəlməsi o qədər qeyri-adi bir hadisə kimi göründü ki, hakim heyrətindən qışqırdı; katib oxuduğu işləri bir yana buraxıb dayandı. Əyninə çuxaya bənzər yarımfrak geymiş bir dəftərxana işçisi kaxıxdığından qələmin ucunu ağzına aldı, o biri isə ağzına girən milçəyi uddu. Hətta kuryer və qapıçı vəzifələrini ifa edən və o vaxta qədər qapının ağzında dayanıb öz çiyini baf-talı və çirkli köynəyinin içində qaşınan qoca əlil də özünü itirib ağzı açıla qalmış və kiminsə ayağını tapdalmışdı.

– Nə əcəb, buraya yolunuz düşdü, İvan Nikiforoviç! Kefiniz necədir?

Lakin İvan Nikiforoviçdə cavab verməyə taqət yox idi, o nə ölü idi, nə də ki diri; çünki qapıya elə pərçim olub qalmışdı ki, nə bir addım irəli gəlir, nə də geri çəkilə bilirdi. Hakim dəhlizə tərəf çıxı-rırdı ki, bəlkə, oradakılardan biri İvan Nikiforoviçi arxadan itələyib, içəriyə sala, lakin o, əbəs yerə çıxırdı. Çünki dəhlizdə yalnız şika-yətə gəlmiş qoca bir arvad var idi ki, o da damarları çıxmış əlləri ilə nə qədər cidd-cəhd etdisə də, bir şey çıxmadı. Belə olduqda dəf-tərxana mirzələrindən qalın dodaqlı, enli kürəkli, yoğun burunlu, gözləri bir qədər çəpəki və sərxoş kimi baxan, dirsəkləri cırılmış bir nəfər İvan Nikiforoviçin bədəninin qabaq hissəsinə yaxınlaşdı, onun əllərini qaldırıb uşaq kimi döşündə çarpazladı və dizini İvan Nikifo-roviviçin yoğun qarnına dirəmiş qoca şikəstə göz vurdu; İvan Nikifo-roviviçi, bütün ah-naləsinə baxmayaraq, itələyib dəhlizə saldılar. Bu zaman qapının siyirmələrini çəkib ikinci tayını açdılar. Lakin İvan Nikiforoviçi itələyib qapıdan çıxardan dəftərxana mirzəsi, onun köməkçisi və əlil bu birgə canfəşanlıqdan sonra tövşüyərək içəriyə o qədər güclü bir araq iyi yaymışdılar ki, divanxana bir müddət, elə bil ki, meyhanaya çevrilmişdi.

– Bir yerinizi ağrıtmadılar ki, İvan Nikiforoviç? Mən anama deyə-rəm, sizə cövhər göndərər, belinizi və kürəyinizi ovarsınız, hamısı keçər.

Lakin İvan Nikiforoviç stulun üstünə yayıldı və ah-ufdan başqa heç bir söz deyə bilmədi. Nəhayət o, zəif, yorğunluqdan güclə eşidilən bir səsle:

– Meyliniz varmı? – dedi və burunotu qabını cibindən çıxararaq əlavə etdi, – buyurun, qonaq olun!

– Çox şadam ki, sizi görürəm, – deyə hakim cavab verdi. – Lakin yenə də təsəvvür edə bilmirəm ki, belə zəhmət çəkib, xoş bir təsadüfi gəlişlə bizi şərəfyab etməyə sizi məcbur edən nədir.

İvan Nikiforoviç yalnız:

– Ərizəm var... – deyə bildi.

– Ərizəniz var? Kimdən?

– Ərizəm... – İvan Nikiforoviçin ufultusu burada uzun bir fasiləyə səbəb oldu. – Uf!.. Ərizəm o dələduzdandır... İvan İvan oğlu Pererepenkodan.

– İlahi! Siz də ondan ərizə verirsiniz! Bu qədər nadir dostlar! O qədər xeyirxah bir adamı məhkəməyə çəkirsiniz!..

İvan Nikiforoviç sözlərinə ara verə-verə:

– O lap şeytanın özüdür! – dedi.

Bunu eşidən hakim o saat xaç çəkdi.

– Götürün, ərizəni oxuyun.

– Nə etməli, Taras Tixonoviç, oxuyun, – deyə hakim narazı bir halda katibə müraciət etdi, bu zaman onun burnu, qeyri-iradi olaraq, üst dodağını iylədi, əslində isə, keçmişdə, yalnız böyük bir məmnuniyyət hissi duyduqda onun burnu, adətən, belə hərəkət edərdi. Buna görə də burnunun belə özbaşınalığı hakimi daha da dilxor etdi. Bu ədəbsizliyə görə burnunu cəzalandırmaq üçün hakim dəsmalını çıxarıb, üst dodağındakı burunotunun hamısını sildi.

Katib həmişə bir şeyi oxumağa başlamazdan əvvəl etdiyi kimi, adəti üzrə dəsmalın köməyi olmadan, burnunu təmizlədi və öz adı səsiylə oxumağa başladı.

– “Mirqorod qəzasının dvoryanı İvan Nikifor oğlu Dovqoçxunun ərizəsidir ki, nə barədə olduğu aşağıdakı maddələrdən məlumdur:

1. Özünü dvoryan adlandıran İvan İvan oğlu Pererepenko öz mənfur ədəvəti və açıq bədxahlığı ucbatından, mənə hər cür pislik edir, zərər vurur, öz acı dili və insanı dəhşətə gətirən başqa hərəkətləri ilə məni narahat edir və dünən günortadan sonra, bir quldur və soyğunçu kimi, baltalar, mişarlar, iskənələr və başqa xarratlıq alət-

ləri ilə birlikdə, gecə mənim həyatımə keçmiş və mənim oradakı hini-mə daxil olmuşdur. Mənim şərəfimə toxunmaqla, öz əliylə hini kəsib-doğramışdır. Mənim tərəfimdən isə bu qədər qeyri-qanuni və quldur-casına bir hərəkət üçün səbəb ola biləcək heç bir iş baş verməmişdir.

2. Həmin dvoryan Pererepenkonun mənim həyatıma qəsd etmək niyyəti də vardır və keçən ayın 7-ci gününə qədər bu niyyətini gizli saxlayaraq mənim yanıma gəldi və özünü dost kimi göstərərək otağımızdakı tufəngi hiyləgərcəsinə istədi və bunun əvəzində mənə özünəməxsus bir xəsisliklə boz donuz və iki qab çovdar kimi xeyli yaramaz şeylər təklif etdi. Mən onun bu cinayətkar niyyətini o zaman başa düşmüşdüm və hər vasitə ilə onu bu niyyətdən daşındırmağa çalışdım, lakin o dələduz və əclaf İvan İvan oğlu Pererepenko lap mujiksayağı məni söydü və o zamandan bəri mənə barışmaz bir ədavət bəsləyir. Bir də ki adı tez-tez çəkilən həmin dəlisov və quldur dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko nəslə və nəcabəti etibarilə də şərəfsiz adamdır: onun bacısı lap bütün dünyada məşhur olan şortunun biri idi, özü də beş il bundan əvvəl Mirqorodda dayanan yeger bölüyünə qoşulub getdi; öz ərinə isə aparıb kəndli yazdırdı. İvan Pererepenkonun atası və anası da həddən artıq qanuna zidd gedən adamlar idi və hər ikisi ağılaşmaz dərəcədə sərxoşluq edərdi. Adıçəkilən dvoryan və quldur Pererepenko isə heyvancasına və məzəmmətəlayiq hərəkətlərində öz ata-anasını da ötüb-keçmişdir və möminlik adı altında ən şübhəli işlərlə məşğul olur. Pəhriz saxlamır; bu, ondan məlum olur ki, Filipovka bayramı ərəfəsində bu mürtəd qoyun alıb və bir gün sonra qoyunu kəsməyi öz qeyri-qanuni qızı Qapqaya əmr etmişdir, guya, elə həmin gün və həmin saat şam hazırlamaq və piysuza tökmək üçün ona piy lazım imiş.

Binaənəleyh, xahiş edirəm ki, həmin dvoryanı, bir quldur, soyğunçu, oğurluqda və talançılıqda günahkar olan dələduz kimi tutub buxovlayasınız, sonra onu həbsxanaya salasınız, yaxud dövlət qalalarından birinə göndərsəniz, orada isə, öz mülahizənizə görə, rüt-bədən və dvoryanlıqdan məhrum edib, ən qatı bir vəhşi kimi çubuqlansın və yaxud Sibirə katorqaya göndərilib, lazımi cəza verilsin, məhkəmə xərcini, mənə dəymiş ziyanları ödəmək ona əmr edilsin və mənim bu şikayətimə əsasən hökm çıxarılsın. – Həmin ərizəyə Mirqorod qəzasının dvoryanı İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun qol qoymuşdur”.

Katib ərizəni oxuyub qurtaran kimi İvan Nikiforoviç şapkasını götürüb baş əydi və çıxıb getmək istədi.

– İvan Nikiforoviç, siz haraya gedirsiniz? – deyə hakim onu arxadan səsledi. – Bir qədər əyləşin! Çay için! Orışko! Axmaq qız, nə durmusan orada, dəftərxanadakılarla gözləşirsən, get çay gətir!

Lakin öz evindən bu qədər uzaq bir yerə durub gəldiyindən və belə bir təhlükəli işi başa çatdırmağa davam gətirdiyindən qorxuya düşmüş İvan Nikiforoviç bu zaman artıq fürsət tapıb, qapıdan bayıra çıxmışdı və:

– Narahat olmayın, mən məmnuniyyətlə... – deyib, arxasınca qapını örtüdü, divanxanadakı adamların hamısını heyrət içərisində buraxdı.

Heç bir şey etmək mümkün deyildi. Hər iki ərizə qəbul olundu, iş olduqca ciddi və maraqlı bir vəziyyət almağa başlayırdı ki, qəflədən baş vermiş digər gözlənilməz bir hadisə onu daha çox əyləncəli bir şəkə saldı. Hakim kargüzərin və katibin müşayiəti ilə divanxanadan bayıra çıxanda, dəftərxana adamları isə şikayətçilərin gətirdikləri toyuq, yumurta, çörək, piroq və başqa bu kimi şeyləri kisəyə yığanda birdən boz donuz qaçaraq otağa girdi və nə piroqa, nə də çörəyə toxunmayaraq, İvan Nikiforoviçin stolun kənarında qoyulmuş və bir səhifəsi aşağı sallanmış ərizəsini ağzına aldı. Hamı bu işə təəccüb etdi. Kağızı qapan kimi boz donuz elə götürüldü ki, dalınca atılan xətkəşlərə və mürəkkəbqablarına baxmayaraq, məhkəmə məmurlarından heç biri ona çata bilmədi.

Bu fəvqəladə hadisə çox qorxulu bir qarışıqlıq törətdi, çünki hələ ərizənin heç surəti də çıxarılmamışdı. Hakim, onun katibi və kargüzər bu eşidilməmiş hadisə haqqında xeyli fikirləşib götür-qoy etdilər; nəhayət, bu barədə şəhər rəisinə təliqə yazmağı qərara aldılar, çünki belə bir işi istintaq etmək daha çox vətəndaş polisinin öhdəsinə düşürdü. Elə həmin gün 389 nömrəli bir təliqə yazılıb, şəhər rəisinə göndərildi və bu təliqə göndərildikdən sonra çox qəribə bir əhvalat baş verdi ki, bunun nədən ibarət olduğunu oxucular o biri fəsildən öyrənə bilərlər.

V fəsil

BU FƏSİLDƏ MİRQORODDAKI İKİ MÖHTƏRƏM ŞƏXSİN MÜŞAVİRƏSİ HAQQINDA DANIŞILIR

İvan İvanoviç öz təsərrüfatına baş çəkib, göz yetirdikdən sonra, adəti üzrə, çardağın altında uzanmaq üçün bayıra çıxanda həyəət qapısında nə isə, bir şeyin qızardığını gördü və çox təəccüb etdi. Bu, şəhər rəisinin papağındakı qırmızı köbə idi ki, onun yaxalığı kimi, dümdüz və hamar kartonun üzərində çəkilmiş, kənarları isə laklı meşinlə haşiyələnmişdi. İvan İvanoviç öz-özünə: “Pyotr Fyodoroviçin söhbət üçün gəlməyi bəd deyil”, – deyə fikirləşdi, lakin şəhər rəisinin, əl-qolunu ataraq, çox sürətlə gəldiyini görüb təəccübləndi, çünki belə şey rəisdə, adətən, çox nadir hallarda baş verərdi. Şəhər rəisinin əynindəki mundirin üstündə səkkiz düymə var idi, doqquzuncusu isə iki il bundan qabaq ayın mərasimi zamanı qırılıb düşmüşdü. Hərçənd ki məhəllə polis nəzarətçiləri hər həftə məlumat vermək üçün onun yanına gələndə şəhər rəisi düymənin tapılıb-tapılmadığını həmişə onlardan soruşurdu, lakin, buna baxmayaraq, yasavullar bu itmiş düyməni indiyə qədər tapa bilməmişdilər. Qalan səkkiz düymə isə onun mundirinin üstündə, arvadlar paxla əkəndə etdikləri kimi, biri sağdan, biri soldan cərgə ilə düzülmüşdü. Onun sol ayağına bu axırıncı müharibədə güllə dəymişdi, buna görə də yeriyəndə axsayır və ayağını yan tərəfə o qədər uzaq tullayırdı ki, sağ ayağının çəkdiyi zəhməti də tamamilə puça çıxarırdı: şəhər rəisi nə qədər sürətlə addımlayırdısa, bir o qədər yavaş irəliləyirdi. Buna görə də şəhər rəisi çardağa gəlib çatana qədər onun nədən ötrü belə tez-tez əl-qol atması haqqında düşünüb, fikir dəryasına qərq olmaq üçün İvan İvanoviçin kifayət qədər vaxtı var idi. Həmin məsələ İvan İvanoviçi bir də ona görə belə çox məşğul edirdi ki, bu iş qeyri-adi dərəcədə ciddi təsir bağışlayırdı, çünki şəhər rəisi hətta təzə bir qılınc da taxmışdı. İvan İvanoviç, qabaqda dediyimiz kimi, hər şeylə çox maraqlanan bir adam idi və şəhər rəisinin böyük bir əziyyətlə səkiyə çıxmağa çalışdığını gören kimi:

– Salaməleyküm, Pyotr Fyodoroviç! – deyə səsləndi. Şəhər rəisi isə bu zaman hələ gözlərini qaldırıb, yuxarı baxmır və bir addım atmaqla o biri pilləyə qalxa bilməyən ayaqları ilə dava edirdi.

– Əziz dostum və xeyirxahım İvan İvanoviçə xoş gün arzu edirəm! – deyə şəhər rəisi cavab verdi.

– Lütfən, buyurun əyləşin. Siz, görürəm ki, deyəsən, yorulmuşunuz, çünki yaralı ayağınız mane olur!..

– Mənim ayağım! – deyə şəhər rəisi qışqırdı və nəhəng bir adam çırtdana, pedant bir alim rəqs müəlliminə necə baxırsa, o da İvan İvanoviçə eləcə bir nəzər saldı. Bununla birlikdə, o, ayağını uzadıb, döşəməyə vurdu, lakin bu qoçaqlıq ona çox baha başa gəldi, çünki onun bütün bədəni silkələndi və burnu sürəhiyə toxundu; amma qayda-qanunun bu ağıllı gözətçisi bunu üzə vurmamaq üçün o saat özünü düzəltədi və burunotu qabını çıxarırmış kimi, əlini cibinə saldı.

– Əziz dostum və xeyirxahım İvan İvanoviç, mən özüm haqqımda sizə məlumat verəcəyəm, onda görərsiniz ki, mən ömrüm boyu necə səfərlərdə olmuşam, nə cür işlər görmüşəm. Bəli, lap ciddi deyirəm, görmüşəm. Məsələn, elə bu 1807-ci il müharibəsi zamanı... Ah, mən sizə, necə çəpərdən keçib bir yaxşıca xarici qızının yanına getdiyimi nağıl edəcəyəm. – Şəhər rəisi bunu deyərkən gözlünün birini qıydı və bir şeytan hiyləgərliyi ilə təbəssüm etdi.

İvan İvanoviç şəhər rəisinin sözünü kəsmək və söhbəti dəyişdirib, onun buraya gəlməsinin səbəbini tezliklə öyrənmək məqsədilə:

– Bu gün siz haralarda olmusunuz? – deyə soruşdu; o, şəhər rəisindən nəyi xəbər vermək niyyətində olduğunu soruşmağı çox arzu edirdi. Lakin yüksək cəmiyyətdən görüb-götürdüyü incəliklər belə bir sualın ədəbsiz düşə biləcəyini onun təsəvvüründə canlandırdı və İvan İvanoviç özünü saxlayıb, bu tapmacanın axırını gözləməli oldu; onun qəlbi görünməmiş bir qüvvətlə vururdu.

– İcazə verin, harada olduğumu mən sizə danışaram, – deyə şəhər rəisi cavab verdi. – Əvvələn, bunu sizə deyim ki, bu gün lap əla hava vardır...

Bu axırıncı sözləri eşidəndə, demək olar ki, İvan İvanoviç az qala keçinmişdi.

– Lakin icazə verin, – deyə şəhər rəisi sözünə davam etdi. – Mən bu gün çox ciddi bir iş üçün sizin yanınıza gəlmişəm. – Bunu deyərkən şəhər rəisinin sifəti və bədəninin görkəmi də, səkiyə çıxdığı zaman olduğu kimi, qeydkeş bir vəziyyət aldı. İvan İvanoviç də bunu eşidəndə elə bil dirildi, titrətməsi tutmuş adam kimi əsməyə başladı və gecikmədən, adəti üzrə, soruşdu:

– O nə ciddi işdir ki? Onun nəyi ciddidir?

– İcazə verin deyim: hər şeydən əvvəl, sevimli dostum və xeyir-xahım İvan İvanoviç, bunu ərz etməyə cəsəət edirəm ki, siz... belə deyəndə, yəni bunu öz yanımdan demirəm, mən, icazə verin, deyim, onda görərsiniz, mən özüm heç, lakin hökumətin qanunları, hökumətin qanun-qaydası bunu tələb edir, mən də sizə ərz edirəm: siz asayiş qaydalarını pozmusunuz!

– Pyotr Fyodoroviç, siz nə danışırırsınız! Mən heç bir şey başa düşmürəm.

– İvan İvanoviç, insaf edin, necə yəni heç nə başa düşmürsünüz? Sizin o yekəqarın heyvanınız dünən çox lazımlı bir xəzinə kağızını aparıbdir və bundan sonra siz yenə də deyirsiniz ki, heç nə başa düşmürsünüz!

– Hansı heyvan?

– Deməli, üzdəniraq, sizin o boz donuzunuz.

– Bəs mənim təqsirim nədir? Məhkəmə gözətçisi nədən ötrü qapıları taybatay açır!

– Axı, İvan İvanoviç, bu heyvan sizinkidir, deməli, siz müqəssirsiniz.

– Məni donuzla bir cərgəyə qoyduğunuz üçün sizə acizənə təşəkkür edirəm.

– Bax bunu mən demədim, İvan İvanoviç! Vallah, demədim! Siz özünüz bir vicdanla düşünün: şübhəsiz, sizin özünüzə məlumdur ki, rəisliyin əmrinə əsasən, şəhərdə və xüsusən şəhərin baş küçələrində natəmiz heyvanların gəzməsi qadağan edilmişdir. Siz özünüz də razı olarsınız ki, bu, qadağan olunmuş bir işdir.

– Allah bilir siz nə danışırırsınız! Donuz küçəyə çıxıb, çox böyük bir iş olubdur!

– İcazə verin ərz edim, İvan İvanoviç, icazə verin ərz edim ki, bu, qətiyyənlə ola bilməz. Nə etmək? Rəislik belə tələb edir, biz də tabe olmalıyıq. Mübahisə etmirəm, bəzən belə olur ki, hətta toyuqlar və qazlar da küçəyə çıxırlar, lakin diqqət edin: mən toyuqları və qazları deyirəm; lakin donuzlar və keçilər haqqında isə mən hələ keçən il göstəriş vermişəm ki, onlar ümumi meydançalara buraxılmasın. Mən həmin göstərişin yığıncaqda, camaat qarşısında uca-dan oxunmasını da hələ o zaman əmr etmişdim.

– Xeyr, Pyotr Fyodoroviç, mən burada heç bir pis iş görmürəm, siz ancaq məni incitməyə cəhd edirsiniz.

– Bax, əziz dostum və xeyirxahım, bunu deyə bilməzsiniz ki, mən sizi incitməyə cəhd edirəm. Özünüz yadınıza salın: keçən il siz öz taxtapuşunuzu müəyyən edilmiş ölçüdə bir arşın hündür tikdirəndə mən sizə heç bir söz demədim. Əksinə, mən özümü elə göstərdim ki, guya, heç bunu görməmişəm. Əziz dostum, inanın ki, elə indi də, mənə qalsaydı, heç bir... lakin mənim borcum, bir sözlə, vəzifəm tələb edir ki, bu işə düzünə baxam. Bir özünüz düşünün ki, şəhərin baş küçəsində birdən-birə...

– Amma sizin yaxşıca baş küçələriniz var! Arvadların hamısı lazım olmayan hər şeyi aparıb oraya atır.

– İcazə verin, İvan İvanoviç, ərz edirəm ki, siz özünüz məni incidirsiniz! Doğrudur, belə işlər bəzən olur, lakin arvadlar zibili ən çox çəpərin dibinə, anbarların yanına tökürlər; lakin boğaz donuzun baş küçəyə, meydançaya soxulması görünməmiş bir işdir...

– Pyotr Fyodoroviç, axı soxulanda nə olar! Bu donuzu da Allah yaradıbdır, ya yox!

– Raziyəm. Bütün dünyaya məlumdur ki, siz alim bir adam-sınız, elmləri və başqa müxtəlif şeyləri bilirsiniz. Əlbəttə, mən özüm heç bir elm oxumamışam: cəld yazı yazmağı mən otuz yaşında öyrənməyə başlamışam. Axı mən, özünüzə məlumdur ki, sıraviyəm.

– Hm! – İvan İvanoviç səsləndi.

– Bəli, – şəhər rəisi davam etdi. – 1801-ci ildə mən 42-ci yeger polkunun 4-cü rotasında poruçik idim. Bizim rotanın komandiri, əgər bilmək istəsəniz, kapitan Yeremeyev idi. – Bunu deyib şəhər rəisi barmaqlarını İvan İvanoviçin açıq tutmuş olduğu və içindəki burunotunu əzdiyi burunotu qabına saldı.

İvan İvanoviç isə:

– Hm! – ona cavab verdi.

– Lakin mənim borcum, – şəhər rəisi davam etdi, – hökumətin tələblərinə tabe olmaqdır. Siz bilirsinizmi, İvan İvanoviç, məhkəmədən xəzinə kağızını oğurlayan, bütün başqa canilər kimi, cinayət məhkəməsinə cəlb edilir.

– Belə bilirəm ki, əgər istəyirsiniz, sizə də öyrədərəm. Lakin bu, adamlar haqqındadır, məsələn, deyək ki, siz kağızı oğurlasanız, sizi məhkəməyə cəlb edərlər; ancaq donuz heyvandır, Allahın məxluqudur!

– Bunların hamısı doğrudur, lakin qanun deyir ki, oğurlamaqda müqəssir olan... xahiş edirəm, diqqətlə qulaq asın: müqəssir. Burada müqəssirin nə növü, nə cinsi, nə də ki rütbəsi göstərilir, deməli, heyvan da müqəssir ola bilər. Özünüz bilərsiniz, ancaq cəza hökmü çıxarılmazdan əvvəl, qanunu pozmuş donuz polisə təhvil verilməlidir.

– Xeyr, Pyotr Fyodoroviç! – İvan İvanoviç etiraz etdi. – Bu baş tutmayacaqdır!

– Siz necə istəyirsiniz, özünüz bilərsiniz, lakin mən rəisliyin əmrini yerinə yetirməliyəm.

– Siz niyə məni qorxudursunuz? Yəqin, o qolsuz soldatı donuzun arxasınca göndərmək istəyirsiniz. Mən həyət qulluqçusuna əmr edərəm, atəşkeşlə onu qovsun. Onun o biri qolunu da sındırarlar.

– Mən sizinlə mübahisə etməyə cəsarət edə bilmərəm. İndi ki siz onu polisə vermək istəmirsiniz, qoy qalsın, özünüz bildiyiniz kimi ondan istifadə edin. Milad bayramı qabağı nə vaxt istəsəniz kəsin, qaxac düzəldin, yaxud elə-belə yeyin. Ancaq mən sizdən bir şeyi xahiş etmək istərdim ki, əgər kolbasa hazırlayarsınız, ondan ikisini mənə göndərin, sizin Qapka, donuz qanı və piyindən çox ustalıqla kolbasa hazırlayır. Bizim arvad Aqrafena Trofimovna o kolbasanı çox sevir.

– Kolbasa, yaxşı, ikisini göndərəm.

– Mən sizə çox minnətdar olaram, əziz dostum və xeyirxahım. İndi icazə verin sizə bir söz də deyim: məhkəmə sədrindən, habelə bizim bütün tanışlarımızdan mənə belə bir tapşırıq var ki, sizi dostunuz İvan Nikiforoviçlə barışdırım.

– Necə! Yəni mən o nəzakətsiz və kobud adamla barışım! Heç bir zaman! Bu olmayacaqdır, olmayacaqdır! – Bu sözləri deyərəkən İvan İvanoviç olduqca qəti bir vəziyyət almışdı.

– Necə istəyirsiniz, elə də olsun, – şəhər rəisi cavab verdi və burnunun hər iki deşiyini burunotuya qonaq etdi. – Heç mən özüm də məsləhət görməzdim; lakin icazə verin ərz edim ki, siz indi dalaşmısınız və küsmüsünüz, lakin elə ki barışdınız...

Lakin İvan İvanoviç bu zaman bildirçin tutmaqdan danışmağa başladı; söhbəti kəsmək istəyəndə o, adətən, həmişə belə edirdi.

Beləliklə, şəhər rəisi heç bir müvəffəqiyyət qazanmadan çıxıb getməli oldu.

VI fəsil

BU FƏSLİN İÇİNDƏKİLƏRİN HAMISINI
OXUCU HƏMİN FƏSLİN ÖZÜNDƏN
ASANLIQLA ÖYRƏNƏ BİLƏR

Məhkəmədə bu işi nə qədər gizli saxlamağa çalışdırlarsa da, mümkün olmadı, sabahısı gün bütün Mirqorod bildi ki, İvan İvanoviçin donuzu İvan Nikiforoviçin ərizəsini oğurlayıb aparmışdır. Şəhər rəisinin özü, birinci olaraq, yadından çıxarıb, bu əhvalatı ağzından qaçırılmışdı. Bu əhvalatı İvan Nikiforoviçə xəbər verəndə o heç bir söz demədi və yalnız soruşdu: “Ərizəni aparın boz donuzdurmu?”

Lakin bu xəbər gələndə Aqafiya Fedoseyevna da orada idi, o, yenə də İvan Nikiforoviçi öyrətməyə başladı:

– İvan Nikiforoviç, sən nə danışırsan? Əgər sən bu işdən vaz keçsən, hamı səni axmaq bir adam hesab edəcək və sənə güləcək! Ondan sonra daha sənənin dvoryanlılığından nə çıxar! O zaman sən, o sevdinin şirniyyatı satan arvadlardan da pis olacaqsan.

Dilotu yemiş bu arvad dedi, dedi və axırda İvan Nikiforoviçi razı saldı. Arvad gedib haradansa ortayaşlı bir adam tapıb gətirdi. Onun gətirdiyi bu adam qaraşın, üzünü başdan-başa tutqun ləkələrlə örtülmüş, dirsəkləri yamaqlı tünd-göy sürtük geymiş əsl bir dəftərxana mirzəsi idi! O, çəkmələrini qatranla yağlar, hər qulağının ardına üç qələm taxardı, mürəkkəbqabı əvəzində isə yaxasındakı düyməyə iplə bağlanmış bir şüşə qab gəzdirərdi; biroturuma doqquz qutab yeyər, onuncusunu da cibinə qoyardı və üstündə gerb nişanı olan bir vərəq kağıza o qədər müxtəlif böhtanlar yazardı ki, heç kəs öskürüb-asqırmamış, onu birdəfəyə başdan-ayağadək oxuya bilməzdi. İnsana bir balaca oxşarı olan bu adam eşələndi, hıqqandı, yazdı, pozdu və nəhayət kağız düzəltdi:

*“Dvoryan İvan Nikifor oğlu
Dovqoçxun tərəfindən
Mirqorod qəza məhkəməsinə.*

Dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko ilə mənim aramda baş vermiş işə dair mənim, dvoryan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxunun verdiyi ərizədə göstərilmiş işlərə Mirqorod qəza məhkəməsinin özü də yol

vermişdir. Boz donuzun indiyə qədər gizli saxlanılan utanmaz özbaşınalığı haqqındakı xəbər də kənar adamlardan gəlib qulağıma çatmışdır. Əlbəttə, belə bir hərəkət, qəsdən edildiyi üçün, bilatəxir məhkəməyə çəkiləsi bir işdir; çünki həmin donuz axmaq bir heyvandır və üstəlik, kağız oğurlamağa da qabildir ki, bu daha da pisdir. Bundan açıq-açığına məlum olur ki, adı tez-tez çəkilən bu donuz, yəni ki, özünü dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko adlandıran və başqasını soyub, həyatına qəsd etməkdə, müqəddəs şeyləri oğurlamaqda günahkar olan mənim o rəqibim tərəfindən bu işə göndərilmişdir. Lakin həmin Mirqorod məhkəməsi də, özünə xas olan bir riyakarlıqla, məxfi surətdə həmin şəxsin bu hərəkətinə razılıq vermişdir; zira belə bir razılıq olmadan həmin donuz heç bir vəchlə kağızları oğurlamağa buraxıla bilməzdi: çünki Mirqorod qəza məhkəməsi qulluqçu heyəti ilə yaxşı təmin olunmuşdur, buna sübut kimi orada həmişə divanxanada hazır olan soldatı göstərmək kifayətdir, hərçənd ki onun bircə əyri gözü var və qolu da bir qədər yaralanmışdır, lakin donuzu qovmaq və onu zopa ilə vurmaq üçün bu soldatın kifayət qədər qabiliyyəti vardır. Bu, doğrudan da, göstərir ki, Mirqorod məhkəməsi özü qəsdən bu işə yol vermişdir və mübahisəsizdir ki, bundan gələn qazancı cuhud qaydası ilə bölüb, hər iki tərəf qarşılıqlı surətdə mənfəətbərdar olmuşdur. Yuxarıda adı çəkilmiş həmin quldur və dvoryan İvan İvan oğlu Pererepenko keçmişdə həbsə düşmüş və rüsvay olmuşdur. Buna görə də mən – dvoryan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun həmin qəza məhkəməsinin nəzərinə çatdırır və lazımı qaydada xəbər verirəm ki, əgər həmin boz donuz, yaxud onunla razılaşmış dvoryan Pererepenko mənim istədiyim kimi cəzalanmasa və mənim xeyrimə ədalətli bir qərar çıxarılmasa, mən, dvoryan İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun həmin məhkəmənin belə qeyri-qanuni bir işə yol verməsi haqqında palataya şikayət yazıb xəbər verəcək və habelə bu işi öz qaydası ilə oraya keçirəcəyəm.

*Mirqorod qəzasının dvoryanı
İvan Nikifor oğlu Dovqoçxun”.*

Bu ərizə öz təsirini göstərdi: hakim, adətən, xeyirxah adamların hamısı kimi qorxaq idi. O, katibə müraciət etdi. Lakin katib dodaqlarının arasından çox qəliz bir səslə “hm” deyib, öz sifətini

o qədər laqeyd və ikimənalı bir şəklə saldı ki, yalnız şeytan, ayaqları altındakı qurbanının ona tərəf qaçdığını görəndə öz sifətini bu vəziyyətə salır. Bu işə çarə qılmaq üçün ancaq bir vasitə qalmışdır: bu iki dostu barışdırmaq lazım idi. Lakin bundan əvvəlki təşəbbüslərin hamısı müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndiyi halda belə bir işə necə başlamaq olardı? Ancaq yenə də bir sınaqdan çıxarmağı qərara aldılar; lakin İvan İvanoviç açıq-açıqına bildirdi ki, barışmaq istəmir və hətta çox hirsələnirdi də. İvan Nikiforoviç isə cavab vermək əvəzinə arxasını onlara çevirdi və heç bir kəlmə də danışmadı. Belə olduqda işə, məhkəmələrin hamısının şöhrət qazanmış olduqları qeyri-adi bir sürətlə baxılmağa başladı. Kağızı qeydə alıb, işarə etdilər, yazdılar, nömrə qoydular, tikdilər, üstünə qol çəkдилər və bütün bu işlərin hamısını bir günün içində görüb qurtardılar və sonra elə həmin gün şəkafda yatıb qaldı, bir il keçdi, ikinci il gəldi, o da keçdi, üçüncü il gəldi; bu müddət ərzində bir çox qızlar ərə getdi. Mirqorod şəhərində yeni bir küçə açdılar, hakimin ağzından bir azı diş və iki yan diş laxlayıb düşdü, İvan İvanoviçin həyətində yüyürüb oynayan uşaqların sayı əvvəlkinə görə çoxaldı; bu uşaqlar haradan meydana çıxdı, bunu ancaq Allah bilir! Bu müddətdə İvan Nikiforoviç də gətirib İvan İvanoviçin acığına özü üçün yeni bir qaz hini tikdi, ancaq bunu əvvəlki hinin yerindən bir az uzaqda qoydu və bu tikili onu İvan İvanoviçdən tamamilə ayırdı, belə oldu ki, bu hörmətli adamlar, demək olar ki, daha heç bir zaman bir-birinin üzünü görmürdülər – məhkəmədəki iş isə mürəkkəb ləkələrindən mərmərə çevrilmiş şəkafın içində səliqə ilə qoyulduğu yerində hələ də yatırdı.

Bu arada bütün Mirqorod üçün fəvqəladə dərəcədə ciddi əhəmiyyəti olan bir hadisə baş verdi.

Şəhər rəisi qonaqlıq verirdi! Qonaqlığa gəlmiş adamları və ziyafətin dəbdəbəsini bütün müxtəlifliyi ilə təsvir etmək üçün lazım olan fırçaları və rəngləri mən haradan alım? Siz bir dəfə saati götürün və qapağını açıb, içinə baxın, görün orada nə var və necə işləyir! Görəcəksən ki, doğrudan da, səfeh şeydir, deyilmi? İndi özünüz təsəvvür edin ki, artıq olmasa da, hər halda, demək olar ki, saatin içində nə qədər təkər varsa, şəhər rəisinin də həyətinin ortasında bir o qədər təkər dayanmışdı. Orada üstü örtülü və açıq arabalar var idi! Birinin arxası geniş, qabağı dar, o birinin arxası balaca,

qabağı geniş idi. Arabalardan biri həm örtülü, həm açıq idi; o biri isə nə örtülü, nə də açıq idi; bəzisi böyük ot qalağına, yaxud yoğun tacir arvadına oxşayırdı; bəzisi üstü-başı tökülmüş pərişan cuhuda, yaxud hələ dərisi tamamilə tökülməmiş skeletə bənzəyirdi; bir başqası, yan tərəfdən baxanda, uzun çırt çubuğuna bənzəyirdi; eləsi də var idi ki, heç nəyə bənzəmirdi və nə isə çox qəribə, olduqca eybəcər və fantastik bir şey idi. Bir-birinə qarışmış bu təkərlər və qozlaların arasından ev kimi pəncərəsi olan, qalın cildə tutulmuş karetaya bənzər bir şey yüksəlirdi. Əyinlərində boz arxalıq, çuxa, başlarında qoyun dərisindən tikilmiş şapkalər və müxtəlif həcmli furajkalər, əllərində trubka olan sürücülər arabalardan açılmış atları həyətdən keçirib aparırdılar. Bircə görə idiniz ki, şəhər rəisinin verdiyi bu qonaqlıq nə qonaqlıq idi! İcazə verin mən əvvəlcə bu qonaqlıqda olanları bir-bir sayım: Taras Tarasoviç, Evpl Akinfoviç, Yevtixi Yevtixiyeviç, İvan İvanoviç – o İvan İvanoviç yox, başqası, Savva Qavriloviç, bizim İvan İvanoviç, Yeleverferi Yeleverferiyeviç, Makar Nazaryeviç, Foma Qriqoryeviç... daha yoruldu, saya bilmirəm! Bunları yazınca adamın qolu yorulur! Hələ nə qədər qadın var idi! Qarabəniz, ağbəniz, hündür, gödək, İvan Nikiforoviç kimi yoğunları; elə arıqları da var idi ki, adama elə gəlirdi onların hər birini şəhər rəisinin qılıncının qınında gizlətmək olar. Bu qadınlarda nə qədər çutqu var idi, nə qədər paltar var idi! Qırmızı, sarı, qəhvəyi, yaşıl, mavi, təzəsi, çevrilmiş, yenidən biçilib düzəldilmiş, nə qədər dəsmal, lent, əl çantası var idi! Əlvida, ey bədbəxt gözlər! Siz bu tamaşadan sonra daha heç bir şeyə yaramazsınız. Hələ nə qədər uzun stol açılmışdı! Necə danışırdılar – necə səs-küy qalxmışdı! Heç bir dəyirman özünün bütün daşları, təkərləri, dişli çarxları və toxmaqları ilə bu səs-küyə çata bilməzdi! Onların nə barədə danışdıqlarını mən, yəqin ki, sizə deyə bilmərəm, lakin belə düşünmək olar ki, onlar: hava, it, buğda, ləçək, aygır kimi bir çox ürəyəyatan və faydalı şeylər haqqında danışırdılar. Nəhayət, İvan İvanoviç – o İvan İvanoviç yox, başqası, gözünün biri çəp olan dedi:

– Çox qəribədir ki, heç cənab İvan Nikiforoviç Dovqoçxun mənim bu salamat gözümə dəymir. – Gözü çəp olan İvan İvanoviç həmişə özü haqqında istehza ilə danışırdı.

– Gəlmək istəmədi! – deyər şəhər rəisi ona cavab verdi.

– Bu necə ola bilər?

– Budur, Allaha şükür, iki ildir ki onlar, yəni İvan İvanoviçlə İvan Nikiforoviç öz aralarında dalaşib bir-birindən küsmüşlər və biri olan yerə o biri ayaq basmaz!

– Siz nə danışırsınız! – Gözü çəp İvan İvanoviç bunu deyib gözlərini yuxarı qaldırdı və əllərini bir-birinin üstünə qoydu. – Əgər salamat gözlü adamlar bu dünyada bir-biriylə yola gedib, sülhlə yaşaya bilmirlərsə, bəs mən bu çəp gözümlə harada dinc yaşaya bilərəm!

Onun bu sözlərinə hamı bir ağızdan güldü. Çəp İvan İvanoviç hamı çox sevirdi, çünki o lap indiki adamların zövqünə uyğun gələn atmacalar atır və zarafat edirdi; hətta bu vaxta qədər bir küncdə əyləşmiş, əynində tüklü parçadan sürtuku və burnunun üstünə məl-həm yapışdırmış olan arıq və uzun adam özü də simasındakı vəziyyəti dəyişdirdi və milçək uçub, onun burnuna girəndə, öz yerindən durub yaxına gəldi, çəp İvan İvanoviç əhatə etmiş camaatın yanında oturdu. Çəp İvan İvanoviç yaxşı və mərifətli bir cəmiyyətin onu əhatə etdiyini görüb dedi:

– Qulaq asın! Burada mənim çəp gözümə baxmaqdaysa, gəlin biz iki dostumuzu bir-biriylə barışdıraq! İvan İvanoviç indi məşğuldur, o, arvadlarla və qızlarla söhbət edir, biz xəlvətçə İvan Nikiforoviçin ardınca bir adam göndərək, gəlsin, ikisini bir yerə salıb toq-quşduraq, qurtarsın getsin.

Hamı bir səsle İvan İvanoviçin təklifini qəbul etdi və bu qərara gəldilər ki, təcili surətdə İvan Nikiforoviçin evinə bir adam göndərilib, xahiş etsinlər ki, necə olur-olsun mütləq şəhər rəisinin evinə nahara gəlsin. Lakin burada ciddi bir məsələ ortalığa çıxdı: bu ciddi tapşırığı kimə həvalə etsinlər? Hamı məəttəl qaldı. Kimin diplomatik cəhətdən daha qabil və mahir olduğu haqda onlar xeyli mübahisə etdilər; nəhayət, hamı yekdilliklə qərara gəldi ki, bu iş Anton Prokofyeviç Qolopuza tapşırılsın. Lakin əvvəlcə oxucunu bu görkəmli şəxsiyyətlə bir az tanış etmək lazımdır. Anton Prokofyeviç hər cəhətdən mömin bir adam idi: Mirqoroddakı hörmətli adamlardan hər kəs Anton Prokofyeviçə boynuna salmaq üçün bir dəsmal, yaxud alt paltarı versəydi, Anton Prokofyeviç ona təşəkkür edərdi; birisi ehmalca onun burnundan yapışıb sıxsaydı, yenə də təşəkkür edərdi. Ondən soruşanda ki: “Anton Prokofyeviç, nə üçün sizin sürtukunuzun bədəni qəhvəyi, qolları isə göydür?” O, adətən, həmişə belə cavab

verirdi: “Sizdə heç beləsi də yoxdur! Səbir edin, bir az geyiləndən sonra bədəni də, qolu da bir rəngə düşəcəkdir!” Doğrudan da, belə oldu: göy rəngli mahud günəşin təsirindən solub bozardı və indi tamamilə onun sürtükunun rənginə düşmüşdür; ancaq təəccüblüsü budur ki, Anton Prokofyeviçin çox qəribə bir adəti var: mahud paltarları yayda, çit paltarları isə qışda geyər. Anton Prokofyeviçin özünün evi yoxdur. Qabaqlarda şəhərin qurtaracağında onun bir evi var idi, lakin o, bu evi satdı və puluna da üç kəhər at və üstüaçıq yüngül bir araba aldı. O, bu araba ilə mülkədarların evinə qonaq qalmağa gedərdi. Lakin bu at-arabanın əziyyəti çox olduğundan və bir də ki atlara yulaf almaq üçün pul lazım gəldiyindən, Anton Prokofyeviç onları bir skripkaya və qulluqçu qıza dəyişib, üstündə də bir iyirmi-beşlik aldı. Sonra Anton Prokofyeviç skripkanı satdı, qulluqçu qızı isə tumacdan tikilmiş üstü zərli tənbəki kisəsinə dəyişdi. İndi ondakı bu kisədən heç kimdə yoxdur. Kisədən aldığı ləzzətin əvəzində isə Anton Prokofyeviç daha kəndlərə qonaq getmirdi və şəhərdə müxtəlif evlərdə, xüsusən onun burnunu çimdikləməkdən zövq alan mülkədarların evlərində gecələməli olurdu. Anton Prokofyeviç yaxşı yeməyi çox sevirdi, kart oyununu da çox gözəl bilir, oynayır; itaət etmək həmişə onun təbiətinin ayrılmaz xüsusiyyətidir, buna görə də o, şapkasını və əsasını götürərək təcili surətdə yola düşdü. Yol uzununu o, İvan Nikiforoviç necə dəbərdib bu qonaqlığa gətirmək haqqında öz-özünə fikirləşirdi. Hörmətli adam olan İvan Nikiforoviçin bir qədər sərt təbiətli olması Anton Prokofyeviçin bu işini, demək olar ki, qeyri-mümkün edir və xeyli çətinləşdirirdi. Doğrudan da, axı yerindən qalxmaq İvan Nikiforoviç üçün böyük bir zəhmət olduğu halda, o, necə durub buraya gələ bilərdi? Lakin biz belə fərz edərkən ki, o, yerindən qalxdı, bəs öz barışmaz düşməninin olduğunu dəqiq bildiyi bir yerə necə getsin? Anton Prokofyeviç nə qədər çox düşüncü və fikirləşirdisə, onun qarşısında bir o qədər də çox maneə çıxırdı. Hava bürkü idi; günəş od kimi yandırdı, tər ondan sel kimi axırdı. Anton Prokofyeviçin burnuna çırtma vururdularsa da, o, bir çox işlərdə olduqca hiyləgər adam idi. Lakin özünü müxtəlif şəkillərə salmaq işində o, bir o qədər də xoşbəxt deyildi. Anton Prokofyeviç özünü nə vaxt axmaq bir adam kimi göstərmək lazım gəldiyini çox yaxşı bilirdi və ağıllı adamın çox nadir hallarda baş çıxaracağı vəziyyət və təsadüflərdə ilhama gəlib, çıxış yolu tapmağı bacarırdı. Onun ixtiraçı

ağlı İvan Nikiforoviçi inandırmaq üçün müxtəlif vasitələr düşünüb, icad etdiyi və cəsərlə hər bir hadisəni qarşılamağa doğru irəlilədiyi bir zamanda gözlənilməz bir hadisə baş verdi və bu da Anton Prokofyeviçi bir qədər narahat etdi. Bunu da qeyd etmək pis olmaz ki, Anton Prokofyeviçin çox qəribə xüsusiyyətə malik olan bir şalvarı vardı, o, bu şalvarı geyəndə həmişə itlər onun arxasınca düşüb baldırlarını dişləyirdilər. Bədbəxtlikdən, həmin gün Anton Prokofyeviç bu şalvarı geymişdi. Buna görə də o, təzəcə fikir-xəyal dəryasına qərql olmuşdu ki, hər tərəfdən üstünə tökülmüş itlərin dəhşətli hürüşməsi onu fikirdən ayırdı. Heç kəs ondan bərk qışqıra bilmirdi, buna görə də itləri görəni kimi Anton Prokofyeviç qışqırıb, elə bir səs-küy qaldırdı ki, nəinki oradakı tanış arvad və son dərəcə böyük sürtükün içində yaşayan adam onun qabağına çıxdı, hətta İvan İvanoviçin həyətindəki uşaqlar da onun yanına tökülüşüb gəldilər və itlərin macal tapıb yalnız onun bir ayağından yapışıb dişləmələrinə baxmayaraq, bu hadisə Anton Prokofyeviçin cəsərlətini bir qədər azaltdı və o, bir növ, qorxa-qorxa artırmaya çıxdı.

VII fəsil

NƏHAYƏT SONUNCU FƏSİL

İvan Nikiforoviç Anton Prokofyeviçi görəni kimi:

– Aha, salaməleyküm! İtləri nə üçün qızıdırırsan? – dedi. Çünki Anton Prokofyeviçlə heç kəs başqa cür danışmırdı, hamı onunla zarafat edirdi.

– Ay görüm onların hamısı gəbərsin! Onları qızıdıran kimdir? – deyə Anton Prokofyeviç cavab verdi.

– Siz yalan deyirsiniz.

– Vallah, yox! Pyotr Fyodoroviç sizi nahara dəvət edir.

– Hm...

– Vallah, doğru deyirəm! O qədər təkidlə xahiş etdi ki, heç burada onun təkidini ifadə etmək belə mümkün deyildir. Deyir ki, bu nədir, bu İvan Nikiforoviç nə üçün məndən uzaq gəzir, elə bil ki, düşməniyəm. Heç oturmağa, söhbətə gəlmir.

İvan Nikiforoviç öz çənəsini sığalladı.

– Deyir ki, əgər İvan Nikiforoviç indi də gəlməsə, onda bilmirəm heç mən necə fikirləşim: onda, yəqin ki, onun mənim barəmdə bəd bir niyyəti vardır! Dedi ki, Anton Prokofyeviç, zəhmət çəkib, bir İvan Nikiforoviçlə danışın və onu yola getirin! Nə olar ki, İvan Nikiforoviç? Gedək! Orada indi əla bir məclis toplanmışdır!

İvan Nikiforoviç bu zaman səkinin üstündə dayanmış və var gücü ilə boğazını didən xoruza tamaşa edirdi.

– İvan Nikiforoviç, – bu səyli nümayəndə sözünə davam edirdi. – Əgər bilsəydiniz ki, Pyotr Fyodoroviçə necə nəre balığı və təzə kürü göndərmişlər!

İvan Nikiforoviç bunu eşidəndə başını çevirdi və diqqətlə qulaq asmağa başladı.

Onun bu hərəkəti nümayəndəni bir qədər cəsərləndirdi. O, İvan Nikiforoviçin daim eyni vəziyyətdə uzandığını görüb əlavə etdi:

– Durun tez gedək, Foma Qriqoryeviç də oradadır. Hə, gedirik, yoxsa yox?

– İstəmirəm.

Bu “istəmirəm” sözü Anton Prokofyeviçi heyrətə saldı. O fikirləşirdi ki, belə təkidlə danışıb, xahiş etməsi bu hörmətli adamı getməyə tamamilə razı salmışdır, lakin bunun əvəzində o, qəti surətdə deyilmiş bir cavab eşitdi: “İstəmirəm”.

– Nə üçün getmək istəmirsiniz? – o, demək olar ki, lap kədərli bir halda soruşdu. Belə bir kədər onda çox nadir hallarda, hətta hakimin və şəhər rəisinin çox sevdikləri və özlərinə təsəlli vermək üçün onun başına yanar kağız qoyduqları zaman belə çox az-az özünü göstərirdi.

İvan Nikiforoviç burunotu çəkdi.

– İxtiyar sahibisiniz, İvan Nikiforoviç, lakin mən bilmirəm ki, sizi saxlayan nədir?

– Nə üçün gedim? – deyər İvan Nikiforoviç, nəhayət, dilləndi. – Bilmirəm ki, o quldur orada olacaqdır! – O, İvan İvanoviç, adətən, bu adla adlandırır.

Ey böyük Allah! Bu çoxdanmı belə olub.

– Vallah, olmayacaq! O müqəddəs Allaha and içirəm ki, olmayacaqdır! Bax, bu dayandığım yerdə məni ildırım vursun, qurquru quruyum ki, olmayacaq! – bir saatin içində on dəfə əlini kitaba vurub, and içməyə hazır olan Anton Prokofyeviç cavab verirdi. – Gedək, İvan Nikiforoviç, gedək!

– Yalan deyirsiniz, Anton Prokofyeviç, o oradadırmı?

– Vallah-billah, yoxdur! Əgər o, oradadırsa, mən elə bu dayan-
dığım yerdə quruyub qalım! Axı, bir özünüz də fikirləşin, mənə nə
düşübdür ki, yalan deyəm! Əgər yalan deyirəmsə, əlim-ayağım
qurusun!.. Yaxşı, yenə də inanmırsınız? Yalan deyirəmsə, elə burada,
sizin qabağınızda quruyub, daşa dönüm! Yalan deyirəmsə, mənim
atam da, anam da, özüm də Allahın dərgahına üzüqara gedək! Daha
bundan artıq nə istəyirsiniz, yenə də inanmırsınız?

Bu and-amandan sonra İvan Nikiforoviç tamamilə sakitləşdi,
şalvarını və kazak arxalığını gətirməyi həddən artıq yekə sürtük gey-
miş öz xidmətçisinə əmr etdi.

Mən belə hesab edirəm ki, İvan Nikiforoviçin şalvarı necə gey-
diyini, qalstuku onun başına necə taxdıqlarını, kazak arxalığını ona
necə geyindirdiklərini və geyərkən arxalığın sol tərəfdən – qoltu-
ğun altından necə partlayıb söküldüyünü təsvir etmək artıqdır.
Bunu demək kifayətdir ki, bütün bu müddət ərzində o, çox nəza-
kətli və sakit dayanaraq Anton Prokofyeviçin türk tənbəki kisəsini bir
şeylə dəyişmək haqqındakı təkliflərinə bir kəlmə də cavab vermirdi.

Bu zaman şəhər rəisinin evindəki məclis İvan Nikiforoviçin içəri
daxil olacağı və iki dostun bir-biriylə barışacağı dəqiqəni böyük
həvəs və səbirsizliklə gözləyirdi; məclisdəkilərin çoxu, demək olar,
lap əmin idi ki, İvan Nikiforoviç gəlməyəcəkdir. Şəhər rəisi hətta gözü
çəp İvan İvanoviçlə mərc gəlirdi ki, İvan Nikiforoviç gəlməyəcəkdir,
lakin çəp İvan İvanoviç ondan öz güllə dəymiş ayağını, özü isə çəp
gözünü mərc üçün girov qoymağı tələb etdiyinə görə mərc baş tut-
madı; çəp İvan İvanoviçin belə şeylər tələb etməsi şəhər rəisinin
xətrinə dəydi, məclisdəkilər isə buna dodaqaltı gülüşdülər. Hərçənd
ki saat ikiyə işləyirdi və Mirqorodda bu vaxt, hətta bayram günlərin-
də də, çoxdan nahar edib qurtarmış olurlar, lakin məclisdəkilərin
heç biri hələ stolun başına keçməmişdi.

Anton Prokofyeviç qapıda görünən kimi bir anın içərisində hamı
onu əhatə etdi. Anton Prokofyeviç ona verilən sualların hamısına
eyni qəti bir səslə çıxırdı:

– Gəlməyəcək! – deyə cavab verdi. Elə bunu demişdi ki, müvəf-
fəqiyyətsiz geri qayıtdığı üçün hər tərəfdən onun başına töhmətlər,
söyüşlər və ola bilsin, qapazlar yağmağa hazırlanırdı ki, birdən qapı-
lar taybatay açıldı və İvan Nikiforoviç içəri daxil oldu.

İvan Nikiforoviçin gözlənilmədən gəlməsi bu məclisdəkilərin hamısını elə bir heyrətə gətirdi ki, heç şeytanın özü və ya qəbirdən xortlayıb qalxmış bir ölü, onların gözüne görünməyirdi, yenə də belə təsir göstərə bilməzdi. Anton Prokofyeviç isə bu zaman məclisdəkilərin hamısı ilə belə zarafat etdiyi üçün sevincindən əlini böyrünə qoyub, gülməkdən uğunub getmişdi.

Necə olur-olsun, hər halda, demək olar, hamını təəccübləndirən bu idi ki, İvan Nikiforoviç bu qədər az bir vaxt ərzində yerindən qalxıb, dvoryana yaraşan bir ləyaqətlə paltarını geyinə bilmişdi. İvan İvanoviç isə bu zaman məclisdə yox idi; o nədən ötrü isə bayıra çıxmışdı. Məclisdəkilər heyrət və təəccübdən ayılıb, İvan Nikiforoviçlə salamlaşdılar və onun daha da kökəlib yoğunladığını hamı məmnuniyyətlə qeyd etdi. İvan Nikiforoviç isə hamı ilə öpüşür və deyirdi:

– Çox minnətdaram.

Bu arada o biri otaqdan gələn borşun iyi artıq acmış olan qonaqların burnuna dəyib, onları xoşhallandırdı. Hamı yemək otağına axışdı. Deyingən və qaradınməz, arıq və yoğun qadınların dəstəsi qabağa düşdü və uzun stolun ətrafı hər cür rənglərlə bəzəndi. Stolun üstündəki yeməkləri təsvir etməyəcəyəm! Nə üstünə xama tökülmüş xingal haqqında, nə borşun yanınca verilmiş qutab haqqında, nə içi kişmiş və gavalı ilə doldurulmuş hinduşka haqqında, nə kvasda isladılmış uzunboğaz çəkməyə oxşayan o biri yemək haqqında, nə təcrübəli aşpazın mahnı oxuyaraq hazırladığı, başdan-başa spirt alovu içərisində verilmiş və qadınları həm əyləndirən, həm də qorxudan sous haqqında heç bir söz deməyəcəyəm. Mən bu yeməklər haqqında ona görə danışmayacağam ki, onların haqqında söhbət açmaqdan, onları yemək daha çox xoşuma gəlir.

Qıtıqotu ilə hazırlanmış balıq İvan İvanoviçin çox xoşuna gəldi. O, bu faydalı və xeyirli yeməklə ayrıca məşğul oldu. Balığın ən xırda sümüklərini seçib, səliqə ilə boşqabın kənarına yığırdı. Birdən necə oldusa, gözü üzbəüz oturduğu adama sataşdı: İlahi, bu nə qədər qəribə bir mənzərə idi! İvan Nikiforoviç onunla üzbəüz oturmuşdu. Elə həmin bu vaxt İvan Nikiforoviç də başını qaldırıb baxdı!.. Yox!.. Bacarmıram!.. Mənə başqa bir qələm verin! Bu mənzərəni təsvir etmək üçün mənim bu balaca qələmim solğun və ölüdür! Onların hər ikisinin sifəti heyrət içində daş kimi quruyub qalmışdı. Onların hər biri, öz qarşısında çoxdan bəri tanış olan bir sifəti görürdü,

sanki indi onlar gözlənilməz bir dost kimi bu sifətə yaxınlaşaraq, istər-istəməz: “buyurun”, yaxud “cəsərət edirəm, lütfən, buyurun” deməyə hazır idilər, lakin bununla bərabər, bu sifətdə, eyni zamanda nə isə pis bir hadisəni xəbər verən qorxulu bir ifadə var idi! İvan İvanoviçdən və İvan Nikiforoviçdən tər sel kimi axırdı.

Məclisdə, stolun arxasında əyləşənlərin hamısı diqqətlə onlara baxırdı, onlar bu sabiq dostlardan gözlərini ayırmayaraq quruyub qalmışdılar. O vaxta qədər xoruzların necə axtalandığı haqqında çox maraqlı bir söhbətlə məşğul olan qadınlar birdən-birə söhbəti kəsdilər. Hamı susdu! Bu, böyük bir sənətkarın fırçasına layiq bir mənzərə idi!

Nəhayət, İvan İvanoviç dəsmalını çıxarıb, burnunu silməyə başladı; İvan Nikiforoviç isə ətrafına göz gəzdirib, nəzərlərini açıq qapıya dikdi. Şəhər rəisi onun bu hərəkətini o saat gördü və qapını möhkəm örtməyi əmr etdi. Bunu görən dostların ikisi də yeməyə başladı və daha bir-birlərinin üzünə baxmadı.

Nahar qurtaran kimi bu sabiq dostların ikisi də aradan çıxmaq üçün oturduqları yerdən qalxıb, şapkalərini axtarmağa başladı. Bunu görən şəhər rəisi İvan İvanoviçə, o İvan İvanoviçə yox, o birisinə – gözü çəp olana, göz vurdu və İvan İvanoviç gedib, İvan Nikiforoviçin arxasında dayandı, şəhər rəisi özü də İvan İvanoviçin arxasına keçdi. İkisi də onları toqquşdurmaq və bir-birlərinə əl verməyincə buraxmamaq üçün arxadan itələməyə başladı. Çəp İvan, İvan Nikiforoviçi bir qədər çəpəki olsa da, ancaq yenə də, çox müvəffəqiyyətlə, İvan İvanoviçin dayandığı yerə tərəf itələdi; şəhər rəisi isə İvan İvanoviçi çox kənara itələdi, çünki o, elə bil qəsdən, xeyli kənara tullanan və heç bir əmrinə tabe olmayan ayağının addımlərını qətiyyənlə idarə edə bilmirdi (bu, bəlkə də, ona görə olmuşdu ki, stolun üstündə həddən çox xeyli müxtəlif içki var idi), buna görə də İvan İvanoviç, bu əhvalatla maraqlandığı üçün dəstənin lap ortasına gəlib düşmüş qırmızı paltarlı bir qadınun üstünə yıxıldı. İşin bu yerə çatması heç də yaxşı əlamət deyildi. Bununla belə, hakim qalxıb, şəhər rəisinin yerinə keçdi və üst dodağında burunotunun hamısını burnuna çəkərək İvan İvanoviçi o biri tərəfə itələdi. Mirqorodda adamları barışdırmaq üçün bu ən adi vasitə idi. Bu bir qədər kos-kos oyununa bənzəyir. Hakim İvan İvanoviçi itələyən kimi, çəp İvan İvanoviç də bütün gücünü toplayaraq var qüvvəsi ilə İvan Nikiforoviçi o tərəfdən itələdi. Yağış suyu taxtapuşdan axdığı kimi,

İvan Nikiforoviçdən də eləcə tər axırdı. Hər iki dostun öz yerlərində çox dirənmələrinə baxmayaraq, yenə də onları itələyib toqquşurdular, çünki hər iki tərəfdən onları hərəkətə gətirən qüvvələrə kənardakı qonaqlardan xeyli kömək gəlmişdi.

Onları toqquşduran kimi, hər tərəfdən dövrəyə aldılar və bir-birinə əl verənə qədər buraxmadılar.

– Allah xatirinə, İvan Nikiforoviç, İvan İvanoviç, barışın görək! Axı bir vicdanla deyin görək, nəyin üstündə dalaşmısınız? Heç nə, səfeh bir şeyin üstündə! Bu adamların və Allahın qarşısında sizin vicdanınız buna necə razı olar!

İvan Nikiforoviç yorğunluqdan tövşüyə-tövşüyə (məlum olurdu ki, o, bir o qədər də barışmağın əleyhinə deyildir) dedi:

– Mən bilmirəm ki, İvan İvanoviç nə etmişəm; nə üçün o, mənim hinimi kəsib doğradı və mənə ziyan vurmaq istəyirdi?

İvan İvanoviç isə İvan Nikiforoviçə baxmadan deyirdi:

– Mən heç bir bəd niyyətdə təqsirkar deyiləm. Hörmətli dvor-yanlar, mən Allahın da qarşısında və sizin də qarşınızda and içirəm ki, öz düşmənimə heç bir şey etməmişəm. Nədən ötrü o, məni dan-layır, mənim adıma və rütbəmə ziyan vurur?

– Axı İvan İvanoviç, mən sizə nə ziyan vurmuşam? – İvan Nikiforoviç cavab verdi. Bu izahat bircə dəqiqə də davam etsəydi, bu köhnə ədavət sönəcəkdə. İvan Nikiforoviç burunotu qabını çıxarmaq və “buyurun” demək üçün artıq əlini cibinə salmışdı.

İvan İvanoviç onun üzünə baxmadan dedi:

– Mərhəmətli cənab, siz mənim familiyamı və rütbəmi elə bir sözlə təhqir etmişiniz ki, o sözü burada deməyin özü belə ədəbsizlik olardı, məgər bu zərər deyilmə?

– İcazə verin, İvan İvanoviç, mən bir dost kimi sizə deyim! (bunu deyib İvan Nikiforoviç barmağını İvan İvanoviçin düyməsinə toxundurdu ki, bu da onun barışmağa olan meylini göstərirdi). Siz, Allah bilir, görün nədən incimisiniz: mənim sizə qaz deməyim sizə toxunubdur...

İvan Nikiforoviç bu sözü deməklə ehtiyatsızlıq etdiyini dərhal başa düşdü. Lakin artıq gec idi: söz deyilmişdi.

Hər şey alt-üst oldu!

Bir halda ki bu söz şahidsiz deyildiyi zaman İvan İvanoviç özündən çıxmış və elə qəzəblənmişdi ki, Allah onu bu vəziyyətdə heç

kəsə göstərməsin, – bəs indi, əziz oxucular, özünü təsəvvür edin, görün bu söz məclisdə, bir çox qadınların iştirak etdiyi bir məclisdə deyiləndə nələr olar? Axı İvan İvanoviç, bu qadınların hüzurunda xüsusilə ədəbli olmağı sevirdi. Əgər İvan Nikiforoviç belə etməsəydi, məsələn, qaz yox, bir başqa quşun adını desəydi, yenə dərd yanı idi, işi düzəltmək olardı.

Lakin indi hər şey bitmişdi!

O, İvan Nikiforoviçə bir nəzər saldı – özü də necə bir nəzər! Əgər bu nəzərə icraedici bir hakimiyyət verilmiş olsaydı, o, İvan Nikiforoviçi məhv edib torpağa çevirərdi. Qonaqlar da bu nəzərin mənasını başa düşmüşdülər, buna görə də özləri onları tez bir-birindən ayırmağa tələsdilər. Mülayimliyin nümunəsi olan, heç bir dilənçini danışıdırıb halından xəbər tutmamış yanından ötməyən bu insan indi dəhşətli bir surətdə qudurmuş halda çıxıb getdi. Ehtiraslar insanda belə qüvvətli fırtınalar yaradır!

Düz bir ay İvan İvanoviçdən heç bir xəbər-ətər eşidilmədi. O, öz evində əyləşmiş və bayıra çıxmırdı. Əhd olunmuş sandıq açılmışdı və oradan nələr çıxmışdı? Gümüş manatlar! Köhnə, ata-babadan qalma manatlar! Bütün manatların hamısı yazı ilə iş görən mirzələrin çirkli əllərinə keçdi. İş palataya keçirildi. İvan İvanoviç isə yalnız işə sabah baxılıb, qərar çıxarılacağı haqqında palatadan şad xəbər aldıqdan sonra, işiq üzünə baxdı və evdən bayıra çıxmağı qərara aldı. Lakin heyhat! O zamandan bəri düz on ildir palata hər gün ona xəbər göndərib bildirir ki, işə sabah baxılacaqdır!

Beş il bundan əvvəl mənim yolum Mirqorod şəhərindən düşdü. Mən çox pis bir vaxtda oraya gedib çıxmışdım. Kədərli-rütubətli, çiskinli və dumanlı payız havası idi. Ətraf pəlçiq idi. İnsanı darıxdıran aramsız yağışların nəticəsində əmələ gəlmiş bir yaşıllıq narın bir təbəqə kimi düzləri, tarlaları başdan-başa örtmüşdü. Tikanlar qoca kişinin, qızılgül isə qarının paltarına yapışib qalan kimi, göyerti də hər yeri tutmuşdu. Havanın belə olması o zaman mənə çox təsir edirdi; hava tutqun olanda mən də kədərlənir və darıxırdım. Buna baxmayaraq mən Mirqoroda yaxınlaşanda hiss etdim ki, ürəyim şiddətlə döyünür. İlahi, fikrimdə nə qədər xatirələr canlandı! On iki il idi mən Mirqorodu görməmişdim. O zaman buralarda iki yeganə dost yaşayırdı. Hələ nə qədər məşhur adamlar ölmüşdü! Hakim Demyan Demyanoviç hələ o zaman rəhmətə getmişdi; gözü

çəp İvan İvanoviç də o dünyaya köçmüşdü. Mən şəhərin baş küçəsinə çıxdım: hər yerdə başına bir çəngə küləş keçirilmiş payalar basdırılmışdı; şəhərdə nə isə yeni bir planlaşdırma işi aparılırdı! Bir neçə daxma sökülmüşdü. Çəpərlərin qalıqları məyus-məyus yelənirdi.

Həmin gün bayram günü idi; həsir çəkilməmiş arabamı kilsənin qabağında saxlamağı əmr etdim və arabadan düşüb, elə sakit bir halda kilsəyə daxil oldum ki, heç kim görmədi. Doğrudur, mənə görə biləcək bir adam da yox idi. Kilsə boş idi. Demək olar ki, camaatdan heç əsər yox idi. Görünür, ən çox ibadət edən mömin adamlar belə palçıqdan qorxub, evdən bayıra çıxmamışdılar. Dumanlı, daha doğrusu, xəstə havada şamlar da, nə isə, çox qəribə görünürdü; məbədin qaranlıq dəhlizləri çox kədərli idi; dairəvi şüşələri olan uzunsov pəncərələrdən yağış göz yaşı kimi tökülürdü. Mən dəhlizə tərəf gedib, oradakı hörmətli və ağsaçlı bir qocaya müraciət etdim:

– İcazə verin, bir söz soruşum: İvan Nikiforoviç sağdırmı?

Bu zaman müqəddəs şəklin qarşısındakı şamdanın alovu artdı və işıq mənim qonşumun üzünə düşdü. Mən qarşımdakı adamın simasındakı tanış cizgiləri görəndə nə qədər təəccübləndim! Bu adam İvan Nikiforoviçin özü idi! Lakin o nə qədər dəyişmişdi!

– Siz sağ-salamatsınızımı, İvan Nikiforoviç! Necə də qocalmışsınız!

– Bəli, qocalmışam. Mən elə bu gün Poltavadan gəlirəm, – deyər İvan Nikiforoviç cavab verdi.

– Siz nə danışırsınız! Belə pis havada Poltavaya getmişdiniz?

– Nə etmək! Çəkişmədir. Belə lazım idi...

O, bunu deyəndə, istər-istəməz, bir ah çəkdim. İvan Nikiforoviç mənim ah çəkməyimi görüb dedi:

– Narahat olmayın, mən mötəbər məlumat almışam ki, işə gələn həftə baxacaqlar, özü də mənim xeyrimə kəsəcəklər.

Mən, çiyinlərimi atıb, İvan İvanoviç haqqında da bir şey öyrənmək üçün getdim.

Getmək istərkən kimsə mənə dedi:

– İvan İvanoviç buradadır!

O, mehrabda, mahnı oxunan yerdədir. Mən bu zaman arıq bir adam gördüm. İvan İvanoviç bu idimi? Onun sifəti qırıqlarla örtülmüşdü, saçları tamamilə ağarmışdı; lakin kürkü elə həmin kürk idi.

Salamlaşdıqdan sonra İvan İvanoviç qıfa bənzər sifətinə həmişə yaraşan şad bir təbəssümlə mənə müraciət edərək dedi:

– Sizə xoş bir xəbər deyimmimi?

– Hansı xəbər? – soruşdum.

– Sabah mənim işim mütləq həll olunacaqdır. Palata xəbər vermişdir ki, yəqin, baxılacaq.

Mən daha dərinədən ah çəkdim və tez vidalaşib, ondan ayrılmağa tələsdim, çünki mən çox vacib bir iş üçün gedirdim, kilsədən çıxıb arabaya mindim. Mirqorodda sürətli poçt atları adı ilə məşhur olan arıq atlar arabanı çəkdi. Atlar dırnaqlarını sarı palçığa basdıqca, qulağın alışmadığı zəhlətökən bir səs çıxırdı. Yağış aramsız tökür və qozlada həsirə bürünüb oturmuş cuhudu isladırı. Rütubət mənim lap iliklərimə işləmişdi. Yalnız və kədərli görünən bir gözətçi budkanının yanından astaca keçib getdik. Budkanın içindəki əlil öz köhnə və bozarmış hərbi paltarını yamayrdı. Biz yenə də eyni yere gəlib çıxdıq: yenə də bəzi yerləri çala-çuxur, qara, göyərmiş olan yeni çöl və tarla, islanmış dolaşalar və qarğalar, yeknəsəq bir ahənglə yağın aramsız yağış, göz yaş tökən tutqun səma. – Bu dünya nə qədər cansıxıcıdır, cənablar!

ŞİNEL

Bir departamentdə... ancaq, yaxşısı budur, departamentin adını söyləməyə. Dünyada cürbəcür departamentlərdən, polklardan, dəftərxanalardan və sözün qıyası, hər cür mənşəb sahiblərindən qorxulu bir şey yoxdur. İndi artıq tək-tək hər adam öz simasında bütün cəmiyyəti təhqir olunmuş sayır. Deyirlər ki, lap bu yaxınlarda adı yadımda olmayan bir şəhərin kapitan-ispravnikindən belə bir ərizə gəlmişdir ki, həmin ərizədə o, dövlət qərarlarının tələf olduğunu və onun müqəddəs adının tamamilə saymazlyana çəkildiyini açıq-aydın izah edir. O, öz ərizəsinə dəlil olaraq yekə bir cild romantik bir əsər də əlavə etmişdir ki, bu əsərdə hər on səhifədən bir kapitan-ispravnik, bəzi yerlərdə hətta tamamilə sərxoş halda zahir olur. Buna görə də, yaxşısı budur, hər cür anlaşılmazlıqlara yol verməmək üçün əhvalat vəqə olan departamenti biz eləcə bir departament adlandıraq. Bəli, bir departamentdə bir məmur qulluq edirdi; demək olmaz ki, bu məmur çox gözəldi, boyu alçaq, üzü bir qədər çöpür, bir qədər küren təhər, hətta zahirdən bir qədər korus, alın tərəfdən bir balaca daz, hər iki yanağı qırışlıq və üzünün rəngi də babasil xəstələrinin üzünün rəngində idi. Nə çarə?! Təqsir Peterburqun iqlimindədir. Rütbəsinə gəlincə (zira bizdə hər şeydən əvvəl rütbəni bildirmək lazımdır), o, daimi titulyarı sovetnik deyilən bir rütbə sahibi idi. Məlum olduğu kimi, bu rütbəyə mənsub adamları acizlərin üstünə hücum etmək kimi tərifəlayiq bir vərdiş sahibi olan cürbəcür yazıçılar doyunca lağa qoymuş və istehza etmişlər. Məmurun familiyası Başmaçkin idi. Elə adın özündən məlumdur ki, bu ad bir zaman başmaqdan əmələ gəlmişdir; ancaq bu adın başmaqdan nə zaman, hansı vaxtda və nə cür əmələ gəldiyi barədə heç bir şey məlum deyil. Başmaçkinlərin ataları da, babaları da, hətta qayınları da həmişə uzunboğaz çəkmə geyib, yalnız ildə üç dəfə çəkmələrinin altını yamattırdılar. Həmin məmurun adı Akaki Akakiyeviç idi. Bəlkə, bu ad oxucuya bir qədər qəribə və uydurma kimi görünə bilər. Ancaq oxucunu əmin etmək olar ki, bu adı əsla uydurmamışlar; öz-özlüyündə

elə bir şərait yaranmışdı ki, ona əsla başqa ad vermək mümkün deyildi və bu əhvalat belə baş vermişdi. Akaki Akakiyeviç, əgər yad-daşımız bizi aldatmırsa, 23 mart gecəsi anadan olmuşdu. Bir məmur arvadı və çox yaxşı bir arvad olan rəhmətlik anası qayda üzrə uşağı xaç suyuna salıb ona ad qoymağa hazırlanmışdı. Onun anası hələ qapının ağzındaki çarpayının üstündə uzanmış və onun sağ əlində uşağın kirkəsi, çox yaxşı bir adam olan və senatda şöbə müdiri vəzifəsində işləyən İvan İvanoviç Yeroşkin və kirkə qadın, kvartal zabitinin arvadı, çox nadir gözəl sifətlərə malik bir arvad olan Arina Semyonovna Belobryuşkova durmuşdu. Uşağın anasına bu üç addan birini seçməyi təklif etdilər: Mokki, Sossi və ya uşağa cəfəkeş Xozdazatın adını qoysunlar. Rəhmətlik arvad fikirləşdi ki, “yox, bunlar hamısı birtəhər adlardır”. Onun könlünü almaq üçün təqvimin başqa bir yerini açdılar; yenə üç ad çıxdı: Triffli, Dula və Varaxasi. Qarı dillənib dedi ki, “bu lap bələdir ki, hamısı elə birtəhər adlardır ki, düzü, mən heç belə ad eşitməmişəm. Yenə Varadat və ya Varux olsaydı, bir şey idi, yoxsa Triffli, Varaxasi nədir”. Təqvimin bir vərəqini də çevirdilər, bu adlar çıxdı: Pavsikaxi və Vaxtisi. Qarı dillənib dedi: “Yox, daha mən görürəm ki, bu uşağın bəxti belədir. İndi ki belə oldu, heç olmasa, qoy elə atasının adını qoyaq. Atası Akaki idi, qoy oğlu da Akaki olsun”. Beləliklə də, Akaki Akakiyeviç əmələ gəldi. Uşağı xaçlayıb ad qoydular, bu zaman uşaq ağlayıb üz-gözünü elə büzüşdü ki, elə bil titulyarı sovetnik olacağını əvvəlcədən duymuşdu. Bəli, bütün bunlar bax belə baş vermişdi. Biz bütün bunları ona görə qeyd edirik ki, oxucu bunun tamamilə zəruri bir halda əmələ gəldiyini və uşağa başqa ad vermək heç bir cür mümkün olmadığını görə bilsin. Onun departamentə nə vaxt və necə daxil olduğunu və onu bura kim təyin etdiyini heç bir kəs yadına gətirə bilmir. Burda xeyli direktor və cürbəcür naçalniklər dəyişmişsə də, onu həmişə həmin yerdə, həmin vəziyyətdə yazı məmuru vəzifəsində görmüşlər; belə ki, sonra hamı bu fikrə gəlmişdir ki, görünür, bu adam anadan tamamilə hazır bir halda, əynində vismundir və təpəsi daz bir halda doğulmuşdur. Departamentdə ona heç bir hörmət edilməzdi. O gəlib keçəndə qapıçılar nəinki yerlərindən durmazdılar, hətta ona sarı baxmazdılar da, elə bil ki, qəbul otağından eləcə bir milçək uçub getdi. Naçalniklər onunla birtəhər, soyuq-zalımanə rəftar edərtilər. Şöbə müdiri köməkçilərindən biri kağızı düz onun

burnuna soxar, hətta heç deməzdi də ki, “üzünü köçürün” və ya “budur, maraqlı və yaxşıca bir işdir”, yaxud yaxşı tərbiyəli idarələrdə olduğu kimi, başqa xoş bir söz deməzdilər. O da kağızı alıb yalnız kağıza baxardı; ona kağızı kim verdiyinə və həmin adamın buna ixtiyarı olub-olmadığına əsla baxmazdı. O, kağızı alıb həmin saat onu yazmağa hazırlaşardı. Gənc məmurlar onu lağa qoyub dəftərxanalarda mümkün olan dərəcədə həzircavablıqla ona sataşar, elə oradaca, öz yanında onun barəsində və yetmiş yaşında bir qarı olan ev xanımı barəsində düzəldikləri cürbəcür rəvayətləri danışar, deyərdilər ki, guya, qarı onu döyür; toyları nə vaxt olacağını soruşar və onun başına kağız qırıntıları səpib, bunu qar adlandırardılar. Ancaq Akaki Akakiyeviç bütün bunlara bircə sözlə də cavab verməzdi, elə bil ki, onun qabağında heç bir kəs yoxdur; bu vəziyyət hətta onun işləməsinə təsir də etməzdi: bütün bu hay-küy içərisində o, yazıda bircə səhv də buraxmazdı. Yalnız zarafat həddən dözülməz bir hal aldıqda, onun böyründən itələyib işləməsinə mane olduqları zaman, o deyərdi: “Məndən əl çəkin, məni niyə incidirsiniz?” Onun sözlərində, səsində və bu sözləri ifadə etməsində nəsə qərribə bir şey var idi. Bu səsdə adamı rəhmə gətirən elə bir şey var idi ki, işə yeni girmiş və başqaları kimi Akaki Akakiyeviçə istehza etməkdə olan bir gənc, birdən-birə oxla vurulmuş kimi, donub qaldı və o vaxtdan bəri, sanki, hər şey onun nəzərində dəyişib başqa cür göründü. Ədəb-ərkanlı və kübar aləminə məxsus adamlar bilib, tanış olduğu yoldaşlarından onu nə isə qeyri-təbii bir qüvvə uzaqlaşdırdı. Sonra uzun bir müddət, ən şən dəqiqələrdə belə onun gözünün qabağında alçaqboylu və tərəsi daz bir məmur görünüb təsirli sözlərlə: “Məndən əl çəkin, niyə incidirsiniz”, – deyərdi və bu təsirli sözlərdə sanki başqa bir məna vardı: “Mən sənə qardaşınam”. Həmin bu gənc, insanda nə qədər çox insanıyyətsizlik olduğunu, kübarların zahirən zərif mədənilikləri altında nə qədər sərt bir kobudluq və aman Allah, hətta hamının nəcib və namuslu saydığı adamlarda da nə qədər sərt bir kobudluq olduğunu görüb öz ömründə sonralar da çox dəfə sarsılmışdı.

Yəqin ki, heç bir yerdə öz vəzifəsinə bu qədər can yandıran bir adam tapmaq olmazdı. Onun can-başla xidmət etdiyini söyləmək azdır: yox, o, eşqlə xidmət edirdi. Orada, bu üzünü köçürmək işində ona nə isə, özünəməxsus çoxnövlü və xoş bir aləm görünürdü. Onun üzündə ləzzət əlamətləri zahir olurdu; bəzi həflər onun çox

sevdiyi hərfilər idi. Bu hərfələrə rast gəldikdə o, tamamilə özündən çıxardı: həm yavaşcadan gülər, həm göz vurur, həm dodaqları ilə yazmağa kömək edərdi, belə ki, onun qələmi ilə yazdığı hər bir hərfi üzündən oxumaq olardı. Əgər ona öz cidd-cəhdinə görə mükafat verilmiş olsaydı, bəlkə də, öz təəccübünə rəğmən, hətta statski sovetnik də ola bilərdi. Lakin onun istehza edən yoldaşlarının söylədikləri kimi, o, bu xidmət sayəsində yalnız bir rəsmi məmurluq nişanı, bir də babasil qazanmışdı. Amma demək olmaz ki, ona heç bir diqqət yetirilmirdi. Əslində mehriban bir adam olan bir direktor Akaki Akakiyeviçi uzun müddət xidmət etdiyinə görə mükafatlandırmaq arzusu ilə əmr etmişdi ki, ona adi üzünü köçürmədən daha əhəmiyyətli bir iş tapşırıqlar və ona tapşırılmışdı ki, hazır bir iş barəsində başqa bir idarəyə bir təliqə yazsın; iş yalnız bundan ibarət idi ki, yalnız başlığı dəyişib və bəzi yerlərdə felləri birinci şəxsdən üçüncü şəxsə keçirməli idi. Bu iş onun üçün elə bir çətinlik törətdi ki, onu tamamilə tər basdı, o, alınının tərini silə-silə, nəhayət, dedi ki: “Yox, yaxşısı budur, mənə bir şey verin, üzünü köçürüm”. O vaxtdan bəri onu həmişəlik üzünü köçürmə işində qoydular. Onun üçün bu üzünü köçürmə işindən başqa, guya, heç bir şey yox idi. O, öz paltarları barəsində də əsla fikirləşməzdi: onun vismundiri yaşıl deyil, nəşə unlu sarı rəngə çalırdı. Yaxalığı çox dar və alçaq idi. Belə ki, boğazı uzun olmadığı halda, yaxalığından kənara çıxıb rus xaricilərinin başlarında on-on daşdıqları başları yırgalanan gipsdən düzəldilmiş pişik balalarının boyunları kimi Akaki Akakiyeviçin boynu da həddən artıq uzun görünürdü. Onun vismundirinə həmişə bir şey, ya bir parça quru ot, ya da nəşə, bir sap qırığı yapışmış olardı; bundan başqa, o, elə xüsusi bir məharətə malik idi ki, küçə ilə gedərkən həmişə pəncərənin altına içəridən cürbəcür zibil tullanılan vaxt yetişərdi; buna görə də həmişə onun şlyapasının üstündə qovun-qarpız qabığı və buna bənzər zirzibil olardı. O, ömründə birçə dəfə də olsun küçədə baş verən hadisələrə diqqət yetirməzdi, halbuki, məlum olduğu üzrə, onun tay-tuşları olan gənc məmurlar öz iti nəzərlərinin nüfuzunu o dərəcəyə çatdırırlar ki, küçənin o biri səkisində bir adamın şalvarının çəkmə altına keçən üzəngi bağının qırıldığını görür və bu həmişə onların üzündə hiyləgər bir gülüş əmələ gətirir.

Əgər Akaki Akakiyeviç bir şeyə baxsaydı da, orada öz təmiz, səliqəli xəttiylə yazılmış sətirləri görərdi. Ancaq gözlənilmədən haradansa

bir at başı onun çiyinə söykərib burun dəliklərindən onun yanaqlarına isti hava buraxdıqda, Akaki Akakiyeviç sətrin ortasında deyil, küçənin ortasında olduğunu görərdi. O, evə gələn kimi həmin saat stolun arxasında oturub, şorbasını və bir parça soğanlı mal ətini milçəklərlə və həmin vaxt Allahın qismət etdiyi başqa şeylərlə birlikdə, əsla dadını bilmədən, tələsik halda yeyərdi. O, qarnının get-gedə köpdüyünü gördükdə stolun arxasından durar, mürəkkəb dolu kiçik bankanı götürüb evə gətirdiyi kağızların üzünü köçürməyə başlardı. Əgər evə iş gətirməmiş olsaydı, o, qəsdən, yalnız öz zövqü üçün surət çıxarardı, xüsusilə yazılı kağız üslubuna görə deyil, yeni və ya böyük bir adamın adresinə yazılmış olduğuna görə gözəl olsaydı, surətini daha həvəslə çıxarardı.

Hətta Peterburqun boz səması tamamilə söndüyü və bütün məmur əhlinin hərə əlindən gəldiyi kimi aldıkları maaşa və öz həvəslərinə görə yemək yeyib, doymuş olduğu saatlarda da, departamentdə qələm cırlıdadıb qaçışmaqdan, özünün və özgələrin zəruri işlərindən və yorulmaq bilməyən insanın könüllü olaraq hətta lazım olduğundan artıq dərəcədə öz öhdəsinə götürdüyü işlərdən sonra, hamı artıq istirahət etdiyi zamanda, – elə bir zamanda ki məmurlar qalan vaxtlarını zövq içində keçirməyə tələsir: zirək olanlar teatra qaçır; kimi küçəyə çıxıb vaxtını cürbəcür şlyapacıqlara tamaşa etməklə keçirir; kimi məclisə gedib vaxtını məhdud məmur cəmiyyətinin ulduzu olan qəşəng bir qıza komplimentlər söyləməyə sərf edir; kimi, sadəcə, dördüncü və ya üçüncü mərtəbədə iki kiçik otaq, bir dəhliz və ya mətbəxdən ibarət mənzili olan və burada nahar və gəzintilərdən imtina etmək kimi bir çox fədakarlıqlar sayəsində alınmış lampa və ya bir başqa modalı şeylərə malik olan iş yoldaşının evinə gedir ki, bu daha tez-tez baş verir; müxtəsər, hətta elə bir zamanda ki bütün məmurlar öz dostlarının xırdaca mənzillərinə yığışib qızğın vist oynayır, bir qəpiklik suxanlarla stəkanlarda çay içir, uzun çubuqlardan tütün sümürür, kart paylarkən yüksək cəmiyyətdən keçib gəlmiş heç bir rusun heç bir zaman və heç bir surətdə imtina edə bilməyəcəyi bir dedi-qodu nağıl edir, ya da, hətta danışmağa söz olmadıqda Falkonenin heykəlinin atının quyuğunun kəsildiyi barədə bir komendant xəbər verilməsi barədə ədəbi lətifəni danışirlar, – qərəz, hamının əylənməyə çalışdığı belə bir zamanda da Akaki Akakiyeviç heç bir şeylə əylənməzdi. Heç bir kəs deyə bilməzdi ki, onu bir vaxt

bir müsamirədə görmüş olsun. O, doyunca yazdıqdan sonra yatmaq üçün yerinə girib uzanır və “sabah Allah üzünü köçürməyə bir şey göndərər” ümidiylə əvvəlcədən gülümsünərdi. Dörd yüz manat məvaciblə öz taleyindən razı qalmağı bacaran bir adamın dinc həyatı beləcə keçib getməkdə idi və əgər yalnız titulyarnı sovetnik üçün deyil, hətta gizlin, həqiqi, saray və başqa müşavirlər üçün, hətta heç bir kəsə məşvərət etməyib və heç kəsdən məşvərət almayan adamlar üçün də həyat yoluna səpilmiş olan cürbəcür fəlakətlər olmasaydı, bəlkə, o lap qoca yaşlarına qədər bu cür yaşayacaqdı.

Peterburqda ildə dörd yüz manat və ya təxminən o qədər məaş alanların çox qüvvətli bir düşməni var. Bu düşmən bizim şimal şaxtasından başqa bir şey deyil; amma hərçənd deyirlər ki, guya, bu şaxta çox sağlamdır; səhər saat doqquzda, yəni küçələr departamentlərə gedən adamlarla dolu olan bir saatda bu şaxta əsla fərqiñə varmadan, bütün burunlara elə şiddətli və sancan çırtmalar vurur ki, yazıq məmurlar əsla bilmirlər ki, burunlarını hara soxsunlar. Hətta yüksək vəzifə sahiblərinin də şaxtadan alınları ağrıdığı və gözləri yaşardığı bu zamanlarda yazıq titulyarnı sovetniklər bəzən çox naçar bir vəziyyətdə qalırlar. Onların canlarını qurtarmaq üçün gücləri yalnız buna çatır ki, cındır şinellərinə bürünüb mümkün qədər beş-altı küçə qaçsınlar, sonra şveysar otağında ayaqlarını möhkəmcə yerə döyüb, beləliklə, öz vəzifələrini yerinə yetirmək qabiliyyətlərinin donunu açsınlar. Akaki Akakiyeviç qanuni məsafəni mümkün qədər sürətlə qaçmağa çalışdığına baxmayaraq, bir müddətdən bəri hiss etməyə başlamışdı ki, onu kürəyindən və çiyindən yaman soyuq kəsir. O, nəhayət, düşündü ki, bəlkə, şinelinin bir kəm-kəsiri var. Evdə şinelinesi yaxşıca nəzərdən keçirdikdə o, iki-üç yerdən, yəni kürəyindən və çiyinlərindən şinelin süzülüb ələyə bənzədiyini gördü; bu yerlərdən mahud o qədər sürtülmüşdü ki, o üzü görünürdü, astar da dağılmışdı. Bunu da bilmək lazımdır ki, Akaki Akakiyeviçin şineli də məmurlar üçün bir istehza vasitəsi idi; bundan hətta nəcib şinel adını da alıb kapot adlandırmışdılar. Doğrudan da, bu şinel qəribə bir şəkil almışdı: bunun yaxalığı ildən-ilə kiçilirdi, çünki başqa yerlərinin yamanmasına işlədilirdi. Yamanma işləri dərzinin çox da mahir olmadığını göstərirdi və şinel torbaya bənzər yaraşıqsız bir hal almışdı. Akaki Akakiyeviç işin nə yerdə olduğunu görüb bu qərara gəldi ki, şineli dərzy Petroviçin yanına aparmaq lazım gələcəkdir; bu dərzy

haradasa dördüncü mərtəbədə yaşayırdı və ora həyətdən pilləkənlə çıxmaq lazım idi; dərzı taygöz və üzünün başdan-başa çopur olmasına baxmayaraq, əlbəttə, ayıq olduğu zamanlarda və başında başqa fikirlər olmadıqda, məmurların pal-paltarını və hər cür başqa pantolon və frakları xeyli müvəffəqiyyətlə yamaya bilərdi. Əlbəttə, bu dərzı barəsində çox danışmaq lazım deyildi, lakin hekayədəki şəxslərin hər birinin xarakterini aydın göstərmək artıq bir qayda olduğundan bizim də çarəmiz yoxdur. Gəlin Petroviçdən də bir qədər danışaq. Əvvəllər onun adı, sadəcə, Qriqori idi, özü də bir ağanın təhkimiçi nökrəri idi. O, sərbəstlik kağızı alıb əvvəllər böyük bayramlarda, sonra isə fərqiyyə varmadan təqvimdə xaç ilə göstərilmiş bütün kilsə bayramlarında möhkəmcə içməyə başladığı zamandan bəri Petroviç adlanmağa başlamışdı. Bu cəhətdən o, dedə-baba qaydalarına sadıq idi və arvadı ilə mübahisə etdikdə onu el arvadı və alman adlandırardı. İndi ki biz çaşib arvadından da danışdıq, onun barəsində də bir-iki söz söyləmək lazımdır. Ancaq təəssüf olsun ki, arvad barəsində az şey məlumdur. O da yalnız bundan ibarətdir ki, Petroviçin bir arvadı var: başına həтта yaylıq deyil, ləçək bağlayır. Ancaq gözəllik cəhətindən həmin arvad, gərək ki, çox lovğalana bilməzdi; hər halda, ona rast gəldikdə, yalnız qvardiya soldatları ləçəyinin altına göz yetirib biğlərini oynadar və nə isə xüsusi bir səs çıxarardılar.

Akaki Akakiyeviç, Petroviçin mənzilinə çıxanda, haqq vermək lazımdır, üstü çirkab sularla dolu və məlum olduğu kimi, Peterburq evlərinin hamısının həyət pillələrində daim mövcud olan və adamın gözünü acıdıran spirt qoxusu verən pillələrlə çıxarkən, Petroviçin nə qədər muzd istəyəcəyini düşünüb, öz fikrində iki manatdan artıq verməyəcəyini qərara aldı. Qapı açıq idi, çünki evin xanımı, nə isə bir balıq bişirməkdə olub, mətbəxdə o qədər üstü əmələ gətirmişdi ki, həтта tarakanları da görmək mümkün deyildi. Akaki Akakiyeviç, həтта ev xanımının özünün də gözünə görünmədən, mətbəxdən keçib, nəhayət, otağa girdi və burada Petroviçin enli və rənglənməmiş bir taxta stolun üstündə, türk paşası kimi bardaş qurub oturduğunu gördü. Ayaqları, iş görməkdə olan dərzilərin adətinə görə, yalın idi. Hər şeydən qabaq onun Akaki Akakiyeviçə məlum olan baş barmağı gözə çarpdı, bu barmağın dırnağı eybəcərleşərək başqa çanağı kimi qalın və möhkəm idi. Petroviçin boynundan bir yumaq ipək və başqa saplar asılmışdı, dizinin üstündə də nə isə, köhnə bir

şey var idi; O, üç dəqiqədən bəri iynəni saplamaqla məşğul idi, sapı iynənin ulduzundan keçirə bilmədiyindən qaranlığa və hətta sapın özünə də yaman acığı tutmuşdu. Buna görə də burnunun altında donquldanırdı: “Girmir, məlun, mənə lap cana gətirdin, tülüngünün biri!” Akaki Akakiyeviç belə bir məqamda, Petroviçin acıqlı olduğu bir vaxtda gəldiyinə peşman oldu: o, Petroviçin bir qədər kefli olduğu və ya arvadının dediyi kimi: “Taygöz şeytan lap sərsəm olduğu” zamanlarda bir şey sifariş etməyi xoşlardı. Belə hallarda Petroviç, adəti üzrə, çox həvəslə güzəştə gedər və razılaşardı, hətta baş əyib təşəkkür də edərdi. Düzdür, sonra arvadı gəlib zarıyırdı ki, əri sərxoş olub, ona görə də işi ucuz götürmüşdür, ancaq belə hallarda bir-iki şahı artırmaqla iş qurtarıb gedərdi. İndi isə Petroviç, deyəsən, ayıq idi. Buna görə də sərtlik eləyəcək, yola gəlməyəcək və kim bilir neçə qoparmaq fikrinə düşəcəkdə. Akaki Akakiyeviç bunu başa düşüb, necə deyirlər, əkilmək istəyirdi, ancaq daha iş-ışdən keçmişdi. Petroviç tək gözünü çox diqqətlə ona zilləmişdi, buna görə də Akaki Akakiyeviç istər-istəməz dillənib dedi:

– Salam, Petroviç!

– Salamət olasınız, cənab, – Petroviç Akaki Akakiyeviçin nə gətirdiyini görmək üçün üstədən-aşağı onun əlinə baxdı.

– Petroviç, mən sənənin yanına gəlmişəm ki, filan... – Bunu da demək lazımdır ki, Akaki Akakiyeviç danışıqında cürbəcür adət və nidaları, hətta heç bir mənası olmayan ləfləri çox işlədirdi. İş bərkə düşəndə o hətta cümləni yarımçıq qoyub, qurtarmazdı. Belə ki, çox zaman nitqini: “Bu, düzü, filan-fəsman...” sözləri ilə başlar, daha artıq bir şey deməz, söyləyəcəyini də unudar və elə güman edərdi ki, hər şeyi deyib qurtarmışdır.

– Nə dediniz? – Petroviç tək gözü ilə onun bütün vismundirini – yaxalığından tutmuş qollarına, kürəyinə, ətəyinə və ilməklərinə qədər nəzərdən keçirdi; bütün bunlar ona çox yaxşı tanış idi, çünki bunu o özü tikmişdi. Dərzilərin adəti belədir; elə ki rast gəldi, əvvəlincisi iş bu olacaq.

– Mən, budur, filan, Petroviç... şinel, mahudu... görürsən, qalan yerləri hamısı möhkəmdir, ancaq bir az tozlanıb, ona görə də gözə nimdaş kimi görünür, amma təzədir, tək bircə yeri bir az filan... kürəyində, bir də, budur, bir çiyindən azca gedib, bir də ki azacıq bu çiyini görürsən, vəssalam. Bir elə sən deyən iş yoxdur...

Petroviç kapotu götürüb, əvvəlcə stolun üstünə sərdi, bir xeyli nəzərdən keçirəndən sonra başını buladı və əlini pəncərəyə uzadıb dəyirmi burunotu qabını götürdü; qabın üstündə general şəkli var idi, bu generalın kim olduğu məlum deyildi, çünki onun üzünün rəngini barmaq sürtüb aparmışdı, üstünə də dördkünc bir kağız parçası yapışdırılmışdı. Petroviç burunotu çəkəndən sonra kapotu əlinə alıb açdı, işığa sarı tutub bir də başını buladı. Sonra onu tərsinə çevirdi, yenə başını buladı və əl atıb general şəklinin üstünə kağız yapışdırılmış qapağı açdı, burnuna bir az burunotu qoyandan sonra qapağı ördü, burunotu qabını yerinə qoydu və nəhayət, dilləndi:

– Yox, düzəltmək olmaz, ələk kimidir!

Bu sözləri eşidəndə Akaki Akakiyeviçin ürəyi düşdü.

– Axı niyə olmaz ki, Petroviç? – o, demək olar ki, yalvaran bir uşaq səsi ilə soruşdu. – Axı bircə elə çiyinləri bir az gedib, axı sən-də, yəqin ki, parça-tikə tapılar...

– Parça-tikə tapmaq olar, parça-tikə tapılar, – Petroviç cavab verdi. – Ancaq tikmək olmaz, parça tamam çürüyüb, iynəni vurarsan, mal süzülüb gedər.

– Qoy getsin, sən də həmin saat yamaqla.

– Axı yamağı qoymağa yer yoxdur, onu bənd eləməyə şey yoxdur, mal yaman köhnəlib. Mahudun eləcə adı qalıb, əl vursan, tikə-tikə olar.

– Birtəhər bənd elə də. Axı bəs bu necə olsun, filan-fəsmən!..

– Yox, – Petroviç qəti cavab verdi. – Heç bir şey eləmək olmaz. İş yaman xarəbdir. Yaxşısı budur, qışın soyuğu gələndə bundan özünüzə bir patava düzəldin, çünki corab ayağı isti saxlamaz. Onu almanlar çıxarıblar ki, özlərinə bol pul qazansınlar (Petroviç yeri düşdükdə almanları sancmağı xoşlardı); görünür, siz özünüzə təzə bir şinel tikdirməli olacaqsınız.

“Təzə” sözünü eşitdikdə Akaki Akakiyeviçin gözlərinə qaranlıq çökdü, otaqda olan bütün şeylər gözünün önündə hərlənməyə başladı. O yalnız Petroviçin burunotu qabının üstündə olan və üzünün yerinə kağız yapışdırılmış generalı aydın görürdü. O, hələ də yuxuda imiş kimi dilləndi:

– Necə yəni təzəsini? Axı bunun üçün heç mənim pulum da yoxdur.

– Bəli, təzəsini, – Petroviç rəhmsiz bir soyuqqanlıqla cavab verdi.

– Yaxşı, əgər təzəsini tikdirməli olsam, onda onun filan-fəsman...

– Yəni neçəyə oturur?

– Hə.

– Yüz əlli manatdan da bir az artıq xərc qoymalısınız, – deyər Petroviç dodaqlarını mənalı-mənalı büzdü. O, təsirli sözlər söyləməyi çox sevərdi. Birdən bir adamı çaşdırıb mat qoymağı, sonra isə belə sözlərdən çaşıb qalmış adamın üz-gözünü necə turşutduğuna qıyqacı baxmağı xoşlayardı.

– Bir şinelə yüz əlli manat! – yazıq Akaki Akakiyeviç, bəlkə də, bütün ömründə ilk dəfə olaraq səsini ucaltdı, çünki o, həmişə səsinin yavaşlığı ilə seçilirdi.

– Bəli, bəli, – Petroviç cavab verdi. – Bir də şinel var, şinel var. Əgər yaxasına dələ xəzi qoysan, ipək astarlı başlıq da tikdirsən, iki yüz manata gedər.

– Petroviç, sən allah, – Akaki Akakiyeviç Petroviçin dediyi sözləri eşitməməyə çalışaraq yalvarıcı səslə dilləndi. – Birtəhər düzəlt, bəlkə, bir az də işimə yaraya.

– Yox, canım, heç bir şey çıxmaz: işim də hədəv gedər, sənin pulların da, – Petroviç cavab verdi. Akaki Akakiyeviç belə sözlərdən sonra tamamilə ruhdan düşmüş halda otaqdan çıxdı.

Petroviç isə, o getdikdən sonra da, dodaqlarını mənalı-mənalı büzüb xeyli müddət işə başlamadı; o, özünü hörmətdən salmadığından və dərzilik sənətini alçaltmadığından razı qalmışdı.

Akaki Akakiyeviç küçəyə çıxdıqda yuxulu kimi öz-özünə deyirdi:

– Bir işə bax ha, mən heç, düzü, güman eləməzdim ki, iş belə filan... – Sonra isə bir müddət susub əlavə etdi. – Bəs belə! Axır ki, işdən düşdü, düzü, mən heç güman eləməzdim ki, filan-fəsman.

Bu sözlərdən sonra o, yenə xeyli müddət sükut etdi, ondan sonra yenə dedi:

– Bəli, belə işlər! Düzü, heç gözləməzdim, filan... bunu heç gözləməzdim... Bir vəziyyətə bax ha...

O, bu sözlərdən sonra evə getmək əvəzinə, özünün də xəbəri olmadan, tamamilə əks tərəfə getdi. Yolda bir bacatəmizləyən çirkli böyrü ilə ona toxunub çiyini qaraladı; tikilməkdə olan bir evin yuxarisından onun üstünə bir şapka dolusu əhəng töküldü. O, bunların heç birindən xəbər tutmadı. Yalnız, xeyli sonra, alebardasını qabağına qoyub, buynuzun içindən qabarlı ovcuna burunotu tökən

bir keşikçi ilə toqquşduqda, Akaki Akakiyeviç bir qədər özünə gəldi; bu da ona görə oldu ki, keşikçi dillənib ona dedi:

– Nə olub, adamın lap başına çıxırsan, qabağında səkini görmürsən?

Bu sözlər Akaki Akakiyeviçi ətrafına göz gəzdirməyə və qayıdıb evə getməyə məcbur etdi. O yalnız bu zaman fikirlərini toplamağa başladı, öz vəziyyətini aydın və olduğu kimi gördü, özü ilə artıq qırıq-qırıq deyil, ən səmimi və ən yaxın bir iş barəsində söhbət edilə bilən nəcib bir dost ilə danışan kimi mühakiməli və açıq bir surətdə danışmağa başladı. Akaki Akakiyeviç öz-özünə dedi:

– Xeyr ha, indi Petroviçlə sövdələşmək olmaz: indi o filan... görünür, arvad onu kötəkləyib; yaxşısı budur, bazar günü səhər onun yanına gedərəm: hələ şənbə günündən sonra gözü axacaq, özü də yuxulu olacaq, çünki içkinin xumarı gələcək, o, yenə içmək istəyəcək, arvadı isə pul verməyəcək, bu zaman mən onun ovcuna ikicə şahı basaram, yumşalar, onda şinelin də işi düzələr...

Akaki Akakiyeviç öz-özü ilə bu cür danışib, özünə ürək-dirək verirdi. O, birinci bazar gününün gəlib çatmasını gözlədi və uzaqdan Petroviçin arvadının evdən çıxaraq hara isə getdiyini görüb, özünü tez onun yanına saldı. Petroviç, doğrudan da, şənbə günündən sonra xumar-xumar baxırdı, başı döşəməyə doğru əyilmişdi, özü də lap yuxulu idi; ancaq bütün bunlarla bərabər, işin nə yerdə olduğunu bilən kimi, elə bil şeytan dümsüklədi.

– Olmaz, – o dilləndi. – Buyurun təzəsini tikdirin.

Akaki Akakiyeviç bu zaman onun ovcuna bir-iki şahılıq basdı.

– Təşəkkür edirəm, cənab, sizin sağlığınıza bir balaca özümü bərkidərəm, – Petroviç dedi. – Amma şinel barəsində heç bir şey çıxmaz, təzə şineli sizin üçün lap qiyamət tikərəm, necə ki lazımdır çalışaram.

Akaki Akakiyeviç yenə də yamamaq barəsində danışmaq istədisə də, ancaq Petroviç onu sözünü qurtarmağa qoymayıb dedi:

– Təzə şineli sizin üçün lap əla tikərəm, bu barədə arxayın olun, lap can yandıraram. İstəyirsiniz lap indiki moda ilə yaxasına taxma gümüşpəncə düymələr də qoyaram.

Akaki Akakiyeviç gördü ki, daha təzə şinelsiz heç cür iş düzəlməyəcək, buna görə də tamamilə ruhdan düşdü. Axı, doğrudan da, necə olsun, şineli nə ilə, hansı pulla tikdirsin? Əlbəttə, bayram

üçün veriləcək gələcək mükafata bir qədər ümid bağlamaq olardı, ancaq bu pul qabaqcadan bölünüb paylaşılmışdı. Təzə pantolon almaq, çəkməciyə nimdaş boğazlara təzə pəncə tikdiyi üçün köhnə borcu vermək, bir də alt paltarını tikən arvada üç köynək və yazılı əsərdə adını çəkmək ədəbsizlik sayılacaq iki alt paltarını tikdirmək lazım idi, müxtəsər, bütün pullar xərclənib gedəcəkdi. Hətta əgər müdirə mərhəmət güc gəlib onu qırx manat mükafat əvəzinə qırx beş, ya əlli manat təyin etdirmiş olsa, yenə də orada çox azacıq bir şey qalacaq ki, bu, şinel kapitalında, dənizdə bir qətrə kimi görünəcəkdir. Hərçənd o bilirdi ki, Petroviç hərdən ağla sığmayan qiymətlər söyləməyə həvəslidir, belə ki, bəzən arvadı özü də özünü saxlaya bilməyib çığırardı: “Nə danışırısan, dəli olubsan-nədir, axmağın biri! Gah görürsən ki, heçə-puçə işləyir, indi isə şeytan onu azdırıb: elə bir qiymət deyir ki, heç özü də o qiymətə dəyməz”. Hərçənd, əlbəttə, o bilirdi ki, Petroviç səksən manata da şinel tikər, amma yenə də bu səksən manatı o, haradan tapsın? Yarısını yenə birtəhər tapmaq olar: yarısını tapmaq mümkündür, hətta bəlkə bir az artıq da düzələr; bəs qalan yarısını haradan tapsın? Ancaq əvvəlcə oxucu gərək bilsin ki, bu pulun birinci yarısı haradandır. Akaki Akakiyeviçin belə bir adəti var idi ki, xərclədiyi hər manatdan bir quruluşunu ağız açarlarla bağlanan və üstündən pul salmaq üçün ensiz kəsiyi olan kiçik bir qutuya atardı. Hər yarım ildə o, yığılmış mis pulları yoxlar və onları xırda gümüş pulla əvəz edərdi. O, xeyli müddətdən bəri bu işə davam edib, bu surətlə bir neçə il ərzində qırx manatdan da bir qədər artıq pul yığmışdı. Beləliklə, şinelin pulunun yarısı nağd idi; bəs qalan yarısını haradan tapsın? O biri qırx manatı haradan tapsın? Akaki Akakiyeviç düşünüb-daşınıb bu qərarə gəldi ki, gərək adi xərclərini, heç olmasa, bir ilin ərzində bir qədər azaltsın: axşamlar çay içməkdən əl çəksin, gecələr şam yandırmasın, əgər bir iş görmək lazım gəlsə, ev xanımının otağına gedib onun şamının işığında işləsin; küçə ilə gedərkən ayaqlarını daşlara mümkün qədər yavaşca, ehtiyatla qoyub pəncələri üstündə yeriyən kimi yerisin ki, beləliklə, ayaqqabılarının altını vaxtından əvvəl dağıtmasın. Alt paltarını yumağa mümkün qədər gec-gec versin, alt paltarını dağılmamaq üçün, hər dəfə evə gəldikdə, onu əynindən çıxarıb bircə demikoton xalatında gəzsin; bu xalat da çox qədim şey idi, hətta zamanın özü ona hörmət eləyib, ömrünü bir qədər uzat-

mişdir. Düzünü demək lazımdır ki, əvvəllər belə məhdudluqlara alışmaq onun üçün bir qədər çətin idi. Ancaq sonra birtəhər alışdı və işlər yoluna düşdü; hətta o, axşamlar özünü ac qalmağa tamamilə öyrətdi; ancaq bunun müqabilində, fikrində gələcək şinel ideyasını əbədi bir surətdə saxladığından, mənəvi cəhətdən qida alırdı. Bu vaxtdan etibarən onun mövcudiyəti özü də, deyəsən, bir qədər tamamlanmışdı. Elə bil ki, o evlənmişdi, elə bil ki, onun yanında başqa bir adam var idi, elə bil ki, o tək deyildi, xoş bir həyat yoldaşı ömür yolunu onunla birlikdə getməyə razı olmuşdu və bu həyat yoldaşı həmin o qalın pambıq sıriqlı, möhkəm, astarı süzülməmiş şineldən başqa bir şey deyildi. Akaki Akakiyeviç öz qarşısında müəyyən bir məqsəd qoymuş bir adam kimi, nə isə xeyli canlanmış, hətta xasiyyətə möhkəmlənmişdi. Şübhə, qətiyyətsizlik, bir sözlə, bütün mütərəddid və qeyri-müəyyən əlamətlər öz-özlüyündə onun üzündən və hərəkətlərindən yox olub getmişdi. Bəzən onun gözlərində bir od parlar, hətta başında ən cürətli və cəsəətli fikirlər dolaşardı: doğrudan da, şinelin yaxasına dələ xəzi qoymasınmı? Bu barədə düşüncələr az qalmışdı, onu huşsuz etsin. Bir dəfə o, bir kağızın üzünü köçürərkən az qalmışdı səhv etsin, belə ki, “uf!” – deyə çığır-mış və xaç vurmuşdu. Hər ayın ərzində o, heç olmasa, bir dəfə Petroviçə baş çəkib onunla şinel barəsində, mahudu haradan almağın yaxşı olacağı barəsində və mahudun nə rəngdə və neçəlik olması barəsində söhbət edərdi. Hərçənd bir qədər qayğılı da olsa, evə həmişə razı qayıdardı; düşünərdi ki, nəhayət, bir gün gələcək, bütün bunlar alınacaq və şinel tikiləcəkdir. İş hətta onun gözlədiyindən də sürətlə getdi. Tamamilə gözlənmədən, direktor Akaki Akakiyeviçə qırx və ya qırx beş manat deyil, düz altmış manat təyin etdi: “Akaki Akakiyeviçə şinel tikdirmək lazım olduğunu duymuşdumu, yoxsa bu, öz-özünə əmələ gəlmişdimi, ancaq, beləliklə, Akaki Akakiyeviçin iyirmi manat artıq pulu olmuşdu. Bu vəziyyət işin gedişini sürətləndirdi. Bir iki-üçcə ay da azacıq acliğa dözmüş olsa, Akaki Akakiyeviçin, doğrudan da, səksən manat pulu yığılmış olacaqdı. Onun, ümumiyyətlə, sakit olan ürəyi döyünməyə başlamışdı. Elə birinci gün o, Petroviçlə dükanlara getdi. Çox yaxşı mahud aldılar, – bəs necə, çünki bu barədə hələ yarım il qabaqcadan fikirləşmişdilər və çox az ay olardı ki, onlar qiymət bilmək üçün dükanlara getməyə idilər. Bunun müqabilində Petroviç özü demişdi ki, bundan yaxşı

mahud heç ola da bilməz. Astarlıq üçün kolenkor aldılar, ancaq bu elə yaxşı və sıx toxunmuş kolenkor idi ki, Petroviçin dediyinə görə, ipəkdən də yaxşı idi, hətta görkəm cəhətindən də ondan qəşəng və şux idi. Dələ xəzi almadılar, çünki doğrudan da baha idi, onun əvəzinə yaxşı bir pişik dərisi seçdilər, dükanda bundan yaxşısı yox idi, bu elə bir pişik dərisi idi ki, uzaqdan onu həmişə dələ xəzinə bənzətmək olardı. Petroviç şinelin üzərində cəmi ikicə həftə işlədi, çünki sınıq işi çox idi, əgər bu olmasaydı, onu daha tez qurtarardı. Petroviç on iki manat muzd aldı; bundan az almaq heç cür mümkün deyildi: hamısını ipəklə tikmiş, ikiqat xırda tikişlə getmiş və bütün tikişləri Petroviç sonra öz dişləri ilə sıxa-sıxa cürbəcür fiqurlar işləmişdi. Bu əhvalatın, düzü, hansı gündə olduğunu söyləmək çətinidir; ancaq, yəqin ki, bu gün Akaki Akakiyeviçin ömründə ən təntənəli bir gün idi, çünki bu gün Petroviç şineli gətirib gəlmişdi. O, şineli səhər tezdən, departamentə getmək vaxtından bir azca əvvəl gətirib gəlmişdi. Şinel heç bir zaman indiki kimi yerinə düşə bilməzdi; çünki artıq bərk şaxtalar başlamışdı və bu şaxtaların getdikcə daha da şiddətlənəcəyi gözlənilirdi. Petroviç yaxşı bir dəriyə yaraşan kimi, şineli gətirib gəlmişdi. Onun üzündə elə bir mənalı ifadə var idi ki, Akaki Akakiyeviç bunu heç bir zaman hələ görməmişdi. Sanki o, böyük bir iş görmüş olduğunu tam mənası ilə duymuşdu və birdən-birə özündə elə sonsuz bir qabiliyyət olduğunu göstərmişdi ki, bu, təzə paltar tikən dərzilərlə yalnız astar çəkən və yamaq-yırtıq edən dərziləri bir-birindən ayırır. O, şinelini büküdü cib dəsmalını açdı. Bu dəsmal paltaryuyan arvadın yenicə alınmışdı. Petroviç həmin dəsmalını sonra işlətmək üçün büküb cibinə qoydu. O, şineli çıxarıb çox lovğa-lovğa gözdən keçirdi və hər iki əli ilə tutub, çox çəvik bir hərəkətlə Akaki Akakiyeviçin çiyinə saldı. Sonra bir az dartdı və arxadan əli ilə çəkib yerinə oturtdu; sonra onu Akaki Akakiyeviçin əyninə bir qədər yaxası açıq geydirdi. Akaki Akakiyeviç yaşlı bir adam olduğu üçün şinelin qollarını geymək istədi. Petroviç qollarını geyməyə də ona kömək etdi, məlum oldu ki, qollarını geyəndə də yaxşı durur. Müxtəsər, aşkar oldu ki, şinel tamamilə yaxşı tikilmişdir. Bu zaman Petroviç fürsəti əldən verməyib dedi ki, o yalnız lövhəsiz və kiçik bir küçədə yaşadığı üçün belə ucuz qiymətə tikir; əgər Neva prospektində tikdirmiş olsaydı, ondan bircə əlmuzdu olaraq yetmiş beş manat alacaqdılar. Akaki Akakiyeviç bu barədə Petroviçlə bəhsə girişmək

istəmirdi, bir də ki Petroviçin adamı çaşdırmaq üçün sadaladığı bütün böyük məbləğlərdən qorxurdu. O, Petroviçlə haqq-hesabı üzüb ona təşəkkür etdi və həmin saat təzə şineli geyib departamentə getmək üçün küçəyə çıxdı. Petroviç də onun ardınca çıxıb küçədə duraraq xeyli müddət uzaqdan şinelə baxdı və sonra qəsdən bir kənara getdi ki, əyri döngədən keçib, yüyürə-yüyürə yenidən həmin küçəyə çıxsın və öz şinelinə bir də o biri tərəfdən, yəni qabaqdan baxsın. Bu zaman Akaki Akakiyeviç, bütün duyğuları bayramsayağı coşqun bir halda getməkdə idi. O, dəqiqənin hər bir anında hiss edirdi ki, əynində təzə şinel var. Hətta daxili şadlığından o, bir neçə dəfə gülmüşdü də. Doğrudan da, o, ikibaşlı qazanmışdı: biri bu idi ki, isti idi, biri də bu idi ki, yaxşı idi. O, yolu nə zaman getdiyini heç bilmədi. Bir də gördü ki, departamentdədir; şveysar otağında o, şinelinə çıxarıb, hər tərəfini gözədən keçirdi və şveysara tapşırırdı ki, ona xüsusi göz yetirsin. Nə surətdə isə departamentdə birdən-birə hamı xəbər tutdu ki, Akaki Akakiyeviçin şineli təzədir. Daha kapot yoxdur. Həmin dəqiqə hamı Akaki Akakiyeviçin şinelinə tamaşa etmək üçün şveysar otağına yüyürüşürdü. Ona mübarəkbadlıq etməyə başladılar. Belə ki, o, əvvəlcə yalnız gülümsündü, sonra isə hətta utandı. Hamı bir-bir onun yanına gəlib təzə şinelin şirnisini istədikdə və heç olmasa, hamıya bir axşam qonaqlığı vermək lazım gəldiyini söylədikdə Akaki Akakiyeviç tamamilə özünü itirdi, bilmədi nə etsin, nə cavab versin və yaxasını necə qurtarsın. O, bir neçə dəqiqədən sonra qıpqırmızı olmuş halda xeyli sadəbilliklə sözə başlayıb hamını inandırmağa çalışdı ki, bu heç də təzə şinel deyil, elə-belə, köhnə şineldir. Axırda məmurlardan biri, hətta şöbə müdirinin müavini, yəqin ki, özünün heç də lovğa olmadığını və özündən aşağı dərəcəli adamlarla dostluq etdiyini göstərmək üçün dedi: "Yaxşı, Akaki Akakiyeviçin əvəzinə mən sizə axşam qonaqlığı verirəm və xahiş edirəm bu gün bizə çaya gələsiniz, bir də ki, elə yerinə düşüb, bu gün mənim ad günüdür". Məmurlar səmimiyyətlə həmin saat şöbə müdiri müavinini təbrik etdilər və onun təklifini həvəslə qəbul etdilər. Akaki Akakiyeviç birtəhər boyun qaçırmaq istədisə də, ancaq hamı onu başa saldı ki, bu, hörmətsizlik olar, belə etmək ayıbdır, o da artıq heç cür boyun qaçıra bilmədi. Amma sonra o, bu münasibətlə təzə şinelinə axşam da küçəyə çıxıb gedəcəyini yadına salanda bu iş ona xoş gəldi. Bütün bu gün Akaki Akakiyeviç üçün, doğrudan da, ən böyük

təntənəli bir bayram idi. O, tamamilə kefi kök halda qayıdıb evə gəldi, şinelini çıxarıb ehtiyatla divardan asdı, mahuda və astara bir də baxıb ləzzət aldı və sonra qəsdən müqayisə etmək üçün tamamilə üzülüb getmiş olan köhnə kapotunu çıxartdı. Həmin kapotu gözdən keçirib, hətta özü də güldü. Şineli ilə bunun arasında nə qədər böyük bir fərq var idi! Hələ sonra da, yemək yeyərkən o, kapotun nə vəziyyətdə olduğunu ağılına gətirən kimi, hey gülürdü. O, şən bir halda yemək yeyib, yeməkdən sonra daha heç bir kağız yazmadı, yatağında bir qədər xumarlanıb, havanın qaralmasını gözlədi. Sonra işi uzatmayıb geyindi, şineli çiyinə saldı və küçəyə çıxdı. Onu qonaq çağırən məmurun harada yaşadığını, çox təəssüf ki, deyə bilməyəcəyik: yaddaşımız yaman korlanmışdır, Peterburqda nə qədər küçə və ev varsa, hamısı başımızda bir-birinə elə qarışmışdır ki, oradan ağıllı-başlı bir şey tapıb çıxarmaq yaman çətindir. Hər nə olursun, bircə şey yəqindir ki, həmin məmur şəhərin yaxşı hissəsində yaşayırdı və deməli, Akaki Akakiyeviçin mənzilinə çox da yaxın deyildi. Akaki Akakiyeviç əvvəlcə işığı zəif olan bəzi tənha küçələrdən keçməli oldu, ancaq həmin məmurun mənzilinə yaxınlaşdıqca küçələr daha canlı, gediş-gəlişli və daha işıqlı bir hal alırdı. O, adamlara daha tez-tez rast gəlirdi. Gözəl geyinmiş xanımlar da gözə dəyməyə başladılar. Rast gələn kişilər yaxalarına qunduz xəzləri vurmışdular; üzərinə zərli mıxlar çalınmış taxta barmaqıqlı xizəkləri olan vankalara daha az-az təsadüf edilir, əksinə, moruq rəngli məxmər şapka qoymuş, laklı xizəkləri, ayı dərisindən örtükləri olan sürücülər tez-tez görünür, şahnişinləri bəzəkli karetilər təkərləri qarın üstündə cırlıdaya-cırlıdaya sürətlə küçədən keçib gedirdi. Akaki Akakiyeviç bütün bunlara yeni bir şey kimi baxırdı, neçə illər idi o, axşamlar küçəyə çıxmazdı. O, maraqla bir mağazanın pəncərəsi önündə durub içəridəki şəkllə tamaşa etməyə başladı; bu şəkildə çəkməsini çıxaran gözəl bir qadın başdan-başa cılpaq, qəşəng ayağını açıb göstərirdi; onun arxa tərəfində başqa bir otağın qapısından bakenbardlı və dodağının altında qəşəng ispansayağı saqqalı olan bir kişi başını çıxarmışdı. Akaki Akakiyeviç başını yırğalayıb güldü və yoluna davam etdi. O, nə üçün gülmüşdü, əsla tanış olmayan, lakin hər kəsin, hər halda, haqqında müəyyən bir duyğusu olan bir şeyə rast gəldiyi üçün mü, yoxsa o da bir çox başqa məmurlar kimi düşünürdü ki, “Aman bu fransızların əlindən! Nə deyəsən, bir şeyi ki filan eləmək

istəsələr, yəqin ki, eləyəcəklər filan-fəsman...” Bəlkə də, o hətta heç bunu da düşünmürdü, axı insanın qəlbinə girib onun bütün fikirlərini bilmək olmaz. Nəhayət, o, şöbə müdiri müavininin yaşadığı evə gəlib çatdı. Şöbə müdiri müavini gen-bol yaşayırdı: pilləkən başında bir fənər yanırdı, mənzil ikinci mərtəbədə idi. Akaki Akakiyeviç giriş otağına daxil olduqda yerdə cərgə-cərgə qaloşlar gördü. Onların arasında, otağın ortasında qoyulmuş bir samovar həm səslənir, həm də yaman buğlanırdı. Divarlardan şinellər və plaşlar asılmışdı, bunların bəzilərinin yaxalarında qunduz xəzi və məxmər var idi. Divarın o tayından hay-küy və danışq səsləri gəlirdi; birdən-birə qapı açılıb, bir lakey əlində boş stəkanlar, qaymaq qabı və bir səbət suxarı ilə dolu olan bir məcməyi ilə gəldikdə bu səslər aşkar və aydın eşidildi. Görünür, məmurlar artıq çoxdan yığışmışdılar, adama bir stəkan çay da içmişdilər. Akaki Akakiyeviç özü öz şinelini asıb otağa girdi və onun qarşısında bir anda həm şamlar, həm məmurlar, həm trubkalar, həm kart stolları görünüb, hər tərəfdən yüksələn danışq səsləri və oyan-buyana çəkilən stul gurultuları onu çaşdırdı. O, çox yöndəmsiz bir halda otağın ortasında durub, nə edəcəyini düşünərək, bir çarə tapmağa çalışdı. Ancaq onu artıq görmüşdülər. Onu hay-küylə qarşılayıb, həmin saat giriş otağına keçdilər və onun şinelini bir də nəzərdən keçirməyə başladılar. Akaki Akakiyeviç bir qədər utanan kimi oldusa da, ancaq təmizürəkli bir adam olduğundan hamının şineli tərifləməsinə sevinməyə bilmədi. Məlum şeydir ki, sonra hamı onun sözündən də, şinelindən də əl çəkib, öz qaydası ilə, vist oyunu oynayan stolun başına yığışdılar. Bütün bu səs-küy, danışq, yığın-yığın adamlar, bunlar hamısı Akaki Akakiyeviçə nə isə qəribə görünürdü. O heç bilmirdi əllərini, ayaqlarını, bütün vücudunu hara soxsun; qumar oynayanların yanında oturub kartlara tamaşa etdi, onun-bunun üzünə doyunca baxdı və bir qəddərdən sonra darıxdığını hiss edib əsnəməyə başladı; bir də ki onun adət elədiyi yatmaq vaxtı çoxdan keçmişdi. O, ev sahibi ilə görüşüb xudahafizləşmək istədi, ancaq onu buraxmayıb dedilər ki, təzə paltarın şirinliyi üçün, heç olmasa, adama bir qədər şampan şərabı içməlidirlər. Bir saat sonra vineqretdən, dana əti soyutmasından, paştətdən, konditer piroqlarından və şampan şərabından ibarət axşam yeməyini gətirdilər. Akaki Akakiyeviçə iki qədər şərab içirdilər. Bunları içdikdən sonra o, adamların şənləndiyini hiss etdi, ancaq heç bir surətlə yadından

çixara bilmədi ki, artıq saat on ikidir və evə getmək vaxtıdır. Ev sahibinin yenə onu birtəhər tutub saxlamaması üçün o, gizlicə otaqdan çıxdı, giriş otağında öz şinelini tapdı və çox təəssüflə onun yerə düşmüş olduğunu gördü, onu çırpdı, üstünə yapışan xırdaca tükləri qoparıb atdı, çiyinə saldı və pillələrlə düşüb küçəyə çıxdı. Küçə hələ işıqlı idi. Nökərlərin və hər cür xırda-xuruş adamların həmişəlik klubları olan xırdaca dükanlar açıq idi. Bağlı olan bəzi dükanların qapıları arasında da uzun işıq zolaqları görünürdü ki, bu da həmin dükanlarda adam olduğunu göstərirdi; bunlar, yəqin ki, öz ağalarını nigaran qoyub dedi-qodu və söhbətlərini başa vurmaqda olan nökər və ev xidmətçiləri idilər. Akaki Akakiyeviç, kefi kök halda getməkdə idi, hətta birdən-birə səbəbi məlum olmadan, bir xanımın arxasınca azacıq yüyürən kimi də oldu; xanım isə bir ildırım sürətiylə onun yanından keçib-getdi; onun bədəninin bütün hissələri qeyri-adi bir sürətdə tərpəşməkdə idi. Lakin Akaki Akakiyeviç elə həmin saat ayaq saxlayıb yenə əvvəlki kimi sakit-sakit yeriməyə başladı və haradan əmələ gəldiyi məlum olmayan öz iti yerinə təəccübləndi. Bir az sonra onun qarşısına həmin tənha küçələr çıxdı ki, bunlar elə gündüzlər də o qədər gur olmur; o ki qaldı gecə ola. İndi həmin küçələr daha tənha və kimsəsiz idi. Fənərlərə az-az rast gəlmək olurdu, görünür, yağları qurtarmışdı. Taxta evlər və banlar görünməyə başladı; ins-cins görünmürdü; küçənin ortasında yalnız qar parıldayıb, bir də yuxuya getmiş alçaq daxmacıqların örtülmüş pəncərə taxtaları qəmgin-qəmgin qaralırdı. Akaki Akakiyeviç bir yerə gəlib çıxdı ki, burada küçə ucsuz-bucaqsız bir meydana qovuşurdu. Meydanın o biri başında evlər zorla seçilir, meydanın özü isə qorxunc bir səhra kimi görünürdü.

Uzaqlarda, Allah bilir harada isə, dünyanın o biri ucunda imiş kimi görünən bir budkadan azacıq işıq gəlirdi. Burada Akaki Akakiyeviçin şənliyi xeyli azaldı. O, qeyri-ixtiyari bir qorxu içində meydana ayaq basdı, elə bil ürəyinə dammışdı ki, bir bədbəxtlik üz verəcək. O dönüb arxasına və ətrafına göz gəzdirdi: elə bil dənizin ortasında idi. “Yox, yaxşısı budur, heç baxmayım”, – o düşündü və gözlərini yumub yeriməyə başladı. O, meydanın axırına çoxmu və ya azmi qaldığını bilmək üçün gözlərini açıqda birdən-birə gördü ki, qarşısında, demək olar ki, lap burnunun qabağında bıqlı adamlar durmuşdur; o hətta bunların necə adam olduqlarını seçə bilmədi. Onun

gözləri qaraldı və ürəyi şiddətlə döyünməyə başladı. “Axı bu şinel mənimkidir!” – deyə adamlardan biri göy gurultusuna bənzər bir səsle bağırıb, Akaki Akakiyeviçin yaxasından yapışdı. Akaki Akakiyeviç “Qarovul!” – deyə çıxırmaq istəyirdi ki, o biri adam bir məmur başı boyda olan yumruğunu ağızına dirəyib dedi: “Bir səsinə çıxar görüm!” Akaki Akakiyeviç yalnız bunu hiss etdi ki, onun şinelini çıxartdılar, özünə də bir təpik vurdular; o, üzüstə qarın içinə yığılıb, huşunu itirdi. Bir neçə dəqiqədən sonra özünə gəlib, ayağa qalxdı; ancaq daha yanında heç kəs yox idi. O, hiss etdi ki, çöl soyuqdur, əynində də şineli yoxdur; o, çıxırmağa başladı, lakin səsi heç meydanın axırına çatmadı. O, məyus halda çıxıra-çığıra meydandan keçib, budkaya sarı yüyürdü; budkanın yanında keşikçi öz alebardasında dayanıb maraqla baxırdı ki, görsün uzaqdan çıxıra-çığıra onun üstünə yüyürən bu adam nə olan şeydir? Akaki Akakiyeviç onun yanına çatıb, tövşüyə-tövşüyə çıxırmağa başladı ki, o yatır, heç bir şey göz yetirmir və adamı soyduqlarını görmür. Keşikçi cavab verdi ki, o heç bir şey görməmişdir, yalnız onu görmüşdür ki, kim isə iki nəfər adam onu meydanın ortasında saxladılar, o güman edirmiş ki, bunlar onun tanışlarıdır; boş-boşuna deyinməkdənsə, yaxşısı budur, o, sabah nəzarətçinin yanına getsin, nəzarətçi şineli aparan adamları tapar. Akaki Akakiyeviç evə tamamilə pərişan bir halda gəlib çıxdı: hələ gicgahlarında və peysərində təkəmsəyrək qalan saçları tamamilə bir-birinə qarışmışdı. Böyürləri, sinəsi və bütün pantalonu qar içində idi. Onun mənzilinin sahibi olan qarı qarının qəribə bir surətdə döyüldüyünü eşidib, yatağından sıçramış və bir ayağında başmaq, tələsik qarını açmağa yüyürüb, həya üçün, bir əli ilə köynəyini tutmuşdu; lakin qarını açdıqda Akaki Akakiyeviçi bu gündə görüb geri çəkildi. Akaki Akakiyeviç işin nə yerdə olduğunu danışdıqda qarı əllərini yelləyib düz məntəqə rəisinin yanına getmək lazım olduğunu dedi, çünki kvartal nəzarətçisi vədə verib onu aldadar və süründürməyə salar; hamısından yaxşısı budur ki, məntəqə rəisinin yanına getsin, o hətta bir qədər tanışdır, çünki əvvəllər bunun yanında aşpaz işləyən çuxon¹ Anna indi məntəqə rəisinin yanında dayə işləyir. O özü məntəqə rəisinin onların evinin yanından karetda keçib getdiyini tez-tez görür, o hər bazar günü kilsəyə gəlib dua edir və eyni zamanda şən-şən hamını nəzərdən keçirir, deməli, bütün bunlardan məlum

---

¹ Çuxon – qədimdə finlərə verilən ad

olduğuna görə, o, yaxşı bir adam olmalıdır. Akaki Akakiyeviç bu qərarı dinləyib qəmgin halda öz otağına keçdi və onun orada həmin gecəni necə başa vurduğunu başqasının vəziyyətini az-çox təsəvvür edə bilən adamın öz mühakiməsinə buraxırıq. Səhər tezdən Akaki Akakiyeviç məntəqə rəisinin yanına getdi; ancaq dedilər ki, o yatır; Akaki Akakiyeviç saat onda bir də getdi, yenə dedilər ki, yatır, o, bir də saat on birdə gəldi, dedilər ki, məntəqə rəisi evdə yoxdur; o, bir də nahar vaxtı gəldi, – ancaq giriş otağında olan mirzələr onu heç bir surətdə içəri buraxmayıb, nə üçün, nə səbəbə gəldiyini və necə bir hadisə baş verdiyini mütləq bilmək istədilər. Belə ki, axırda Akaki Akakiyeviç ömründə birinci dəfə hirsini bürüzə vermək istədi və qəti surətdə dedi ki, şəxsən məntəqə rəisinin özünü görməlidir, mirzələrin onu içəri buraxmamağa ixtiyarı yoxdur, o, departamentdən dövlət işi üçün gəlmişdir və onlardan şikayət edər, onda görürlər. Bunun müqabilində mirzələr heç bir şey deməyə cürət etmədilər və onlardan biri məntəqə rəisini çağırmağa getdi. Məntəqə rəisi şinelin oğurlanması barəsində söhbəti, nə isə, son dərəcə qəribə bir halda dinlədi. O, işin başlıca nöqtəsinə diqqət yetirmək əvəzinə, Akaki Akakiyeviçdən soruşmağa başladı ki, evə nə üçün belə gec qayıdılmış, ədəbsiz bir evdə-zadda olmayıb ki, belə ki, Akaki Akakiyeviç tamamilə pərt olub, onun yanından çıxdı və şinel barəsindəki işin davam etdirilib-etdirilməyəcəyini bilmədi. O, bütün bu günü qulluq etdiyi idarəyə getmədi (bu, onun ömründə yeganə hadisə idi). O biri gün daha pis görkəm almış köhnə kapotunu geyib, rəngi tamamilə solğun halda idarəyə getdi. Şinelinin oğurlanması barəsində danışarkən, hətta belə bir halda da Akaki Akakiyeviçə istehza etmək istəyən bəzi məmurlar tapıldısa da, ancaq bu əhvalat çoxunun ürəyini kövrəltdi. Bu qərara gəldilər ki, həmin saat aralarında pul yığınsınlar, ancaq çox cüzi miqdarda pul yığıldı; çünki məmurlar direktorun portretini çəkirmək və şöbə müdirinin təklifinə görə, direktorun dostu olan bir yazıçının kitabını almaq üçün xeyli pul sərf etmişdilər, beləliklə, yığılan pul cüzi bir şey oldu. Akaki Akakiyeviçə rəhmi gələn məmur, heç olmazsa, boş bir məsləhətilə kömək etmək üçün, ona dedi ki, kvartal nəzarətçisinin yanına getməsin, çünki kvartal nəzarətçisi öz böyüklərinin rəğbətini qazanmaq üçün, bəlkə də, bir təhərlə şineli tapar, ancaq Akaki Akakiyeviç şinelin özünə aid olduğunu sübut etmək üçün qanuni dəlillər təqdim etməsə, şineli polis

idarəsində qalacaqdır; hamısından yaxşısı budur ki, o, bir böyük adama müraciət etsin, həmin böyük adam lazım olan adamlarla yazışib və danışıb işi sürətləndirə bilər. Çarə yox idi; Akaki Akakiyevič bir böyük adamın yanına getməyi qərara aldı. Həmin böyük adamın vəzifəsinin nədən ibarət olduğu indiyə qədər məlum deyildir. Bilmək lazımdır ki, bu böyük adam bu yaxınlarda böyük adam olmuşdur, bundan əvvəl isə adam deyildi; amma onun mövqeyi indi də daha böyük adamların mövqeləri ilə müqayisə edildikdə çox da böyük sayılmırdı. Ancaq həmişə elə adamlar tapıla bilər ki, başqalarının nəzərində böyük olmayan adam onların nəzərində böyükdür. Bir də ki həmin adam öz böyüklüyünü başqa vasitələrlə gözə çarpdırmağa çalışırdı: o, belə bir qayda qoymuşdu ki, iş gəldikdə aşağı rütbəli məmurlar onu hələ pillə başında qarşılmalıdırlar; onun yanına heç kəs getməyə cürət etməməlidir, hər bir şey möhkəm bir qayda üzrə olmalıdır: kollec qeydiyyatçısı quberniya katibinə məlumat verməli, quberniya katibi titulyar və ya o dərəcədə olan başqa bir katibə məlumat verməlidir, yalnız bundan sonra iş gəlib ona çıxmalıdır. Müqəddəs Rus ölkəsində artıq belə bir qayda əmələ gəlmişdir ki, hamı öz rəisini təqlid edir, hamı özünü ona bənzədir və onu yamsılayır. Hətta deyirlər ki, bir titulyar müşaviri kiçik bir dəftərxanaya müdir qoyduqları zaman o həmin saat özünə xüsusi bir otaq ayırır, oranı “idarə otağı” adlandırmış və qapının ağzına qırmızı yaxalıklı və bafta-taftalı kapeldinerlər qoyubmuş ki, bunlar hər gələn adam üçün qapının dəstəyindən yapışib açmışlar. Amma həmin “idarə otağı”na adi bir yazı stolu yerləşərmiş. Böyük adamın üsul və adətləri sanballı və əzəmətli idisə də, ancaq çox mürəkkəb deyildi. Onun sisteminin başlıca əsası ciddilik idi. O, həmişə: “Ciddilik, ciddilik, bir də ciddilik!” – deyər və öz adəti üzrə, son sözü söylədikdə danışdığı adamın üzünə çox mənalı-mənalı baxardı. Amma bunun üçün heç bir səbəb də yox idi, çünki dəftərxananın bütün dövlət mexanizmini təşkil edən on nəfərə qədər məmur onsuz da lazımınca qorxu içində idi: həmin böyük adamı uzaqdan gördükdə onlar işlərini buraxıb, dik ayaq üstündə durub, rəisin otaqdan keçib getməsinə gözlərdilər. Onun aşağı rütbəli məmurlarla adi danışığı çox ciddi olub, aşağıdakı üç cümlədən ibarət olardı: “Necə cürət edirsiniz? Bilirsinizmi kiminlə danışırsınız? Anlayırsınızmi qarşınızda duran kimdir?” Amma, əslində, o, mehriban bir adam idi, yoldaşları

ilə xoş rəftar edər, işə yarayardı; ancaq generallıq rütbəsi onu lap azdırmışdı. O, general rütbəsi aldıqdan sonra özünü itirib, yolunu azmış və nə edəcəyini əsla bilmirdi.

Özünə bərabər adamla o, ağıllı-başlı, olduqca mərifətli, bir çox cəhətlərdən hətta ağıllı bir adam idi. Ancaq özündən, heç olmasa, bircə dərəcə də aşağı rütbəli adamlar arasına düşdükdə o, tamamilə adamlıqdan çıxardı: qaradınməz olub qaralardı, onun vəziyyətinə adamın yazığı gəlirdi, çünki hətta o özü də hiss edirdi ki, vaxtını burada olduğundan ölçülməz dərəcədə yaxşı keçirə bilərdi. Onun gözlərində bəzən maraqlı bir söhbət, ya da bir dəstəyə qoşulmaq üçün şiddətli arzu hiss olunurdu, lakin belə fikirlər onu qoymurdu: onun tərəfindən bu, həddən artıq sadə bir hərəkət, həddən artıq sərbəstlik sayılmazmı, beləliklə, o, öz nüfuz və hörmətini itirməzmi? Belə düşüncələr nəticəsində o, həmişə eyni qaradınməz vəziyyətdə qalar, yalnız hərdən təkhecalı səslər çıxarırdı; beləliklə də, o, son dərəcə qaraqabaq bir adam ləqəbi qazanmışdı. Bizim Akaki Akakiyeviç belə böyük bir adamın yanına gəldi; həm də ən namünasib, özü üçün həm də əlverişli olmayan, lakin həmin böyük adam üçün əlverişli olan bir zamanda gəlib çıxdı. Həmin böyük adam öz kabinetində idi və yaxında bura gəlmiş olan öz köhnə tanış və uşaqlıq yoldaşı ilə şən-şən söhbət edirdi; bu yoldaşı ilə o neçə il idi görüşməmişdi. Bu zaman ona ərz etdilər ki, Başmaçkin adlı birisi gəlmişdir. O, acıqlı bir səslə soruşdu: “Nəçidir?” Ona cavab verdilər ki: “Bir məmurdur”. “Hə! Qoy gözləsin, indi vaxtım yoxdur”, – deyər böyük adam cavab verdi. Burada söyləmək lazımdır ki, böyük adam tamamilə yalan deyirdi: onun vaxtı var idi, onlar dostu ilə artıq çoxdan idi hər şey barəsində söhbətlərini qurtarmışdılar və artıq çoxdan bəri söhbətlərinə uzun-uzun sükutla ara verir və yalnız hərdənbir yavaşcadan bir-birinin buduna vurub deyirdilər: “Belə işlər, İvan Abramoviç!” – “Belə işlər, Stepan Varlamoviç!” Ancaq bütün bunlara baxmayaraq həmin böyük adam məmurun gözləməsini tapşırırdı; beləliklə, o, çoxdan xidmət etməmiş və kənddə öz evində yaşamaqda olan dostuna göstərmək istəyirdi ki, məmurlar onun giriş otağında nə qədər gözləyirlər.

Axırda o doyunca söhbət edib və daha artıq sükut etdikdən sonra əyri söykənəcəyi olan çox rahat kreslodə bir siqar çəkdi; kəndən sonra, nəhayət, sanki birdən yadına düşmüş kimi, qapının ağzında, əlində kağızlar, məlumat vermək üçün durmuş katibinə dedi:

– Hə, axı deyəsən, orada bir məmur vardı; ona deyən ki, içəri gələ bilər.

Böyük adam Akaki Akakiyeviçin yazıq görkəmini və köhnə vis-mundirini görüb, birdən ona müraciətlə dedi:

– Nə buyururdunuz? – Bu sözləri o, indiki mövqeyini və general rütbəsini almamışdan hələ bir həftə əvvəl öz otağında təklikdə güzgünün qabağında qəsdən öyrənmiş olduğu acıqlı və möhkəm bir səslə söylədi.

Akaki Akakiyeviç hələ əvvəlcədən lazımınca qorxu hiss edib, bir qədər tutuldu və bacardığı kimi, dilinin sərbəstliyinin ona müsaidə etdiyi dərəcədə və başqa vaxtda olduğundan daha tez-tez “Filan” adətini işlədə-işlədə, izah etməyə başladı ki, şineli təptəzə idi. İndi onu insafsız bir surətdə soymuşdular və o həmin adama müraciət edir ki, o birtəhər, “filan” bir adamın qarşısında vasitəçilik edib, cənab oberpolismeyster ilə və ya başqa bir adamla yazışıb onun şinelini tapsın. Generala nədənsə elə gəlirdi ki, bu cür hərəkət etmək özbaşınalıqdır.

– Bu necə işdir, cənab, – o, acıqlı bir səslə davam etdi. – Qayda-qanun bilmirsinizmi? Siz hara gəlibsiniz? Bilmirsinizmi işi necə aparırlar? Bu barədə siz gərək əvvəlcə dəftərxanaya ərizə verəydiniz; həmin ərizə hissə müdirinə gedəydi, ondan şöbə müdirinə veriləydi, sonra katibə çataydı, katib isə onu mənə yetirə idi.

Akaki Akakiyeviç bütün olan-qalan cürətini toplayıb, eyni zamanda, çox bərk tərləmiş olduğunu hiss edə-edə dedi:

– Ancaq general həzrətləri... mən zati-alinizə ona görə zəhmət verməyə cürət etdim ki, katiblər... çox etibarlı adamlar deyil, filan...

– Necə, necə, necə? – böyük adam dilləndi. – Bu cürət sizdə haradandır? Bu fikirlər sizin başınıza haradan girmişdir? Rəislərə və böyüklərə qarşı cavanlar arasında bu azgınlıq haradan belə yayılmışdır!

Deyəsən, bu böyük adam Akaki Akakiyeviçin yaşının əllidən də ötdüyünü görməmişdi. Akaki Akakiyeviçə cavan demək yalnız nisbi olardı; yeni yaşı yetmişdən artıq olana nisbətən ona cavan demək olardı.

– Siz bilirsinizmi bu sözləri kimə deyirsiniz? Bilirsiniz sizin qarşınızdakı kimdir? Siz bunu anlayırsınızmi? Siz bunu qanırsınızmi? Mən sizdən soruşuram.

Bu sözləri söyləyib böyük adam ayağını yerə döydü və səsini elə yüksək bir dərəcəyə qaldırdı ki, bundan yalnız Akaki Akakiyeviç deyil, başqasını da dəhşət götürərdi. Akaki Akakiyeviç yerində donub

qaldı, yırgalandı, bütün bədəni əsdi və heç cür ayaq üstə dura bilmədi: əgər həmin saat xidmətçilər yüyürüb onu tutmasaydılar, döşəməyə səriləcəkdi. Onu, demək olar ki, hərəkətsiz bir halda otaqdan çıxartdılar. Böyük adam isə etdiyi təsirin gözlədiyindən də artıq olduğuna sevinərək öz sözlərindən başqa bir adamı, hətta bihuş edə biləcəyi fikrindən tamamilə məmnun qalmış halda, gözünün ucu ilə dostuna baxdı ki, görsün o, bu iş necə baxır. O, məmnuniyyətlə gördü ki, dostu ən qeyri-müəyyən bir vəziyyətdədir və hətta özü də bir qədər qorxuya düşmüşdür.

Akaki Akakiyeviçin pilləkənləri necə düşdüyündən və küçəyə necə çıxdığından əslə xəbəri yox idi. O, öz əl-ayağının varlığını da hiss etmirdi. O, ömründə bir general tərəfindən, həm də yad bir general tərəfindən hələ bu qədər şiddətli danlanmamışdı. O, küçələrdə vıyıldayan çovğundan ağızını açıb, səkilərdən düşüb çıxaxıxa yeriyirdi; külək Peterburq qaydasınca dörd tərəfdən, bütün döngələrdən onun üstünə hücum edirdi. Küləkdən bir anda onun nəfəsi kəsildi, o, evə elə halda gəlib çıxdı ki, daha bircə kəlmə də danışa bilmədi; onun bütün bədəni şişmişdi; o, yatağına uzandı. Bəzi vaxt lazımı məzəmmətin təsiri bu qədər şiddətli olur! Ertəsi gün onun bədəni qızdırma içində yanırıdı. Peterburq iqliminin alicənab köməkliyi sayəsində xəstəlik gözlənilməyindən sürətlə inkişaf etdi və doktor gəldikdə xəstənin nəbzinə baxıb xəstəni isindirməkdən başqa bir əlac göstərə bilmədi; bunu da yalnız ona görə etdi ki, xəstə təbabətin xeyirli köməyindən məhrum qalmasın; özü də xəbər verdi ki, bir sutka yarımından sonra mütləq işi bitəcəkdir. Bundan sonra həkim evin xanımına müraciətlə dedi ki, “ay ana, siz nəhaq yerə vaxt itirməyin, onun üçün elə indidən bir şam ağacından tabut hazırlatdırın, çünki palıd ağacından tabut onun üçün baha olar”. Akaki Akakiyeviçin özü üçün məşum olan bu sözləri eşidib-eşitmədiyi, əgər eşitdisə, bu sözlərin ona sarsıdıcı bir təsir edib-etmədiyi, onun öz dərddə həyatı üçün təəssüflənib-təəssüflənmədiyi məlum deyildir, çünki o, həmişə qızdırma içində sayıqlayırdı. Onun gözüne bir-birindən qəribə olan səhnələr görünürdü; o gah Petroviçi görür və ona elə bir şinəl sifariş edirdi ki, oğrular tutmağa tələsi olsun; gah ona elə gəlirdi ki, çarpayısının altı həmişə oğrularla doludur və o hər dəqiqə evin xanımını çağırır tapşırırdı ki, hətta yorğanının altından oğrunu çəkib çıxarsın; gah soruşurdu ki, köhnə kapotunu niyə gözünün qabağından asmışlar, onun ki təzə şineli var; gah ona elə gəlirdi ki, generalın qabağında

durub, onun haqlı məzəmmətlərini dinləyir və tez-tez deyir: “Günah-karam, general həzrətləri”, gah da, hətta pis-pis danışır, ən dəhşətli sözlər söyləyirdi, belə ki, ömründə ondan bu cür sözlər eşitməmiş olan qoca ev xanımı hətta xaç vururdu, həm də ki bu sözlər “general həzrətləri” sözlərindən həmin saat sonra söylənirdi. Sonra isə o, tamamilə mənasız-mənasız danışdı, belə ki, heç bir şey başa düşmək mümkün deyildi; yalnız bircə şeyi görmək mümkün idi ki, bütün bu hətərən-pətərən sözlər və fikirlər elə bircə həmin şinelin ətrafında hərlənirdi. Axırda yazıq Akaki Akakiyeviç canını tapşırırdı. Onun nə otağını, nə də şeylərini möhürlədilər, çünki əvvəla, vərəsəsi yox idi; ikincisi, çox az bir irs qalmışdı ki, o da bundan ibarət idi: bir dəstə qaz lələyi, bir tutam ağ dövlət kağızı, üç cüt corab, iki-üç şalvar düyməsi, bir də ki oxucuya məlum olan kapot. Bütün bunların kimə çatdığını Allah bilir: etiraf edirəm ki, bu əhvalatı nəql edən adam özü bu məsələ ilə heç maraqlanmamışdır. Akaki Akakiyeviçi aparıb basdırdılar və Peterburq Akaki Akakiyeviçsiz qaldı, elə bil bu adam heç yerli-dibli yox imiş. Heç kəsin müdafiə etmədiyi, heç kəs üçün əziz olmayan, heç bir kəsin maraqlanmadığı, hətta adi bir milçəyi sancağa taxan və ona mikroskopla baxan bir təbiyyatçının da də diqqətini cəlb etməyən bir məxluq yox olub getdi; bu elə bir məxluq idi ki, bütün dəftərxana istehzalarına itaətlə dözərdi və heç də fövqəladə bir iş olmadan, qəbrə getdi; lakin, hər halda, bu məxluq üçün hətta ömrünün ən sonunda da olsa, şinel şəklinə xoş bir əlamət əyan oldu, onun yazıq həyatını bir anlığa canlandırdı, sonra da padşahların və dünya hökmdarlarının başına gələn kimi dözülməz bir fəlakət onun da başına gəldi... Onun ölümündən bir neçə gün sonra departamentdən evinə bir xidmətçi göndərüb, əmr etmişdilər ki, həmin saat idarəyə gəlsin, naçalnik onu tələb edir; lakin xidmətçi əliboş qayıtmalı olub, məlumat verdi ki, Akaki Akakiyeviç daha gələ bilməz. “Niyə?” sualına xidmətçi cavab verdi ki, “elə-belə, o, ölmüşdür, dörd gün bundan qabaq basdırmışlar”. Departamentdə Akaki Akakiyeviçin ölümündən belə xəbər tutdular və ertəsi gün artıq yerində yeni bir məmur oturmuşdu; o, boyca xeyli uca olub hərfləri onun kimi düz xətlə deyil, xeyli qıyqacı yazırdı.

Ancaq kim güman edə bilərdi ki, Akaki Akakiyeviç əhvalatı burada bitmir və o, heç kəs tərəfindən nəzərə alınmayan həyatının bir mükafatı imiş kimi ölümündən sonra bir neçə gün gurultulu bir həyat keçirəcəkdir? Ancaq belə oldu və bizim nağıl etdiyimiz bu adi əhvalat

gözlənmədən, xəyali bir nəticə ilə qurtaracaqdır. Peterburqa birdən-birə belə bir şeyə yayıldı ki, Kalinkin körpüsü yanında və onun ətraflarında gecələr adamların gözüne, nə isə, öz oğurlanmış şinelini axtaran məmur şəklində bir xəyalət görünür və xəyalət, adamların mənə və rütbəsinə baxmadan, hamının çiyindən hər cür şineli öz oğurlanmış şineli adına çəkib aparır: yaxaları pişik dərisindən, qunduz dərisindən, sırımış, sırımamış yenot dərisindən, tülkü dərisindən, ayı dərisindən kürk, müxtəsər, insanların öz bədənlərini bürümək üçün icad etdikləri xəz və dəri paltar nə rast gəlicə, hamısını çəkib aparır. Departament məmurlarından biri öz gözü ilə həmin ölü xəyalətini görüb, onun Akaki Akakiyeviç olduğunu o saat tanıyılmış. Lakin bundan onu elə bir qorxu götürübmiş ki, həmin saat var gücü ilə qaçmağa başlaymış və buna görə ona yaxşıca diqqətlə baxa bilməyibmiş, yalnız uzaqdan onu barmağı ilə hədələdiyini görübmiş. Hər bir tərəfdən fasiləsiz surətdə şikayətlər yağmağa başlamışdı ki, hələ titulyar müşavirlər bir yana, hətta ən böyük gizli müşavirlərin də kürəkləri və çiyinləri, gecələr şinellər soyulduğuna görə, tamamilə soyuğun qabağında qalmalı olub. Polis idarəsinə əmr verilmişdi ki, ölü xəyalətini hər necə olursun, ya diri, ya ölü tutsunlar və başqalarına nümunə olmaq üçün ən amansız bir surətdə cəzalandırınsınlar. Az qalmışdı bu iş müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilsin. Kırıuşkin döngəsində bir kvartalin keşikçisi həmin ölü xəyaləti cinayət başında, vaxtilə fleyta çalan olub istefaya çıxmış bir musiqçinin friz şinelini çəkib aparmaq istədiyi zaman azca qalmışdı yaxalayıb tutsun. O, xəyalətin yaxasından yapışib çıxıraraq iki başqa yoldaşını da çağırmış və xəyaləti tutub saxlamağı onlara tapşırıb, özü yalnız bircə dəqiqəliyə əyilib çəkməsinin boğazından burunotu qabını çıxartmaq istəyirmiş ki, ömründə altı dəfə don vurmuş burnunu bir qədər təvətləndirsin; ancaq, görünür, burunotu elə bir burunotu imiş ki, buna hətta ölünün xəyaləti də dözə bilməyibmiş. Keşikçi barmağını burnunun sağ pərdəsinə dirəyib sol əli ilə bir çimdik burunotu götürməyə macal tapmamış, ölü elə bərkdən asqınmış ki, üçünün də gözü-nü burunotu ilə doldurubmuş. Onlar yumruqlarını gözlərinə dirəyib ovuşdurunca ölünün izi-tozu da qalmayıbmış, belə ki, onlar ölünün, doğrudan da, öz əllərində olub-olmadığını hətta yaxşı bilmirlər. O vaxtdan bəri keşikçilər ölülərdən elə bərk qorxmağa başlamışdılar ki, hətta diriləri də tutmağa qorxur və yalnız uzaqdan çıxırırdılar: “Hey, yolunu düz get!” Bundan sonra ölü məmur xəyaləti hətta Kalinkin körpüsün-

dən uzaqlarda da görünüb, bütün qorxaq adamları dəhşətə salırmış. Amma biz, əslində, tamamilə həqiqi olan bu əhvalatın xəyali bir istiqamət almasının əsl baisi olan həmin böyük adamı tamamilə yaddan çıxartdıq. Hər şeydən əvvəl, ədalətli olmaq vəzifəsi tələb edir deyək ki, həmin böyük adam, yaman danlanmış olan yazıq Akaki Akakiyeviç gedən kimi, mərhəmətə bənzər bir şey hiss etmişdi. Başqasının halına yanmaq onun üçün yad bir şey deyildi. Mənsəbinin çox zaman xeyirxahlıq hissələrinin büruzə çıxmasına mane olduğuna baxmayaraq, onun qəlbində bir çox mehriban duyğular yer etmişdi. Yanına gəlmiş dostu onun kabinetindən çıxan kimi, o hətta yazıq Akaki Akakiyeviç barəsində düşünməyə də başlamışdı. Bu zamandan başlayaraq, demək olar ki, hər gün yüksək rütbəli bir adamın məzəmmətinə dözə bilməyən Akaki Akakiyeviçin solğun üzü onun gözünə görünürdü. Akaki Akakiyeviçin fikri onu o qədər narahat etmişdi ki, aradan bir həftə keçəndən sonra o hətta Akaki Akakiyeviçin arxasınca bir məmur göndərərək onun işinin necə olduğunu və ona, doğrudan da, kömək etmək mümkün olub-olmadığını öyrənməyi qərara aldı. Akaki Akakiyeviçin qısa bir müddətdə və şiddətli qızdırma içində öldüyünü ona xəbər verdikdə o hətta heyrət içində qalır, vicdan əzabı duydu və bütün gün kefi yerində olmadı. O, birtəhər əylənmək, bu xoşagəlməz təsiri yadından çıxarmaq arzusu ilə axşam öz dostlarından birinin yanına getdi, onun evində ağıllı-başlı bir məclis gördü, hamısından yaxşısı bu idi ki, oradakılar hamısı, demək olar ki, bir rütbədə adamlar idi, belə ki, onun heç bir cəhətdən əli-qolu bağlanmayacaqdı. Bu, onun ruhi vəziyyətinə çox qəribə bir təsir etdi. O, açıldı, xoşsifət, mehriban bir adam oldu, müxtəsər, bütün gecəni çox xoş keçirdi. Axşam yeməyi yeyərkən iki stəkan şampan şərabi içdi (məlum olduğu kimi, bu şərab şən və xoş fikirlərə yaxşı təsir edir). Şampan şərabi onda cürbəcür gözlənilməz hərəkətlərə meyil əmələ gətirdi; belə ki, o, birbaşa evə getmək istəməyib, Karolina İvanovna adlı, gərək ki, əslən alman olan tanış bir xanımın yanına getmək istədi. Bu xanımla onun tamamilə dostanə bir münasibəti var idi. Bunu də demək lazımdır ki, bu böyük adam xeyli yaşlı idi, yaxşı bir ər idi və hörmətli bir ailə sahibi idi. Biri artıq dəftərxanada xidmət edən iki oğlu və burnu bir qədər dik olsa da, ancaq gözəl olan on altı yaşlı qəşəng bir qızı hər gün gəlib, onun əlini öpər və deyərdilər: *bonjour, papa*¹. Hələ canı sulu olub, hətta heç də kifir olmayan arvadı, hər

¹ Günün xeyir olsun, ata.

şeydən əvvəl, əlini öpdürər, sonra tərsinə çevirib özü onun əlini öpərdi. Lakin öz evindəki ailə mehribanlıqlarından tamamilə razı qalan həmin bu böyük adam, dostanə münasibətlər üçün şəhərin o biri başında bir aşna saxlamağı da ədəbli bir hərəkət hesab edirdi. Onun bu aşnası öz arvadından əsla nə cavan, nə də yaxşı idi; ancaq dünyada belə qəribə tapmacalar olur və bu bərədə mühakimə yürütmək bizim işimiz deyil. Bəli, həmin böyük adam pilləkəndən düşüb, xizəyə oturdu və sürücüyə dedi:

– Karolina İvanovnanın yanına! – Özü isə bəzəkli və isti şinelinə bürünüb, elə xoş bir vəziyyət aldı ki, bir rus üçün bundan yaxşısını ağla gətirmək də mümkün deyil, yəni bu elə vəziyyətdir ki, özün heç bir şey fikirləşməsən, amma bir-birindən xoş fikirlər onları axtarmağa zəhmət vermədən özləri sənə ağına gəlir. O, böyük bir ləzzət içində keçirdiyi axşamın bütün xoş dəqiqələrini, kiçik məclisi qəhqəhə ilə güldürən bütün sözləri öləri olaraq yadına salırdı; o hətta bu sözlərdən bəzilərini yavaşcadan təkrar edirdi; ona elə gəlirdi ki, bu sözlər elə əvvəlki kimi gülməlidir və buna görə təəccüblü deyil ki, o özü də ürəkdən gülmürdü. Ancaq şiddətlə əsən külək hərdənbir ona mane olur və Allah bilir haradan və hansı səbəbə görə şiddətlə əsib sanki sifəti kəsir, yığın-yığın qar içəri atır, şinelin yaxasını bir yelkən kimi qabardır, ya da birdən qeyri-təbii bir qüvvə ilə onun başına çırpır və beləliklə, onu daim narahat edib bu vəziyyətdən qurtarmağa məcbur edir. Böyük adam birdən hiss etdi ki, kim isə çox möhkəm bir surətdə onun şinelinin yaxalığından yapışdı. O dönüb baxdıqda əynində köhnə vismundir olan ortaboylu bir adam gördü və dəhşət içində onun Akaki Akakiyeviç olduğunu tanıdı. Məmurun üzünü qar kimi ağappaq idi, özü də lap ölüyə bənzəyirdi. Lakin birdən bu böyük adamı bürüyən dəhşət hər bir həddi aşdı. O gördü ki, ölünün ağı əyildi, oradan qorxunc məzar qoxusu gəldi və ölü bu sözləri söylədi:

– Hə! Axır ki, əlimə düşdün! Axır ki, sənə də yaxandan yapışdım, filan-fəsmən! Mənə elə sənə şinelin lazım idi! Mənim şinelimi tapmağa çalışmadın, üstəlik, hələ məni danladın da, di indi öz şinelini ver!

Yazıq böyük adam az qalmışdı ölsün. Hərçənd o, dəftərxanada və ümumiyyətlə aşağı rütbəli adamların yanında çox tündxasiyyət idi, hərçənd onun bircə heybətli görkəminə baxanda hər kəs deyərdi: “Aman, nə tündxasiyyətdir!” Ancaq burada o, pəhləvan görkəminə malik bir çox adamlar kimi elə qorxuya düşdü ki, doğrudan da,

haqlı olaraq, hətta qəşş edəcəyindən qorxdı, hətta o özü şineli tez çiyindən atıb, qorxudan səsi dəyişmiş bir halda sürücüyə çığırdı:

– Var gücünlə evə sür!

Sürücü, adətən, ən qəti dəqiqələrdə çıxan bu səsi eşidib bundan sonra xeyli təsirli hərəkətlər də olduğunu bildiyindən, hər ehtimalla görə, başını çiyinləri arasına qısıb qamçısını qaldıraraq qolaylandı və xizəyi ox kimi sürdü. Altı dəqiqədən azacıq artıq bir zamanda böyük adam öz evinin qapısı ağzında idi. O, rəngi solmuş, qorxuya düşmüş və şinelsiz halda, Karolina İvanovnanın yanına getmək əvəzinə öz evinə gəlib, özünü birtəhər otağına yetirdi və gecəni çox bərbad bir halda keçirdi; belə ki, ertəsi gün səhər çay içilən vaxt qızı ona belə dedi:

– Ata, bu gün sənin rəngin lap qaçmışdır.

Ancaq ata dinmədi və hara getdiyi, hara getmək istədiyi və başına nələr gəldiyi barədə heç bir kəsə bir söz demədi. Bu hadisə ona çox şiddətli təsir etmişdi. O hətta öz məmurlarına xeyli az-az hallarda deyirdi ki, “necə cürət edirsiniz, bilirsinizmi qabağınızda kimdir?” Əgər o, bu sözləri söyləmiş olsaydı da, əvvəl işin nə yerdə olduğunu soruşub dinlədikdən sonra deyərdi. Ancaq qəribəsi budur ki, bu vaxtdan etibarən ölü məmur xəyaləti daha əsla gözə görünmədi. Görünür, generalın şineli onun əyninə lap yaxşı gəlibmiş; hər halda, daha bir adamın çiyindən şinel qapıldığı barəsində heç bir yerdə heç bir şey eşidilmədi. Amma bir çox fəal və qayğıkeş adamlar heç cür sakit olmaq istəmir və deyirdilər ki, guya, şəhərin uzaq hissələrində ölü məmur xəyaləti hələ də gözə görünürmüş. Doğrudan da, Kolomna keşikçilərindən biri həmin ölü xəyalətin bir evin arxa tərəfindən çıxdığını öz gözləri ilə görmüşdü. Ancaq həmin keşikçi öz təbiəti etibarilə çox aciz idi; bir dəfə adicə yekə bir donuz balası xüsusi bir evin qapısından qaçaraq çıxıb ona toxunmuş və yerə yıxmışdı, ətrafda duran faytonçular bərk gülüşmüşdülər. Keşikçi bu istehzaya görə onların hərəsindən bir quruş burunotu pulu almışdı; bəli, həmin keşikçi aciz və gücsüz olduğundan xəyaləti saxlaya bilməyibmiş, qaranlıqda onun arxasınca düşüb gedibmiş, nəhayət, xəyalət birdən durub ətrafına göz gəzdirib ondan soruşubmuş: “Nə istəyirsən?” və ona elə bir yumruq göstəribmiş ki, keşikçi “Heç bir şey” demiş və həmin saat geri qayıdılmış. Ancaq bu xəyalət boyca xeyli uca imiş, yekə bıçları varmış və deyəsən, Obuxov körpüsünə sarı gedib qaranlıqda gözdən itibmiş.

Nikolay Vasilyeviç Qoqol
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

MÜFƏTTİŞ

KOMEDİYA

Nikolay Vasilyeviç Qoqol
DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

MÜFƏTTİŞ

5 pərdəli 52 gəlişli
KOMEDİYA

İŞTİRAK EDƏNLƏR:

Anton Antonoviç Skvoznik-Dmuxanovski – bələdiyyə rəisi
Anna Andreyevna – onun arvadı
Marya Antonovna – onun qızı
Luka Lukiç Xlopov – məktəblər müdiri
Onun arvadı
Ammos Fyodoroviç Lyapkin-Tyapkin – məhkəmə sədri
Artemi Filippoviç Zemlyanika – xeyriyyə müəssisələri rəisi
İvan Kuzmiç – poçt müdiri
Pyotr İvanoviç Dobçinski }
Pyotr İvanoviç Bobçinski } şəhər mülkədarları
İvan Aleksandroviç Xlestakov – Peterburqdan gəlmiş çinovnik
Osip – onun nökeri
Xristian İvanoviç Hibner – qəza həkimi
Fyodor Andreyeviç Lyulyukov }
İvan Lazareviç Rastakovski } istefaya çıxmış çinovniklər,
Stepan İvanoviç Korobkin } şəhərin hörmətli adamları
Stepan İliç Uxovertov – pristav
Svistunov }
Puqovitsın } polislər
Derjimorda }
Abdulin – tacir
Fevronya Petrovna Poşlyopkina – çilingər arvadı
Ünter-zabit arvadı
Mişka – bələdiyyə rəisinin nökeri
Meyxana xidmətçisi, qonaqlar, tacirlər və qeyriləri

XARAKTERLƏR və PALTARLAR
Aktyor cənablar üçün qeydlər

Bələdiyyə rəisi – vəzifələrdə qocalmış, özünə görə ağıllı bir adam. Rüşvətxor olduğuna baxmayaraq, özünü abırlı aparır. Çox ciddidir, bir az da iş görməyib, çoxdanışan adamlara bənzəyişi var. Bərkdən danışmır, yavaşdan da danışmır, çoxdanışan deyil, azdanışan da deyil; onun hər sözü əhəmiyyətlidir. Ağır xidmətə lap aşağı vəzifələrdən başlayan bütün adamlarda olduğu kimi, onun da siması kobuddur və üzünün xətləri kəskindir. Bütün kobud ruhlu adamlar kimi, o da qorxudan sevincə, alçaqlıqdan təkəbbür göstərməyə çox sürətlə keçir. O, adəti üzrə, ilgəkli mundir və mahmızlı uzunboğaz çəkmə geyir. Qırxıq saçlarına dən düşmüşdür.

Anna Andreyevna – onun arvadıdır, işvəkar əyalət xanıdır. Hələ o qədər də qocalmamışdır. Yarı roman və albomlarla, yarı da atası evində ailə və ev işlərində tərbiyə almış bir qadındır. Hər şeylə maraqlanır, yeri düşəndə şöhrəti ilə fəxr edir. Əri ona qaytarmağa cavab tapmadığı üçün bəzən ərinə hakim kəsilir. Ancaq bu hakimlik yalnız xırda işlərdə özünü göstərir və bu da töhmətlərdən, ələ salmaqdan ibarət olur. Pyes boyu dörd dəfə paltarını dəyişir.

Xlestakov – 23 yaşlı incə və arıq bir cavandır, bir az axmaqtəhərdir. Belə adamları yelbeyin adlandırırlar. İdarələrdə bu kimi adamları başıboş deyə çağırırdılar. Danışığı və hərəkəti mühakiməsizdir. O, öz diqqətini bir fikrin üzərində çox saxlaya bilmir. Danışığı qırıq-qırıqdır. Söz ağzından gözlənilmədən çıxır. Bu rolu ifa edən özünü nə qədər təmizürekli və sadə aparsa, o qədər çox müvəffəq olar. Moda üzrə geyinmişdir.

Osip – adətən, yaşı keçmiş bütün nökörlərə bənzəyir. Bu nökör ciddi danışır; danışanda bir az aşağı baxır. Çoxdanışandır və ağası

üçün öz-özünə əxlaq dərsi verməyi sevir. Səsi hər zaman bir qaydada çıxır, ağası ilə danışanda kəskin və bir az da kobud bir ifadə alır. O, öz ağasından ağıllıdır və buna görə də hər şeyi ağasından tez başa düşür. Ancaq çox danışmağı sevmir. Paltarı boz və ya göy rəngli çox geyilmiş sürtukdan ibarətdir.

Bobçinski və Dobçinski – hər ikisi alçaqboy və gödəkdir. Hər şeylə maraqlanırlar. Bir-birinə çox bənzəyirlər. Hər ikisinin bir azca yoğun qarınları var. Hər ikisi tez-tez danışdıqda əl-ayaqlarını oynadır. Dobçinski Bobçinskidən bir az uca və ciddidir. Ancaq Bobçinski Dobçinskidən daha nəzakətli və çevikdir.

Lyapkin-Tyapkin – məhkəmə sədridir, beş və ya altı kitab oxuduğundan bir az düşüncəlidir. Hər sözdən məna çıxarmağı sevir. Ona görə də hər sözünü ölçüb-biçir. Bu rolu oynayan simasında hər zaman mənalı ifadə saxlamalıdır. Sözləri uzadaraq yoğun səslə və əvvəlcə fısıldayıb, sonra zəng vuran köhnə saatlar kimi xırıltı ilə danışır.

Zemlyanika – xeyriyyə müəssisələri rəisidir. Çox yoğun, yön-dəmsiz və kobud bir adamdır. Bununla bərabər, çox hiyləgər və diribaşdır. Çox qulluq göstərən və boş-boşuna ora-bura qaçan bir adamdır.

Poçt müdiri – son dərəcə sadədil və sadələvh bir adamdır.

O biri rollar xüsusi izahat tələb etmir. Onların orijinalları hər zaman göz qabağındadır. Aktyor cənabları xüsusən son səhnəyə fikir verməlidir. Son deyilən söz hamını birdən elektrik cərəyanı kimi titrətməlidir. Bütün dəstə bir an içərisində vəziyyətini dəyişməlidir. Təəccüb səsi bütün qadınlardan bir köksdən çıxan kimi çıxmalıdır. Bu qeyd etdiklərimizin yerinə yetirilməməsi nəticəsində bütün təsir itə bilər.

Sifətin əyridirsə, aynanın nə təqsiri?
Atalar sözü

BİRİNCİ PƏRDƏ

Bələdiyyə rəisinin evində bir otaq

BİRİNCİ GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, xeyriyyə müəssisələri rəisi,
məktəblər müdiri, məhkəmə sədri, pristav,
həkim, iki kvartalını

Bələdiyyə rəisi. Həzərat! Mən sizi pis bir xəbər vermək üçün dəvət eləmişəm. Bizə müfəttiş gəlir.

Ammos Fyodoroviç. Necə yəni müfəttiş?

Artemi Filippoviç. Necə yəni müfəttiş?

Bələdiyyə rəisi. Peterburqdan gizli bir müfəttiş, özü də gizli bir tapşırıqla.

Ammos Fyodoroviç. Bir bax ha!

Artemi Filippoviç. Dərdimiz az idi, biri də buradan çıxdı.

Luka Lukiç. Yərəbbi! Özü də gizli tapşırıqla!

Bələdiyyə rəisi. Elə bil ki, mənim ürəyimə dammışdı. Bu gecə iki əcaib siçovul yuxuma girmişdi. Doğrusu, elə siçovul mən hələ ömrümdə görməmişdim: qara, yekə! Gəlib imsilədilər, sonra çıxıb getdilər. Andrey İvanoviç Çmixonovdan aldığım məktubu sizə oxuyacağam. Artemi Filippoviç, siz onu tanıyırsınız. Görün nə yazır: “Hörmətli dostum, kirvəm və əzizim (*məktuba cəld nəzər yetirərək yavaşdan mırıldanır*), sənə xəbər verim ki...” hə, budur. “Bir də səni xəbərdar eləməyə tələsirəm ki, bütün quberniyanı, xüsusən bizim qəzani təftiş eləmək üçün tapşırıq almış bir çinovnik gəlir. (*Məna ilə barmağını qaldırır.*) Mən bunu qeyri-rəsmi, ancaq ən mötəbər adamlardan eşitmişəm. Ağıllı olduğundan və əlinə keçəni buraxmağı sevmədiyindən başqaları kimi sən də xırda günahların olduğunu bilirəm. Ona görə də...” (*Dayanır.*) Hə, burası özümüzdə aid sözlərdir... “odur ki ehtiyatlı

olmağı sənə məsləhət görürəm; çünki o, hər saat gələ bilər və bəlkə də, gəlib harada isə gizli ad ilə yaşayır... Dünən mən..." hə, daha buraları ailəvi məsələdir: "Bacım Anna Kirillovna öz əri ilə bizə gəlib. İvan Kirilloviç çox kökəlib və həmişə də skripka çalır..." və i.a. Bəli, deməli, vəziyyət belədir.

Ammos Fyodoroviç. Bəli, vəziyyət bu cür qeyri-adidir. Lap qeyri-adidir. Nə isə, bu iş nahaq yerə deyil.

Luka Lukiç. Nə üçün belədir, Anton Antonoviç?! Nə üçün bizə müfəttiş gəlir?

Bələdiyyə rəisi. Nə üçün? Görünür, taleyimiz belədir. (*Ah çəkir.*) Bu vaxta kimi, şükür Allaha, o biri şəhərlərə gedirdilər. İndi isə bizim şəhərin növbəsi çatıb.

Ammos Fyodoroviç. Anton Antonoviç! Mən belə düşünürəm ki, burada incə və daha çox siyasi səbəb var. Bu, o deməkdir ki, Rusiya... Bəli... müharibə eləmək istəyir və ona görə də nəzarət orada-burada xəyanət olub-olmadığını bilmək üçün çinovnik göndərir.

Bələdiyyə rəisi. Eh, bu hələ ağıllı adamdır! Gör hara gedib çıxdı! Qəza şəhərində xəyanət? Bu şəhər sərhəd kənarında-zadda deyil ki? Buradan lap üç il at çap, heç bir dövlətə gedib çata bilməzsən.

Ammos Fyodoroviç. Yox, mən sizə deyim ki, siz... siz yox... nəzarətin incə məqsədləri var, nə olsun ki uzaqdır, bu heç onun vecinə də gəlmir.

Bələdiyyə rəisi. Gəldi, gəlmədi, mən sizi, ağalar, xəbərdar elədim. Diqqət eləyin. Mən öz sahəmdə bəzi əmrlər vermişəm, sizə də məsləhət görürəm. Xüsusən sizə, Artemi Filippoviç! Şübhəsiz, gələn çinovnik hər şeydən əvvəl sizin ixtiyarınızda olan xəstəxanaya baxmaq istəyəcək. Ona görə də elə eləyin ki, ləyaqətli olsun. Xəstələrin papaqları təmiz olsun. Həmişə gəzdikləri kimi, dəmirçiyə oxşamasınlar.

Ammos Fyodoroviç. Əşi, bu, elə bir şey deyil. Başlarına təmiz papaq qoymaq olar.

Bələdiyyə rəisi. Bir də ki hər xəstənin başı üstündə latın dilində, ya da ki ayrı dildə kimin nə vaxt, hansı gündən, hansı tarixdən naxoşladığını yazıb vurmaq lazımdır. Bu, sizin işinizdir, Xristian İvanoviç!.. Sizin xəstələrin o cür bərk tütün çəkmələri də yaxşı deyil. Həmişə içəri girəndə adamı asqırmaq tutur. Az çəksələr yaxşıdır,

yoxsa elə bilərlər ki, onlara pis baxırlar, yaxud həkim müalicə eləməyi bacarmır.

Artemi Filippoviç. Yox! Müalicəyə gəldikdə biz Xristian İvanoviç ilə xüsusi yol tapmışıq. Nə qədər sadə yolla müalicə eləsən, o qədər yaxşıdır. Bahalı dərmanlar işlətmirik. Sadə adamdır, ölürsə, onsuz da öləcək, sağalırsa, onsuz da sağalacaq. Onsuz da Xristian İvanoviç onların dərdlərini çətin başa düşür, rusca bir kəlmə də bilmir.

Xristian İvanoviç bir az “i” və
bir az da “ye” hərfinə bənzər bir səs çıxarır.

Bələdiyyə rəisi. Sizə də, Ammos Fyodoroviç, məsləhət görürəm ki, məhkəməyə diqqət edəsiniz. Orada, adətən, şikayətçilər yığılan yerdə xidmətçilərin saxladıkları qaz və qaz balaları adamın ayağına dolaşır. Əlbəttə, ev təsərrüfatı düzəltmək hamı üçün yaxşıdır, xidmətçilər niyə düzəltməsinlər ki? Ancaq bu yerdə yaxşı deyil... Mən çoxdan sizə bu barədə demək istəyirdim, nə isə yadımdan çıxırdı.

Ammos Fyodoroviç. Mən elə günü bu gün əmr edərəm ki, onları mətbəxə aparsınlar. İstəyirsiniz, nahara buyurun.

Bələdiyyə rəisi. Bundan başqa, orada siz lap göz qabağında cürbəcür zir-zibil qurudursunuz. Kağız şkafının üstündən də bir ov qamçısı asmısınız. Mən bilirəm ki, siz ovu sevirsiniz, amma hələlik o qamçıyı müvəqqəti oradan götürmək lazımdır. Müfəttiş gedəndən sonra yenə öz yerindən asa bilərsiniz. Sizin müşaviriniz də, əlbəttə, ağıllı adamdır. Ancaq ondan elə qoxu gəlir ki, elə bil bu saat çaxır zavodundan çıxıb, bu da yaxşı deyil, mən bu barədə sizə çoxdan demək istəyirdim, nədənsə yadımdan çıxırdı. Əgər həqiqətən, öz dediyi kimi, bu iy onun anadangəlmə təbii iydirsə, bunun əlacı var. Ona məsləhət görmək olar ki, soğan, sarımsaq, ya da ki ayrı bir şey yesin; bu barədə Xristian İvanoviç bəzi dərmanlarla kömək edə bilər.

Xristian İvanoviç yenə eyni səsi çıxarır.

Ammos Fyodoroviç. Yox, ondan bu iyi rədd eləmək mümkün deyil. Deyir ki, uşaqlıqda anası onu yerə yığıb əzibdir, o zamandan bəridir ondan araq iyi gəlir.

Bələdiyyə rəisi. Qərəz, mən bu barədə sizi xəbərdar eləyirəm. Daxili tədbirlər və Andrey İvanoviçin məktubda dediyi günahlar haqqında mən bir söz deyə bilmərəm. Desəm də, qəribə çıxar; çünki elə adam yoxdur ki, onun az-çox günahı olmasın, bu iş Allah tərəfindən belə yaranıb. Volterçilər nahaq bunun əleyhinə danışırlar.

Ammos Fyodoroviç. Siz günah nəyə deyirsiniz, Anton Antonoviç?! Günah da var, günah da. Mən rüşvət aldığımı açıq-açıqına hamıya deyirəm, amma necə rüşvət? Ov tulası, bu, tamamilə ayrı məsələdir.

Bələdiyyə rəisi. Ov tulası, ya ayrı şey – təfəvütü yoxdur, hamısı rüşvətdir.

Ammos Fyodoroviç. Yox, Anton Antonoviç! Məsəl üçün, birisinin əgər təkcə kürkü beş yüz manat tutursa, hələ arvadına da bir şal...

Bələdiyyə rəisi. Nə olsun ki, siz rüşvəti ov tulası ilə alırsınız, bunun müqabilində isə siz Allaha inanmırsınız, heç kilsəyə də getmirsiniz. Amma, heç olmasa, mənim möhkəm etiقادım var. Hər bazar günü kilsəyə gedirəm. Amma siz... Mən sizi tanıyıram. Siz dünyanın yaranması haqqında danışanda adamın tükü biz-biz olur.

Ammos Fyodoroviç. Mən onu öz ağımla tapmışam.

Bələdiyyə rəisi. Bəzən ağılın heç olmaması çox olmasından yaxşıdır. Ancaq qəza məhkəməsini mən sözgəlişi yada saldım. Əslinə qalsa, ora baxmağa heç kəs getməz. Ora elə yerdir ki, Allah-taalanın nəzəri həmişə oranın üstündədir. Amma siz, Luka Lukiç, məktəblərin nəzarətçisi kimi gərək xüsusən müəllimlərin haqqında bir tədbir tökəsiniz. Əlbəttə, onlar alim adamlardır və müxtəlif kollegiyalarda tərbiyə almışlar, ancaq elə qəribə hərəkətləri var ki, heç adlarına yaraşmır. Onlardan biri nədir, o üzü yoğun olan... familiyası yadıma gəlmir, üz-gözünü turşutmamış kafedraya çıxmaz. Bax belə... (*üz-gözünü turşudur*) sonra da qalstukunun altından əli ilə saqqalını sığallamağa başlayır. Əgər üz-gözünü şagirdə turşudursa, eybi yoxdur, bəlkə də, elə də lazımdır, ancaq özünüz də bir düşünün: əgər o başqa bir adama bu cür eləsə, axırı pis ola bilər. Cənab müfəttiş və ya bir ayrısı bu məsələni öz hesablarına götürə bilərlər. İşin içindən qənbərqulu çıxar.

Luka Lukiç. Heç bilmirəm mən onunla neyləyim? Neçə dəfə demişəm. Bu günlərdə bizim böyüyümüz sinfə girəndə üz-gözünü bir vəziyyətə saldı ki, mən ömrümdə heç elə bir şey görməmişəm.

Əlbəttə, o, yaxşılıqdan elədi, amma mənə töhmət verdilər. Nə üçün, deyir, gəncliyə o cür azadlıq fikirləri aşılayırsınız?

Bələdiyyə rəisi. Tarix müəllimi haqqında da mən sizə deməliyəm. Onun elmi başı var və məlumatı da çoxdur. Üzündən məlumdur, ancaq dərs verəndə elə qızışır ki, özünü yadından çıxarıır. Mən bir dəfə onun dərsinə qulaq asmışam. Assorilərdən, babililərdən danışanda yenə heç, bir o qədər qızıxmamışdı. Elə ki Aleksandr Makedonskiyə çatdı, ona nə oldu, heç mən sizə deyə bilmərəm. Elə bildim yanğın var. Allah haqqı! Kafedradan düşüb stulu döşəməyə elə çırpdı ki... Əlbəttə, Aleksandr Makedonski qəhrəmandır, ancaq stulları nə üçün sındırmaq? Axı bundan hökumətin xəzinəsinə zərər olur.

L u k a L u k i ç. Hə, o, bir az qızğındır. Mən ona neçə dəfə demişəm. Cavab verir ki, “nə deyirsiniz deyın, elm uğrunda mən həyatımı əsirgəmərəm”.

Bələdiyyə rəisi. Bəli, taleyin izahedilməz qanunu belədir. Ağıllı adam ya sərxoş olur, ya o cür üz-gözünü turşudur, ya da ki o cür ağızdan yava olur.

L u k a L u k i ç. Allah bu elm sahəsində işləməyi heç kəsə qismət eləməsin. Hər kəs özünü buraya soxur, hər kəs istəyir ki, özünü ağıllı göstərsin.

Bələdiyyə rəisi. Bunların eybi yoxdur. Bu məlun müfəttis adamı dilxor eləyir. Birdən içəri girsə... “Aha, siz buradasınız, mənim əzizlərim! – deyəcək, – burada kimdir məhkəmə sədri? – Lyapkin-Tyapkin. Bəs xeyriyyə müəssisələri rəisi kimdir? – Zemlyanika. Çəkin hüzuruma Zemlyanikani!” – İşin burası pisdir.

İKİNCİ GƏLİŞ

Həmin adamlar və poçt müdiri

P o ç t m ü d i r i. Ağalar! Məni başa salın görək, hansı çinovnik gəlir?

Bələdiyyə rəisi. Bəs siz eşitməmisiniz?

P o ç t m ü d i r i. Pyotr İvanoviç Bobçinskidən eşitmişəm. O, bu saat mənim poçt kontorunda idi.

Bələdiyyə rəisi. Hə, necə? Bu barədə nə düşünürsünüz? Poçt müdiri. Nə düşünürəm? Türklərlə müharibə olacaq. Ammos Fyodoroviç. Sözümlər düz gəlir. Mən özüm də elə düşünürəm.

Bələdiyyə rəisi. İkiniz də lap üstünə düşmüşünüz.

Poçt müdiri. Yəqin, türklərlə müharibə olacaq. Aranı qarışdıran fransızdır.

Bələdiyyə rəisi. Türklərlə müharibə nədir? Türklərin deyil, bizim işimiz pis olacaq, bu artıq məlumdur. Məndə məktub var.

Poçt müdiri. Əgər elədirsə, onda türklərlə müharibə olmayacaq.

Bələdiyyə rəisi. Hə, bəs necə olsun? Siz nə fikirdəsiniz, İvan Kuzmiç?

Poçt müdiri. Mən nə fikirdə olacağam ki? Siz nə düşünürsünüz, Anton Antonoviç?

Bələdiyyə rəisi. Nə düşünəcəyəm ki? O qədər də qorxmuram... Elə-belə, bir balaca... Tacirlər, bir də əhali məni darıxdırır. Deyirlər, guya, mən onlara çox toy tutmuşam, amma, Allah haqqı, mən bəzilərimdən almışamsa da, ürəyimdə heç bir kin-zad olmayıb. Hələ fikirləşirəm ki (*onun qolundan tutub bir yana çəkir*), hələ fikirləşirəm ki, bəlkə, məndən bir donos olub. Əslinə baxsan, bizə nə üçün müfəttiş göndərsinlər axı? Bura baxın, İvan Kuzmiç, bizim ümumi mənfəətimiz üçün sizin poçt kontoruna gəlib-gedən məktubları bir balaca açıb oxumaq mümkün olmazmı? Görək o məktublarda şikayət və yaxud xəbərçilik yoxdur ki? Əgər yoxdursa, yenə bağlayıb göndərmək olar. Əslinə qalsa, heç bağlamayıb, elə-belə də vermək olar.

Poçt müdiri. Bilirəm, bilirəm... Onu mənə öyrətməyin, onu mən ehtiyatdan yox, ən çoxu maraqlıdan eləyirəm. Dünyada təzə nə olduğunu öyrənmək üçün əldən gedirəm. Mən sizə deyim ki, bu, çox maraqlı bir işdir. Bəzi məktubları lap ləzzətlə oxuyursan. Bəzən qəribə həngəmələr təsvir olunur. İbrətli işlər... Lap "Moskva xəbəri"ndə çap olunan şeylərdən də yaxşı!

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı, deyin görək, Peterburqdan gələn bir çinovnik haqqında bir şey oxumamısınız ki?

Poçt müdiri. Yox, Peterburq çinovniki haqqında bir şey yoxdur. Amma Kostroma və Saratov çinovnikləri haqqında çox yazırlar. Heyif ki, o məktubları siz oxumursunuz. Çox gözəl yerləri olur. Bu yaxında bir zabıt öz dostuna məktub yazıb bir balın ən incə məqamlarını

təsvir eləyirdi... çox-çox yaxşı idi. “Mənim əzizim, – deyir, – həyatım buludlarda uçur, qız çox, musiqi çalınır, bayraqlar yellənir...” Qərək, böyük bir hisslə təsvir edirdi. O məktubu mən bilərəkdən öz yanımda saxladım. İstəyirsiniz oxuyum!

Bələdiyyə rəisi. İndi bu saat onun yeri deyil. İvan Kuzmiç, lütfən, əgər təsadüfi olaraq şikayətdən, ya donosdan əlinizə keçsə, sözsüz, saxlayın.

Poçt müdiri. Böyük məmnuniyyətlə.

Ammos Fyodoroviç. Baxın ha, bunun üstündə vaxt olar, başınız bəla çəkər.

Poçt müdiri. Qoy görək, sən allah!

Bələdiyyə rəisi. Eybi yoxdur, eybi yoxdur. Əgər siz bunu bütün camaata elan eləsəniz, o ayrı məsələ, ancaq bu, bizim ailəvi işimizdir.

Ammos Fyodoroviç. Bəli, bu, çox pis iş oldu. Amma mən, Anton Antonoviç, boynuma alıram ki, bura sizə bir it balası bağışlamaq üçün gəlmişdim. Sizin o tanıdığınız qancığın doğma balasıdır. Çeptoviçin Varxovinski ilə məhkəmə işi başladığını siz ki bilirsiniz, hə, indi mənim kefim kökdür, onun da torpağında, bunun da torpağında dovşan ovlayıram.

Bələdiyyə rəisi. Aman Allah, sizin dovşanlarınızın bu saat mənim vecimə deyil. Bu zəhrimar naməlum çinovnik mənim başımdan çıxmır. Elə gözləyirdim ki, bu saat qapı açılacaq və şaqqıltı ilə...

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar. Dobçinski və Bobçinski,
ikisi də tövsüyərək içəri girir.

Bobçinski. Xariqülədə bir hadisə!

Dobçinski. Gözlənilməz bir xəbər!

Hamı. Nə? Nə olub?

Dobçinski. Görünməmiş iş. Gəlirik mehmanxanaya...

Bobçinski (onun sözünü kəsərək). Pyotr İvanoviç ilə bir yerdə gəlirik mehmanxanaya...

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). E... Pyotr İvanoviç, icazə verin, mən danışıq.

Bobçinski. E... yox, icazə verin, mən... icazə verin, icazə verin... sizin heç o cür natiqiniz yoxdur...

Dobçinski. Siz işə dolaşacaqsınız və hamısı yadınıza düşməyəcək.

Bobçinski. Yadıma düşər, vallah, yadıma düşər. Mane olmayın, qoyun danışıq. Mane olmayın. Ağalar! Lütfən, Pyotr İvanoviçə deyın ki, mənə mane olmasın.

Bələdiyyə rəisi. Sən allah danışıq, görək nə var? Mənim heç ürəyim yerində deyil. Əyləşin, ağalar! Stul götürün, Pyotr İvanoviç, stul... buyurun! (*Hamı hər iki Pyotr İvanoviçin ətrafında əyləşir.*) Hə, nə olub? Nə olub?

Bobçinski. İcazə verin, icazə verin, mən hamısını sırası ilə danışıq. Siz aldığınız məktubdan dilxor olduqdan sonra ki, mən sizin evinizdən çıxmaq şərəfinə nail oldum, bəli, o saat qaçdım... Rica edirəm, Pyotr İvanoviç, sözümü kəsməyin. Mən hamısını, hamısını bilirəm... Mən, gördüyünüz kimi, düz Korobkinin evinə qaçdım. Korobkini evdə tapa bilməyib buruldum Rastakovskigilə, Rastakovskini də tapa bilməyib sizdən aldığım yeniliyi xəbər vermək üçün getdim İvan Kuzmiçgilə... Onlardan qayıdırdım ki, Pyotr İvanoviçə rast gəldim.

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). Qutab satılan budkanın yanında.

Bobçinski. Qutab satılan budkanın yanında. Bəli, Pyotr İvanoviçə rast gələn kimi deyirəm: “Sizin Anton Antonoviçin aldığı məktubdakı yenilikdən xəbəriniz varmı?” Pyotr İvanoviç bu xəbəri, nə üçünsə, Filipp Antonoviç Poçeçuyevin evinə göndərilmiş sizin açarçınız Avdotyadan eşidibmiş.

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). O, fransız arağı üçün çəllək dalınca gedirmiş.

Bobçinski (*onun əllərini geri qaytararaq*). Hə, fransız arağı üçün çəllək arxasınca gedirmiş. Hə, biz Pyotr İvanoviçlə bir yerdə yollandıq Poçeçuyevin yanına. Siz, Pyotr İvanoviç... şeydir, mənim sözümü kəsməyin. Elə ki Poçeçuyevin yanına yollandıq, yolda Pyotr İvanoviç deyir ki: “Bir aşxanaya gedək. Mənim qarnımda... səhərdən heç bir şey yeməmişəm. Qarnımda qarın titrətməsi əmələ gəlib... – Bəli, Pyotr İvanoviçin qarnında, – aşxanaya, – deyir, – təzəcə balıq gəlib. Süleyman balığı, bir az yeyək”. Elə ki mehmanxanaya girdik, birdən bir cavan oğlan...

Dobçinski (*onun sözünü kəsərək*). Gözəl geyimli və xoşsifət bir oğlan...

Bobçinski. Gözəl geyimli və xoşsifət bir oğlan otaqda bir gəzilir ki, sir-sifətindən ağıl yağır, üzü, hərəkətləri göstərir ki (*alınını göstərir*), burası doludur. Elə bil mənim ürəyimə dammışdı. Pyotr İvanoviçə deyirəm ki, “burada yəqin bir iş var”. Bəli, Pyotr İvanoviç də barmağı ilə işarə edib traktirçini – traktirçi Vlası çağırdı. Vlasın arvadı üç həftə bundan qabaq bir oğlan doğub, elə zirək uşaqdır ki, atası kimi traktir saxlayan olacaq. Pyotr İvanoviç Vlası çağırıb yavaşdan soruşdu: “Bu cavan oğlan kimdir?” Vlas da belə cavab verdi: “Bu” E... Pyotr İvanoviç, mənim sözümü kəsməyin, rica edirəm, mənim sözümü kəsməyin. Siz mənim kimi danışa bilməyəcəksiniz. Vallah, danışa bilməyəcəksiniz. Sizin, mən bilirəm, dişinizin biri danışanda fit verir... “Bu, – deyir, – Peterburqdan gəlmiş bir çinovnikdir, familiyası İvan Aleksandroviç Xlestakovdur. Saratov quberniyasına, – deyir, – gedir özünü də, – deyir, – çox qəribə aparır, ikinci həftədir, mehmanxanada yeyir, yatır, bir qəpik də vermir”. O, bu sözü mənə deyən kimi beynimə bir şey girdi. Pyotr İvanoviçə dedim ki, “E”...

Dobçinski. Yox, Pyotr İvanoviç, “E”ni mən dedim...

Bobçinski. Əvvəlcə siz dediniz, sonra da mən dedim. Biz Pyotr İvanoviçlə birlikdə dedik: “E... Əgər bunun səfəri Saratov quberniyasındırsa, bəs nə üçün burada otursun?” Bəli, həmin çinovnik elə bu olacaq.

Bələdiyyə rəisi. Kim? Hansı çinovnik?

Bobçinski. Haqqında məktub aldığımız çinovnik, müfəttiş.

Bələdiyyə rəisi (*qorxu içərisində*). Yox əşi, Allah eləməsin. O deyil.

Dobçinski. Özüdür. Nə pul verir, nə də gedir. O olmayıb, kim olacaq ki? Kağızı da Saratovadır.

Bobçinski. Odur, vallah, odur. Elə baxır ki, hər şeyə göz yetirir. Elə ki gördü biz Pyotr İvanoviçlə balıq yeyirik, çünki Pyotr İvanoviç qarnından şikayət eləyirdi, ona görə... Bəli, o lap bizim boşqablarımıza göz yetirdi. Elə iti baxırdı ki, məni lap qorxu götürdü.

Bələdiyyə rəisi. Yarəbbi, sən biz günahkarlara rəhm elə! Bəs orada harada olur?

Dobçinski. Pilləkənin altında, beşinci nömrədə.

Bobçinski. Keçən il yolüstü qalan zabitlərin dalaşdığı nömrədə.

Bələdiyyə rəisi. Çoxdandır oradadır?

Dobçinski. İki həftə olar, Vasili Yekiptyanin bayramında gəlib.

Bələdiyyə rəisi. İki həftə! (*Kənara.*) Yarəbbi, ya Rəsulallah, başıma nələr gəldi? Bu iki həftədə unter-zabit arvadı döyülüb, dustaqlara yemək verilməyib, küçələrdə sərxoşluq, çirkab, biabırçılıq, söyüş... (*Başını tutur.*)

Ammos Fyodoroviç. Neyləyək? Anton Antonoviç, hamılıqla mehmanxanaya getmək lazımdır.

Ammos Fyodoroviç. Yox, yox! Əvvəlcə bələdiyyə rəisi, ruhanilər, tacirlər, necə ki kitabda yazılıbdır.

Ammos Fyodoroviç. Yox, yox. Qoyun mən özüm gedim, həyatımda çox çətin təsadüflər olub, keçib-gedib, hətta, üstəlik, bir "sağ ol" da almışam. Allah qoysa, bu da keçər. (*Bobçinskiy.*) Siz deyirsiniz ki, cavan oğlandır?

Bobçinski. Cavandır. İyirmi üç-iyirmi dörd yaşında, bəlkə, bir az artıq.

Bələdiyyə rəisi. Cavan olması yaxşıdır. Tez tanımaq olar. Qoca şeytan olsaydı, pis olardı. Cavanın ağılı başında olmaz. Siz, ağalar, hər kəs öz sahəsində hazırlıq aparsın, mən isə özüm, bəlkə də, Pyotr İvanoviçlə birlikdə gedərik, guya, müsafirlərin halını yoxlamağa gedirik, görək onlarla pis rəftar olunmur ki? Ey, Svis-tunov!

Svistunov. Nə buyurursunuz?

Bələdiyyə rəisi. Get bu saat pristavı bura çağır, amma yox, sən mənə lazımsan, orada bir adama de ki, pristavı lap təcili mənim yanıma çağırınsınlar, sonra qayıt gəl bura. (*Kvartalın qaçır.*)

Artemi Filippoviç. Gedək, gedək, Ammos Fyodoroviç! Sonra, həqiqətən, işimiz pis olar.

Ammos Fyodoroviç. Siz nədən qorxursunuz? Xəstələrin başına təmiz papaq qoyub izi itirərsiniz, gedər.

Artemi Filippoviç. Papaq nədir? Əmr var ki, naxoşlara hər gün şorba verilsin. Amma mənim bütün dəhlizlərimi elə bir kələm iyi götürüb ki, burnunu tut qaç.

Ammos Fyodoroviç. Bu xüsusda mən asudəyəm. Kimin nə dərdinə qalib ki, məhkəməyə baxmağa gəlsin. Əgər gəlib bir kağıza-zada baxsa da, yaşamaqdan əlini üzər. Mən özüm on beş ildir məhkəmə kürsüsündə otururam. Hərdənbir kağızlara baxanda

ancaq əllərimi ölçürəm. Onların nə qədər düz və ya yalan olduğunu Həzrət Süleyman da bilə bilməz.

Məhkəmə sədri, xeyriyyə müəssisələri rəisi,
məktəblər müdiri, poçt müdiri çıxırlar və qapıda
geri qayıdan kvartalını ilə toqquşurlar.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, Bobçinski, Dobçinski və kvartalını

Bələdiyyə rəisi. Hə, qazalaq oradadırmı?

Kvartalını. Bəli, oradadır.

Bələdiyyə rəisi. Get küçəyə... Amma yox, dayan!.. Get bura gətir görək. Bəs o biriləri hanı? Məgər sən burada təksən? Axı mən əmr eləmişdim ki, Proxorov da burada olsun. Proxorov hanı?

Kvartalını. Proxorov evdədir. Ancaq bu saat onu iş üçün istifadə etmək mümkün deyil.

Bələdiyyə rəisi. Necə, necə?

Kvartalını. Belə də... onu səhər lülqənbər gətiriblər. Başına iki çəllək su töküblər, yenə də ayılmayıb.

Bələdiyyə rəisi (*başını tutaraq*). Aman Allah, Aman Allah! Tez küçəyə get, amma yox, əvvəlcə otağa qaç. Eşidirsənmi? Oradan qılınıcı və təzə şlyapanı gətir. Hə. Pyotr İvanoviç, gedək.

Bobçinski. Mən də, mən də... mənə də icazə verin, Anton Antonoviç!

Bələdiyyə rəisi. Yox, yox, Pyotr İvanoviç, olmaz, olmaz. Yaxşı düşməz, heç qazalağa da yerləşmərik.

Bobçinski. Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mən elə-belə, ayaqla, qazalağın arxasınca xırda-xırda qaçaram. Mən yalnız qapının deşiyindən onun hərəkətlərinə baxmaq istəyirəm.

Bələdiyyə rəisi (*qılınıcı alaraq kvartalınıya*). Qaç bu saat, götür onbaşıları, onların hərəsi öhdəsinə... Eh, qılınıcı cızılıb, məlun tacir Abdulin görür ki, bələdiyyə rəisinin qılınıcı köhnədir, təzəsini göndərmir. Ay haramzadə, camaatdır hal! Amma bilirəm ki, qurumsaqlar məndən əlaltı ərizə hazırlayırlar... Onbaşıların hərəsi öhdəsinə

bir küçə alsın, gör mən nə deyirəm, bir küçə alsın, bir süpürgə alsın və meyxanadan gedən yolu tər-təmiz süpürsünlər. Eşidir-sənmi? Mənə bax ey, ey, mən səni yaxşı tanıyıram, üzə gülüb, dalda gümüş qaşıq oğurlayansan, gözlərimin içinə düz bax, sən tacir Çernyayevə neyləmişən, hə? O, sənə mundir üçün iki arşın mahud verib, sənsə topu bütün götürmüşən. Yaxşı eşit, başından böyük qələtlər eləmə.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və pristav

Bələdiyyə rəisi. Aha, Stepan İliç! Siz Allah, deyın görək, harada itib-batmışınız? Heç belə şey olar?

Pristav. Mən burada darvazanın arxasında idim.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı bir qulaq asın, Stepan İliç! Peterburqdan çinovnik gəlib. Siz orada nə cür sərəncam vermişiniz?

Pristav. Siz əmr etdiyiniz kimi, onbaşılarla birlikdə kvartalın Puqovitsını küçəni təmizləməyə göndərdim.

Bələdiyyə rəisi. Bəs Derjimorda haradadır?

Pristav. Derjimorda yanğın trubasında getdi.

Bələdiyyə rəisi. Bəs Proxorov keflidir?

Pristav. Keflidir.

Bələdiyyə rəisi. Necə olub ki, siz belə şeyə yol vermişiniz?

Pristav. Allah bilir necə oldu. Dünən şəhərin kənarında savaş oldu, ora nizam-intizam yaratmaq üçün getdi, kefli qayıtdı.

Bələdiyyə rəisi. Qulaq asın, görüm nə eləmək lazımdır. Kvartalın Puqovitsın... uzunboyludur, şəhərin gözəl görünməsi üçün qoy o, körpünün üstündə dayansın. Çəkməçinin yanındakı köhnə hasarı dağıtmaq lazımdır, küləşdən nişanlar qoyun, görən elə bilsin ki, şəhər planlaşdırılır. Aman Allah, mən lap yadımdan çıxarmışdım ki, haman hasarın yanında qırx arabalıq zibil tökülüb. Bura nə pis şəhərdir, bir yerdə bir heykəl quran kimi, ya da ki hasar tikən kimi bilmirəm haradan bu qədər zibil tapıb tökülür. *(Ah çəkir.)* Əgər təzə gələn çinovnik qulluqçulardan razı olub-olmadıqlarını soruşsa, desinlər ki, hər şeydən razıyıq, əlahəzrət! Əgər onlardan biri narazı

olsa, sonra ona elə narazılıq göstərərəm ki, dadı damağından getməz... Oh, oh, oh, h! Günahkaram, çox şeydə günahkaram. (*Şlyapa əvəzinə futlyarı götürür.*) Allah qoysa, tezliklə bu bələdan qurtarsaq, sonra mən elə bir şam yandıraçağam ki, heç kəs yandırmamış olsun. Hər bir haramzadə tacirə gərək üç pud şam gətirdəm. Oh, aman Allah, aman Allah! Gedək, Pyotr İvanoviç! (*Şlyapa əvəzinə kağız futlyarı başına qoymaq istəyir.*)

Pristav. Anton Antonoviç, o, şlyapa deyil, qutudur.

Bələdiyyə rəisi (*onu atır*). Qutudur, qutu olsun. Cəhənnəmə ki, hə, əgər soruşsalar ki xeyriyyə müəssisələri nəzdində, beş il qabaq pul buraxıldığı kilsə nə üçün tikilməyib, yadından çıxmasın, deyərsən ki, tikilməyə başlamışdı, yandı. Mən bu barədə raport da yazıb vermişəm. Yoxsa birisi yadından çıxarıb axmaqlıqdan açıb deyər ki, heç tikilməyə başlamayıb. Bir də Derjimordaya de ki, əl-qoluna o qədər də güc verməsin, o, qayda-qanun yaratmaq üçün hamının – haqlının da, haqsızın da gözlərinin altını qaraldır. Gedək, gedək, Pyotr İvanoviç! (*Gedir, qayıdır.*) Bir də soldatları küçəyə çıl-çılpaq buraxmayın, o məlunlar elə köynəyin üstündən mundiri əyinlərinə keçirib, altdan heç bir şey geymirlər.

Hamı çıxır

ALTINCI GƏLİŞ

Anna Andreyevna və Marya Antonovna
qaçaraq səhnəyə gəlirlər.

Anna Andreyevna. Hanı onlar? Hanı onlar? Ah, aman Allah... (*Qapını açaraq.*) A kişi! Antoşa! Anton! (*Tez-tez deyir.*) Hamısının təqsiri səndədir, hamısı sənin üzündəndir. Qurdalana-qurdalana durursan, sancaq, yaylıq... (*Pəncərəyə tərəf gedib çağırır.*) Anton, hara? Hara gedirsən? Gəlirmi? Müfəttiş? Bıçları var? Necə bıçları var?

Bələdiyyə rəisinin səsi. Sonra, sonra, ay arvad!

Anna Andreyevna. Sonra? Buna bax ha, sonra, mən sonra istəmirəm. Mənə ancaq bircə söz lazımdır. O, polkovnikdirmi? Hə? (*Etinəsiz.*) Getdi. Gör mən sənin başına nə oyun gətirərəm! Hamısının

təqşiri bundadır, “Anacan, anacan, bir az gözlə, yaylığı bağlayım. Bu saat”, hə, bu da sənin bu saatın. Heç bir şey öyrənə bilmədik. Zəhrimar naz-qəmzəsi qoyur ki. Eşidib ki, poçt müdiri buradadır, başlayıb güzgünün qabağında əzilməyə, gah bu tərəfdən baxır, gah o tərəfdən, elə bilir ki, o, bunun dərdindən ölür, amma sən üzünü o yana çevirən kimi o, üz-gözünü turşudur.

Marya Antonovna. Neyləyək, anacan. Hamısı bir deyilmi, iki saatdan sonra hər şeyi öyrənərik.

Anna Andreyevna. İki saatdan sonra! Çox sağ ol, zəhmət çəkdi. Yaxşı ki, demədin ki, iki aydan sonra öyrənərik. *(Pəncərədən başını çıxarır.)* Ey, Avdotya! Sən eşitdinmi, Avdotya, orada kim isə gəlib... Eşitməmişən? Axmağın biri axmaq! Əli ilə başa salır ki, tələsirəm? Qoy başa salsın, sən yenə də soruşaydın. Onu da öyrənə bilməmişən. Başında ağıl yoxdur ki, fikrin-zikrin ər axtarmaqdadır. Nə? Tez getdilər! Sən qazalağın ardınca qaçaydın da. Qaç, qaç, bu saat, eşidirsənmi, qaç soruş. Soruş gör hara getdilər, gələn adam kimdir? Necədir? Qapının deşiyindən baxıb hamısını öyrən, gör gözləri necədir? Qaradır, yoxsa yox, öyrənən kimi geri qayıt, eşidirsənmi? Tez ol, tez ol, tez ol! *(Pərdə salınana qədər çıxır. Pərdə düşüb, pəncərə qabağındakıların hər ikisini örtür.)*

İKİNCİ PƏRDƏ

Mehmanxanada kiçik bir otaq: çarpayı, stol, çamadan,
boş şüşə, çəkmələr, paltar şotkasız və qeyri şeylər

BİRİNCİ GƏLİŞ

Osip ağasının yerində uzanmışdır.

Osip. Lənət şeytana, acından qarnım elə qur-qur quruldayır ki, elə bil orda bir polk qoşun musiqi çalır. Yox, biz evə gedib çıxa bilməyəcəyik. İndi isə bəs neyləyək? Piterdən çıxdığımız iki ay olar. Aşnam pulları havaya üfürdü. İndi quyruğunu qısıb oturub, səsini çıxartmır. Pulu çatardı ha, amma yox, gərək hər şəhərdə özünü göstərsin. *(Onu yamsılayır.)* “Ey Osip, get yaxşı otaq seç, yemək də yaxşı olmalıdır. Mən pis yemək yeyə bilmərəm. Mənimçün yaxşısı olsun”. Yenə bir böyük adam olsaydı, dərd yanı idi, sadə cızmaqara eləyənin birisidir. Müsafirlərlə tanış olur, sonra da başlayır qumara – budur, bu da nəticəsi! Eh, bu həyat məni lap zara gətirib. Kənddə yaşamaq hamısından yaxşıdır. Düzdür, kənddə şənlik yoxdur, amma qayğı da azdır. Al bir arvadı, bütün günü yat üstündə, ye qutabı. Əlbəttə, haqqına baxsan, Piterdə yaşamaq hamısından yaxşıdır, təki bol pulun olsun. Həyat qiyamət həyatdır, incəlik, siyasət... Artistlər, itlər səninçün oynayır, qərəz, ürəyin nə istəsə. Elə incə və nəzakətlə danışır ki, elə bil lap əsilzadədir. Şukin bazarına gedirsən, tacirlər səni “möhtərəm” deyər çağırırlar. O taya keçəndə qayıqda çinovniklə yan-yanə otursan. Ürəyin bir məclis istəsə, get baqqal dükanına, orda soldat sənə qoşundan danışsın, ya da ki göydəki ulduzları elə saysın ki, lap ovcunun içi kimi biləsən. Bəzən yanına qoca əfsər arvadı gəlir, ya da ki qulluqçunun yolu düşür... Fu, fu, fu. *(Gülümsünür və başını tərpədir.)* Qərəz, adamlar ayrı cür rəftar eləyirlər. Heç bir vaxt kobud söz eşitməzsən. Hamı səninlə “siz” deyib danışır. Piyada gəzmək istəmirsən, faytona min, ağa kimi otur özünçün. Əgər pul vermək istəmirsənsə, o da mümkündür. Hər evin iki darvazası

var, elə cırırsan ki, səni heç şeytan da tapa bilmir. Orası pisdirdi ki, bəzən köpüncəyə qədər yeyirsən, bəzən də indiki kimi acından ölürsən. Hamısının təqsiri ondadır. Neyləyəsən axı? Atası pul göndərəndə bir az qənaət eləsin, saxlasın... Yox, vur-çatlasın başlayır. Hər gün faytonla gəzir, hər gün onunçün teatra bilet al, qərəz, bir həftədən sonra görürsən ki, təzə frak bazara satılmağa gedir. Bəzən lap axırıncı köynəyinə kimi satır, görürsən əynində bircə sürtük və şinel qalır. Allah haqqı, düz deyirəm. Mahudu da xalis ingilis mahudu. Tək bir frakı yüz əlli manata başa gəlir. Bazara aparırsan, iyirmi manata satırsan, şalvarı demirəm, heç neçəyə gedir. Bunlar hamısı nə üçündür? Onunçündür ki, işlə məşğul olmur. Qulluq eləməkdənsə, küçədə gəzməyə, ya da ki qumar oynamağa gedir. Eh, əgər qoca ağam bunların hamısını bilsəydi, baxmazdı ki sən çinovniksən-nəsən, gündəyməzinə o qədər vurardı ki, üç-dörd gün yanını qaşıyardın. Qulluq eləyirsən, adam kimi elə. Budur, mehmanxanaçı dedi ki, əvvəlki borclarınızı verməsəniz, sizə yemək buraxmayacağam. Bəs əgər borcumuzu verməsək necə olacaq? (*Ah çəkir.*) Ah, yarəbbi, bir azca şorba olaydı! Mənə elə gəlir ki, bu saat bütün dünyanı yeyərəm. Qarı döyülür, yəqin, gələn odur. (*Tələsik çarpayıdan durur.*)

İKİNCİ GƏLİŞ

Osip və Xlestakov

Xlestakov. Al, tut bunları. (*Papağını və əl ağacını verir.*) Deyəsən, yenə çarpayının üstündə ağnamısan.

Osip. Niyə ağnayıram ki? Çarpayı-zad görməmişəm-nədir?

Xlestakov. Yalan deyirsən; ağnayıbsan. Görmürsən necə qarışıbdır?

Osip. Çarpayını neyləyirəm axı? Bilmirəm ki, çarpayı nədir? Mənim ayaqlarım var, ayaq üstə dayanıram. Sizin çarpayınız mənim nəyimə lazımdır?

Xlestakov (*otaqda gəzinir*). Gör orada torbada tütün varmı?

Osip. Tütün hardandır? Axırıncısını dörd gün bundan qabaq çəkdi ki.

Xlestakov (*gəzişir və dodaqlarını cürbəcür şəkildə büzür. Nəhayət, yüksək və qəti səsə deyir*). Bura bax ey, Osip!

Osip. Nə buyurursunuz?

Xlestakov (*yüksək, ancaq o qədər də qəti olmayan bir səsə*). Sən bir get ora.

Osip. Hara?

Xlestakov (*qəti və yüksək olmayan bir səsə, rica edir kimi*). Aşağıya, bufetə... orada de ki, mənə nahar versinlər...

Osip. Yox əşi, heç getmək istəmirəm.

Xlestakov. Bu nə cürətdir eləyirsən, axmaq!

Osip. Getsəm də, heç bir şey çıxmayacaq. Mehmanxana sahibi dedi ki, bir də yemək verməyəcək.

Xlestakov. Nə cürət edib verməyəcək! Axmaqlığa bax ha...

Osip. Hələ deyir “bələdiyyə rəisinin yanına şikayətə gedəcəyəm. Ağan, – deyir, – üç həftədir pul vermir. Ağanla sən, – deyir, – cüvəlləğisiniz. Sənin ağan, – deyir, – haramzadədir. Biz, – deyir, – sizin kimi fırıldaqçıları və əclafı çox görmüşük”.

Xlestakov. Sən də, heyvan, onun sözlərini mənə danışib sevirirsən.

Osip. “Belə getsə, – deyir, – hər yetən gəlib yaşayar, borca düşər, sonra heç qovmaq da olmaz. Mən, – deyir, – zarafat eləməyəcəyəm, düz şikayətə gedəcəyəm ki, sizi qazamata salsınlar”.

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı, uzatma, axmaq! Get ona de, o, kobud heyvanın biridir.

Osip. Yaxşısı budur, mən mehmanxana sahibini sizin yanınıza çağırım.

Xlestakov. Mehmanxana sahibi mənim nəyimə lazımdır? Get özün de.

Osip. Çağırısam yaxşıdır, ağa!

Xlestakov. Yaxşı. Cəhənnəmə ki, get çağır.

Osip gedir

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov tək

Xlestakov. Lap acından ölürem. Bir az gəzdim ki, bəlkə, iştaham küsə, gördüm yox, küsən iştah deyil. Əgər Penzada uduzmasaydım, evə qədər pulum çatardı. Piyada kapitani məni yaman yolşdurdu. Şeytan oğlu yaman kart basır. On beşcə dəqiqənin içində məni təmizlədi. Amma buna baxmayaraq yenə də onunla bir döyüşmək istərdim. Rast gətirmədi – hər şeyə təsadüf lazımdır. Bura nə pis şəhərdir? Baqqal dükanlarında nisyə heç bir şey vermirlər. Bu lap əclaflıqdır. (*Əvvəlcə “Robert”dən, sonra “Mənə bənd etmə anacan”ı fitlə çalır, axırda susur.*) Heç kəs gəlmək istəmir.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov, Osip və traktir xidmətçisi

Xidmətçi. Ağam əmr elədi ki, soruşum, sizə nə lazımdır?

Xlestakov. Xoş gördük, qardaşım! Necəsən? Sağ-salamatsan?

Xidmətçi. Allaha şükür.

Xlestakov. Mehmanxananızın işləri necədir, yaxşıdırımı?

Xidmətçi. Bəli, Allaha şükür, yaxşıdır.

Xlestakov. Gəlib-gedən çoxdurmu?

Xidmətçi. Niyə, az deyil.

Xlestakov. Bura bax, əzizim, mənə indiyə qədər nahar gətirməyiblər, rica edirəm, onları tələsdir, tez gətirsinlər. Nahardan sonra mən gərək bir az məşğul olam.

Xidmətçi. Ağam dedi ki, daha sizə yemək buraxmayacaq. O, bu gün bələdiyyə rəisinin yanına sizdən şikayətə getmək istəyir.

Xlestakov. Şikayət nə üçün, canım? Sən bir özün fikirləş, əzizim, axı mənə yemək lazımdır. Belə getsə, mən lap arıqlayaram. Mən zarafat eləmirəm, lap acmışam.

Xidmətçi. Bəli. O deyirdi ki, əvvəlki borclarını ödəməsə, mən ona yemək verməyəcəyəm. Onun cavabı belə oldu.

Xlestakov. Sən onu başa sal, tovla.

Xidmətçi. Mən ona nə deyim axı?

Xlestakov. Sən ciddi olaraq onu başa sal ki, mənə yemək lazımdır. Pul heç, o, öz yerində... O, elə bilir ki, mən də onun kimi kəndçiyəm: üç gün yeməsəm, halıma təfavüt eləməz. Qərribə işdir!

Xidmətçi. Yaxşı, mən gedib deyərəm.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov tək

Xlestakov. Əgər yeməyə heç bir şey verməsə lap pis olacaq. Elə acam ki, heç bu cür ac olmamışdım. Bəlkə, paltardan-zaddan göndərim bazara? Şalvarı satım, yoxsa?.. Yox, acından ölsəm də, kəndə gərək Peterburq kostyumunda gedəm. Heyif ki, İoxim öz karetasını kirayə vermədi. Yoxsa evə karetda gəlmək, karetanı fənərlə bəzəyib qonşu mülkədarların birinin düz eyvanının altına sürmək, Osipə də livreya¹ geyindirib arxada oturtmaq pis olmazdı. Nə gurultu qopacağını təsəvvür eləyirəm. Nə olub, kim gəlib? Lakey isə əynindəki livreya qızıl kimi parıldaya-parıldaya içəri girib (*lakeyi yamsılayır*) “Peterburqdan gəlmiş İvan Aleksandroviç Xlestakovu qəbul etmək üçün əmriniz?” Heç o avamlar “qəbul etmək üçün əmriniz” sözünün mənasını da başa düşmürlər. Əgər onların evinə bir lovğa mülkədar gəlirsə də, ayı kimi düz qonaq otağına soxulur. O mülkədarların birinin gözəl bir qızına yaxınlaşıb deyirsən: “Sən, xanım, necə ki mən...” (*Əllərini bir-birinə sürtüb ayaqlarını saqqıldadır.*) Tful! (*Tüpürür.*) Acından ürəyim bulanır.

---

¹ Livreya – qarçıqların, faytonçuların və xidmətçilərin geyindiği zərbaftalı paltar

ALTINCI GƏLİŞ

Xlestakov, Osip, sonra xidmətçi

Xlestakov. Hə, necə oldu?

Osip. Xörək gətirirlər.

Xlestakov (*stulun üstündə tullanıb-düşərək əl çalır*). Gətirirlər! Gətirirlər! Gətirirlər!

Xidmətçi (*boşqab və dəsmalla*). Ağam axırıncı dəfə verir.

Xlestakov. Nə ağam-ağam salmısan? Sənin ağanın üzünə tüpürüm. Gətirdiyin nədir?

Xidmətçi. Sup və qızartma.

Xlestakov. Necə, elə iki cür yemək?

Xidmətçi. Ancaq.

Xlestakov. Sən bir axmaqlığa bax! Mən belə şeyi qəbul etmərəm. Sən ona de ki, heç belə də iş olar? Bu azdır.

Xidmətçi. Yox, ağam deyir ki, hələ bu da çoxdur.

Xlestakov. Bəs qovurma niyə yoxdur?

Xidmətçi. Qovurma yoxdur.

Xlestakov. Nə üçün yoxdur axı? Mən mətbəxin yanından keçəndə öz gözümlə gördüm ki, orada çox şey hazırlanır. Yeməkxanada da bu gün səhər ertə iki nəfər balacaboy adam balıq və ayrı şeylər yeyirdi.

Xidmətçi. Bəli, həm var, həm də yoxdur.

Xlestakov. Necə yəni həm var, həm yoxdur?

Xidmətçi. Yoxdur da.

Xlestakov. Bəs balıq, bəs kotlet?

Xidmətçi. Onlar kübar adamlar üçündür.

Xlestakov. Nə? Axmağın biri axmaq!

Xidmətçi. Bəli.

Xlestakov. Donuz balası donuz! Necə olur ki, onlar yesinlər, mən yeməyim? Mən də onlar kimi yeyə bilmərəm? Onlar da mənim kimi müsafir deyillərmi?

Xidmətçi. Əlbəttə, onlar sizin kimi deyillər.

Xlestakov. Bəs nə cürdürlər?

Xidmətçi. Məlumdur necədirlər. Onlar pul verirlər.

Xlestakov. Axmaq! Mən səninlə heç danışmaq istəmirəm. (*Supu töküüb yeməyə başlayır.*) Bu necə supdur? Sən qaba sup əvəzinə

su tökmüsən-nədir? Heç dadı yoxdur. Ancaq pis qoxusu var. Mən bu supu istəmirəm, ayrısını gətir.

Xidmətçi. Bizə qəbuldur. Ağam dedi ki, əgər istəməsə, heç lazım deyil, geri gətir.

Xlestakov (*əli ilə qabları qoruyur*). Ey, ey... get axmaq. Sənin fikrin başqalarına getməsin, mən onlardan deyiləm... Məsləhət görmürəm mənimlə... (*Yeyir.*) Aman Allah, bu cür sup olar? (*Yenə yeyir.*) Mən belə düşünürəm ki, dünyada hələ heç kəs bu cür sup yeməmişdir. İçində yağ əvəzinə tük üzür. (*Toyuğu kəsir.*) Ay, ay, ay, gör necə toyuqdur! Qızartmanı ver. Osip, orada bir az qalıb, götür ye. (*Qızartmanı kəsir*). Bu necə qızartmadır? Bu, qızartma deyil.

Xidmətçi. Bəs nədir?

Xlestakov. Nə bilim nə zəhrimardır, hər nədirsə, qızartma deyil. Elə bil ət əvəzinə gön qızardıblar. (*Yeyir.*) Haramzadələr, gör yeməyə nə verirlər? Bir parçasını yesən, adamın çənəsi ağrıyar. (*Barmağı ilə dişini qurdalayır.*) Əclaflar! Ağac qabığı kimi adamın dişindən də qopmur. Bu cür yeməkdən sonra adamın dişləri də qaralır, haramzadələr! (*Ağzını dəsmalla silir.*) Daha bir şey yoxdurmu?

Xidmətçi. Yoxdur.

Xlestakov. Alçaqlar! Rəzillər! Heç olmasa, qovurma, ya pirojna verəydilər. Avaralar, ancaq müsafirləri soymağı bacarırlar.

Xidmətçi boşqabları yığışdırıb Osip ilə birlikdə çıxır.

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, sonra Osip

Xlestakov. Heç elə bil yeməmişəm. Təzəcə iştaha gəlmişdim. Əgər xırda pul olsaydı, bazara göndərib bir az ağ çörək aldırırdım.

Osip (*daxil olur*). Bilmirəm nə üçünsə bələdiyyə rəisi gəlib sizi soruşur.

Xlestakov (*qorxaraq*). Heç dəxli var! Bəlkə, şeytan oğlu traktirçi gedib şikayət eləyib? Birdən aparıb məni qazamata salar ha... Nə olar ki?.. Əgər nəcibliklə aparsa, yenə eybi yoxdur... yox, yox, istə-

mirəm! Orada, şəhərdə zabitlər, camaat gəzib-dolanır, mən də tərs kimi bir tacir qızını tovlayıb yola gətirmişəm... Yox, istəmirəm. O kimdir, nə ixtiyarı var? Mən onunçün tacir, ya da ki sənətkar-zad deyiləm ki? *(Özünü çəkir.)* Mən onun lap üzünə deyərəm. “Sizin nə haqqınız var? Sizin...” *(Qapının əl tutan yeri tərpnir, Xlestakovun rəngi qaçır və büzüşür.)*

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, bələdiyyə rəisi və Dobçinski.
Bələdiyyə rəisi içəri girərək dayanır. Hər ikisi qorxudan
gözlərini bərəldərək bir-birinə baxır.

Bələdiyyə rəisi *(bir az özünə gələrək)*. Salaməleyküm!

Xlestakov *(baş əyir)*. Xoş gördük.

Bələdiyyə rəisi. Bağışlayın.

Xlestakov. Eybi yoxdur.

Bələdiyyə rəisi. Bu şəhərin böyüyü olduğum üçün vəzi-
fəm müsafirələrin və bütün nəcib adamların qayğısını çəkməkdir.

Xlestakov *(əvvəlcə bir az dili topuq çalır, axırda bərkdən danışmağa baş-
layır)*. Mən neyləyim axı?.. Mən müqəssir deyiləm... Mən borcumu verə-
cəyəm... Mənə kənddən pul göndərəcəklər. *(Bobçinski qapıdan baxır.)*
O, məndən artıq günahkardır. Elə ət verir ki, elə bil kötükdü, sup isə,
nə bilim ora sup əvəzinə nə tökür, pəncərədən atmağa məcbur
oldum. O, məni günlərlə ac saxlayır... Verdiyi çay da qəribədir. Ondan
çay yox, balıq iyi gəlir. Mənim təqsirim nədir ki?.. Qəribə işdir ha!

Bələdiyyə rəisi *(qorxaraq)*. Bağışlayın, doğrusu, mən günah-
kar deyiləm. Bizim bazarda həmişə yaxşı ət olur. Xolmoqor tacirləri
gətirirlər, onlar ayıq və yaxşı xasiyyətli adamlardır. Mən heç bilmi-
rəm bu cür əti o haradan alır? Əgər xoşunuza gəlmirsə... İcazə
verin, mənimlə bərabər ayrı otağa köçməyi sizə təklif eləyim.

Xlestakov. Yox, yox, istəmirəm. Ayrı otağa köçmək nə oldu-
ğunu mən yaxşı bilirəm. Yəni siz məni qazamata aparmaq istəyirsiniz.
Sizin nə haqqınız var? Siz buna nə cürət eləyirsiniz? Mən, bax, mən...
mən Peterburqda qulluq eləyirəm. *(Özünü çəkir.)* Mən, mən, mən...

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Aman Allah, necə hirsli adamdır. Zalım uşağı tacirlər hamısını deyiblər.

Xlestakov (*cürətlənərək*). İstəyirsiniz lap bütün dəstənzilə gəlin – getməyəcəyəm. Mən düz nazirin yanına gedərəm! (*Əli ilə stolu döyür.*) Axı siz kimsiniz? Kimsiniz?

Bələdiyyə rəisi (*titrəyərək*). Rəhm edin, məhv etməyin. Arvadım, xırda uşaqlarım... Bədbəxt eləməyin.

Xlestakov. Yox, istəmirəm, heç dəxli var! Mənlik nə işin var? Sizin arvad-uşağınız var deyə, mən gərək qazamata gedəm? Qəribə işdir! (*Bobçinski qapıdan baxır, qorxaraq gizlənir.*) Yox, çox sağ olun, istəmirəm.

Bələdiyyə rəisi (*titrəyərək*). Təcrübəsizlikdəndir, vallah, təcrübəsizlikdəndir. Ailəmi dolandıra bilmirəm. Bir özünüz düşünün. Donluğum çay ilə qəndə çatmır. Əgər rüşvət-zad almışamsa da, lap az olub, yemək üçün şey-şüy, bir də bir-iki paltarlıq almışam. O ki qaldı ticarətlə məşğul olan unter-zabit arvadına ki, guya, mən onu döydürmüşəm, böhtandır, vallah, böhtandır. Bunu mənim düşmənlərim uydurublar. Onlar elə camaatdırlar ki, məni öldürməyə hazırdırlar.

Xlestakov. Mənə nə var? Mənim onlarla nə işim var? (*Düşünərək.*) Ancaq mən bilirəm siz nə üçün mənə düşmənlərdən, nə bilim, unter-zabit arvadından danışırınsız... Unter-zabit arvadı başqa, amma siz məni döyə bilməzsınız. İxtiyarınız çatmaz. Buna bax ha? Mən verəcəyəm, borcumu verəcəyəm. Ancaq indi pulum yoxdur. Mən ona görə burada otururam ki, bir qəpiyim yoxdur.

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Yaman bic adamdır! Gör nəyə işarə eləyir! Gör bir necə gözə kül üfürür! Başa düş görüm, necə düşəcəksən. Heç bilmirsən hansı tərəfdən başlayasan. Nə olur-olsun, sınaqdan keçirəcəyəm. Hərçi bada-bad. (*Yüksəkdən.*) Əgər sizin, doğrudan da, pula və ya qeyri şeyə ehtiyacınız varsa, mən bu dəqiqə verməyə hazırım. Müsafirələrə kömək etmək mənim vəzifəmdir.

Xlestakov. Verin, mənə borc verin, mən bu saat mehmanxanaçı ilə hesablaşım. Mənə yalnız iki yüz manat, hələ, bəlkə, bir az da az lazımdır.

Bələdiyyə rəisi (*pul verir*). Tamam iki yüz manatdır, zəhmət çəkib saymayın.

Xlestakov (*pulu alaraq*). Təşəkkür edirəm. Mən çatan kimi kənddən sizə göndərəm, pulum elə birdən qurtardı. Mən görürəm ki, siz nəcib adamsınız. Hə, bu ayı məsələ!

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Şükür Allaha, pulu aldı. İndi, deyəsən, işlər yaxşı gedəcək. Mən ona iki yüz əvəzinə dörd yüz ötürdüm.

Xlestakov. Ey, Osip! (*Osip içəri girir.*) Mehmanxana xidmətçisini bura çağır. (*Bələdiyyə raisinə və Dobçinskiyə.*) Bəs siz niyə ayaq üstə durursunuz? Rica edirəm, buyurun əyləşin. (*Dobçinskiyə.*) Təvəqqe edirəm, əyləşin.

Bələdiyyə rəisi. Eybi yoxdur. Biz ayaq üstə də durarıq.

Xlestakov. Xahiş edirəm, əyləşin. Mən indi sizin nə qədər gözəl xasiyyətli və qonaqpərust adam olduğunuzu görürəm. Yoxsa mən elə bilmışdim ki, siz gəlmisiniz məni... (*Dobçinskiyə.*) Əyləşin!

Bələdiyyə rəisi və Dobçinski oturlurlar.
Bobçinski qapıdan baxır və qulaq asır.

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Bir az cürətli olmaq lazımdır. O istəyir ki, özünü tanıtməsin. Eybi yoxdur. Biz də özümüzü elə apararıq ki, guya, heç onu tanımırıq. (*Ucadan.*) Yerli mülkədarlardan Pyotr İvanoviç Dobçinski ilə biz qulluq işi üçün gəzərkən qəsdən bu mehmanxanaya girdik ki, görək müsafirlərə necə baxırlar; çünki mən özgə şəhər böyükləri kimi deyiləm ki, heç bir şeylə işim olmasın. Vəzifəmdən başqa, mən insanpərvər bir xristian kimi çalışıram ki, hər bir Allah bəndəsinə yaxşı baxılsın. Bunun əvəzində mükafat olaraq təsadüf mənə bu cür gözəl tanışlıq qismət elədi.

Xlestakov. Mən özüm çox şadam. Doğrusu, sızsiz mən burada çox oturmali olacaqdım. Heç bilmirdim borcumu nə ilə ödəyim.

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Bicliyə bax ha! Bilmirmiş borcunu nə ilə ödəsin! (*Ucadan.*) Buradan hara təşrif apardığınızı soruşmaq olarmı?

Xlestakov. Mən Saratov quberniyasına, öz kəndimə gedirəm.

Bələdiyyə rəisi (*istehza ilə kənarə*). Saratov quberniyasına! Hə? Heç qızarmır da. Yox, bununla ehtiyatlı olmaq lazımdır. (*Ucadan.*) Çox gözəl iş görürsünüz. Qaldı ki yol barədə, deyirlər bir tərəfdən pisdir ki, atlar ləngidirlər, amma o biri tərəfdən beyin üçün bir məşğuliyətdir. Siz, yəqin, çoxu öz istirahətiniz üçün gedirsiniz.

Xlestakov. Xeyr, atam çağırır. Qocanın acığı tutub ki, bu vaxta kimi Peterburqda bir qulluğa çatmamışam. O elə bilir ki, Peterburqa çatan kimi adamın yaxasına bir Vladimir yapışdırırlar. Mən onun özünü ora göndərərdim ki, görək o idarələrdən nə baş çıxardır.

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Bir baxın, sən Allah, necə nağıllar danışır, qoca atasını da gətirib soxdu ortaya. (*Ucadan.*) Kənddə çoxmu qalacaqsınız?

Xlestakov. Doğrusu, bilmirəm. Mənim atam həm inaddır, həm də axmaq, qoca lap sarsaqdır. Mən onun lap üzünə deyəcəyəm, nə eləyirsən-elə, mən Peterburqsuz yaşaya bilmərəm. Axı nə üçün mən ömrümü kəndli-künlü ilə çürüdüm? İndi elə vaxtlar deyil, mənim ruhum maarif istəyir.

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Qəribə küyə basır. Yalanı düzür bir-birinin ardınca. Amma gör nə görkəmsizdir, balacadır. Mənə elə gəlir ki, onu bir barmağımla əzə bilərəm. Dayan-dayan, gör səni necə danışdıracağam. Səni daha çox danışmağa məcbur eləyəcəyəm. (*Ucadan.*) Çox doğru buyurursunuz. Kənddə neyləmək olar axı? Lap götürün buranın özünü. Gecələri yatmayıb vətənə xidmət eləyirsən, heç bir şey əsirgəmirsən, amma mükafat nə bilim nə vaxt olacaq. (*Otağa göz gəzdirir.*) Deyəsən, bu otaq bir qədər rütubətlidir?

Xlestakov. Çox pis otaqdır. Elə taxtabitilər var ki, mən heç ömrümdə o cürlərini görməmişəm. Adamı it kimi qapırlar.

Bələdiyyə rəisi. Bir baxın ha... Bu cür ziyalı bir qonaq gör nədən əziyyət çəkir, yaramaz bir taxtabitidən ki, gərək heç dünyaya gəlməyəydi. Deyəsən, bu otaq qaranlıqdır da?

Xlestakov. Lap qaranlıqdır. Mehmanxana sahibi şam buraxmamağa adət eləyib. Bəzən bir şey eləmək istəyirəm, oxumaq, ya da ki fantaziya gələndə bir şey inşa eləmək – bacarmıram, qaranlıqdır.

Bələdiyyə rəisi. Cürət edib sizdən bir şey xahiş eləmək olarmı... Yox, yox, mən layiq deyiləm.

Xlestakov. Nə istəyirsiniz?

Bələdiyyə rəisi. Yox, yox, mən layiq deyiləm, layiq deyiləm.

Xlestakov. Axı nə istəyirsiniz?

Bələdiyyə rəisi. Cəsarət edirəm... Mənim evimdə bir gözəl, işıqlı, rahat otaq var... Amma yox, özüm də hiss eləyirəm ki, bu, mənim üçün çox böyük şərəf olar. Acıqlanmayın, Allah haqqı, sadəliyimdən bu təklifi elədim.

Xlestakov. Əksinə, böyük məmnuniyyətlə. Bu mehmanxanadansa, gözəl bir otaqda yaşamaq mənimçün daha yaxşıdır.

Bələdiyyə rəisi. Məni çox şad edərsiniz! Gör bir arvadım necə sevinəcək! Mənim xasiyyətim elədi, uşaqlıqdan qonaqpər-

vərəm. Xüsusən də, qonaq sizin kimi ziyalı ola. Elə düşünməyin ki, mən bu sözləri xoşa gəlmək üçün deyirəm, lap ürək sözlərimdir.

Xlestakov. Təşəkkür edirəm. Mən də eləyəm. İkiüzlü adamları sevmərəm. Sizin ürəyiaçıqlığınız və qonaqpərvərliyiniz mənim çox xoşuma gəlir. Doğrusu, boynuma alıram ki, mən özgə bir şey istəmirəm. Ancaq itaət və ehtiram, ehtiram və itaət.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Eyni adamlar və Osip ilə içəri girən traktir xidmətçisi.
Bobçinski qapıdan boylanır.

Xidmətçi. Məni çağırmışdınız mı?

Xlestakov. Hesabı gətir.

Xidmətçi. Mən bir az bundan qabaq sizə hesab verdim.

Xlestakov. Sənin sarsaq hesabların mənim yadımda deyil.

De görüm, nə qədərdir?

Xidmətçi. Siz birinci gün nahar elədiniz, o birisi gün təkə balıq yediniz. Sonra da hər şeyi nisyə yeməyə başladınız.

Xlestakov. Axmaq, yenə hesablamağa başladı. De görüm, cəmisi nə qədərdir?

Bələdiyyə rəisi. Əşi, siz zəhmət çəkməyin, o gözləyər. (*Xidmətçiyə.*) Rədd ol buradan. Pulunu göndərlər.

Xlestakov. Doğrudan ha, o da düzdür.

Pulları gizlədir. Xidmətçi gedir. Bobçinski qapıdan boylanır.

ONUNCU GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, Xlestakov, Dobçinski

Bələdiyyə rəisi. Bizim şəhərdə bəzi yerləri, xeyriyyə idarələrini və qeyrilərini gəzib baxmaq istəməzsiniz mi?

Xlestakov. Orada nə var ki?

Bələdiyyə rəisi. Heç, elə, baxın görün bizim işlərimiz necə gedir? Qayda-qanun necədir?..

Xlestakov. Böyük məmnuniyyətlə. Mən hazırım.

Bobçinski qulağını qapıya dirəyir.

Bələdiyyə rəisi. Eyni zamanda, əgər istəsəniz, orada qəza məktəbinə gedərik. Görərsiniz ki, orada qayda necədir, necə elmlər oxunur.

Xlestakov. Mümkündür, mümkündür.

Bələdiyyə rəisi. Sonra da, istəsəniz, qazamata və şəhər həbsxanalarına gedərsiniz, baxarsınız, görün canilər necə saxlanır.

Xlestakov. Yox, nə üçün həbsxanaya? Yaxşısı budur, biz xeyriyyə idarələrinə baxaq.

Bələdiyyə rəisi. Siz necə istəsəniz, o cür olsun. Siz öz faytonunuzda gedəcəksiniz, ya ki mənimlə bir yerdə qazalaqda.

Xlestakov. Yaxşısı budur, sizinlə qazalaqda gedim.

Bələdiyyə rəisi (*Dobçinskiyə*). Pyotr İvanoviç, daha sizə yer qalmadı.

Dobçinski. Eybi yoxdur, mən elə belə də gedərəm.

Bələdiyyə rəisi (*yavaşca Dobçinskiyə*). Qulaq asın. Siz bu saat var gücünüzlə qaçın. İki məktub aparın. Birini xeyriyyə müəssisəsində Zemlyanikaya, o birini mənim arvadıma. (*Xlestakova*) İcazə verin, cürət edib sizdən icazə alım. Hüzurunuzda arvadıma bir neçə kəlmə yaza bilərəmmi ki, o, möhtərəm qonağı qəbul etməyə hazırlaşsın.

Xlestakov. Bəs nə ilə yazacaqsınız?.. Hə, burada mürəkkəb var, amma bilmirəm kağızı haradan tapaq... Bəlkə, bu hesabın üstündə yazasınız.

Bələdiyyə rəisi. Mən elə burada yazaram. (*Yazır, eyni zamanda öz-özünə danışır.*) Hə, indi görək friştikdən, bir şüşə də tolstobryuşkadan sonra işlər necə gedəcək. Bizdə qəza maderası var ki, xarici görkəmi bir şey deyil, amma filı yıxar. Bircə onu biləydim ki, bu hansı yuvanın quşudur, ondan nə dərəcədə qorxmaq lazımdır. (*Kağızı yazıb Dobçinskiyə verir. Dobçinski qapıya yaxınlaşanda arxada qulaq asan Bobçinski qapı ilə bərabər səhnəyə yığılır. Hamı təəccüb edir. Bobçinski qalxır.*)

Xlestakov. Nə oldu? Sınan yeriniz olmadı ki?

Bobçinski. Eybi yoxdur, eybi yoxdur, heç bir ziyan olmadı. Ancaq burnumun üstü bir azca cızıldı. Mən qaçım Xristian İvanoviçin yanına, onda bir məlhəm var, sürtən kimi yaxşı olar.

Bələdiyyə rəisi (*Bobçinskini hədələyir, Xlestakova*). Eybi yoxdur. Təvəqqe edirəm, buyurasınız. Mən sizin nökrinizə deyərəm ki, çamadanları evə aparsın. (*Osipə*.) Əzizim, sən şeylərin hamısını bizə, bələdiyyə rəisinin evinə apar. Hamı sənə mənim evimi göstərər. Təvəqqe edirəm, buyurasınız. (*Xlestakovu qabaqca buraxır, sonra dönərək Bobçinskiyə deyir.*) Sizə nə deyim! Yıxılmaq üçün başınıza yer qəhət oldu? Elə sərildin ki, nə bilim necə. (*Gedir; ardınca da Bobçinski gedir.*)

Pərdə

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

Birinci pərdədəki otaq

BİRİNCİ GƏLİŞ

Anna Andreyevna, Marya Antonovna
eyni vəziyyətdə pəncərənin yanında
dayanmışlar.

Anna Andreyevna. Budur, bir saatdır gözləyirik, hamısına səbəb sənin axmaq naz-qəməndir. Geyinib qurtarıb ha, ancaq gərək hələ bir az da eşələnəsən. Gərək heç qulaq asmaydım. Heyf, heyf... Heç kəs gəlib çıxmadı, deyəsən, hamı ölübdür.

Marya Antonovna. Anacan, vallah, bir-iki dəqiqədən sonra hamısını öyrənərik. Avdotya bu saat gəlib çıxmalıdır. *(Pəncərədən baxıb çıxır.)* Ah, anacan, anacan, küçənin başından kim isə gəlir.

Anna Andreyevna. Hanı gəlir? Sən həmişə özündən hoqqa çıxarırsan. Hə, hə, gəlir. Görəsən, gələn kimdir? Balacaboynu... Əynində frak... görün kimdir? Hə? Heyif ki, öyrənə bilmirik, görəsən, kim olar?

Marya Antonovna. Anacan, Dobçinskiydir.

Anna Andreyevna. Hanı Dobçinski? Sən həmişə özündən uydurursan. Heç Dobçinski-zad deyil. *(Yayıq yelləyir.)* Ey, bura gəlin bura, tez olun.

Marya Antonovna. Hə, necə oldu? Necə oldu, anacan! Görürsünüzmü, Dobçinskiydir.

Anna Andreyevna. Hə, hə... Dobçinskiydir, indi görürəm. Daha niyə höcət eləyirsən ki? *(Pəncərədən çıxır.)* Tez ol, tez ol... Siz lap yavaş gəliniz! Hə, necə oldu? Onlar haradadırlar? Hə? Əşi, eybi yoxdur, oradan deyin. Necə? Tüdməcəzdir? Hə? Bəs ərim hanı, ərim? *(Pəncərədən bir az çəkilərək.)* Elə axmaqdır ki, otağa girməmiş bir söz danışmaz!

İKİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və Dobçinski.

Anna Andreyevna. Siz Allah, bir danışın görək, eyib olsun sizinçün? Ləyaqətli adam olduğunuz üçün mənim yalnız sizə ümidim gəlirdi. Birdən hamı qaçıb getdi, siz də onların ardınca. Mən isə bu vaxta qədər heç kəsdən bir yaxşı xəbər ala bilmirəm. Eyib olsun, niyə mənimlə bu cür rəftar eləyirsiniz? Mən ki sizin Vaniçkanın və Lizankanın kirvəsiyəm.

Dobçinski. Vallah, kirvəciyim, öz hörmətimi sizə izhar etmək üçün elə qaçmışam ki, heç nəfəsimi ala bilmirəm. Xoş gördük, Marya Antonovna!

Marya Antonovna. Xoş gördük, Pyotr İvanoviç.

Anna Andreyevna. Hə, danışın görək nə var, nə yox?

Dobçinski. Anton Antonoviç sizə kağız göndərib.

Anna Andreyevna. Bəs o özü kimdir? Generaldır?

Dobçinski. Yox, general deyil, amma generaldan əskik də deyil. Elmlı, nəcib hərəkətli...

Anna Andreyevna. Hə! Bu, mənim ərimə yazılan məktubdəki həmin adamdırımı?

Dobçinski. Lap özüdür. Bunu birinci biz, Pyotr İvanoviç ilə mən bildik.

Anna Andreyevna. Danışın, hamısını danışın.

Dobçinski. Bəli, şükür Allaha, sağ-salamatlıqdır. Əvvəlcə o, Anton Antonoviçi bir az hirsli qarşıladi, bəli, hirslandı, mehmanxananın pis olmasından danışdı, sizə gəlmək istəmədi, dedi ki, sizə görə mən həbsxanada otura bilmərəm. Ancaq sonra Anton Antonoviçin günahkar olmadığını öyrənən kimi yumşaldı, fikrini dəyişdi və şükür Allaha, işlər yaxşılaşdı. Onlar indi xeyriyyə müəssisələrinə baxmağa getdilər. Yoxsa, doğrusu, Anton Antonoviç elə bildi ki, bəlkə, gizli donos var, mən özüm də bir az qorxdum.

Anna Andreyevna. Siz nə üçün qorxursunuz? Siz ki qulluq eləmirsiniz.

Dobçinski. Elə-belə. Bilirsinizmi, həmişə nəcib adam danışanda adam bir az qorxu hiss eləyir.

Anna Andreyevna. Nə olsun ki, bunlar hamısı boş şeylərdir. Danışın görək necədir. Qocadır, cavandır?

Dobçinski. Cavandır, cavan. 23 yaşında, amma lap qoca kimi danışır. “Müsaidənizlə, – deyir, – mən oraya gedərəm, buraya gedərəm”. (*Əllərini ölçərək.*) Elə gözəl danışır ki! “Mən, – deyir, – yazmaq da sevirəm, oxumaq da, amma, – deyir, – otağın bir qədər qaranlıq olması mane olur”.

Anna Andreyevna. Özü bəs necədir, ağbənizdir, ya qarabənizdir?

Dobçinski. Yox, şantretidir, gözləri də elə itidir ki, elə bil canavar gözüdür, baxanda adam utandığından tər tökür.

Anna Andreyevna. Görək kağızda nə yazır. (*Oxuyur.*) “Məlumin ola ki, əzizim, əvvəlcə əhvalım çox pərişan idi, ancaq Allahın köməkliliyi ilə iki duzlu xiyar və xüsusən yarım pors kürü eləyir bir manat iyirmi beş qəpik...” (*Dayanır.*) Mən heç bir şey başa düşürəm: duzlu xiyar ilə kürünün bura nə dəxli var?

Dobçinski. Hə, Anton Antonoviç tələsdiyindən əlinə keçən bir kağız yazdı, deyəsən, nəyin isə hesabıdır.

Anna Andreyevna. Hə, elədir. (*Oxumağa davam edir.*) “Ancaq Allahın köməkliliyi ilə işlərin sonu yaxşı olacaq. Mühüm qonağımız üçün sarı kağız çəkilməmiş otağı hazırla; zəhmət çəkib naharda yeməyi çoxaltma; çünki xeyriyyə müəssisəsində Artemi Filippoviçin yanında qəlyanaltı eləyəcəyik. Ancaq tapşır ki, şərab çox gətirsinlər, tacir Abdulinə de ki, ən yaxşı şərabdən versin, yoxsa onun şərab anbarını alt-üst eləyərəm. Əzizim, əlindən öpürəm. Sənin Anton Skvoznik-Dmuxanovskin”. Aman Allah! Daha tələsmək lazımdır. Ey, kim var orada? Mişka!

Dobçinski (*qaçıb qapıdan çıxır*). Mişka! Mişka!

Mişka gəlir.

Anna Andreyevna. Bura bax... qaç tacir Abdulinin yanına. Dayan, sənə bir kağız verim. (*Stolun arxasında oturub yazır və eyni zamanda danışır.*) Bu kağızı verərsən faytonçu Sidora, o da tələsik aparıb versin tacir Abdulinə və oradan şərab gətirsin. Sən isə get bu otağı qonaq üçün təmizlə. Ora çarpayı, əlüzyuyan və ayrı şeylər qoy.

Dobçinski. Hə, Anna Andreyevna, mən tez qaçıb gedim görüm möhtərəm qonağımız neyləyir?

Anna Andreyevna. Gedin, gedin, sizi saxlamıram.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Anna Andreyevna və Marya Antonovna

Anna Andreyevna. Hə, Maşenka, indi biz gərək bəzəklə məş-ğul olaq. O, paytaxt adamıdır. Allah eləməsin, bizi masqaraya qoyar. Sənin üçün ləyaqətli olardı ki, xırda qırçınlı abı paltarını geyəydin.

Marya Antonovna. Fi, abı nəyə lazımdır, anacan, heç xoşuma gəlmir; Lyapkin-Tyapkinin arvadı da abı paltar geyinir, Zemlyanikanın qızı da. Yaxşısı budur, mən güllü paltarımı geyim.

Anna Andreyevna. Güllü paltarını? Doğrusu, sən həmişə mənimlə höcətə girirsən. Abı paltar səni yaxşı tutur; çünki mən də açıq-qəhvəyi paltarımı geymək istəyirəm. Mən açıq-qəhvəyi paltarı çox sevirəm.

Marya Antonovna. Eh, anacan, açıq-qəhvəyi paltar sizə heç yaraşmır.

Anna Andreyevna. Açıq-qəhvəyi paltar mənə yaraşmır?

Marya Antonovna. Yaraşmır, mən lap mərc gələrəm ki, yaraşmır, o paltar üçün adamın gözləri lap qara olmalıdır.

Anna Andreyevna. Çox gözəl, bəs mənim gözlərim qara deyil? Lap qaradır, nə axmaq söz danışır, necə yəni qara deyil. Mən həmişə fala baxanda xaç qıza baxıram.

Marya Antonovna. Ah, anacan! Siz daha çox qırmızıtoxmaq qıza oxşayırsınız.

Anna Andreyevna. Boş sözdür, lap boş sözdür! Mən heç vaxt qırmızıtoxmaq olmamışam. *(Marya Antonovna ilə bərabər çıxır, səhnə arxasında deyir.)* Gör bir nə deyir! Qırmızıtoxmaq qız! Allah bilir nə danışır!

Onlar getdikdən sonra qapı açılır və Mişka zibil atır.

O biri qapıdan başında çamadan Osip çıxır.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Mişka və Osip

Osip. Bunlar hara qoyulacaq?

Mişka. Bura, dayıcan, bura.

Osip. Dayan, qoy bir nəfəsimi alım. Eh, zəhrimara qalasan, belə həyat! Acqarına hər şey adama ağır gəlir.

Mişka. Deyin görək, dayıcan, general tezmi gələcək?

Osip. Hansı general?

Mişka. Sizin ağanız da...

Osip. Mənim ağam? O, haranın generalıdır ki?

Mişka. Niyə, məgər o, general deyil?

Osip. Generaldır, ancaq astar tərəfdən.

Mişka. Necə yəni, əsl generaldan böyükdür, ya balacadır?

Osip. Böyükdür.

Mişka. Odur da... ona görə də belə vur-haray salıb da...

Osip. Bura bax, balaca. Mən görürəm ki, sən əlli-ayaqlı oğlansan. Mənə bir az yemək hazırla.

Mişka. Sizin üçün hələlik bir şey hazır deyil, dayıcan. Siz sadə xörək yemərsiniz, ağanız yeməyə oturan kimi sizə də veriləcəkdir.

Osip. Bəs o sadə xörək nədir?

Mişka. Borş, şorba, bir də qutab.

Osip. Ver gəlsin borşu da, şorbanı da, qutabı da, eybi yoxdur, hamısını yeyərik. Hə, indi çamadanı aparıb qoyaq. Ordan ayrı yol varmı?

Mişka. Var.

Hər ikisi çamadanı yan otağa aparır.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Kvartalnılar qapının hər iki tayını açırlar.

Xlestakov, arxasınca bələdiyyə rəisi, xeyriyyə müəssisələri rəisi, məktəblər müdiri. Dobçinski, burnunun üstünə məlhəm yapışdırılmış Bobçinski içəri girirlər. Bələdiyyə rəisi kvartalnilara yer düşmüş bir kağızı göstərir, onlar bir-birini itələyərək kağızı götürürlər.

Xlestakov. Yaxşı müəssisələrdir. Gəlib-gedənlərə şəhərdəki yerlərin hamısını göstərməyiniz mənim xoşuma gəlir. Özgə şəhərlərdə mənə heç bir şey göstərmirdilər.

Bələdiyyə rəisi. İcazə verin, hüzurunuza ərz eləyim ki, başqa şəhərlərin böyükləri və çinovnikləri ən çox öz xeyirləri üçün çalışırlar. Bizdə isə, demək olar ki, itaət və sayıqlıqla müdiriyyətin hörmətini qazanmaqdan başqa bir fikir yoxdur.

Xlestakov. Nahar çox yaxşı idi. Mən həddindən artıq yedim. Sizdə bu cür yeməklər hər günmü olur?

Bələdiyyə rəisi. Ancaq sizin kimi hörmətli qonaqlar üçün.

Xlestakov. Mən yeməyi sevirəm. Yaşamaq da onunçündür ki, həyatdan ləzzət götürəsən, o balığın adı nə idi?

Artemi Filippoviç (*tez irəli gələrək*). Labarddan.

Xlestakov. Çox ləzzətli balıqdır. Biz harada yemək yedik? Xəstəxana idi, hara idi?

Artemi Filippoviç. Bəli, düz buyurursunuz, xəstəxanada.

Xlestakov. Yadımdadır, yadımdadır, orada çarpayılar da vardı. Bəs naxoşlar harada idi, sağalıblar? Orada, deyəsən, naxoş az idi.

Artemi Filippoviç. Qalan on nəfərdən çox olmaz. O birilərinin hamısı sağalıbdır, çünki bizdə qayda-qanun belədir. Bəlkə də sizə qəribə gəlsin, amma mən müdir olandan sonra hamı naxoşlar milçək kimi sağalır. Xəstəxanaya ayağını qoymamışdan sağalır. Bunun səbəbi dava-dərman deyil, xəstəxanadakı namusluluq və nizam-intizamdır.

Bələdiyyə rəisi. İcazə verin, hüzurunuza ərz eləyim ki, bələdiyyə rəisinin vəzifəsi çox ağırdır. Elə təkcə təmizlik, təmir, sahman barədə o qədər iş var ki... nə deyim, ən ağıllı adam yenə də çətinliyə düşə bilərdi. Ancaq Allahın köməkliyi ilə bizim bütün işlərimiz qaydasında gedir. Özgə rəislər, əlbəttə, öz xeyirlərinin dərdinə qalırlar. Ancaq inanırsınızımı, hətta yatanda da düşünürəm ki, Allah, mən

neyləyim ki, böyüklər bu canfəşanlıqımı görüb məndən razı qalsınlar. Məni mükafatlandıracaqımı, ya yox, bu, onun öz ixtiyarındadır, ancaq, heç olmasa, mənim ürəyim sakit olur. Əgər şəhərdə qayda-qanun varsa, küçələr süpürülərsə, məhbuslar yaxşı saxlanırsa, sərxoşlar azdırsa... daha bundan artıq mənə nə lazımdır ki? Vallah, heç ənam-zad da istəmirəm. Bunlar hamısı, əlbəttə, xoşagələnlərdir. Ancaq xeyirxah adam üçün bunlar boş şeylərdir.

Artemi Filippoviç (*kənarə*). Gör bu avara nə küyləyir! Allah qabiliyyət verib ha!

Xlestakov. Bu doğrudur. Boynuma alım ki, mən də bəzən düşünməyi sevirəm. Bəzən nəsrə yazıram, bəzən də lap şeir yazmağa başlayıram.

Bobçinski (*Dobçinskiyə*). Pyotr İvanoviç, düz danışır. Lap düz danışır. Gör nələr deyir. Doğrudan da, kişi ağıl dəryasıdır.

Xlestakov. Yaxşı, bəs deyin görüm, sizdə bir məşğuliyyət, ya da ki cəmiyyət yoxdur ki, adam, məsəl üçün, qumar-zad oynaya bilsin?

Bələdiyyə rəisi (*kənarə*). Yox, aşna, bilərəm kimin bostanına daş atırsan. (*Ucadan.*) Allah eləməsin! Burada elə cəmiyyətin heç izi-tozu da yoxdur. Mən ömrümdə əlimə kart almamışam, heç bilmirəm kartı necə oynayırlar. Heç o karta mən sakit baxa da bilmirəm. Bəzən kartın üzünü görəndə də elə iyrenirəm ki, tüpürməyim gəlir. Bir kərə belə oldu ki, uşaqları məşğul etmək üçün kartdan ev tikdim, sonra zəhrimarlar bütün gecə yuxuma girdi. Cəhənnəmə olsunlar. Heç adam qiymətli vaxtını elə şeylərə sərf edərmə?

Luka Lukiç (*kənarə*). Haramzadəyə bax ha... üç gün bundan qabaq mənim yüzlüyümü udduğunu heç demir.

Bələdiyyə rəisi. Ona sərf etdiyim vaxtı dövlətin mənfəətinə sərf etsəm, daha yaxşı olar.

Xlestakov. Yox, siz nahaq elə deyirsiniz... Bu hər kəsin işi necə yaşamasından asılıdır. Məsələn, əgər üç tərəfdən üstünə düşürlərsə, onda geri çəkilərsən... Hə, onda, əlbəttə... Yox, elə danışmayın, qumar çox ləzzətli şeydir.

ALTINCI GƏLİŞ

Eyni adamlar. Anna Andreyevna və Marya Antonovna.

Bələdiyyə rəisi. İcazə verin, öz ailəmi sizə təqdim edirəm: arvadım və qızım.

Xlestakov (*baş əyərək*). Nə qədər şadam ki, xanım, sizi görmək şərəfinə nail oluram.

Anna Andreyevna. Sizin kimi bir zatı görmək bizimçün daha xoşdur.

Xlestakov. Rəhm edin, xanım, tamamilə əksinə, mənimçün daha xoşdur.

Anna Andreyevna. Necə ola bilər? Siz bunu yalnız kompliment üçün buyurursunuz. Acizənə rica edirəm, əyləşin.

Xlestakov. Sizin yanınızda ayaq üstə durmaq özü də bir səadətdir. Ancaq əgər mütləq oturmağımı istəyirsinizsə, oturaram. Nə qədər mən xoşbəxtəm ki, nəhayət, sizin yanınızda oturaram.

Anna Andreyevna. Xeyr, xeyr, mən bunu öz hesabıma qəbul edə bilməyəcəyəm... Yəqin, paytaxtdakı həyatdan sonra bu səyahət sizə çox cansıxıcı gəlir.

Xlestakov. Son dərəcə cansıxıcıdır, ali cəmiyyətdə comprenez vous¹ bir həyata öyrəndikdən sonra birdən-birə yola çıxıb, çirkin mey-xanalar, cəhalət görmək çətindir. Ancaq boynuma almaliyam ki, bütün bu əziyyətlərin əvəzində (*Anna Andreyevnaya baxaraq onun qarşısında özünü düzəldir*) məni mükafatlandıran bu gözəl təsadüf olmasaydı...

Anna Andreyevna. Doğrudan da, yəqin, siz burada çox darıxırsınız.

Xlestakov. Ancaq, xanım, bu dəqiqə mən darıxmıram.

Anna Andreyevna. Elə şeymi olur? Siz məni çox şərəfləndirirsiniz, mən buna layiq deyiləm.

Xlestakov. Nə üçün layiq deyilsiniz ki? Layiqsiniz, xanım!

Anna Andreyevna. Mən kənddə yaşayıram...

Xlestakov. Bəli, ancaq kəndin də səfası var... Amma, əlbəttə, Peterburq ilə müqayisə eləmək olmaz. Eh, Peterburq! Həqiqətən, bilsəniz orada nə həyat var? Bəlkə, siz elə düşünürsünüz mənim vəzifəm yalnız kağızların üzünü köçürməkdən ibarətdir, yox, şöbə

---

¹ Anlayırmısınız (*fr.*)

naçalniki mənimlə dostdur. Bir də görürsən çiynimdən vurub deyir: “Dostum, nahara bizə gəl”. Mən departamentə yalnız iki dəqiqəliyə, bir-iki kəlmə tapşırıq vermək üçün gedirəm, bunu belə eləyin, bunu da belə! Sonra siçana oxşayan katib, qələmi ilə cız-cız yazmağa başlayacaq. Hətta nəyə lazımdır axı? Hətta xidmətçi də əlində fırça pilləkənlə ardımca qaçır ki, İvan Aleksandroviç, icazə verin çəkmələrinizi təmizləyim. (*Bələdiyyə rəisinə.*) Siz nə üçün ayaq üstə durursunuz, ağalar? Rica edirəm, əyləşin.

Hamı birdən

Bələdiyyə rəisi. Rütbəmiz elədir ki, ayaq üstə durmaq mümkündür.

Artemi Filippoviç. Biz ayaq üstə də dura bilərik.

Luka Lukiç. Narahat olmayın.

Xlestakov. Rica edirəm, rütbəni nəzərdə tutmayaraq otursunuz. (*Bələdiyyə rəisi və hamı oturur.*) Mən təklif-təşrifat sevmirəm, əksinə, çalışaram ki, heç kəs mənim böyüklüyümü görməsin. Ancaq mümkün deyil, gizlənmək heç mümkün deyil, elə bir yana çıxan kimi: “Budur, – deyirlər, – İvan Aleksandroviç gəlir”. Hətta bir kərə məni baş komandan bilmişdilər. Əsgərlər kazarmadan çıxıb əlisilahlı salama durmuşdular. Sonra mənimlə yaxşı tanış olan zabıt deyir: “A dost, biz lap elə bilmişdik ki, sən baş komandansan”.

Anna Andreyevna. Belə deyin!

Xlestakov. Gözəl-göyçək aktrisalarla tanışam. Mən də axı cürbəcür məzhəkələr yazıram... ədəbiyyatçıları tez-tez görürəm. Puşkinlə lap dostam. Bəzən ona deyirəm, “hə, dostum Puşkin, necəsən?” Cavab verir ki, “Elə-belə, bir növ dolanııq”. Yaman orijinal adamdır.

Anna Andreyevna. Demək, siz yazırsınız da. Yəqin, yazmaqdan həzz alırsınız! Siz yazdıqlarınızı məcmuələrdə çap etdirirsiniz?

Xlestakov. Hə, məcmuələrdə də çap eləyirəm. Əslinə qalsa, mənim əsərlərim çoxdur: “Fiqaronun toyu”, “Robert-İblis”, “Norma”. Çoxunun adı da yadımdan çıxıb. Mən heç yazmaq istəmirəm, ancaq teatr müdiriyyəti deyir: “Rica edirik, qardaş, gərək bir şey yazasan”. Öz-özümə fikirləşirəm ki, eybi yoxdur, qoy yazım. Elə oradaca bir gecənin içindəcə yazıb qurtarıram, hamı məəttəl qalır. Mənim fik-

rimdə qəribə bir axıntı var. Baron Brambeus, “Fərqat nadejdı”¹ və “Moskovski teleqraf” adı ilə nə çıxırsa, hamısını mən yazmışam.

Anna Andreyevna. Görün, sən Allah, deməli, Brambeus sizsiniz?

Xlestakov. Bəs necə, mən onların hamısının məqalələrini düzəldirəm, Smirdin mənə bununçün qırx min manat verir.

Anna Andreyevna. Yəqin ki, onda “Yuri Miloslavski” də sizin əsərinizdir.

Xlestakov. Bəli, o, mənim əsərimdir.

Anna Andreyevna. Mənim o saat ürəyimə damdı.

Marya Antonovna. Anacan, orada yazılıbdır ki, cənab Zaqoskinin əsəridir.

Anna Andreyevna. Budur, mən bildirdim ki, sən burada da mənimlə höcət edəcəksən.

Xlestakov. Hə, hə, doğrudur, lap düzdür, Zaqoskinin əsəridir, ayrı bir “Yuri Miloslavski” də var ki, o da mənim əsərimdir.

Anna Andreyevna. Hə, düzdür, mən sizinkini oxumuşam. Nə gözəl yazılmışdır!

Xlestakov. Boynuma alım ki, mən ədəbiyyatla dolanıram. Mənim evim Peterburqda birinci evdir. İvan Aleksandroviçin evini sənə barmaqla göstərələr. (*Hamıya müraciət edərək.*) Həzərat, Peterburqa gəldiyiniz zaman mənim evimə təşrif gətirməyinizi rica edirəm. Axı mən də ziyafətlər, ballar təşkil edirəm.

Anna Andreyevna. Yəqin ki, oradakı ballar nə qədər gözəl və təntənəli olur, eləmi?

Xlestakov. Orasını soruşmayın, məsəl üçün, stolun üstündə yeddi yüz manatlıq bir qarız, qazandakı sup düz Parisdən gəmi ilə gəlir, qapağını açırlar, elə buğ çıxır ki, təbiətdə o cür buğ tapmaq olmaz. Mən hər gün baldayam. Bizim orada ayrıca bir qumar dəstəməiz var. Xariciyyə naziri, Fransa səfiri, ingilis, alman səfirləri, bir də mən. Oynayanda o qədər gülürük ki, lap daha gülməkdən qırılır. Pülləkənlə dördüncü mərtəbədəki otağa çıxan kimi qulluqçuya çığırsan: “Mavruşka, al şinelimi!” Mən nə yalan danışdım, tamam yadımdan çıxdı ki, mən mərtəbəyərım evdə yaşayıram. Mənim tək-cə pilləkənim nəyə desən dəyər. Hələ yuxudan durmamışdan gəlib qəbul otağıma baxmaq maraqlıdır. Qraflar, knyazlar yığışib arı kimi

---

¹ “Ümid gəmişi”

vızıldaşırlar. Vız-vız... vız... hələ bəzən nazir də... (*Bələdiyyə rəisi və qeyriləri qorxaraq ayağa qalxırlar.*) Mənə məktub göndərəndə üstündə “Əlahəzrət” yazırlar. Bir dəfə mən departament müdiri də olmuşam. Qəribə iş idi, müdir çıxıb getmişdi, hara çıxıb getdiyi də məlum deyildi. Başladılar danışmağa ki, bu yeri kim tutsun. Generallardan çoxu istəyirdi ki, müdir olsun. Ancaq yaxın gəlib görürdülər ki, yox, bunların işi deyil, kənardan baxanda asan gəlir, amma diqqətlə baxanda görürsən, yox, olan iş deyil. Sonra görürlər ki, ayrı əlac yoxdur, gəlirlər mənim üstümə. Həmin dəqiqə kuryerlər küçəni doldurur. Onlar hey axışib gəlirlər... təsəvvür edin ki, otuz beş min təkcə kuryer! Soruşuram ki, nə olubdur? Deyirlər ki, “İvan Aleksandroviç, gəlin departamentə rəhbərlik edin”. Mən, doğrusunu desək, bir az sıxıldım, xalatda çıxmışdım, rədd eləmək istədim. Sonra fikirləşdim ki, gedib padşaha çatar, yaxşı olmaz. Hələ vəzifə kitabçam da... “Çox gözəl, həzrət, mən bu vəzifəni qəbul edirəm, – deyirəm, – keçib daha, – deyirəm, – mən qəbul eləyirəm, amma daha məni yaxşı tanıyın, gözünüzü açıb yaxşı baxın, mən...” Elə olurdu ki, mən departamentə gələndə, elə bil ki, zəlzələ olur, hamı yarpaq kimi əsir. (*Bələdiyyə rəisi və qeyriləri titrəyirlər, Xlestakov daha da betər qızıdır.*) Oho! Mən zarafat eləməyi sevmirəm. Mən onların hamısının gözlərinin odunu aldım. Məndən lap dövlət şurası da qorxur. Bəs necə? Mən elə adamam, mən heç kəsə baxmaram... Hamıya deyirəm ki, mən öz-özümü yaxşı tanıyıram. Hər yerdə, hər yerdə mənim hörmətim var. Saraya hər gün gedirəm. Məni elə günü sabah feldmarşal eləyərlər... (*Sürüşür və yuxılanda çinovniklər onu tuturlar.*)

Bələdiyyə rəisi (*vaxınlaşır və bütün bədəni ilə titrəyərək danışmaq istəyir*). Ə...ə...ə...

Xlestakov (*sürətli və kəsik səslə*). Nə olub?

Bələdiyyə rəisi. Ə...ə...ə...

Xlestakov (*eyni səslə*). Heç nə başa düşmürəm, boş-boş sözlərdir...

Bələdiyyə rəisi. Ə...ə...əla... həzrət, istirahət etmək istəməzsinizmi? Otaq və hər bir şey hazırdır.

Xlestakov. Boş sözdür; istirahət. çox gözəl, mən istirahət etməyə hazırım. Ağalar, sizin yeməyiniz çox gözəl idi... mən razı qaldım, mən razı qaldım. (*Deklamasiya edərək.*) Labardan! Labardan! (*Yan qapıdan arduca da bələdiyyə rəisi çıxır*)

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar, Xlestakovla bələdiyyə rəisindən başqa

Bobçinski (*Dobçinskiyə*). Pyotr İvanoviç, əsl adam budur. Gör bir nə adamdır? Bu cür ali bir şəxsiyyətin hüzurunda ömrümdə olmamışam. Az qalmışdı qorxudan bağrım çatlasın. Siz necə düşünürsünüz, Pyotr İvanoviç, onun rütbəsi nədir?

Dobçinski. Məncə, elə general kimi bir şeydir.

Bobçinski. Mənim fikrimcə, general heç bunun dırnağı ola bilməz! General da olsa, lap generalların başçısı olar. Gördün bir dövlət şurasına nə hücum elədi? Gedək, tez bunları Ammos Fyodoroviç və Korobkinə danışaq. Xudahafiz, Anna Andreyevna!

Dobçinski. Xudahafiz, kirvə!

İkisi də gedir.

Artemi Filippoviç (*Luka Lukiçə*). Yaman qorxuram, nə üçün, heç adam özü də bilmir. Biz heç mundir də geyməmişik ki. Elə ki yuxudan qalxdı. Peterburqa bizdən bir donos göndərsin ki... (*Fikir içində məktəblər müdiri ilə çıxır, gedə-gedə deyir:*) Xudahafiz, xanım!

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Anna Andreyevna və Marya Antonovna

Anna Andreyevna. Ah, nə qədər xoş insandır.

Marya Antonovna. Ah, nə qədər sevimlidir.

Anna Andreyevna. Nə qədər incə və nazik rəftarı var. O saat bilinir ki, paytaxtlıdır. Həm hərəkətləri, həm də hər bir şeyi... Ah, nə qədər yaxşıdır. Mən bu cür cavan oğlanları o qədər sevirəm ki, lap ağılim başımdan çıxıb. Ancaq mən də onun xoşuna gəlmişəm: diqqət elədim, elə həmişə mənə baxırdı.

Marya Antonovna. Ah, anacan, o, mənə baxırdı.

Anna Andreyevna. Rica edirəm, boş sözləri at getsin, heç yeri deyil.

Marya Antonovna. Yox, anacan, vallah, mənə baxırdı.

Anna Andreyevna. Budur da. Allah eləməsin ki, sən ağzını açmayasan, onsuz olmaz, vəssalam. O, sənə nəyə baxsın axı? Nə üçün o, sənə baxsın axı?

Marya Antonovna. Vallah, anacan, elə hey mənə baxırdı. Ədəbiyyatdan danışanda da mənə baxırdı, səfirlərlə kart oynamağını danışanda da mənə baxırdı.

Anna Andreyevna. Bəlkə, elə bir dəfə baxıb, vəssalam. O da, yəqin, ürəyində deyib ki: “Baxım görüm bu necə şeydir”.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Eyni adamlar və bələdiyyə rəisi

Bələdiyyə rəisi (*barmaqları üstündə içəri girir.*) Ss...ss...

Anna Andreyevna. Nə var?

Bələdiyyə rəisi. Nahaq yerə kefləndirdim. Bəlkə, dediklərinin lap yarısı doğrudur, onda necə olar? (*Düşünür.*) Niyə də axı doğru olmasın? Kefli adam ürəyində nə var, hamısını danışır, əlbəttə, bir az yalan qarışdırdı. Orası var ki, yalan qarışdırmamış heç bir nitq danışmaq olmaz. Nazirlərlə qumar oynayır, saraya gedir. Doğrusu, nə qədər çox düşünürsənsə... başında nələr olduğunu heç özü də bilmirsən... Elə bil bu saat kilsənin zəng çalınan yerində durmuşam, ya da ki, elə bil, bu saat mənə asmaq istəyirlər.

Anna Andreyevna. Amma mən heç bir qorxu hiss eləmədim. Mən onu ziyalı, yüksək və ali xasiyyətli bir adam gördüm, rütbəsi ilə mənim nə işim var?

Bələdiyyə rəisi. Siz heç, siz arvadsınız, onun bir sözü mənim axırına çıxma bilər. Sizinçün, hər şey oyun-oyuncaqdır. Birdən adamın bir sözündən elə bir qənbərçulu çıxardar ki! Sizə nə var, məzəmmət eləyərlər, qurtarar gedər. Amma əriniz əlli-ayaqlı gedər. Sən, əzizim, onunla elə sərbəst danışdırdın ki, elə bil Dobçinskidən-zaddan birisi ilə söhbət eləyirsən.

Anna Andreyevna. Mən sənə məsləhət görürəm ki, bu barədə heç narahat olma. Biz də bu dünyada bir şey bilirik... (*Qızına baxır.*)

Bələdiyyə rəisi (*öz-özünə*). Sizinlə mən nə danışımaq axı? Bu nə iş idi mənim başıma gəlirdi. Hələ də qorxudan özümə gələ bilmirəm. (*Qapını açıb deyir.*) Mişka, kvartalınları, Svistunovu və Derjimordanı bura çağır! Onlar haradadırlarsa, burada, darvazanın yanında. (*Bir az sükut etdikdən sonra.*) Dünyanın işləri lap qəribələşib: heç olmasa, keçmişdə camaatın bir görkəmi vardı, yoxsa indikilər, incə, arıq – haradan biləsən ki, kimdir? Hərbçiləri yenə də tanımaq olur. Bunlar isə əyinlərinə bir frak keçirib, qanadları yolunmuş milçəyə oxşayırlar. Amma meyhanada heç quyruq ələ vermirdi ha! Elə şeylər danışırdı ki, guya, bundan ömründə bir şey anlamaq olmaz. İndi, nəhayət, düşdü tələyə. Lap lazım olduğundan artıq da danışdı. O saat məlum olur ki, hələ cavandır.

ONUNCU GƏLİŞ

Eyni adamlar və Osip, hamı barmaqlarıyla
işarə edərək onun üstünə qaçır.

Anna Andreyevna. Əzizim, bir bura gəl.

Bələdiyyə rəisi. Sss... necədir? Necədir? Yatır?

Osip. Yox, hələ bir az gərnəşir.

Anna Andreyevna. Bura bax, sənın adın nədir?

Osip. Osipdir, xanım.

Bələdiyyə rəisi (*arvadına və qızına*). Bəsdir, bəsdir. (*Osipə.*)
Hə, necədir, dostum, səni yaxşı doydurdular mı?

Osip. Doyurdular, çox sağ olun, yaxşı doydurdular.

Anna Andreyevna. Bir de görüm, sənın ağanın yanına, yəqin, çox qraflar, knyazlar gəlir, eləmi?

Osip (*kənara*). Nə cavab verim? İndi yaxşı yemək veriblərsə, yəqin, sonra daha yaxşısını verəcəklər. (*Ucadan.*) Bəli, qraflar da gəlirlər.

Marya Antonovna. Osipcan, sənın ağın nə qədər gözəldir!

Anna Andreyevna. Rica edirəm, de görüm, Osip, o necə...

Bələdiyyə rəisi. Bir kəsin görək, siz bu cür boş danışıqlarla mənə mane olursunuz, hə, necədir, dostum?

Anna Andreyevna. Bəs sənın ağanın rütbəsi nədir?

Osip. Rütbəsi adi rütbədir, nə olacaq ki?

Bələdiyyə rəisi. Aman, yenə siz bu axmaq sual-cavablara başladınız! Qoyun iş haqqında bir kəlmə danışağ. Hə, de görüm, dostum, sənın ağan necədir? Ciddidirmi?.. Bəzən töhmət-zad eləməyi sevəndir, ya yox?

Osip. Bəli, qayda-qanun sevəndir. İstəyir ki, onun hər işi səliqəli olsun.

Bələdiyyə rəisi. Sənın sir-sifətin mənım çox xoşuma gəlir. Dostum, sən yaxşı adama oxşayırsan, hə, necədir...

Anna Andreyevna. Bura bax, sənın ağan orada mundirdəmi gəzir?

Bələdiyyə rəisi. Bəsdır, sən Allah, başladılar yenə qarğa kimi qarıldamağa. Burada bizim mühüm işimiz var. Bir insanın taleyi həll olunur. (*Osipə.*) Hə, necədir, dostum, vallah, sən mənım xoşuma gəlirsən. Bilirsənmi, yolda daha bir stəkan çay içmək bəd olmaz, havalar sərinləyib. Ala sənə bir-iki manat çaypulu.

Osip (*pulu götürərək*). Çox təşəkkür edirəm, cənab. Allah sizə cansağlığı versin. Kəsib adamam, kömək elədiniz.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı, yaxşı, mən də çox şadam ki, kömək eləmişəm. Hə, necədir...

Anna Andreyevna. Bura bax, Osip, sənın ağanın ən çox necə gözlər xoşuna gəlir?

Marya Antonovna. Osipcən, sənın ağanın nə gözəl burnu var.

Bələdiyyə rəisi. Əşi, dayanın, qoyun bir!.. (*Osipə.*) Rica edirəm, dostum, bir de görüm, sənın ağan ən çox nəyə əhəmiyyət verir, yəni yolda ən çox onun xoşuna nə gəlir?

Osip. Yerinə görə, ən çox sevır ki, onu yaxşı qəbul eləsinlər, qonaqlıq yaxşı olsun.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı olsun?

Osip. Bəli, yaxşı olsun. Məsələn, mən təhkımçi bir adamam, amma onunla belə, fikir verir ki, mənə yaxşı baxsınlar. Allah haqqı, bir də görürsən bir yerə gəldik, məndən soruşur: “Hə, Osip, sənə yaxşımı baxdılar?” – “Pis baxdılar, əlahəzrət!” – deyirəm. “E, – deyir, – Osip, deməli, yaxşı ağa deyil. Sən, – deyir, – gedib çatan kimi mənım yadıma sal”. Mən də öz-özümə fikirləşirəm ki: “Yox, cəhənnəmə ki! Mən sadə adamam”.

Bələdiyyə rəisi. Yaxşı, yaxşı, əsl sözü elə sən danışırsan. Mən sənə bayaq çaypulu verdim, ala, bu da əlavə olaraq çörəkpuLu.

Osip. Çox zəhmət çəkirsiniz, əlahəzrət. *(Pulları gizlədir.)* Onda gərək gedib sizin sağlığınıza içəm.

Anna Andreyevna. Mənim yanıma gəl, Osip! Mən də sənə pul verərəm.

Marya Antonovna. Osipcan, mənim əvəzimdə ağanı öp... *(Obiri otaqdan Xlestakovun ahəstəcə öskürtüsü gəlir.)*

Bələdiyyə rəisi. Ss... *(Barmaqları üstə qalxır. Bütün səhnə pıçıltı ilə gedir.)* Amandır, səs-küy salmayın. Gedək! Bəsdir daha...

Anna Andreyevna. Gedək, Maşenka! Mən qonaqda bir şey hiss eləmişəm, onu sənə deyim. Bu sözü yalnız gərək biz ikimiz danışaq.

Bələdiyyə rəisi. Ay danışacaqlar ha! Get qulaq as, qulaqlarını tutub qaçarsan. *(Osipə müraciət edərək.)* Hə, dostum...

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar, Derjimorda və Svistunov

Bələdiyyə rəisi. Ss... ss... çəkmələrini elə taqqıldadırlar ki, elə bil aydırlar! Elə girirlər ki, elə bil arabadan qırx pud şey yerə tökdülər. Hansı cəhənnəmdəsiniz?

Derjimorda. Əmrinizə görə...

Bələdiyyə rəisi. Ss... ss... *(Onun ağızını tutur.)* Qarğa kimi qarıldama. *(Onu yamsılayaraq.)* Əmrinizə görə! Elə böyürür ki, elə bil çəlləkdən çıxıb. *(Osipə.)* Hə, dostum, sən get ağan üçün lazım olan şeyləri hazırla. Nə lazım olsa. Hamısını evdən tələb et. *(Osip gedir.)* Siz isə eyvanda dayanın, heç bir yerə tərپənməyin, özü də heç bir yad adamı evə buraxmayın, xüsusən tacirləri. Əgər onlardan birini belə buraxsanız, sonra görərsiniz... Elə ki gördünüz birisi bir ərizə ilə gəlir, lap ərizəsiz də gəlsə, gördünüz ki məndən şikayət eləyən adama oxşayır, vurun döşündən getsin, yaxşıca təpikləyin! *(Ayağı ilə göstərir.)* Eşidirsinizmi? Ss... Ss... *(Kvartalınların arxasınca barmaqları üstə çıxır.)*

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Bələdiyyə rəisinin evində eyni otaq.

BİRİNCİ GƏLİŞ

Ammos Fyodoroviç, Artemi Filippoviç, poçt müdiri.
Luka Lukiç, Dobçinski və Bobçinski ehtiyatla, barmaqları üstə,
böyük nizam-intizamla mundirdə içəri girirlər.
Bütün səhnə yarımçıqlı ilə keçir.

Ammos Fyodoroviç *(hamını yarım dairə şəklində düzür)*. Allah xatirinə, ağalar, tez düzülün, intizam saxlayın. Allah bizi saxlasın, saraya da gedir, dövlət şurasını da hədələyir. Siz, Pyotr İvanoviç, qaçın bu tərəfdən durun. Düzülün! Hərbi qaydada, mütləq, hərbi qaydada! Siz isə, Pyotr İvanoviç, burada durun.

Pyotr İvanoviçlərin hər ikisi barmaqları üstə qaçışır.

Artemi Filippoviç. Siz özünüz bilərsiniz, Ammos Fyodoroviç, amma biz gərək bir çarə qılaq.

Ammos Fyodoroviç. Nəyi demək istəyirsiniz?

Artemi Filippoviç. Məlumdur nəyi.

Ammos Fyodoroviç. Rüşvət basaq?

Artemi Filippoviç. Nə bilim, vallah, qorxuludur, dövlət adamıdır, bəlkə, mülkədarlar tərəfindən bir abidənin tikilişinə olan ənam şəklində verək, ona sözüm yoxdur.

Poçt müdiri. Və yaxud da, guya, poçt vasitəsilə pul gəlib, amma bilmirik kimə çatacaq.

Artemi Filippoviç. Amma diqqət eləyin, o, sizi poçt vasitəsilə buradan uzaqlara yola salmasın, mənə baxın, bu iş yaxşı qurulmuş dövlətlərdə belə görülmür. Gərək biz ona özümüzü tək-tək təqdim eləyək, dübbədüz, göz-gözə və o söz... necə ki lazımdır; göz görməsin, qulaq eşitməsin. Yaxşı cəmiyyətlərdə belə eləyirlər. Budur, bax, Ammos Fyodoroviç, birinci siz başlayarsınız.

Ammos Fyodoroviç. Siz başlasanız yaxşıdır. Sizin idarəzində hörmətli qonaq duz-çörək yeyib.

Artemi Filippoviç. Gənclərin bir tərbiyəçisi kimi Luka Lukiç başlasa yaxşıdır.

Luka Lukiç. Bacarmaram, bacarmaram, ağalar! Doğrusu, mən elə tərbiyə almışam ki, rütbədə bir qarış yuxarı adam mənimlə danışanda ürəyim ağzıma gəlir, elə bil dilimi bağlayırlar. Yox, ağalar, məndən əl çəkin, siz Allah, məndən əl çəkin!

Artemi Filippoviç. Ammos Fyodoroviç, sizdən başqa ayrı adam yoxdur. Siz lap Siseron kimi danışsınız.

Ammos Fyodoroviç. Yox əşi, gör bir hara gedib çıxdı! Siseron! Doğrudur, bəzən ev işlərindən, ya da ki ov tulasından danışanda adam qızıdır, ancaq...

Hamı (*ona müraciətlə təkid edir*). Yox, siz təkcə itlərdən yox, qiymətdən də gözəl danışsınız... Yox, Ammos Fyodoroviç, bizi bu vəziyyətdə qoymayın, bizə atalıq eləyin! Yox, Ammos Fyodoroviç!

Ammos Fyodoroviç. Əl çəkin, ağalar. (*Bu anda Xlestakovun otağından ayaq və öskürək səsləri gəlir. Hamı qapıya sarı qaçır, basabas düşür, bəzisi ortada sıxışdırılır. Yavaşdan ayrı-ayrı deyilən səslər eşidilir.*)

Bobçinskinin səsi. Ay, Pyotr İvanoviç, Pyotr İvanoviç, ayağımı basdınız!

Zemlyanikanın səsi. Ağalar, buraxın, canım çıxdı, sıxışdırıb öldürdünüz məni!

Bir neçə "Ay! Ay!" – sözlri eşidilir, nəhayət, hamısı çıxır, otaq boş qalır.

İKİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov tək çıxır, gözləri yuxulu.

Xlestakov. Lap doyunca yatmışam. Bunlar bu cür yorğan-döşəyi haradan tapıblar, hətta tərləmişəm də, deyəsən, dünən yemək yeyəndə onlar məni yaman içirdilər. Başım hələ də guruldayır. Mən görürəm ki, burada yaxşı vaxt keçirtmək olar. Mən səmimiyyəti çox sevirəm, doğrusu, işin keçməsi üçün hörmət eləməkdənsə, təmiz

ürəklə hörmət eləmək mənim daha xoşuma gəlir. Amma bələdiyyə rəisinin qızı pis deyil ha, anası da bəd deyil. Hələ işə yarayar... Yox, bilmirəm, doğrusu, bu cür həyat mənim xoşuma gəlir.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov və məhkəmə sədri.

Məhkəmə sədri (*içəri girərək dayanır, öz-özünə*). İlahi! İlahi, sən özün axırını xeyir elə! Lap dizlərim titrəyir. (*Özünü düzəldir, əli qılıncının üstündə, ucadan*.) İcazə verin, özümü təqdim eləmək şərəfinə nail olum: bu qəzanın məhkəmə sədri kollec assessoru Lyapkin-Tyapkin.

Xlestakov. Əyləşməni rica edirəm. Deməli, burada məhkəmə sədrisiniz?

Məhkəmə sədri. Mülkədarların arzusu ilə 816-cı ildən üç illiyə seçilmişəm və bu vaxta qədər bu vəzifədə davam edirəm.

Xlestakov. Ancaq, gərək ki, məhkəmə sədri olmaq faydalı işdir, eləmi?

Məhkəmə sədri. Bu doqquz ilin müddətində müdiriyyətin təsvibi ilə dördüncü dərəcəli Vladimir nişanı almağa təqdim edilmişəm. (*Kənara*.) Pullar ovcumda, ovcum da elə bil od içindədir.

Xlestakov. Vladimir nişanı mənim xoşuma gəlir. Üçüncü dərəcəli Anna nişanı o qədər də yaxşı deyil.

Məhkəmə sədri (*yumruğunu bir az qabağa uzadır. Kənara*). Allah, sən saxla, bilmirəm heç harada oturmuşam. Elə bil altıma köz qoyublar.

Xlestakov. O əlinizdəki nədir?

Ammos Fyodoroviç (*özünü itirir. Pul əlindən yerə düşür*). Heç...

Xlestakov. Necə? Heç? Mən görürəm ki, yerə düşən puldur.

Ammos Fyodoroviç (*bütün bədəni ilə titrəyərək*). Heç yox. (*Kənara*.) Aman Allah, budur, məni məhkəməyə verirlər. Məni tutub aparmaq üçün araba da gətiriblər.

Xlestakov (*pulu yerdən götürərək*). Bəli, bu, puldur.

Ammos Fyodoroviç (*kənara*). Daha mənim işim bitdi! Məhv oldum, məhv oldum!

Xlestakov. Bilirsinizmi nə var? Bunu mənə borc verin.

Ammos Fyodoroviç (*tələsik*). Bəs necə? Böyük məmnuniyyətə. (*Kənara*) Hə, cürətli ol, cürətli ol! Ya Allah, səndən mədəd!

Xlestakov. Bilirsinizmi, mən yolda pullarımı ora-bura dağıtdım... Ancaq mən sizə kənddən göndərərəm.

Ammos Fyodoroviç. Xeyr, xeyr, heç elə şey olarmı? Onsuz da bu, mənim üçün elə bir şərəfdir ki... Əlbəttə, aciz bəndəniz müdiriyyətə həvəslə qulluq eləməklə... çalışaram ki, xidmətlərimlə əvəzini çıxardım. (*Stuldan qalxır, özünü düzəldir*) Öz mövcudiyətimlə başağrısı vermək istəmirəm. Bir əmriniz yoxdur ki?

Xlestakov. Nə əmr?

Ammos Fyodoroviç. Mən demək istəyirəm ki, buranın qəza məhkəməsinə bir əmriniz yoxdur ki?

Xlestakov. Nə üçün axı? Mənim məhkəməyə nə ehtiyacım var ki, yox, heç bir əmriniz yoxdur. Çox təşəkkür edirəm.

Ammos Fyodoroviç (*baş əyib gedərkən kənara*). Hə, indi şəhər bizim əlimizdədir.

Xlestakov (*o gedəndən sonra*). Məhkəmə sədri yaxşı adamdır.

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Xlestakov və poçt müdiri; özünü çəkərək və qılıncını tutaraq mundirdə daxil olur.

Poçt müdiri. Özümü təqdim etmək şərəfinə nail olmaq istəyirəm. Poçt müdiri, yeddinci dərəcəli məşvərətçi Şpekin.

Xlestakov. Aha, buyurun, buyurun. Mən gözəl cəmiyyəti çox sevirəm. Siz burada daimi olaraq yaşayırsınız, eləmi?

Poçt müdiri. Bəli, düz buyurursunuz.

Xlestakov. Bu şəhər mənim xoşuma gəlir. Əlbəttə, əhalisi o qədər də çox deyil, amma eybi yoxdur. Bu ki paytaxt deyil. Doğru deyirəmmi? Bura ki paytaxt deyil.

Poçt müdiri. Lap düz buyurursunuz.

Xlestakov. Axı təkcə paytaxtda o cür zəriflik olur. Paytaxtdır da, qəza deyil ki? Elə deyilmi? Sizin fikriniz necədir?

Poçt müdiri. Düz buyurursunuz. (*Kənara.*) Amma bu heç də təkəbbürlü adam deyil. Hər şeylə maraqlanı.

Xlestakov. Amma boynunuza alın, kiçik şəhərdə də xoşbəxt yaşamaq mümkündür.

Poçt müdiri. Düz buyurursunuz.

Xlestakov. Bilirsiniz, mənim fikrimcə nə lazımdır? Lazımdır ki, sənə hörmət eləsinlər, səni səmimiyyətlə sevsinlər, elə deyilmi?

Poçt müdiri. Lap doğru buyurursunuz.

Xlestakov. Bilirsinizmi? Sizin mənimlə bir fikirdə olduğunuza çox şadam. Əlbəttə, mənə deyəcəklər ki, qəribə adamdır, amma neyləməli, xasiyyətim belədir. (*Onun gözlərinə baxaraq öz-özünə deyir.*) Gələsən bu poçt müdirindən borc istəyim, hə? (*Ucadan.*) Görün mənim başıma nə qəribə iş gəlib. Yolda pullarımın hamısını xərcləmişəm. Mənə üç yüz manat borc verə bilərsinizmi?

Poçt müdiri. Niyə vermirik? Özüm üçün böyük bir şərəf hesab eləyirəm. Buyurun, qəlbən xidmət eləməyə hazırım.

Xlestakov. Çox təşəkkür edirəm, doğrusunu desəm, mən yola ki çıxdım, xərcləyəyəm, özümə niyə çətinlik verim axı? Elə deyilmi?

Poçt müdiri. Düz buyurursunuz. (*Ayağa qalxır, özünü düzəldir və qılıncını tutur.*) Artıq sizə əziyyət verməmək üçün... Poçt idarəsi haqqında bir əmriniz yoxdur ki?

Xlestakov. Xeyr, yoxdur.

Poçt müdiri baş əyib çıxır.

Xlestakov (*siqar çəkərək*). Mənə elə gəlir ki, poçt müdiri də yaxşı adımdır. Əslinə qalsa, hörmətçil adamdır, mən elə adamları sevirəm.

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov və Luka Lukiç. Luka Lukiçi qapıdan güclə itələyib içəri salırlar. Onun ardınca ucadan səslər eşidilir: "Qorxma, qorxma".

Luka Lukiç (*özünü çəkir, qorxaraq qılıncından yapışır*). İcazənizlə özümü təqdim edirəm; məktəblər müdiri, titulyar müşavir Xlopov.

Xlestakov. Hə, buyurun! Əyləşin, əyləşin! Siqar istəmirsinizmi? *(Ona siqar verir.)*

Luka Lukiç *(qətiyyətsizliklə, öz-özünə)*. Heç dəxli var? Mən heç bu cür güman eləməzdim. Götürüm, yoxsa götürməyim?

Xlestakov. Götürün, götürün, bu, yaxşı siqardır. Əlbəttə, Peterburqdakılar kimi deyil. Mən orada yüzü iyirmi beş manatlıq siqar çəkirəm. Elə siqar var ki, çəkəndən sonra barmaqlarını da yalamaq istəyirsən. Buyurun, yandırın. *(Şamı ona verir.)*

Luka Lukiç yandırmaq istəyir, titrəyir.

Xlestakov. Siz onu tərs tutmusunuz ki!

Luka Lukiç *(qorxudan siqarı yerə düşür, tüpürür və öz-özünə)*. Zəhrimara qalsın, məlun cəsarətsizlik işləri lap xarab elədi.

Xlestakov. Mən belə görürəm ki, siz siqar sevən deyilsiniz. Amma mən boynuma almalyam ki, siqar çəkmək məndə bir adət olubdur. Qadın cinsinə də laqeyd baxa bilmirəm. Siz necə? Necə arvadlar ən çox xoşunuza gəlir, qarabuğdayı, yoxsa sarışın?

Luka Lukiç heç bilmir nə eləsin.

Xlestakov. Yox, doğrusunu deyin görüm, qarabuğdayı arvadlar xoşunuza gəlir, yoxsa sarışın?

Luka Lukiç. Bilə bilmirəm.

Xlestakov. Yox, yox, boynunuzdan atmayın, mən mütləq sizin zövqünüzü bilmək istəyirəm.

Luka Lukiç. Qulluğunuza ərz eləyim ki... *(Kənara.)* Nə danışdığımı heç özüm də bilmirəm.

Xlestakov. Hə... demək istəmirsiniz? Yəqin, bir qarabuğdayı arvad sizə bir iş eləyib, boynunuza alın ki, eləyib.

Luka Lukiç sükut edir.

Xlestakov. Hə, hə, gördünüzümü, gördünüzümü, qızardınız! Nə üçün cavab vermirsiniz?

Luka Lukiç. Qorxdum əla... cənab... əla. *(Kənara.)* Satdı məni lənətə gəlmiş dilim, satdı!

Xlestakov. Qorxdunuzmu? Yəqin, mənim gözlərimdə elə şey var ki, adamları qorxudur. Ancaq mən onu bilirəm ki, heç bir

qadın mənim gözlərimin cazibəsinə davam gətirə bilmir, elə deyilmi?

Luka Lukiç. Düz buyurursunuz.

Xlestakov. Mənim başıma çox qəribə bir iş gəlib. Bütün pullarımı yolda xərcləmişəm. Siz mənə üç yüz manat borc verə bilməzsinizmi?

Luka Lukiç (*ciblərinə əl atır, öz-özünə*). Ax, birdən pulum olmaya! Var, var. (*Pulu çıxarıb verir, titrəyir.*)

Xlestakov. Çox təşəkkür edirəm.

Luka Lukiç (*özünü çəkir, qılıncından tutur*). Daha artıq başağrısı vermək istəmirəm.

Xlestakov. Xoş gəldiniz.

Luka Lukiç (*qaçaraq çıxır və kənara deyir*). Şükür Allaha, heç olmasa, siniflərə gəlməz.

ALTINCI GƏLİŞ

Xlestakov və Artemi Filippoviç özünü çəkib
və qılıncından yapışıb

Artemi Filippoviç. İcazə verin, hüzurunuza təqdim olunum: xeyriyyə müəssisələri müdiri, yeddinci dərəcəli məşvərətçi Zemlyanika.

Xlestakov. Xoş gördük, əyləşməni acizənə xahiş edirəm.

Artemi Filippoviç. Sizi müşayiət etmək və ümumi idarəmədə olan xeyriyyə müəssisələrində şəxsən sizi qəbul etmək şərəfinə nail oldum.

Xlestakov. Hə, yadımdadır. Siz gözəl bir qəlyanaltı verdiniz.

Artemi Filippoviç. Vətənə xidmət etmək borcumuzdur.

Xlestakov. Boynuma almalyam ki, yaxşı yeməkləri çox sevirəm. Bu, məndə bir adətdir. Mənə elə gəlir ki, sizin boyunca dünən bundan bir az balaca idi, rica edirəm, deyin görək: elədir, yoxsa yox?

Artemi Filippoviç. Çox ola bilər. (*Bir az sükut edərək.*) Vəzifəmi böyük səylə yerinə yetirdiyimi və heç bir şey əsirgəmədiyimi ərz etmək istərdim. (*Öz stulu ilə qabağa yeriyir və yavaşdan deyir*) Buradaki

poçt müdiri heç bir iş görmür... Bütün işləri tökülüb qalıb, göndərilən bağlamalar gecikir... özünü qəsdən yoxlaya bilərsiniz. Məndən qabaq yanınızda olan məhkəmə sədri də yalnız dovşan ovuna gedir, ictimai yerlərdə it saxlayır, əxlaqı isə... Əgər sizin qarşınızda etiraf etmiş olsam, əlbəttə, vətənə xidmət üçün mən bunu etməliyəm: hərçənd o, mənim dostum, qohumumdur, yenə də deməliyəm, əxlaqı son dərəcə pozğundur. Burada bir mülkədar Dobçinski var, siz onu görmüşsünüz, elə ki həmin Dobçinski evindən çıxıb bir yana getdi, məhkəmə sədri həmin saat gedir onun arvadının yanına... Mən and da içə bilərəm... Siz onun uşaqlarına bir baxın, heç biri Dobçinskiyə oxşamır, hamısı, hətta balaca qız belə, elə bil məhkəmə sədrinin burnundan düşübdür.

Xlestakov. Belə deyin! Mən heç bunu güman etməzdim.

Artemi Filippoviç. Buranın məktəblər müdirindən də deyim. Mən bilmirəm necə olub ki, müdiriyyət o cür vəzifəni ona tapşırıb. O lap yakobinçidən də pisdir. Gənclərə elə bədxah şeylər öyrədir ki, demək belə çətindir. Əmrinizlə bunların hamısını yazıb kağız üzərində təqdim eləsəm, daha yaxşı olar.

Xlestakov. Yaxşı, istəsəniz, yazıb verin. Mən çox şad olaram. Bilirsinizmi, mən danıxdığım zaman bu cür məzəli şeylər oxumaq xoşuma gəlir. Sizin familiyanız nədir? Elə hey yadımdan çıxır.

Artemi Fyodoroviç. Zemlyanika.

Xlestakov. Hə, hə, Zemlyanika. Bəs deyin görək, sizin uşağınız varmı?

Artemi Filippoviç. Bəs necə? Beş nəfərdir. İki lap böyükdür.

Xlestakov. Belə deyin, böyükdür! Bəs onlar, bəs onlar necə?..

Artemi Filippoviç. Yoxsa siz buyurmaq istəyirsiniz ki, onların adları nədir?

Xlestakov. Bəli, onların adları nədir?

Artemi Filippoviç. Nikolay, İvan, Yelizaveta, Marya və Perepetuya.

Xlestakov. Çox gözəl.

Artemi Filippoviç. Sizin müqəddəs vəzifələrə həsr olunmuş vaxtınızı almaq istəməyərək qulluğunuzdan mürəxxəs olaq... *(Getmək üçün baş əyir.)*

Xlestakov *(onu ötürərək)*. Yox, eybi yoxdur. Sizin bu danışıqlarınızın hamısı gülməli şeylərdir. Rica edirəm, başqa vaxtda da gəlin...

Mən belə şeyləri çox sevirəm. *(Geri qaydır, qapını açaraq onun arxasınca çağırır.)*
Ey, bura baxın! Adınız nədir? Mən sizin ad və familiyanızı hey yadımdan çıxardıram.

Artemi Filippoviç. Artemi Filippoviç.

Xlestakov. Bir düşünün, Artemi Filippoviç! Yolda başıma qəribə bir iş gəlmişdir: bütün pullarımı xərcləyib qurtarmışam. Sizde mənə borc vermək üçün dörd yüz manat olmazmı?

Artemi Filippoviç. Var.

Xlestakov. Görün nə yerinə düşüb, çox təşəkkür edirəm.

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, Bobçinski və Dobçinski

Bobçinski. İcazə verin, özümü təqdim edirəm: bu şəhərin sakini, mülkədar Bobçinskinin oğlu Pyotr İvanov.

Dobçinski. Mülkədar Dobçinskinin oğlu Pyotr İvanov.

Xlestakov. Hə, yadımdadır, mən sizi görmüşəm. Siz onda, gərək ki, yıxıldınız? Hə, burnunuz necədir?

Bobçinski. Şükür Allaha, yaxşıdır. Narahat olmayın, quruyub, tamam quruyub.

Xlestakov. Yaxşı ki, quruyub, mən şadam... *(Birdən kəsik-kəsik.)*
Sizin pulunuz var?

Bobçinski. Pul? Necə yəni pul?

Xlestakov. Min manat borc verin.

Bobçinski. Allah haqqı, o qədər pulum yoxdur. Sizde necə, varmı, Pyotr İvanoviç?

Dobçinski. Yanımda yoxdur, icazə verin, ərz edirəm ki, mənim pullarım ictimai xeyriyyə idarəsində əmanət qoyulub.

Bobçinski *(ciblərini axtararaq)*. Sizde, Pyotr İvanoviç, yüz manat yoxdurmu? Məndə cəmisi qırx manat var.

Dobçinski *(pul kisəsinə baxır)*. Cəmisi iyirmi beş manat var.

Bobçinski. Siz yaxşı axtarın, Pyotr İvanoviç! Mən bilirəm, sizin cibinizin sağ tərəfində bir yırtıq var, yəqin, pullar o yırtığa düşüb.

Dobçinski. Yoxdur, vallah, yırtıqda da yoxdur.

Xlestakov. Eybi yoxdur, canım! Mən elə-belə soruşuram. Yaxşı, altmış beş manat da bəsdir. Eybi yoxdur. *(Pulu alır.)*

Dobçinski. Mən cürət eləyib çox incə bir məsələ haqqında sizdən təvəqqe eləyəcəyəm.

Xlestakov. Nə olub ki?

Dobçinski. Çox incə mətləbdir. Mənim böyük oğlum, qulluğunuza ərz eləyim ki, kəbinimiz kəsilməmişdən əvvəl anadan olub.

Xlestakov. Hə?

Dobçinski. Yəni bu məsələ dildə bu cürdür, əsl həqiqətdə isə oğlan mənim oğlumdur, necə ki lazımdır, o cür olub, mən də məsələni sonra rəsmi kəbinlə qurtarmışam. İndi mən, qulluğunuzla ərz olsun, istəyirəm ki, o oğul mənim lap qanuni oğlum olsun, fəmiliası da mənim fəmiliam kimi Dobçinski olsun.

Xlestakov. Yaxşı, qoy elə olsun. Bu mümkündür.

Dobçinski. Yox, qulluğunuza ərz olsun ki, mən heç sizə başağrısı verməzdim. Amma uşağın istedadına heyfim gəlir. Uşaq, bilirsinizmi, gələcəyə böyük ümidlər verir: əzbərdən şeirlər oxuyur, əlinə bir bıçaq keçdimi, o saat elə balaca arabalar düzəldir ki, elə bil lap gözübağlıcadır. Budur, Pyotr İvanoviç də bilir.

Bobçinski. Bəli, böyük istedadı var.

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı, mən bu bərədə çalışıram. Mən danışıram... ümidvaram ki... hamısı düzələcək, bəli. *(Bobçinskiyə müraciətlə.)* Sizin mənə bir sözünüz yoxdur ki?

Bobçinski. Bəs necə, çox mühüm bir təvəqqem var.

Xlestakov. Nədir, nə bərədədir?

Bobçinski. Mən sizdən acizənə rica edirəm ki, Peterburqa gedən kimi bütün oradakı əyanlara, cürbəcür senatorlara, admiralalara deyin ki, cənab və yaxud əlahəzrət, filan şəhərdə Pyotr İvanoviç Bobçinski adında bir adam yaşayır, elə bu cür deyin: Pyotr İvanoviç Bobçinski yaşayır.

Xlestakov. Çox gözəl.

Bobçinski. Əgər padşahın da yanına getsəniz, padşaha deyin ki, imperator həzrətləri, filan şəhərdə Pyotr İvanoviç Bobçinski adında bir adam yaşayır.

Dobçinski. Bağışlayın ki, öz mövcudiyətimlə sizi narahat elədim.

Bobçinski. Bağışlayın ki, öz mövcudiyətimlə sizi narahat elədim.

Xlestakov. Eybi yoxdur, eybi yoxdur, mənə xoşdur. *(Onları yola salır.)*

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov tək

Xlestakov. Burada çox çinovniklər var. Ancaq mənə elə gəlir ki, bunlar mənə dövlət adamı hesab eləyirlər. Yəqin, dünən mən bunların gözlərinə bərk kül üfürmüşəm. Qərribə axmaqlardır. Mən bütün bu əhvalat haqqında Peterburqa Tryapiçkinə yazım. O, məqalələr cızmaqara eləyir. Qoy bunlara da bir yaxşı çəksin. Ey, Osip! Kağız-qələm gətir! *(Osip qapıdan boylanıb deyir: "Bu saat".)* Amma Tryapiçkinin də caynağına bir şey keçdi, əlindən buraxan deyil, doğma atasına da yazığı gəlməz, pulu da çox sevir. Ancaq bu çinovniklər yaxşı adamlardır. Onlar yaxşı iş gördülər ki, mənə borc pul verdilər. Qoy bir baxım, görək nə qədər pulum var? Bu, məhkəmə sədrindən üç yüz manat, poçt müdirindən üç yüz manat, altı yüz, yeddi yüz, səkkiz yüz, nə yağlı pullardır. Səkkiz yüz, doqquz yüz... Oho! Min manatı keçdi ki! Hə, kapitan, indi keç əlimə, görək kim kimə zor gələr.

DOQQUZUNCU GƏLİŞ

Xlestakov və Osip kağız-qələmlə

Xlestakov. Hə, necədir? Görürsənmi, axmaq, mənə necə hörmət edirlər? *(Yazmağa başlayır.)*

Osip. Bəli, şükür Allaha, ancaq bilirsinizmi nə var, İvan Aleksandroviç?

Xlestakov. Nə var?

Osip. Burdan çıxıb gedək, vallah, daha vaxtdır.

Xlestakov *(yazır)*. Boş-boş danışma! Nə üçün?

Osip. Elə-belə, cəhənnəmə olsun bunlar hamısı! Biz iki gün burda kef çəkdik, bəsdir. Bunlarla məsələni uzatmaq lazım deyil, tüpürün, çıxmaq gedək. İşin düşər-düşməzi olar. Bir başqası gəlib çıxar, vallah, düz deyirəm, İvan Aleksandroviç! Amma buranın atları qiymət atlardır. Elə gedərik ki...

Xlestakov *(yazır)*. Yox, mən bir az da burada yaşamaq istəyirəm. Sabah gedərik.

Osip. Nə üçün sabah? Vallah, bu gün gedək, İvan Aleksandroviç, hərçənd sizin burda hörmətiniz çoxdur. Amma tez çıxıb getsək yaxşıdır. Sizi, doğrusu, burda başqa adam bildilər, bu cür gecikdiyiniz üçün atanız da açıqlanacaq. Yolu çox yaxşı gedərik. Burada bizə yaxşı at verərlər.

Xlestakov *(yazır)*. Yaxşı, yaxşı, onda əvvəlcə bu məktubu apar, oradan da yol üçün bir minik gətir. Amma diqqət elə ki, yaxşı atlar versinlər. Faytonçulara da de ki, hərəsinə bir manat verəcəyəm, elə sürsünlər ki, elə bil feldyegeri aparırlar, yolda mahnı da oxusunlar. *(Yazmaqda davam edir)* Yəqin, Tryapiçkin oxuyub gülməkdən öləcək...

Osip. Mən bu məktubu, ağa, buradakı nökərlərdən biriylə göndərəm, özüm gedib yığışım ki, boş yerə vaxt itməsin.

Xlestakov *(yazır)*. Yaxşı, ancaq mənə bir şam gətir.

Osip *(çıxır və səhnənin arxasında deyir)*. Ey, ay qardaş, bir bura bax! Bu məktubu apararsan poçta, poçt müdirinə də deyərsən ki, pul-suz götürsün, sonra da deyərsən, mənim ağama lap sürətlə gedən bir troyka gətirsinlər, yol xərci isə hökumət hesabınadır. Tez ol, yoxsa ağamın acığı tutar. Dayan, hələ məktub hazır deyil.

Xlestakov *(yazmaqda davam edir)*. İndi qəribə burasıdır. O harada olur? Poçt küçəsində, yoxsa Qoroxovoda, o da axı tez-tez pul verməyib otaqdan-otağa köçməyi sevir. Elə təxminən Poçt küçəsinə yazım. *(Zərfi bağlayıb üstünü yazır.)*

Osip şam gətirir, Xlestakov məktubu möhürləyir.
Bu zaman Derjimordanın səsi eşidilir: hara soxulursan
saqqalın biri saqqal, sənə deyirlər ki, əmr olunub
heç kəs buraxılmasın.

Xlestakov *(məktubu Osipə verir)*. Al apar.

Tacirlərin səsi. Buraxın, canım! Buraxmamağa ixtiyarınız yoxdur. Biz iş üçün gəlmişik.

Derjimordanın səsi. Rədd ol, rədd ol, qəbul eləmir, yadır.

Səs-küy çoxalır.

Xlestakov. Orada nə olub, Osip? Gör nə səs-küydür.

Osip *(pəncərədən baxaraq)*. Bir neçə tacirdir, içəri gəlmək istəyirlər. Kvartalın qoymur. Əllərində kağız var, yəqin, sizi görmək istəyirlər.

Xlestakov (*pəncərəyə yaxınlaşaraq*). Nə istəyirsiniz, əzizlərim?
Tacirlərin səsi. Sizin hüzurunuza gəlmişik. Əmr eləyin, ərizəmizi götürsünlər.

Xlestakov. Buraxın onları, buraxın! Qoy gəlsinlər, Osip, onlara de ki, gəlsinlər.

Osip gedir.

Xlestakov (*pəncərədən ərizələri alır, birini açıb oxuyur*). “Əlahəzrət cənab ağayı finansova, tacir Abdulin tərəfindən...” Qəribə işdir, heç belə rütbə də yoxdur.

ONUNCU GƏLİŞ

Xlestakov və tacirlər əllərində şərab səbəti və kəllə qənd

Xlestakov. Hə, nə istəyirsiniz, əzizlərim?

Tacirlər. Ayaqlarınızı öpürük, ağa!

Xlestakov. Sizə nə lazımdır ki?

Tacirlər. Yazığınız gəlsin, ağa! Nahaq yerə bizi incidirlər.

Xlestakov. Kim incidir?

Tacirlərdən biri. Kim incidəcək, bu şəhərin bələdiyyə rəisi. Bu cür bələdiyyə rəisi heç olmayıb, ağa. Başımıza elə oyun açıb ki, heç danışmaqla qurtaran deyil. Mənzil kirayəsi ilə bizi qırıb-tökür, canımızdan bezmişik. Saqqalımızdan yapışıb deyir: “Ax, tatarın biri tatar!” Allaha and olsun! Əgər ona bir hörmətsizlik eləsəydik, dərd yanı idi, həmişə qayda-qanuna əməl eləyirik: arvadına, qızına paltardan-zaddan veririk, bunun əleyhinə deyilik. Amma yox, bununla onun gözü doymur. Allaha and olsun, girir dükanə, əlinə gələni götürür. Mahud topunu görüb deyir: “Ey, əzizim, bu, yaxşı mahuddur, apar mənim evimə”. Sən də ələcsiz qalıb aparırsan, topda da azı əlli arşın mahud olur.

Xlestakov. Doğrudanmı? Ax, nə dələduz adamdır.

Tacirlər. Allaha and olsun ki, o cür bələdiyyə rəisi heç kəs görməyib. Onu uzaqdan görən kimi dükanda nə var, gizlətməli olursan. Bilirsinizmi, əgər seçmə mallardan götürə, yenə söz yoxdur, əlinə zirzibil də keçsə götürür. Mənim dükanımda qara gavalı

var ki, yeddi ildir çəlləkdədir, heç dükan şagirdi də yeməz, amma o lap ovuclandır. Anton bayramı qabağı onun ad qoyulan günü olur, hər nə lazımdır aparırsan, heç bir şeyə ehtiyacı olmur. Amma yox, yenə gətir, Onurfiya bayramı qabağı da onun ad qoyulan günüdür, onda da gətir, neyləmək olar? Onda da aparırsan.

Xlestakov. Əşi, bu lap quldur imiş ki!

Tacirlər. Allaha and olsun! Amma hünərin var, sözünün üstünə söz qoy, evinə yaşamaq üçün bir qoşun tökər. Oyan-buyan eləsən qarını bağlamaq əmri verər. “Mən sənə, – deyir, – bədən əziyyəti, yaxud ayrı əzab verməyəcəyəm. Bu, – deyir, – qanun ilə qadağan olunur. Amma, – deyir, – mən sənin burnunu elə ovacağam ki, dadı damağından çıxmayacaq!”

Xlestakov. Vay, dələduzun biri dələduz! Bunun üstündə onu lap Sibirə göndərmək olar.

Tacirlər. Onu hara göndərməyi özünüz bilərsiniz, təki bizim başımızdan olsun. Bizim bu duz-çörəyimizdən iyənmə, atam. Şərab və şəkərlə ayağınıza yıxılınıq.

Xlestakov. Yox, siz elə düşünməyin; mən heç bir rüşvət almıram. Ancaq, məsəl üçün, siz mənə üç yüz manat borc pul təklif eləsəydiniz, o, tamamilə ayrı məsələ: borc ala bilərəm.

Tacirlər. Buyurun, atam, buyurun! (*Pul çıxarırlar.*) Üç yüz nədir? Yaxşısı budur, beş yüz al, ancaq kömək elə.

Xlestakov. Borca mənim sözüm yoxdur, götürərəm.

Tacirlər (*pulu ona gümüş məcməyidə verirlər*). Xahiş edirik, pul ilə birgə məcməyini də götürün.

Xlestakov. Məcməyini də götürmək olar.

Tacirlər (*baş əyərək*). Elə biryolluq şəkəri də götürün.

Xlestakov. Xeyr, xeyr, mən rüşvət almaram.

Osip. Nə üçün almırsınız, ağa! Götürün, yolda hər şey lazım olar. Ver qəndi bura, kağızdakını də ver. Hamısını verin, hamısı lazım olar. O nədir? Kəndir? Kəndiri də ver. Yolda kəndir də lazım olar, araba sınar, ya da ki başqa bir iş olar, sarımaq mümkündür.

Tacirlər. Bizə bir mərhəmət eləyin, ağa! Əgər siz bizim işimizə bir kömək eləməsiniz, bilmirik daha neyləyək. Lap batıb gedəcəyik.

Xlestakov. Mütləq, mütləq. Mən çalışaram.

Tacirlər gedirlər.

Qadın səsi eşidilir: “Yox, sənin məni buraxmamağa
ixtiyarın yoxdur. Mən onun özünə səndən şikayət eləyəyəm.
Sən məni döşümdən vurma!”

Xlestakov. Kimdir orada? (*Pəncərəyə yaxınlaşır.*) Nə istəyirsən,
xala?

İki qadının səsi. Səni deyib gəlmişik. Əmr elə buraxsınlar,
ağa, sözüümüzü deyək.

Xlestakov (*pəncərədən*). Buraxın onu!

ON BİRİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov, çilingər arvadı, unter-zabit arvadı.

Çilingər arvadı (*təzim edərək*). Lütf edin...

Unter-zabit arvadı. Lütf edin...

Xlestakov. Siz kimsiniz axı?

Unter-zabit arvadı. Unter-zabit arvadı İvanova.

Çilingər arvadı. Çilingər arvadı, buranın meşşanlarından
Pyotr Poşlyopkinin Fevroniyası, ağa...

Xlestakov. Dayan, bir-bir danışın. Sən nə istəyirsən?

Çilingər arvadı. Rəhm eləyin, bələdiyyə rəisindən şika-
yətım var. Allah ona lənət eləsin, Allah onun uşaqlarına, özünə,
o cüvəllağıya, dayılarına, xalalarına heç bir yaxşı gün göstərməsin.

Xlestakov. Nə olub ki?

Çilingər arvadı. O əmr eləyib ki, mənim ərimin başını
qırxdırıb soldat aparsınlar. Heç növbə bizimki deyildi ha, əclafın biri
əclaf, qanunla da düz deyil: o evlidir.

Xlestakov. Necə oldu ki, o, bu işi elədi?

Çilingər arvadı. Elədi, dələduz elədi! Allah onun bu dünyada
da başından vursun, o dünyada da. Allah onu, əgər xalası varsa,
xalasını bu dünyada zəlil eləsin! Əgər o dələduzun atası sağdırsa,
gəbərsin, ya da ki ömürlük bədbəxt olsun. Gərək dərzinin oğlunu
aparaydılar, sərxoşun biridir. Ancaq ata-anası qiymətli hədiyyə ver-
dilər, o da yapışdı tacir arvad Panteleyevanın oğlunun xirtdəyindən.

Panteleyeva da bələdiyyə rəisinin arvadı üçün üç top kətan gön-dərdi, ona görə gəldi mənim üstümə. “Sənin, – deyir, – ər nəyinə lazımdır, o, – deyir, – daha sənə heç yaramır”. Özüm bilərəm, yarayır, ya yaramır! O, mənim işimdir, cüvəllağının biri cüvəllağı! “O – deyir, – oğrudur. Hərçənd –, deyir, – indi bir şey oğurlama-yıb, ancaq oğurlayacaq, onsuz da –, deyir, – onu tutub dustaq elə-yəcəklər”. Bəs mən ərsiz neyləyim, əclafın biri əclaf! Mən bir zəif adamam, köpəkoğlu! Sənin bütün qohum-qardaşın gün işığı gör-məsin, əgər qayınanan varsa, sənin qaynananı da...

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı, bəs sən nə deyirsən? (*Çilingər arvadını otaqdan çıxardır.*)

Çilingər arvadı (*gedərkən*). Yadımdan çıxartma, ağa! Rəhm elə!

Unter-zabit arvadı. Bələdiyyə rəisindən şikayətə gəlmi-şəm, ağa...

Xlestakov. Nə üçün, nədən ötrü? Müxtəsər danış.

Unter-zabit arvadı. Döyüblər, ağa!

Xlestakov. Necə?

Unter-zabit arvadı. Bəli, döyüblər, səhvən döyüblər. Bazar-da arvadlar dalaşır, polis gəlib onları tuta bilməyib, məni tutublar, elə döyüblər ki, iki gündür otura bilmirəm.

Xlestakov. Bəs indi neyləyək?

Unter-zabit arvadı. Əlbəttə, eləməli bir şey yoxdur. Səhv elədiyi üçün əmr elə ki, mənə cərimə versin. Mən öz qismətimdən qaça bilmərəm ki, pula isə indi çox ehtiyacım var.

Xlestakov. Yaxşı, yaxşı. Gedin, gedin. Mən tapşıraram. (*Pəncə-rədən şikayətçilər əllərini uzadırlar.*) Orada daha kim var? (*Pəncərəyə yaxın-laşır*). İstəmirəm, istəmirəm! Lazım deyil, lazım deyil! (*Gedərkən.*) Zəh-ləmi töküblər, lənətə gəlmişlər! Buraxma, Osip!

Osip (*pəncərəyə qışqırır*). Gedin, gedin, vaxt deyil, sabah gələrsiniz!

Qapı açılır, şinelli, üzü qırılmamış,
dodağı şişmiş, üzübağlı bir adam,
onun arxasınca bir neçə adam görünür.

Osip. Get, get! Nə soxulursan? (*Əli ilə onu itələyir və çıxır, qapını örtür*)

ON İKİNCİ GƏLİŞ

Xlestakov və Marya Antonovna

Marya Antonovna. Ah!

Xlestakov. Siz nə üçün belə qorxdunuz, xanım?

Marya Antonovna. Xeyr, mən qorxmadım.

Xlestakov. Bağışlayın, xanım, mən çox şadam, siz məni elə bir şəxs kimi qəbul etdiniz ki... Sizin hara getmək istədiyinizi soruşmağa cürət edə bilərəmmi?

Marya Antonovna. Vallah, mən heç yerə getmirdim.

Xlestakov. Məsələn, nə üçün siz heç yerə getmirdiniz?

Marya Antonovna. Mən düşündüm ki, bəlkə, anam buradadır...

Xlestakov. Yox, mən bilmək istəyirəm, görək siz nə üçün heç bir yerə getmirdiniz?

Marya Antonovna. Mən sizə mane oldum. Siz mühüm işlə məşğul idiniz.

Xlestakov. Sizin gözləriniz isə mühüm işlərdən daha yaxşıdır. Siz heç də mənə mane olmazsınız, heç bir vaxt mane olmazsınız, əksinə, siz mənə şadlıq gətirirsiniz.

Marya Antonovna. Siz şəhərli kimi danışırsınız.

Xlestakov. Sizin kimi gözəl bir xanım üçün. Sizə stul təklif etməyə cürət edə bilərəmmi? Yox, yox, siz stula yox, taxt-taca layiqsiniz.

Marya Antonovna. Doğrusu, heç bilmirəm... Mən getməli idim. *(Oturur.)*

Xlestakov. Sizin nə gözəl yaylığınız var?

Marya Antonovna. Siz masqaraçısınız, yalnız qəza qızlarına gülməyi bacarırsınız.

Xlestakov. O zanbaq kimi boynunuzu qucaqlamaq üçün mən sizin yaylığınız olmaq istədim, xanım!

Marya Antonovna. Mən heç anlamıram siz nə danışırsınız? Yaylıq nədir?.. Bu gün nə əcaib hava var!

Xlestakov. Sizin dodaqlarınız isə, xanım, bütün havalardan gözəldir.

Marya Antonovna. Siz yenə o cür sözlər deyirsiniz. Mən sizdən rica edirəm ki, mənim albomuma bir şeir yazasınız. Siz, yəqin, çox şeir bilirsiniz?

Xlestakov. Sizinçün, xanım, nə istəsəniz edərəm. Buyurun, hansı şeirləri istəyirsiniz?

Marya Antonovna. Yaxşı və yeni şeir olsun.

Xlestakov. Şerə nə var ki? Mən çox şeir bilirəm.

Marya Antonovna. Yaxşı, deyin görüm, hansı şeri siz mənə yazacaqsınız?

Xlestakov. Demək nəyə gerek? Mən onsuz da o şeirləri bilirəm.

Marya Antonovna. Mən şeri çox sevirəm.

Xlestakov. Şeir məndə çoxdur. İstəyirsiniz lap bunu yazaram: “Ey dərddli insan, Tanrıdan şikayət əbəsdir...” və i. a. indi xatırlaya bilmirəm, ancaq bunlar hamısı heç. Yaxşısı budur ki, bunların əvəzində mən sizə öz məhəbbətimi izhar edim ki, sizin gözlərinizin təsirindən... *(Stulunu ona tərəf sürüyür.)*

Marya Antonovna. Məhəbbət! Mən məhəbbət nə olduğunu anlamıram... Mən heç bir zaman məhəbbətin nə olduğunu bilməmişəm. *(Stulunu yana çəkir.)*

Xlestakov. Siz nə üçün stulunuzu o yana çəkirsiniz? Biz bir-birimizə yaxın otursaq yaxşıdır.

Marya Antonovna *(stulu çəkərək)*. Nə üçün yaxın oturaq? Uzaq otursaq da olar.

Xlestakov *(stulunu yaxınlaşdıraraq)*. Nə üçün uzaq oturaq? Yaxın otursaq da olar.

Marya Antonovna *(stulunu çəkərək)*. Axı bu nəyə lazımdır?

Xlestakov *(yaxınlaşaraq)*. Sizə elə gəlir ki, biz yaxın oturmuşuq, halbuki, təsəvvür edin ki, biz uzağıq. Xanım, əgər sizi öz ağışumda sıxa bilsəydim, nə qədər xoşbəxt olardım.

Marya Antonovna *(pəncərədən baxır)*. Nə isə uçdu, sağsağandır, ya ayrı quş?

Xlestakov *(onun çiyindən öpüb pəncərədən baxır)*. Sağsağandır.

Marya Antonovna *(hirsələ qalxır)*. Yox, bu lap həddindən artıq oldu. Həyasızlığa bir bax!..

Xlestakov *(onu getməyə qoymayaraq)*. Bağışlayın, xanım, mən bunu məhəbbətdən, yalnız məhəbbətdən elədim.

Marya Antonovna. Siz məni kəndlimi hesab etdiniz... *(Güclə getmək istəyir.)*

Xlestakov *(onu saxlamağa çalışaraq)*. Məhəbbətdən, ancaq məhəbbətdən. Mən yalnız zarafat elədim. Marya Antonovna,

acıqlanmayın, mən diz çökərək sizdən üzr istəməyə hazırım. (*Diz çökür.*) Üzr istəyirəm, üzr istəyirəm, görürsünüzmü, mən diz çök-müşəm.

ON ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar və Anna Andreyevna

Anna Andreyevna (*Xlestakovu dizüstə görərək*). Ah, nə təəccüb-lü hadisə!

Xlestakov (*qalxaraq*). Ah, lənət şeytana!

Anna Andreyevna (*qızına*). Bu nə deməkdir, xanım, bu nə hərəkətlərdir?

Marya Antonovna. Mən, anacan...

Anna Andreyevna. Rədd ol buradan! Eşidirsənmi, rədd ol! Rədd ol və gözlərimə görünmə (*Marya Antonovna ağlayaraq gedir.*) Bağışlayın, mən üzr istəyirəm. Mən heyrət içindəyəm.

Xlestakov (*kənara*). Bu özü də iştahaçandır, pis deyil. (*Diz çökür.*) Xanım, görürsünüzmü, mən eşqdən yanırım.

Anna Andreyevna. Necə, siz diz çökürsünüz? Ah, qalxın, qalxın, buranın döşəməsi təmiz deyil.

Xlestakov. Yox, diz çökəcəyəm, mütləq diz çökəcəyəm, mən öz taleyimi bilmək istəyirəm, həyat, yaxud ölüm.

Anna Andreyevna. Bağışlayın. Mən bu sözlərin mənasını başa düşürəm. Əgər səhv eləmirəmsə, sizin sözləriniz mənim qızım haqqındadır.

Xlestakov. Xeyr, mən sizə aşıq olmuşam. Həyatım bir tük-dən asılıdır. Əgər siz mənim daimi məhəbbətimi qəbul etməsəniz, mən bu dünyada yaşamağa layiq deyiləm. Ürəyim sevgi atəşiylə dolu, öpmək üçün sizin əllərinizi istəyirəm.

Anna Andreyevna. Ancaq nəzərinizə yetirmək istəyirəm ki, mənim, bir növ, ərim var...

Xlestakov. Onun eybi yoxdur. Sevgi üçün heç bir fərqi yoxdur. Karamzinin dediyi kimi: "Qanunların yanında otub-keçmək olar". Biz buradan uzaqlaşarıq... Əlinizi, əlinizi istəyirəm.

ON DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar və Marya Antonovna birdən içəri girir.

Marya Antonovna. Anacan, atam dedi ki, siz... (*Xlestakovu dizüstə görərək çıxır.*) Ah, nə təəccüblü hadisə!

Anna Andreyevna. Sənə nə olub? Nə üçün gəlmisən? Nədən ötrü? Bu nə yelbeyinlikdir? Qovulan pişik kimi birdən içəri elə girdin ki. Burada təəccüblü nə var ki? Özündən hoqqa çıxardır! Elə bil lap üç yaşında uşaqdır. Heç oxşamır, heç oxşamır ki, on səkkiz yaşı var. Mən bilmirəm, sən nə vaxt dərrakəli olacaqsan, nə vaxt özünü tərbiyəli bir qız kimi aparacaqsan, nə vaxt ədəb, mərifət öyrənəcəksən.

Marya Antonovna (*göz yaşları içərisində*). Vallah, anacan, mən bilmədim ki...

Anna Andreyevna. Yelbeyinsən ki, yelbeyin. Sən Lyapkin-Tyapkin qızlarının yolu ilə gedirsən. Sən nə üçün onlara baxırsan, sənə onlara baxmaq lazım deyil. Sən ayrı adamlara özünü oxşat, sən qabağında anan var, bax gör, sən kimdən ibrət götürməlisən.

Xlestakov (*qızın əlindən tutur*). Anna Andreyevna, bizim xoşbəxt olmağımıza mane olmayın. Bizim daimi sevgimizə xeyir-dua verin!

Anna Andreyevna (*təəccüblə*). Deməli, siz onu?..

Xlestakov. Həll edin, həyat, ya ölüm?

Anna Andreyevna. Hə, görürsənmi, sarsaq, sən kimi bir yelbeyindən ötrü qonağımız diz çöküb. Sən isə birdən dəli kimi qaçıb içəri girirsən. Vallah, indi qəsdən razı olmasam, yeri var. Sən bu səadətə layiq deyilsən.

Marya Antonovna. Bir də eləməyəm, anacan, vallah, daha eləməyəm.

ON BEŞİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və bələdiyyə rəisi tələsik girir.

Bələdiyyə rəisi. Əlahəzrət! Əfv edin! Əfv edin!

Xlestakov. Sizə nə olub?

Bələdiyyə rəisi. Tacirlər gəlib siz cənablara məndən şikayət ediblər. Namusumla söz verirəm ki, onların danışıqlarının heç yarısı da düz deyil. Onlar özləri camaatı aldadır və oğurlayırlar. Unter-zabit arvadı yalandan deyib ki, guya, mən onu döymüşəm, yalan deyir, vallah, yalan deyir, o özü-özünü döyüb.

Xlestakov. Cəhənnəm olsun unter-zabit arvadı, o, mənim heç bu saat yadıma da düşmür.

Bələdiyyə rəisi. İnanmayın, inanmayın, onlar elə yalançıdırlar ki... onlara heç balaca uşaq da inanmaz. Onların yalançılığı bütün şəhərdə məşhurdur, qaldı ki dələduzluq barədə, qulluğunuza ərz eləyim ki, onlar özləri elə dələduzurlar ki, heç dünyada tayları yoxdur.

Anna Andreyevna. Bilirsənmi, İvan Aleksandroviç bizi necə şərəflərə nail eləyir? O, bizim qızımızı istəyir.

Bələdiyyə rəisi. Ola bilməz! Ola bilməz! Dəli olmusan, arvad! Rica edirəm, hirsilməyin, əlahəzrət, onun başı bir az xarabdır, anası da elə idi.

Xlestakov. Bəli, düz deyir, mən sizin qızınızı istəyirəm. Mən aşiq olmuşam.

Bələdiyyə rəisi. İnana bilmirəm, əlahəzrət!

Anna Andreyevna. Sənə söz deyirlər.

Xlestakov. Mən zarafatsız deyirəm... Mən sevgidən dəli ola bilərəm.

Bələdiyyə rəisi. İnanmağa cürət eləmirəm, bu şərəfə layiq deyiləm.

Xlestakov. Bəli. Əgər siz Marya Antonovnanı mənə verməyə razı olmasanız, sonra bilmirəm daha nə olacaq.

Bələdiyyə rəisi. İnana bilmirəm. Yəqin, zarafat eləyirsiniz, əlahəzrət!

Anna Andreyevna. Ax, sən lap kötüksənmiş ki, sənə söz deyirlər.

Bələdiyyə rəisi. İnanı bilmirəm.

Xlestakov. Verin, verin, mən tərs adamam, əlimdən hər şey gələr: vuraram özümə gülləni, sizi məhkəməyə verərlər.

Bələdiyyə rəisi. Ax, aman Allah! Allaha and olsun ki, mən nə ruhən, nə cismən günahkar deyiləm. Açıqlanmayınız! Siz, cənablar, istədiyiniz kimi hərəkət edin, vallah, bilmirəm heç... başımı itirmişəm. Elə axmaqlamışam ki, heç ömrümdə bu cür axmaq olmamışam.

Anna Andreyevna. Di gəl xeyir-dua ver (*Xlestakov Marya Antonovna ilə ona yaxınlaşır.*)

Bələdiyyə rəisi. Allah xeyir versin, amma təqsir məndə deyil. (*Xlestakov Marya Antonovna ilə öpüşür, bələdiyyə rəisi onlara baxır.*) Bu nə işdir? Lap doğrudandır ki! (*Gözlərini silir.*) Öpüşürlər! Aman Allah, öpüşürlər! Xalis adaxlıdır! (*Sevincindən tullanaraq çığır.*) Ay Anton! Ay Anton! Ay bələdiyyə rəisi! Gör işlər necə düzəldi!

ON ALTINCI GƏLİŞ

Eyni adamlar və Osip

Osip. Atlar hazırdır.

Xlestakov. Hə, çox gözəl... mən bu saat.

Bələdiyyə rəisi. Necə? Məgər təşrif aparırsınız?

Xlestakov. Bəli, gedirəm.

Bələdiyyə rəisi. Bəs nə vaxt...Siz özünüz toy barədə söz açmışdınız.

Xlestakov. Mən az müddətə gedirəm, birgünlüyə, dayımın yanına – dövlətli bir qocadır. Sabah geri qayıdacağam.

Bələdiyyə rəisi. Sağ-salamat geri qayıtmağınız ümidiylə sizi yoldan saxlamağa cürət etmirik.

Xlestakov. Bəs necə, tez qayıdacağam. Əlvıda, mənım sevgilim... Yox, heç deməyə söz tapmıram. Əlvıda, əzizim! (*Onun əlini öpür.*)

Bələdiyyə rəisi. Yola bir şey lazım deyil ki? Sizin, deyəsən, pula ehtiyacınız vardı.

Xlestakov. Yox, yox, nəyə lazımdır? *(Bir az düşünərək.)* Yəni ver-səniz, pis olmaz.

Bələdiyyə rəisi. Sizə nə qədər lazımdır?

Xlestakov. O zaman siz mənə iki yüz, daha doğrusu, iki yüz yox, dörd yüz vermişdiniz, mən sizin səhvinizdən istifadə eləmək istəmirəm: tamam səkkiz yüz olmaq üçün indi də bir o qədər verin.

Bələdiyyə rəisi. Bu saat. *(Kisəsindən çıxardır.)* Təsadüfən hamısı da təzə pullardır.

Xlestakov. Bəli *(pulları alıb baxır)*. Belə olması yaxşıdır. Təzə pul təzə xoşbəxtlik gətirər, deyərlər.

Bələdiyyə rəisi. Düz buyurursunuz.

Xlestakov. Xudahafiz, Anton Antonoviç! Öz qonaqpərvərli-yinizlə məni minnətdar etdiniz. Mən lap səmimi olaraq deməliyəm ki, heç yerdə məni bu cür yaxşı qəbul eləməmişdilər, əlvida, Anna Andreyevna! Əlvida, mənim əzizim Marya Antonovna!

Çıxırlar.

Səhnə arxasından:

Xlestakovun səsi. Əlvida, mənim... mənim ruhum, mələ-yim, Marya Antonovna!

Bələdiyyə rəisinin səsi. Siz necə gedirsiniz? Lap elə qabaqdakı taxtanın üstündə?

Xlestakovun səsi. Bəli, mən bu cür adət eləmişəm. Yayın səsndən mənim başım ağrıyır.

Faytonçunun səsi. Br...

Bələdiyyə rəisi. Heç olmasa, altınıza xalçadan-zaddan bir şey salın. Müsəidənilə tapşırım, xalça gətirsinlər.

Xlestakovun səsi. Yox, nəyə lazımdır? Boş işdir. Amma olar. Xalça versələr, yaxşıdır.

Bələdiyyə rəisinin səsi. Ey, Avtodya! Get anbara, ora-dan lap yaxşı xalçanı, abı İran xalçasını gətir!

Faytonçunun səsi. Br...

Bələdiyyə rəisinin səsi. Əmrinizlə sizi nə vaxt gözləyək?

Xlestakovun səsi. Sabah, ya birisi gün.

Osipin səsi. Hə, xalça budurmu? Bura ver, bax burdan qoy, indi o tərəfdən isə ot doldur.

Faytonçunun səsi. Br...

Osipin səsi. Bax bu tərəfdən! Bura! Bir də! Yaxşı. Yaxşı olacaq. *(Əli ilə xalçaya vurur.)* Əlahəzrət! İndi əyləşin.

Xlestakovun səsi. Xudahafiz, Anton Antonoviç!

Bələdiyyə rəisinin səsi. Xudahafiz, əlahəzrət!

Qadın səsləri. Xudahafiz, İvan Aleksandroviç!

Xlestakovun səsi. Əlvida, anacan!

Faytonçunun səsi. Hey, qoçaqlarım!

Faytonun zıncırovları səslənir. Pərdə salınır.

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Həmin otaq

BİRİNCİ GƏLİŞ

Bələdiyyə rəisi, Anna Andreyevna və
Marya Antonovna

Bələdiyyə rəisi. Necədir, Anna Andreyevna? Hə? Heç ağılma belə bir şey gələrdi? Gör nə böyük iş oldu! Pah atonnan! Açıq-açıqına boynuna al, sənin heç yuxuna da girməzdi. Sadə bir bələdiyyə arvadı, pah atonnan, gör kimlə qohum oldu!

Anna Andreyevna. Heç də yox, mən bunu çoxdan bilirdim. Bu, sənin üçün qəribə gəlir; çünki sadə bir adamsan, ləyaqətli adamlar görməmişən.

Bələdiyyə rəisi. Mən özüm də ləyaqətli adamam. Ancaq, Anna Andreyevna, gör indi biz nə böyük vücut olduq! Hə, Anna Andreyevna? Çox böyük adamlar olduq ha! İndi dayan gör mən bu ərizə, donos verənlərin başlarına nə cür it oyunu açacağam! Ey, kim var orada? (*Kvartalın gəlir.*) Hə, sənsənmi, İvan Karpoviç? Tacirləri bura çağır görüm. Gör mən o alçaqlara neyləyəcəyəm! Məndən şikayət eləmək? Ax sizi lənətə gələsiniz, gör nə ikiüzlü camaatdır! Dayanın, əzizlərim! Görün başınıza nə oyun açacağam. Məndən şikayətə gələnlərin hamısını yaz, hamıdan çox o ərizə yazanları, ərizə yazanları. Hamıya da elan elə ki, qoy bilsinlər, deyinə ki, gör Allah bələdiyyə rəisini nə böyük şərəfə nail eləyib. Deyərsən ki, bələdiyyə rəisi qızını gədə-güdəyə yox, elə adama verir ki, dünyada tayı-bərabəri yoxdur. Elə adama verir ki, əlindən hər nə desən gələr, hər nə desən, hər nə desən! Hamıya elan elə, qoy hamı bilsin. Bütün camaatın içində car çək, zəng çal. İndi ki bayramdır, qoy əməlli-başlı bayram olsun (*Kvartalın gedir.*) Necədir, Anna Andreyevna, hə? İndi biz necə edəcəyik, harada yaşayacağıq, hə? Burada? Yoxsa Piterdə?

Anna Andreyevna. Əlbəttə, Peterburqda. Burada necə qalmaq olar?

Bələdiyyə rəisi. İndi ki deyirsən, qoy Peterburqda olsun. Amma burada da yaşamaq pis olmazdı. Mən fikirləşirəm ki, indi daha bələdiyyə rəisi vəzifəsi cəhənnəmə olsun, hə, Anna Andreyevna?

Anna Andreyevna. Əlbəttə, bələdiyyə rəisliyi nədir!

Bələdiyyə rəisi. Sən nə fikirdəsən, Anna Andreyevna! Mən belə düşünürəm ki, indi daha mən böyük bir vəzifə də ala bilərəm ha; çünki o, bütün nazirlərlə dostdur. Özü də saraya gedib-gəlir. Ona görə də elə iş eləyə bilər ki, gələcəkdə general da ola bilərsən. Nə düşünürsən, Anna Andreyevna! Birtəhər soxulub general olmaq olar?

Anna Andreyevna. Bu nə sözdür? Əlbəttə, olar.

Bələdiyyə rəisi. Amma general olmaq əcəb işdir. Çiyindən bir kavaləriya asarlar. Nə cür kavaləriya yaxşıdır, Anna Andreyevna? Abı, yoxsa qırmızı?

Anna Andreyevna. Əlbəttə, abı yaxşıdır.

Bələdiyyə rəisi. Eh! Gör bir hara getdi çıxdı. Qırmızı da yaxşıdır. Axı nə üçün mən general olmaq istəyirəm? Çünki bir yerə girməli olanda feldyegerlər və adyutantlar qabaqca qaçıb çıxıracaqlar: "Atlari hazırlayın" və orada, stansiyalarda heç kəsə at verməyib, titulyarnılar, kapitanlar, bələdiyyə rəisləri səni gözləyəcəklər. Sən isə onları heç vecinə almırsan, qubernatordan-zaddan birinin yanında nahar eləyirsən, bələdiyyə rəisi də dayansın hüzurunda, he, he, he! (*Gülməkdən boğulur.*) Gör zəhrimar nə ləzzətli şeydir!

Anna Andreyevna. Sənin də xoşuna həmişə belə kobud şeylər gəlir. Sən yadında saxla: həyatın tamam dəyişməlidir, sənin tanışların həmişə dovşan ovuna getdiyiniz itgəzdiren məhkəmə sədri, ya da ki Zemlyanika olmayacaq; əksinə, sənin tanışların ən incə adamlar olacaq. Qraflar və zadəganlar... Amma, doğrusu, mən səndən qorxuram. Bəzən sən ağızından elə söz çıxarırsan ki, yaxşı cəmiyyətdə o sözləri danışmazlar.

Bələdiyyə rəisi. Nə olar ki? Sözü nən zərəri var ki?

Anna Andreyevna. Bələdiyyə sədri olanda eybi yoxdur, amma orada həyat tamamilə başqa cürdür.

Bələdiyyə rəisi. Orada, deyirlər, iki cür balıq var: rıpauşka və koryuşka. Elə balıqlardır ki, yeyəndə adamın ağızının suyu axır.

Anna Andreyevna. Sənin də fikrin-zikrin balıqdır! Mən təkcə onu istəyirəm ki, bizim evimiz paytaxtda birinci olsun, mənim otağımdan elə bir ənbər qoxusu gəlsin ki, içəri girmək mümkün olmasın, adamın gözləri süzülsün. (*Gözlərini süzür və qoxlayır.*) Ax, nə yaxşıdır!

İKİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və tacirlər

Bələdiyyə rəisi. Aha, xoş gördük, mənim tərlanlarım!

Tacirlər (*baş əyərək*). Çox sağ ol, başına dönək!

Bələdiyyə rəisi. Hə, necədir, əzizlərim, necə dolanırsınız? Bazarınız necədir? Hə, necə oldu, samovar satanlar, arşınmalçılar, məndən şikayət elədiniz? Lotular, şeytan balaları, gözə kül üfürənlər! Hə? Çox qazandınız? Elə bildiniz o saat məni tutub basacaqlar dustaqxanaya! Onu yuxuda görürsünüz. Köpək uşaqları...

Anna Andreyevna. Ax, aman Allah, Antoşa, sən ağzından nə cür sözlər çıxarırsan?

Bələdiyyə rəisi (*narazılıqla*). Dayan bir görün, sən Allah! Bilirsinizmi ki, o şikayət etdiyiniz çinovnik mənim qızımı alır? Necədir? Hə? İndi nə deyərsiniz? İndi mən sizi... Uf!.. Xalqı aldadırsınız... Xəzinə üçün podrat götürürsünüz, çürük mahud verib xəzinəni yüz manatlıq aldadırsınız. Sonra da iyirmi arşın hədiyyə verib pulunu da istəyirsiniz. Əgər bilsəydiniz ki, mən sizə... Gör nə qarnını qabağa soxur. O, tacirdir, ona toxunmayın. “Biz, – deyir, – mülkədarlardan da yaxşıyıq”. Mülkədara bax... bir bunun sir-sifətinə bax! Mülkədar elm oxuyur: əgər onu məktəbdə döyürlərsə də, mənfəətli iş üçün döyürlər. Bəs sən necə? Səni ağan döyür ona görə ki, camaatı aldatmağı bacarmırsan. Hələ uşaqsan, heç dua oxumağı bacarmırsan, amma camaatdan oğurlayırsan. Amma elə ki qarnın şişdi, cibin doldu, özünü çəkməyə başlayırsan. Oho, gör nə böyük adamdır! Lovğalanırsan! Ona görə ki, gündə on altı samovar satırsan. Sənin başına da tüpürüm, lovğalığına da!

Tacirlər (*baş əyərək*). Müqəssirik, Anton Antonoviç!

Bələdiyyə rəisi. Məndən şikayət eləmək? Körpü tikəndə elədiyən fırıldaqçılığa sənə kim kömək elədi? Heç yüz manatlıq taxta verməmişdin, iyirmi min manatlıq taxta yazdın. Mən sənə kömək elədim. keçisaqqal köpəkoğlu! Sən bunu yadından çıxartmısan? Mən də bu haqda şikayət eləyib səni düz Sibirə göndərə bilərdim. Hə?

Tacirlərin biri. Allah qarşısında günahkarıq, Anton Antonoviç! Şeytan bizi yoldan çıxartdı. Qələt eləmişik, bir də şikayət eləmirik. Nə istəyirsən verək, bizə hirsələnmə!

Bələdiyyə rəisi. Hirsələnmə! Bax indi sən mənim ayaqlarımın altında sürünürsən. Nədən ötrü? Ondan ötrü ki, siz deyən olmadı, mən deyən oldu. Amma əgər bir balaca sən üstün gələsəydin, haramzadənin biri haramzadə, sən məni lap palçığa itələyib salardın, üstümdən də daş tökərdin.

Tacirlər *(onun ayaqlarına düşərək)*. Bizi məhv etmə, Anton Antonoviç!..

Bələdiyyə rəisi. Məhv etmə! İndi deyirsiniz “məhv etmə”. Bəs bayaq necə idi? Mən sizi... *(Əlini silkələyir.)* Allah özü sizi bağışlasın. Kifayətdir. Mən kinli deyiləm, ancaq indi yaxşı bax, gözdəqulaqda ol, mən qızımı sadə mülkədarın birinə vermərəm. Təbrik eləmək lazımdır... Başa düşürsənmi? Balıqla, bir kəllə qəndləzadla canınızı qurtarmayacaqsınız. Yaxşı, çıxın, gedin.

Tacirlər gedirlər.

ÜÇÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar. Ammos Fyodoroviç,
Artemi Filippoviç, sonra Rastakovski

Ammos Fyodoroviç *(qapıdan girən kimi)*. Xəbərlərə inanaqımı, Anton Antonoviç? Sizə fəvqəladə bir xoşbəxtlik üz veribdir.

Artemi Filippoviç. Fəvqəladə xoşbəxtliyinizi təbrik eləmək şərəfinə nail olum. Eşidəndə ürəkdən şad oldum. *(Yaxınlaşıb Anna Andreyevnanın əlini öpür.)* Marya Antonovna! *(Əlini öpür.)*

Rastakovski *(içəri girir)*. Anton Antonoviçi təbrik edirəm. Allah sizin və bəylə gəlinin ömrünü uzun eləsin və Allah sizə saysız-

hesabsız nəvə-nəticə versin! Anna Andreyevna! *(Əlini öpür.)* Marya Antonovna! *(Əlini öpür.)*

DÖRDÜNCÜ GƏLİŞ

Eyni adamlar, Korobkin arvadı ilə, Lyulyukov

Korobkin. Anton Antonoviç, təbrik eləmək şərəfinə nail olum. Anna Andreyevna! *(Əlini öpür.)* Marya Antonovna! *(Əlini öpür.)*

Korobkinin arvadı. Anna Andreyevna, yeni xoşbəxtliyiniz münasibətilə sizi ürəkdən təbrik edirəm.

Lyulyukov. Anna Andreyevna, təbrik etmək şərəfinə nail olum. *(Əlini öpür və tamaşaçılara üzünü çevirərək təkəbbürlə dilini saqqıldadır.)* Marya Antonovna, təbrik etmək şərəfinə nail olum. *(Əlini öpür və eyni hərəkətlərlə üzünü tamaşaçılara tutur.)*

BEŞİNCİ GƏLİŞ

Sürtukda və frakda bir çox qonaq əvvəlcə “Anna Andreyevna!” deyərək onun əlini öpürlər, sonra da “Marya Antonovna!” deyərək Marya Antonovnanın əlini öpürlər. Bobçinski və Dobçinski bir-birini itələyərək içəri girirlər.

Bobçinski. Təbrik eləyirəm!

Dobçinski. Anton Antonoviç! Təbrik edirəm!

Bobçinski. Uğurlu hadisə münasibətilə təbrik edirəm!

Dobçinski. Anna Andreyevna!

Bobçinski. Anna Andreyevna! *(İkisi də eyni zamanda yaxınlaşır və baş-başa dəyirlər.)*

Dobçinski. Marya Antonovna! *(Əlini öpür.)* Təbrik edirəm! Siz böyük xoşbəxtliklərə nail olacaqsınız. Zər paltar geyəcəksiniz, cürbəcür qəribə-qəribə suplar yeyəcəksiniz, vaxtınızı çox xoş keçirəcəksiniz.

Bobçinski *(onun sözünü kəsərək)*. Marya Antonovna, təbrik edirəm! Allah sizə dövlət, pul və bu boydaca balaca oğul versin!

(Əli ilə göstərir.) Elə uşaq olsun ki, ovuc içində gəzdirmək mümkün olsun. Uşaq həmişə “ya, ya, ya” eləyib ağlayacaq.

ALTINCI GƏLİŞ

Daha bir neçə qonaq gəlib əl öpürlər,
Luka Lukiç arvadı ilə gəlir.

Luka Lukiç. Təbriklər olsun...

Luka Lukiçin arvadı *(qabağa qaçır)*. Sizi təbrik edirəm, Anna Andreyevna! *(Öpüşürlər.)* Vallah, mən elə sevindim ki, mənə deyirlər ki: “Anna Andreyevna qızını ərə verir”. Öz-özümə düşünürəm ki: “Ax, aman Allah!” O qədər sevindim ki, ərimə deyirəm: “Lukançik, gör Anna Andreyevna necə xoşbəxt olub!” Öz-özümə düşünürəm ki: “Ax, aman Allah! Anna Andreyevna öz qızı üçün yaxşı bir adaxlı gözləyirdi, tale gör necə elədi ki, öz istədiyi kimi oldu”, vallah, elə sevindim ki, sevindiyimdən danışa bilmirdim. Ağlayıram, ağlayıram, hönkürtü ilə ağlayıram, Luka Lukiç deyir ki: “Nastenka, sən nə üçün ağlayırsan?” Deyirəm: “Lukançik, heç özüm də bilmirəm, yaş gözlərimdən sel kimi axır”.

Bələdiyyə rəisi. Əyləşməyinizi acizənə rica edirəm, ağalar! Mişka, bura çoxlu stul gətir. *(Qonaqlar otururlar.)*

YEDDİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar, pristav və kvartalın

Pristav. Əlahəzrət! Sizi təbrik etməyə və sizə uzun illər xoşbəxtlik arzu etməyə icazə verin.

Bələdiyyə rəisi. Sağ ol, sağ ol! Ağalar, rica edirəm, əyləşin. *(Qonaqlar otururlar.)*

Ammos Fyodoroviç. Anton Antonoviç, rica edirəm, danışın görək, bu iş necə başladı? Bütün bu işin gedişini danışın.

Bələdiyyə rəisi. İşin gedişi fəvqəladədir. Özü şəxsən elçilik elədi.

Anna Andreyevna. Çox hörmətlə və incəliklə. O nə qədər gözəl danışdı, deyir ki: “Anna Andreyevna, mən bunu yalnız sizin ləyaqətinizə olan hörmətdən edirəm”. Özü də elə nəcib xasiyyətli, gözəl və tərbiyəli adamdır ki! “İnanırsınızmı, Anna Andreyevna, həyatın mənim nəzərimdə bir qəpiklik mənası yoxdur. Mən qızınızı yalnız sizin nadir xasiyyətinizə olan hörmətimə görə istəyirəm”.

Marya Antonovna. Ax, anacan! O, bu sözləri mənə deyirdi axı.

Anna Andreyevna. Səsini kəs, sən heç bir şey bilmirsən, başın çıxmayan işlərə qarışma. “Mən, Anna Andreyevna, təəccüb edirəm ki...” elə sözlərlə tərif edirdi ki... “biz bu cür şərəfə ümid etməyə cürət eləmirik” demək istəyəndə o, birdən dizi üstə çökdü və çox nəcib bir təzədə dedi: “Anna Andreyevna! Məni bədbəxt etməyin! Mənim sevgimə cavab verməyə razı olun, yoxsa özümü öldürərəm”.

Marya Antonovna. Vallah, anacan, o, bunu mənim barəmdə deyirdi.

Anna Andreyevna. Əlbəttə, sənin barəndə deyirdi, mən bunu danmıram ki.

Bələdiyyə rəisi. Hələ bizi qorxuzdu da... deyir ki: “Yoxsa özümü güllələyərəm. Güllələyərəm!”

Qonaqlardan bir çoxu. Bir görün, sən Allah!

Ammos Fyodoroviç. İşə bax!

Luka Lukiç. Gör bəxtiniz necə gətirib!

Artemi Filippoviç. Necə bəxt, canım?! Bəxtə inanmaq olmaz, onun etdiyi xidmətlər işi bu yerə gətirib çıxardı. (Kənara.) Xoşbəxtlik həmişə bu cür donuzların üzünə gülür.

Ammos Fyodoroviç. İş ki belə oldu, Anton Antonoviç, mən sizin o istədiyiniz iti gərək sizə satam.

Bələdiyyə rəisi. Yox, bu saat it-zad mənim gözümdə deyildir.

Ammos Fyodoroviç. Əgər o iti istəmirsiniz, ayrısını düzəlişək.

Korobkinin arvadı. Ax, Anna Andreyevna! Mən sizin səadətinizə nə qədər şadam! Siz heç təsəvvür edə bilməzsiniz!

Korobkin. İcazə verin öyrənək ki, bəs bu saat bizim məşhur qonağımız haradadır? Mən eşitdim ki, o, nədən ötrüsə gedib.

Bələdiyyə rəisi. Bəli, o, bir günlüyə çox mühüm bir iş üçün getdi...

Anna Andreyevna. Öz dayısının yanına xeyir-dua almaq üçün.
Bələdiyyə rəisi. Xeyir-dua almaq üçün. Elə günü sabah...
(*Asqırır, hər tərəfdən onu təbrik edirlər.*) Çox sağ olun! Elə günü sabah
geri qayıdacaq. (*Asqırır, təbriklər, ayrı-ayrı səslər eşidilir.*)

Pristav. Afiyət olsun, əlahəzrət!

Bobçinski. Xeyir olar, inşallah!

Dobçinski. Allah ömrünüzü uzun eləsin!

Artemi Filippoviç. Allah səni öldürsün!

Korobkinin arvadı. Cəhənnəmlik olasan!

Bələdiyyə rəisi. Acizənə təşəkkür edirəm! Sizinlə belə!

Anna Andreyevna. Biz indi daha Peterburqda yaşamaq fikrindəyik. Doğrusu, buranın havası... çox kəndli-kündlü havasıdır. Vallah, heç xoşuma gələn hava deyil... qaldı ki ərim, o, orada generallıq rütbəsi alacaq.

Bələdiyyə rəisi. Bəli, ağalar, mən boynuma alım ki, general olmağı çox sevirəm.

Lukas Lukiç. Allah sizə generallıq qismət eləsin!

Rastakovski. İnsan eləyə bilməz, amma Allah eləyər. Allah hər kəsə öz qabiliyyətinə görə verir.

Ammos Fyodoroviç. Böyük adamların da böyük yeri var.

Artemi Filippoviç. Ləyaqətə görə də hörmət.

Ammos Fyodoroviç (*kənara*). Zalım oğlu birdən, doğrudan da, general olar ha! Generallıq buna eşşəyə palan yaraşan kimi yaraşar. Yox, aşna, hələ sənin general olmağına çox var. Burada səndən layiq adamlar var, amma hələ general deyillər.

Artemi Filippoviç (*kənara*). Şeytan oğlu gör başını hara soxur! Amma nə bilmək olar, birdən general olar. Zalım oğlunun o qədər də lovğalığı var. (*Ona müraciətlə.*) O zaman, Anton Antonoviç, bizi yaddan çıxartmayın.

Ammos Fyodoroviç. Birdən bir işimiz düşsə, iş üçün lazım olsanız, kömək əlinizi əsirgəməyin.

Korobkin. Gələn il oğlumu paytaxta, hökumət qulluğuna aparacağam. Ona öz yardımınızı göstərin, yetimə atalıq eləyin.

Bələdiyyə rəisi. Hazırım, əlimdən gələni eləməyə hazırım.

Anna Andreyevna. Sən, Antoşa, həmişə vəd verməyə hazırsan. Əvəla, bu barədə fikirləşməyə sən heç vaxtın olmayacaq. Sonra da ki, nə üçün, nədən ötrü vəd verib özünü zəhmətə salırsan?

Bələdiyyə rəisi. Nə üçün, mənim mələyim, bəzən mümkündür. Anna Andreyevna. Əlbəttə, mümkündür. Ancaq hər xırımı-xırda adama himayə göstərməyəcəksən ki.

Korobkinin arvadı. Görürsünüzmü, o, bizim kimilərə necə baxır?

Qonaq qadın. Bəli, o, həmişə elədir, mən onu tanıyram. Ona üz versən, astar da istəyəcək...

SƏKKİZİNCİ GƏLİŞ

Eyni adamlar və poçt müdiri
əлиндə açıq kağız tələsik içəri girir.

Poçt müdiri. Qəribə işdir, ağalar! Bizim müfəttiş bildiyimiz çinovnik müfəttiş deyilmiş.

Hamı. Necə müfəttiş deyilmiş?

Poçt müdiri. Heç də müfəttiş deyilmiş, mən bunu məktubdan öyrəndim.

Bələdiyyə rəisi. Nə danışırırsınız? Nə danışırırsınız? Hansı məktubdan?

Poçt müdiri. Onun öz əliylə yazdığı məktubdan öyrəndim. Mənə, poçta bir məktub gətirdilər. Baxdım ünvanına, gördüm ki, Poçt küçəsinədir, ürəyim qopdu. Dedim, yəqin, poçt işlərində bir nizamsızlıq görüb müdiriyyətə xəbər verir. Məktubu götürüb açdım.

Bələdiyyə rəisi. Necə oldu ki, açdınız?

Poçt müdiri. Heç özüm də bilmirəm, qeyri-təbii bir qüvvə məni təhrik etdi. İstədim kuryeri çağırıb təcili göndərim, ancaq elə bir maraqlı məni sardı ki, ömrümdə belə şey hiss etməmişdim. Gördüm ki, bacarmıram, yox, bacarmıram, əlim məktuba sarı uzandı. Bir qulağımdan deyirlər ki: “Ey, açma! Boğazını toyuq boğazı kimi üzərlər”, o biri qulağımdan şeytan deyir: “Aç, aç, aç!” Elə ki surğucu basdım, bədənim od kimi oldu, elə ki açdım, titrətməyə başladım. Əllərim əsir, gözlərim qaralır.

Bələdiyyə rəisi. Siz o cür məsul bir şəxsin məktubunu açmağa necə cürət etdiniz?

Poçt müdiri. Məsələ də ondadır ki, o nə məsul deyil, nə də şəxs deyil.

Bələdiyyə rəisi. Sizcə, bəs o kimdir?

Poçt müdiri. Nə ondadır, nə də bundan. Allah bilir kimdir!

Bələdiyyə rəisi. Necə yəni nə ondadır, nə bundan? Siz nə cürət eləyib onu “nə ondadır, nə də bundan” adlandırırınsız? Özü də hələ deyirsiniz: “Allah bilir kimdir!” Mən bu saat sizi tutduraram...

Poçt müdiri. Kim? Siz?

Bələdiyyə rəisi. Bəli, mən.

Poçt müdiri. O, sənin işin deyil!

Bələdiyyə rəisi. Siz bilirsiniz ki, o, mənim qızımı alır, mən özüm əyan olacağam, mən sizi lap Sibirə kimi göndərəm.

Poçt müdiri. Eh, Anton Antonoviç! Sibir nədir? Sibir çox uzaqdır. Yaşxısı budur, mən sizə məktubu oxuyum. Ağalar, icazə verin, məktubu oxuyum.

Hamı. Oxuyun, oxuyun!

Poçt müdiri (*oxuyur*). “Əzizim Tryapiçkin, tələsirəm ki, mənim başıma nə qəribə işlər gəldiyini sənə xəbər verim. Yolda piyada kapitanı məni elə lüt elədi ki, mehmanxana sahibi az qaldı məni dustaqxanaya göndərə, elə bu anda Peterburq görkəmə və pal-tarıma görə bütün şəhər məni general-qubernatora oxşatdı. İndi mən də bələdiyyə rəisinin evində yaşayıram. Kef çəkirəm, onun arvadı ilə, qızı ilə mazaqlaşırım, ancaq bilmirəm ki, əvvəlcə hansından başlayım. Əvvəlcə anasından başlamaq istəyirəm. Çünki, deyəsən, bir az suyu yumşaqdır. Yadındadırmı, biz səninlə necə kasıblıq keçirirdik, pulsuz nahar edirdik. Yadındadırmı, “pulunu axirətdə verəcəyik” deyib yediyimiz qoğalların üstündə şirniyyatçı necə mənim xirtdəyimdən yapışmışdı. İndi iş lap ayrı cürdür. Hamı mənə nə qədər istəsəm, borc verir. Qəribə adamlardır. Görsəydin, gülməkdən ölərdin. Mən bilirəm ki, sən məqalələr yazırsan, bunları da öz ədəbiyyatına daxil elə, əvvələn, bələdiyyə rəisi axta at kimi axmaqdır...”

Bələdiyyə rəisi. Ola bilməz! Orada elə şey yoxdur.

Poçt müdiri (*məktubu göstərir*). Özünüz oxuyun!

Bələdiyyə rəisi (*oxuyur*). “Axta at kimi”. Ola bilməz. Bunu siz özünüz yazmısınız.

Poçt müdiri. Mən özüm necə yaza bilərəm ki?

Artemi Filippoviç. Oxuyun.

Luka Lukiç. Oxuyun.

Poçt müdiri (*oxumağa davam edərək*). “Bələdiyyə rəisi axta at kimi axmaqdır”.

Bələdiyyə rəisi. Əşi, cəhənnəmə olsun! Hələ bir təkrar da eləyirsən! Elə bil o söz orada yazılmayıb.

Poçt müdiri (*oxumağa davam edərək*). Hm.. hm... hm...
“Axmaqdır. Poçt müdiri də yaxşı adamdır...” (*Daha oxumayaraq.*) Əşi, burası heç, burada mənim haqqımda da nalayiq sözlər yazıb.

Bələdiyyə rəisi. Yox, oxuyun.

Poçt müdiri. Əşi, nəyə lazımdır ki?

Bələdiyyə rəisi. Yox, indi ki oxuyursunuz, hamısını oxuyun, hamısını oxuyun.

Artemi Filippoviç. İcazə verin, mən oxuyum. (*Eynəyini taxıb oxuyur.*) “Poçt müdiri eynilə bizim idarənin xidmətçisi Mixeyevdir, yəqin ki, elə onun kimi də əclafdır, araq içəndir”.

Poçt müdiri (*tamaşaçılara müraciətlə*). Belə uşağın tutub lap ağızını cırasan! Ayrı əlacı yoxdur.

Artemi Filippoviç (*oxumasına davam edərək*). Xeyriyyə müəssisələri rəisi... ey... ey... ey... (*Dili topuq çalır.*)

Korobkin. Nə üçün bəs dayandınız?

Artemi Filippoviç. Xətti pisdır, əşi, məlum olur ki, dələduzun biridir.

Korobkin. Mənə verin! Mənim gözlərim daha yaxşı görür. (*Məktubu alır.*)

Artemi Filippoviç (*məktubu verməyərk*). Yox, bu yerini buraxmaq olar, ardi yaxşıdır, oxumaq mümkündür.

Korobkin. Verin, mən oxuya bilərəm.

Artemi Filippoviç. Oxumağına mən özüm də oxuya bilərəm, vallah, sonrası yaxşı gəlir, oxumaq mümkündür.

Poçt müdiri. Yox, hamısını oxuyun, əvvəli tamam oxunub ki.

Hamı. Verin məktubu, Artemi Filippoviç! Verin. (*Korobkinə.*) Oxuyun.

Artemi Filippoviç. Bu saat. (*Məktubu verir.*) Buyurun... (*Barmağıyla tutur.*) Bax, buradan oxuyun.

Poçt müdiri. Oxuyun! Oxuyun! Boş sözdür, hamısını oxuyun.

Korobkin (*oxuyaraq*). “Xeyriyyə müəssisələri rəisi Zemlyanika elə bil başına araqçın qoymuş donuzdur”.

Artemi Filippoviç (*tamaşaçılara*). Lap axmaq sözdür. “Başına araqqın qoymuş donuz!” Heç başına araqqın qoymuş donuz olar?

Korobkin (*oxuyaraq*). Məktəblər müdiri başdan-ayağa soğan iyi verir.

Luka Lukiç (*tamaşaçılara*). Vallah, ömrümdə heç ağızıma soğan almamışam.

Ammos Fyodoroviç (*kənara*). Şükür Allaha, heç olmasa, mənim haqqımda bir söz yoxdur.

Korobkin (*oxuyaraq*). Məhkəmə sədri...

Ammos Fyodoroviç. Heç dəxli var! (*Ucadan.*) Ağalar, mən belə düşünürəm ki, məktub çox uzundur, özü də bu cür axmaq sözləri heç oxumağa dəyməz...

Luka Lukiç. Yox!

Poçt müdiri. Yox, oxuyun!

Artemi Filippoviç. Yox, oxuyun!

Korobkin (*oxuyur*). Məhkəmə sədri Lyapkin-Tyapkin son dərəcə movetondur¹. (*Dayanır.*) Yəqin, bu, fransız sözüdür.

Ammos Fyodoroviç. Kim bilir mənası nədir? Hələ təkcə əclaf olsa yaxşıdır, bəlkə, ondan da pis sözdür.

Korobkin (*oxuyaraq*). “Qərək, çox qonaqpərgəst və mərhəmətli camaatdır. Xudahafiz, əzizim Tryapiçkin! Mən özüm də sənə kimi ədəbiyyatla məşğul olmaq istəyirəm, doğrusu, dostum, bu cür həyat cansıxıcıdır, mənəvi bir qida da lazımdır. Görürəm ki, yüksək bir işlə məşğul olmaq lazımdır. Mənə məktub yazanda yaz Saratov quberniyasına, Podkatilovka kəndinə. (*Məktubu çevirib adresi oxuyur.*) Alicənab və əlahəzrət İvan Vasilyeviç Tryapiçkinə. Sankt-Peterburqda, Poçt küçəsində, 97 nömrəli ev, həyətdən sağda üçüncü mərtəbədə”.

Qadınlardan biri. Nə cür gözlənməz bir zərbə!

Bələdiyyə rəisi. Bax burada kədi, yaman kədi! Ölmüşəm, lap ölmüşəm, heç bir şey görmürəm. Üz əvəzinə donuz sifəti görürəm, ayrı bir şey görmürəm. Geri qaytarın! Onu geri qaytarın! (*Əli ilə işarə edir*)

Poçt müdiri. Haradan geri qaytarırsan? Mən, bədbəxtlikdən, stansiya nazirinə əmr eləmişəm ki, ən yaxşı uçatlı fayton versin, hələ o birilərinə də xəbər göndərmişəm ki, onlar da yaxşı atlar versinlər.

¹ *Moveton* – pis xasiyyətli adam (*fr.*)

Korobkinin arvadı. Bu daha lap xəcalətçilik oldu. Ammos Fyodoroviç. Ancaq, həzərat, məsələ ondadır ki, o, məndən üç yüz manat borc alıb.

Artemi Filippoviç. Məndən də üç yüz manat alıb.

Poçt müdiri (*ah çəkir*) Ox! Məndən də üç yüz manat alıb.

Bobçinski. İvanoviçlə məndən düz almış beş manat.

Ammos Fyodoroviç (*təəccüblə*). Bu necə iş oldu, ağalar? Necə oldu ki, biz bu cür səhv buraxdıq?

Bələdiyyə rəisi (*alnundan vuraraq*). Məni de, məni! Yox, bəs mən? Mən qoca axmaq necə? Mən axmaq qoyun necə oldu ki, aqlımı itirdim? Otuz ildir qulluq eləyirəm, heç bir tacir, heç bir podratçı məni aldada bilməyib, dünyanın vələduzzinalarını aldatmışam. Bütün dünyanı oğurlamağa hazır fırldaqçıları, lotuları tora salmışam. Üç qubernator aldatmışam. Əşi, qubernator nədir! (*Əli ilə işarə edir.*) Qubernatorlar barədə heç danışmağa dəyməz...

Anna Andreyevna. Yox, bu ola bilməz, Antoşa! O, bizim Maşenka ilə nişanlanıbdır!

Bələdiyyə rəisi. Nişanlanıbdır! Yavaş ye, boğazında qalar! Nişanlanmağı sən mənim gözümə soxma! (*Hirslə.*) Baxın, baxın, bütün dünya, bütün xristian aləmi, hamı, bələdiyyə rəisinin necə ələ salındığına baxın! Bu cür axmağa, bu cür qoca köpəkoğluna yeridir. (*Öz-özünü yumruqla hədələyir.*) Ax, qalınqabığın biri, qalınqabıq! Dılğırın birini böyük adama oxşatdım! Odur bax, o, indi bütün yolu kef içində gedir. Bütün dünyaya bu əhvalatı yayacaq, hələ hamının sənə güləcəyi bəs deyil, orası ağırdır ki, bir cızmaqaraçı, bir əli qələm tutanın biri rütbənə, adına baxmayaraq səni məzhəkəyə qoyacaq! Hamı da dişini ağarda-ağarda əl çalacaqdır. Nəyə gülürsünüz? Öz-özünü gülürsünüz!.. (*Hirsindən ayaqlarını yerə döyür.*) Ax, mən bu cızmaqaraçılara neylərdim! Uf, kağız qaralayanlar, liberal-lar, məlunlar, şeytanların biri şeytanlar! Hamınızı qatardım bir kisəyə, düyü unundan yumşaq eləyərdim. (*Yumruğunu vurur, ayaqlarını yerə döyür, bir qədər sükutdan sonra.*) Hələ indiyə kimi özümə gələ bilmirəm, doğru deyirlər ki, Allahın adama qəzəbi tutanda əvvəlcə onun aqlını əlindən alır. Axı o yelbeyinin harası müfəttişə oxşayırdı? Heç biri yeri, heç belə çeçələ barmaq qədər də müfəttişə oxşayışı yox idi. Amma hamı birağızdan müfəttiş, müfəttiş deyib çığırdı. Onun müfəttiş olduğunu əvvəlcə kim dedi? Cavab verin!

Artemi Filippoviç. Heç öldürsəniz də yadıma sala bilmərəm ki, bu iş necə oldu, elə bil gözümü duman tutmuşdu.

Ammos Fyodoroviç. Bu xəbəri kim çıxardacaq ki... Budur bax, bu qoçaqlar çıxartdı (*Dobçinskini və Bobçinskini göstərir*).

Bobçinski. Vallah, mən heç bir şey...

Dobçinski. Mən yox, mən heç yox...

Artemi Filippoviç. Əlbəttə, siz idiniz.

Luka Lukiç. Siz idiniz. Dəli kimi qaça-qaça meyxanadan gəldiniz. "Gəlib, özü də pul vermir" ... Çox böyük adam tapmışdınız!

Bələdiyyə rəisi. Düzdür, sizsiniz! Bu şəhərin dedi-qoduları, məlun yalançılar!

Artemi Filippoviç. Müfəttişinizlə və danışıqlarınızla sizi lənətə gələsiniz.

Bələdiyyə rəisi. İşiniz şəhəri gəzib hamını təşvişə salmaqdır, məlun boşboğazlar, dedi-qodu yayırsınız, sağsağan uşağı sağsağan!

Ammos Fyodoroviç. Mundar məlunlar!

Luka Lukiç. Başiboşlar!

Artemi Filippoviç. Balaca göbələklər!

Hamı onlara hücum edir.

Bobçinski. Vallah, mən deyildim, Pyotr İvanoviç idi.

Dobçinski. Yox, Pyotr İvanoviç, birinci siz başladınız.

Bobçinski. Yox, yox, birinci siz başladınız.

SON GƏLİŞ

Eyni adamlar və jandarm

Jandarm. Fərmani-aliyə görə Peterburqdan gəlmiş çinovnik sizi bu saat öz yanına çağırır. O, mehmanxanaya düşmüşdür.

Bu söz hamını ildırım kimi vurur. Qadınlardan təəccüb səsləri çıxır.

Bütün dəstə birdən vəziyyətlərini dəyişərək olduqları yerdə daş kimi qalır.

LAL SƏHNƏ

Bələdiyyə rəisi
ortada əllərini açıb başını dala
çevirərək dirək kimi dayanmışdır.
Onun sağ tərəfində bütün bədənləriylə
ona tərəf əyilmiş arvadı və qızı, onların arxasınca
üzünü camaata çevirmiş və sual işarəsinə çevrilmiş
poçt müdiri. Onun ardınca lap özünü itirmiş Luka Lukiç.
Onların arxasında, səhnənin lap kənarında bələdiyyə rəisinin
ailəsinə öz satirik ifadəli üzlərini çevirmiş üç qonaq qadın.
Bələdiyyə rəisinin sol tərəfində bir şeyə qulaq asar kimi başını
yana əymiş Zemlyanika. Onun ardınca məhkəmə sədri əllərini
açmış, yerə çökmüş və dodaqlarına elə hərəkət verib ki, guya, fit
çalmaq istəyir və yaxud “gör başımıza nə oyun gəldi” demək
istəyir. Onun arxasınca bələdiyyə rəisinə masqara edən kimi
gözlərini qiymiş və tamaşaçılara üzünü çevirmiş Korobkin.
Səhnənin lap kənarında Dobçinski və Bobçinski bir-birinə
sarı əllərini, ağızlarını açmış və gözlərini bərəltmişlər.
O biri qonaqlar dirək kimi dayanmışlar. Bir dəqiqə
yarıma qədər bu daşa dönmüş qrup
öz vəziyyətlərində qalır.

Pərdə salınır.

MÜNDƏRİCAT

Bənzərsiz ömür və yaradıcılıq 5

POVESTLƏR

Taras Bulba (*tərcümə edəni: Sabit Rəhman*) 17

Viy (*tərcümə edəni: İshaq İbrahimov*) 128

İvan İvanoviçin İvan Nikiforoviçlə dalaşması
haqqında povest (*tərcümə edəni: Əkbər Ağayev*) 164

Şinel (*tərcümə edəni: Mikayıl Rzaqulzadə*) 215

KOMEDİYA

Müfəttiş (*tərcümə edəni: Sabit Rəhman*) 245

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSIKLƏRİ

Nikolay Vasilyeviç
QOQOL
SEÇİLMİŞ ƏSƏRLƏRİ

Çapa imzalanmışdır 24.10.2009. Format 60×90 1/16. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 21. Sifariş 204. Tiraj 7000.

“Şərq-Qərb” ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com